

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XXII, številka 1, Ljubljana 2020

Κηροια

KERIA

Univerza v Ljubljani

FILOZOFSKA
FAKULTETA

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

Vsebina

Brane Senegačnik: *Skica za portret* 5

RAZPRAVE

Mark Janse: *Kapadoška grščina: socialno-kulturna in jezikovna zgodovina* ... 13

Jelena Isak Kres: *Motiv Polifemove oslepitve med Homerjem in Kalimahom: metapoetični vidik pesmi kot magične inkantacije* 35

Katarina Šmid: *Upodobitve letnih časov na nagrobnih spomenikih Norika in Zgornje Panonije in njihovo prepletanje z dionizičnim svetom* 63

Matej Petrič: *Makrobijev ekskurz o rimskem koledarju (Sat. 1.12-16)*..... 77

Marko Marinčič: *Evropska »večjezičnost« in klasična jezika* 107

PREVODI

Mark Tulij Cicero: *Za pesnika Arhijo*. Prevedla Barbara Zlobec 127

Uroš Lajovic: *Vaje v metru (Pesmi iz Boetijeve Tolažbe filozofije)* 143

Evherij Lyonski: *Hvalnica puščavi*. Prevedla Nena Bobovnik 203

OCENE

Branko Cestnik: *Sonce Petovione (Jadranka Cergol)* 221

Contents

Brane Senegačnik: *A Sketch for a Portrait* 5

ARTICLES

Mark Janse: *Cappadocian Greek: A Sociocultural and Linguistic History* 13

Jelena Isak Kres: *The Motif of the Blinding of Polyphemus between Homer
and Callimachus: The Metapoetic Aspect of Poem as Magic Incantation* 35

Katarina Šmid: *Depictions of the Seasons on the Funerary Monuments of
Noricum and Upper Pannonia, Merging with the Dionysian World* 63

Matej Petrič: *Macrobius' Description of the Roman Calendar (Sat. 1.12–16)* 77

Marko Marinčič: *European 'Plurilingualism' and the Classical Languages*... 107

TRANSLATIONS

Marcus Tullius Cicero: *For the Poet Archias*. Translated by Barbara Zlobec..... 127

Uroš Lajovic: *An Exercise in Metre: Poems from Boethius'*
Consolation of Philosophy..... 143

Eucherius of Lyon: *In Praise of the Desert*. Translated by Nena Bobovnik..... 203

REVIEWS

Branko Cestnik: *The Sun of Poetovio (Jadranka Cergol)*..... 221

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.1.5-11>

Brane Senegačnik

Skica za portret

*Caietano Gantar nonagenario
gratissimo animo*

»Tu bela črta je in tu je črna./ A dobro vidim, kar je še vmes.« Tako se začneja sonet *Belo in črno*, ki ga je pesnik Alojz Gradnik posvetil grafični umetnosti svojega občudovalca in ustvarjalnega sopotnika Božidarja Jakca. Nazorne, čisto preproste besede z nekakšno težo prvobitnosti v sebi kakor odsevajo asketske, skorajde skope linije podobe, ki so jo odtisnile na papir ureznine lesoreza. Takó umetnost zrcali umetnost: s pomenom in obliko. In pesem gre naprej in razkri-va nevidno, ki ga zarisujejo vidne črte: tam so vonjave in glasovi, ves bivanjski in naravni kozmos, ki se na koncu strne, a tudi poskrivnosti v otipljivo človeško podobo grafika samega. Ta pesem pa je tudi pripoved o tem, kako veliko lahko umetnost občutljivemu gledalcu pove z malo potezami, če so prave. Morda pa lahko tudi sicer drobni, nepomembni pripetljaji in za javnost nevidna srečanja včasih bolj približajo človeško podobo kake osebnosti kot izčrpno, z vestno sistematično izdelane predstavitve, tudi če so zabeleženi brez vsakih umetniških pretenzij in iluzij. V upanju, da bi lahko bilo tako, sem ob devetdesetletnici akademika profesorja Kajetana Gantarja nanizal nekaj bolj ko ne naključnih vtisov in spominov, ki pa so, četudi nebistveni in še več, povsem prigradnega značaja, vendarle tako živi, da se mi sploh ni treba potruditi, da bi jih priklical. Ker so tu in zdaj. Če pa mi ne bo uspelo in se motim, se bom tolažil in zagovarjal z Ovidijem: *ut desint vires, tamen est laudanda voluntas* (Pont. 3.4.79).

Ko sem postal akademski učenec profesorja Gantarja, so bili drugačni časi, v marsičem zelo drugačni. Mlajši ljudje si najbrž le težko zamislijo življenje brez interneta, saj si ga tudi sam komajda, čeprav sem polovico življenja preživel v svetu, ki še ni bil prepleten s tem informacijskim ožiljem. Znanje je bilo zato veliko teže dostopno, v tedanji državi so njegovo dostopnost še dodatno zmanjševale ekonomske in politične razmere; v splošnem ga je bilo med ljudmi zagotovo mnogo manj, a po drugi strani ni bilo tako instantno, namenjeno hitri

uporabi ali celo razkazovanju. Črpali smo ga iz knjig, revij in fotokopij: svet vedenja in duha, svet kulturne odličnosti je bil za nas tako predvsem svet knjig. Kdor pa bere knjige antične literature v slovenščini, ne more mimo imena Kajetan Gantar. Ob vpisu na fakulteto je bil zato Kajetan Gantar tako kot Anton Sovre zame pravcata legenda (ta beseda se tedaj ni uporabljala za splošni prijateljski vzdevek, kot se v nekaterih oblikah sodobnega urbanega slenga, seveda če ni v nagli spremeni te najbolj dinamične zvrsti tudi to že izginilo iz rabe): torej osebnost iz visokega, oddaljenega, nedostopnega sveta odličnosti, zame predvsem sveta poezije, tiste najvišje: Sofoklove, Ajshilove, Heziodove, Ovidijeve ... Tako je bilo že takrat, čeprav je marsikateri, tudi temeljni prevod (npr. Sofoklovega *Ajanta* in *Ojdipa v Kolonu*, spisa o *Vzvišenem*) nastal šele pozneje, saj je profesor ves čas brez predaha prevajal in še zmeraj prevaja z nezmanjšano intenzivnostjo. A tedaj se je začela legendarna postava pretapljati v realnost, lepo, a zahtevno: profesorja seveda nismo le poslušali na predavanjih, ampak smo se z njim srečevali tudi na seminarju in v njegovem kabinetu pri izpitih. In mislim, da je bil zahteven učitelj. To se ni kazalo v kakšnih visoko postavljenih, rigidnih zunanjih zahtevah, temveč bolj v vprašanih in podvprašanih, kakršna nam je zastavljal, v komentarjih naših seminarskih izdelkov, v samoumevnosti, s katero je od nas veliko pričakoval, tako glede znanja kot glede odnosa do študija. Takšno samoumevnost je nemogoče, pa tudi absurdno normirati: v svetu hipernormiranih študijskih programov bržčas deluje kot tujek, kot neupravičeno obremenjevanje, vendar je v resnici nekaj povsem drugega: izraz velikega zaupanja in spoštovanja do študenta. Sam sicer s študijskimi obveznostmi nikoli nisem imel težav in sem počel poleg tega še druge stvari, je pa to zahtevalo veliko, celo zelo veliko dela. Ena najpomembnejših spodbud za prizadevnost je bilo prav profesorjevo visoko pričakovanje od nas, ki je zavezovalo veliko bolj kot formalne študijske norme; občutil bi celo nekakšen sram pred sabo, če ne bi pokazal znanja, ki ga je spoštljivo predpostavljal pri meni. Nerad govorim v prvi osebi množine, ko gre za izkušnje, a mislim, da ne bi bilo zelo narobe, če bi tu uporabil to slovnično obliko. Facit takšne zahtevnosti pa je bil spoštovanje do »naše stvari«, filologije: do jezika, do literature, do kulture in do tistega, zaradi česar vse to je: do življenja. Živahna, dinamična predavanja nikoli niso banalizirala snovi, da bi jo naredila življenjsko, kot počnejo mnogi, ampak so, nasprotno opozarjala na to, da življenje v bistvu ni banalno; da so tudi velika dela besedne umetnosti del naše življenjske resničnosti. Ko motriš svoje mere ob razsežnostih zgodovine in ob velikih dosežkih davnih dob, je to učinkovito zdravilo zoper *hybris*; če pa te takšna primerjava ne potre in ne poniža, temveč ti budi hvaležno veselje, da lahko vse to poznaš in na neki način imaš, je to humanizem, kakršen veje iz osebnosti profesorja Gantarja. Vsaj zase lahko rečem, da ga zaznavam tako.

Seveda je bilo osvajanje teh spoznanj in okušanje humanističnega duha skozi seminarsko dogajanje včasih tudi pitoreskno. Tedaj se pri uvodu v

klasično filologijo nismo kaj veliko ukvarjali s tehniko citiranja, zato smo se morali pri oblikovanju bibliografije nekako znajti sami. In tako sem v naivni vnemi filološkega adepta v svoji prvi latinski seminarski nalogi (takrat so se še tipkale na pisalni stroj) pri vsaki enoti v seznamu literature vpisal čim več podatkov. »Hm,« se je namuznil profesor, »kako pa to, da omenjate celo Boulevard Saint-Germain? Imate mogoče tako nepozabno lepe spomine na dni, ki ste jih preživeli v Parizu?« Ob tem so se namuznili tudi starejši kolegi (kako se ne bi!), jaz pa sem si za vse čase zapomnil, da ima bibliografska enota štiri sestavne dele – tako zelo, da se še danes težko in ne brez odpora privajam na nova pravila. V moji zadnji seminarski nalogi, napisani v latinščini, je profesor našel tri napake. Mislil sem, da to ni slab dosežek, saj je bila naloga razmeroma obsežna, tema pa ne najpreprostejša, Horacijeva poezija, in to pri evropsko priznanem interpretu tega pesnika ... Toda ne: »Takšne napake – to je greh zoper Svetega Duha!« je vzrožil profesor. Moram reči, da je bila to ena bolj notranjedramatičnih ur mojega študija, od nje pa mi je ostalo, da tiste napake v zvezi s števniki najbrž ne bi ponovil niti opolnoči, kot se reče. A v takšnem pedagoškem slogu ni bilo sledu pikrosti, temveč je iz njega dihal žar zavzetosti za »literarno stvar« in duhovitost, ki sodi k takim rečem. V časih do zadnje potankosti normiranih didaktičnih modelov in vsakršne korektnosti tak slog kajpak izginja, kot še marsikaj, kar je intelektualno iskrivo in življenjsko.

Bila je ena prvih ur rimske književnosti, ne vem več ali so bila izbrana poglavja ali metrika; profesor je govoril o razliki med metrumom in ritmom. Našteval je bolj ali manj znane, nazorne primere »merjenega časa«, ki je človeški izum, in prešel k ritmu, ki je tudi naravni pojav, omenil razne ritmične pojave iz biološkega sveta, izmenjavo letnih časov, potem pa je nenadoma prekrižal roke na hrbtu, se zagledal skozi okno in z nekakšno zamišljenostjo dodal: »Ritem lahko odkrivате tudi, če prislušujete bitju srca svoje mlajše sestre ...«. Tako popolnoma nekovencionalno, odtrgano od klišejev ... Bil je samo hipni *intermezzo*, a vendar trenutek, ko smo iz teorije metrike prestopili v območje poezije, zaradi katere smo nazadnje vsi skupaj tudi bili tam ...

Posebej navdihujoča lastnost je profesorjeva osebna skromnost. Neki moj vrstnik, literarni zgodovinar, je nekoč v popoldanskem času prišel na naš oddelek pogledat, če je čisto slučajno knjižnica odprta. Pred vrati je srečal profesorja Gantarja, ki je bil tedaj že v pokoju; ko mu je razložil, zakaj je tam, se mu je profesor opravičil, da mu on žal ne more izposoditi knjige, ker se je sedaj pač bibliotekarska procedura spremenila, sicer pa seveda to ne bi bil noben problem. Mislim, da je bil v tistem času podpredsednik SAZU.

Sicer pa je name najbolj vplivalo dvoje: neverjetno znanje in natančnost. Profesorjevo znanje, tako jezikovno kot zgodovinsko, je name v nekem obdobju imelo frustrirajoč učinek: bilo je nedosegljiv cilj, ki mi je dajal predvsem občutek lastne nezadostnosti. Najbolj zanimivo je, da profesor sploh ni nastopal tako, kot da bi hotel zbujati v študentu kaj podobnega; svojega znanja

prav nikoli ni razkazoval, in to je delovalo name še huje: to znanje je pač bilo tu, mirno in nepretenciozno je obstajalo in skozi seminarske komentarje in pripombe in seveda skozi predavanja se ga je vsakdo lahko navzel po meri svojega zanimanja in prizadevnosti. Prav ta nevsiljivost, »normalnost« tolikšnega vedenja je bila najbolj nenavadna. Seveda nam je predstavljal mednarodna obzorja klasične filologije, vodilne edicije, publikacije, osebnosti iz preteklosti in sedanjosti, jasno, saj je to vendar sestavni del poklica akademskega učitelja; a prav zares se ne spominjam, da bi kadarkoli govoril o svoji mednarodni karieri, o množici odmevnih objav in članstev v prestižnih akademijah (kot so *Accademia Propeziana* v Assisiju, *Academia Latinitati fovendae*, pa *SAZU* in *Evropska akademija znanosti v Salzburgu*). Tudi svoje prevode je komaj kdaj omenjal, kaj šele da bi jih posebej izpostavljaj. O tem so nam govorili drugi, njegovi kolegi, njegovi bralci, občudovalci. Mogoče je to samo moja izkušnja, mogoče sem kaj pozabil, a ne verjamem: če bi bilo zelo drugače, bi si to zapomnil. Napad na šesta mestna vrata v Ajshilovi *Sedmerici proti Tebam* vodi vidc Amfiaraj, ki ga »je ptič usode porinil med krivičnike« (vv. 597–598, v prevodu Alojza Rebule); medtem ko junaštvo slednjih oznanjajo kričave poslikave njihovih ščitov, pa je vidčev ščit brez podobe, kajti »on noče zgledati, on hoče biti junak« (v. 592).

Mogoče smo tako dobili največ: brez velike didaktične in epistemološke teorije, preprosto z resnim in tudi ambicioznim reševanjem konkretnih tekstualnih problemov, ki nas je vodilo v razne smeri in predvsem pod površino ozko razumljene filologije, kmalu tudi do temeljnih vprašanj literature, njenih funkcij, estetike, etike, njenega smisla. A ker smo prišli do njih po takšni poti, ta vprašanja za nas niso bila nekakšne okamenele forme v jalovi deželi abstrakcije, ampak »naravno« ozadje čisto realnih, tako rekoč otipljivih, vsakdanjih filoloških zadev. Z leti sem začel v osrčju Gantarjevega odnosa do literature (v najširšem pomenu vsega zapisanega, ki ga ima ta beseda tradicionalno v klasični filologiji) prepoznavati iskreni sokratovski »vem-da-nič-ne vem«, ki je dal čisto nov smisel njegovemu občasnemu priporočilu: »Ostanite na trdnih tleh filološke znanosti.« Počasi sem dojemal, da s tem ne sugerira omejevanja in poenostavljanja resničnosti, ampak samoomejevanje in spoštovanje njene kompleksnosti. Tako razumljena »trdna tla« človeku, predvsem mlademu, pomagajo, da ne zdrсне preveč zlahka v ekscese raznih literarnih, kulturnih in političnih ideologij in da okrepi odpornost zoper njihov sirenski magnetizem. K realističnemu odnosu pa je prispevalo še nekaj: zanesljivo občutje, da realnosti ni mogoče zamejiti z instrumentalnim umom. Pietetni čut za misterijske razsežnosti resničnosti, na obalah katere skozi zgodovino vznikajo religijske institucije, za prostorja, iz katerih je nekoč prihajala poezija ... Iz tega izvira nekakšen pravi občutek za velikosti stvari in za lastno mero, ki ga je nemogoče konceptualno fiksirati, ki pa kljub temu je. *Métron kai mystérion* je starodavna spoznavna in etična diada iz soodvisnih členov. Če bi moral na najkrajši način

povzeti profesorjeve *ágrapha dógmata*, nenapisani nauk, bi uporabil prav to sintagmo. Seveda pa je to samo metafora: saj ni šlo za nikakršno doktrino, ampak preprosto za odnos do filologije, do književnosti, zgodovine in kulture, kakor se je izražal v celovitem načinu profesorskega dela in ki ne bi mogel biti tako prepričljiv, če ne bi izraščal iz življenjske izkušnje. Podobno mislim o njegovih imenitnih predavanjih – redkokoga sem v življenju poslušal z več zanimanja, pa tudi z več užitka: profesor je zbujal občutek, da ga snov zares zanima, da se ga dotika »od znotraj«, da ima nekakšno življenjsko vrednost – zato nikoli ni bila samo študijska snov, ampak je imela okus po resničnosti.

In potem njegova natančnost! Še danes se mi včasih zaustavijo prsti na tipkovnici: »Kaj natanko ste mislili s tem?« zaslišim profesorja. »Ja, res, tole pa ni jasno!« pomislim potem. »Sem sploh povedal, kar hočem? Kako pa bi pa to razumel, če bi prihajal z druge strani besedila, če ne bi bil pisec, ampak bralec? Ne, to ni to ...« In poskusim preformulirati, najti natančnejši, jasnejši, bolj slovenski izraz, še enkrat premisliti, kako natanko sploh je z zadevo, s katero se trudim, se napotiti bliže proti bralcu ... V študentskih letih teh zahtev po natančnosti nisem vedno sprejemal z notranjim navdušenjem, najbrž so se mi kdaj zdele tudi pikolovstvo. Toda natančnost gotovo sodi med kardinalne kreposti klasične filologije, najbrž pa tudi vsakega dobrega sloga. Seveda ne trdim, da je moj slog dober, zagotovo pa vem, da bi bil slabši brez tistih »sitnih« seminarskih vprašanj, ki so se mi zalezla pod kožo in postala moj lastni kriterij. Za nekatere stvari je pač potreben čas. »Šele ko boste starejši, boste opazili, kaj to pomeni,« je dejal Jakob Bernays Ulrichu Wilamowitz-Moellendorfu, ko mu je ta leta 1867, kot sam pravi, v maniri rumenokljunca govoril proti Evripidu; in nato mu je prebral začetek druge zborove pesmi iz *Blaznečega Herakla* (vv. 637–700). Koliko bolj to o dozorevanju in razumevanju velja za navadne smrtnike!

Glas, ki se mi je, malce emfatično rečeno, naselil v kosteh, pa nikakor ni glas nepremagljive profesorske avtoritete, ampak opomin: resnični avtoriteti sta stvar, o kateri govoriš, in bralstvo, ki bi mu jo rad približal, po tem se gre ravnati. Spominjam se, kako je profesor nekoč, ko je nekdo na seminarju branil svojo trditev s sklicevanjem na neko znano ime, napisal na tablo: »moč argumenta« in »argument moči« in med obe besedni zvezi postavil prečrtan enačaj. Kako antiavtoritarno! Kako subverzivno pravzprav! In opogumljajoče.

Tisto, kar pa me prav posebej fascinira je profesorjeva intelektualna prisebnost. Kaj hočem reči s tem? Nihče ne ve vsega, zato sogovorniki v intelektualnih debatah od seminarskih predavalnic do prestižnih simpozijev pogosto poskušajo uveljaviti svojo perspektivo, pomen svojega vedenja in metodologije in omejiti razpravo na področje, kjer so suvereni. Pri tem *framingu* neredko ignorirajo sogovornikovo stališče, bagatelizirajo njegove poglede, ga zasujejo z bolj ali manj pomembnimi referencami, ali pa ga z gosto retoriko »prevpijejo« in zmedejo. Pri Kajetanu Gantarju imajo take taktike bolj malo možnosti za

uspeh. Seveda ga je zaradi njegovega ugleda vsaj načeloma težje ignorirati, širina vedenja pa oži maneverski prostor polemične manipulacije. A bolj pomembno se mi zdi dvojje: prvič, navadno diskutantu prisluhne s pristno radovednostjo, kakršne nisem pogosto srečal, in ga že s tem vplete v dejanski dialog in ga iz zelotskega prepričevalca spremeni v živahnega sogovornika. Drugič pa je njegov premislek kulture in zgodovine tako temeljit, da mu omogoča mirno in prisebno držo tudi ob soočanju s hudimi teoretičnimi in metodološkimi novitetami: nekatera njegova prepričanja so namreč dovolj tehtna in človeško relevantna, da *onus probandi* ni na njih, temveč na novatorski kritiki.

Ta prisebnost se izrazito kaže v etičnih zadevah. Generacija profesorja Gantarja je ena tistih, ki so doživele zgodovinsko katastrofo zaradi vojne in totalitarnih sistemov, ki so tako radikalno posegli v njihovo življenje in amputirali velik del slovenskega prebivalstva in kulturne tradicije. Prav poseben vidik te katastrofe je, da v svojem bistvu ni bila reflektirana; morda je bila do neke mere popisana, reflektirana pa ni bila. Niti znamenita fraza iz Viscontijevega filma *Il Gattopardo* »Če hočemo, da vse ostane, kot je, se mora vse spremeniti,« ne izrazi ustrezno nenavadnega stanja, ki je nastalo po prehodu iz totalitarizma v demokracijo. Zdaj se namreč zdi, kot da zgodovina obenem obstaja in ne obstaja – in v takšnem stanju je tudi etična neprisebnost postala izredno pogost, če ne skorajda normalen kulturni pojav. Vendar to ni primer Kajetana Gantarja: njegov etični in zgodovinski kompas se ni zmedel in kot ni klonil pod nasiljem zgodovine, je imun tudi na nenavadno vrednotno konfuznost sodobnosti. Ni mu treba skrivati, kaj je in kje stoji. Litotično rečeno: v ne ravno ugodnih okoliščinah je postal prvo ime slovenske klasične filologije in ne nepomebna referenca v mednarodnih krogih. S svojo prevajalsko umetnostjo vtiskuje nespregledljiv pečat slovenski literaturi in če nikoli v zgodovini ni nastajalo toliko slovenskih prevodov antične, srednjeveške in renesančne literature kot v nekaj zadnjih desetletjih, ima pri tem brez dvoma velik delež zaslug, neposredno in posredno, tudi kot učitelj mlajših generacij.

»Vmes tvoja tožna je človeška slika,« se končuje pesem *Belo in črno*, s katero smo začeli. Tako je videl notranjo podobo Božidarja Jakca pesnik Alojz Gradnik. Podoba profesorja Kajetana Gantarja pa ni tožna: portret, ki bi ga prikazoval tako, ne bi bil prepoznaven. Zgrešil bi njegov globoko človeški realistični optimizem in njegov živahni pogled, ki je sicer usmerjen v davnino, a v resnici ves čas gleda v prihodnost.

*Brane Senegačnik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta;
branko.senegacnik@ff.uni-lj.si*

dr. Kajetan Gantar

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.1.13-33>

Mark Janse

Kapadoška grščina: socialno-kulturna in jezikovna zgodovina

NAJSTAREJŠA ZGODOVINA KAPADOKIJE

Kapadokija je starodavna pokrajina v osrednji Anatoliji (gl. Zemljevid 1).¹ Zgodovini področja lahko sledimo vse do drugega tisočletja pr. Kr., ko so večjemu delu Male Azije od začetkov 16. st. pr. Kr. pa do propada Hetitskega kraljestva okrog leta 1180 pr. Kr. vladali Hetiti. Med železno dobo je v jugovzhodni Mali Aziji in v severni Siriji vzniknila vrsta sirijskih ali neohetitskih kraljestev, med drugim luvijsko govoreče kraljestvo Tabal, katerega središče je bilo starodavno mesto Kaneš približno 20 km JV od Mazake (Cezareja), kot asirsko provinco pa ga je l. 713 svojemu kraljestvu priključil novoasirski kralj Sargon II (vl. 722-705).² V 6. st. pr. Kr. je Kapadokija postala bojno polje, na katerem sta se spopadali dve velesili: Lidijsko kraljestvo pod Krezom (vl. okr. 560-546) in perzijsko Ahajmenidsko cesarstvo po Kirov Velikim (vl. okr. 559-530).³ Znano je, da je Krez povprašal preročišče v Delfih, ali naj pošlje vojsko nad Perzije, in da je prejel značilno dvoumen odgovor, češ da bo »uničil veliko državo«, če bo storil kaj takega.⁴ Res je bila uničena velika država, a to je bila Krezova in ne Kirova. Slednji je leta 546 zavzel Sarde.

Kot poroča Herodot, je toponim Kapadokija (Καππαδοκία) perzijski (Zgodbe 7.72). Dejansko je prvič izpričan na znamenitem trojezičnem Behistunskem napisu Dareja Velikega (vl. 522-486), kjer se omenja kot *Katpatukaš* v elamskem, *Katpatukka* v babilonskem in *Katpatuka* v staroperzijskem

1 O zgodovini Kapadočanov in njihovem jeziku gl. tudi: Janse, »Aspects of bilingualism«; Id., »De Cappadociërs en hun talen«; Id., »Grieks lichaam, Turkse ziel«.

2 O zgodovini Hetitov ter sirijskih Hetitov oziroma Neohetitov gl. zlasti dela Trevorja C. Bryce (Bryce, *The Kingdom of the Hittites*; Id., *The World of The Neo-Hittite Kingdoms*; Id., *Warriors of Anatolia*).

3 Herodot o tem natančno pripoveduje v prvi knjigi svojih *Zgodb*.

4 Gl. μεγάλην ἀρχήν μιν καταλύσειν »da bo uničil veliko kraljestvo« (Zgodbe 1.53).

klinopisu. Herodot obenem poroča, da so Grki prebivalce imenovali »Sirijci« (Σύριοι) in ne »Kapadočani«, kot so jih imenovali Perzijci (*Zgodbe* 1.72, 5.49). S tem je verjetno mišljeno prej omenjeno sirijskohetitsko prebivalstvo. Strabon (64/3 pr. Kr.-okr. 24 po Kr.) v prvih desetletjih našega štetja opaza, da se kapadoški Sirijci tostran reke Taurus (ἐντὸς τοῦ Ταύρου) imenujejo »Belosirijci« (Λευκόσυροι), za razliko do Sirijcev, ki živijo onstran iste reke (ἐξω τοῦ Ταύρου) in so bili temnejše polti (ἐκείνων ἐπικεκαυμένων τὴν χροάν); *Geografija* 12.3.9.

Zemljevid 1: Kapadoško kraljestvo pod Ariaratom III (vl. okr. 250-220 pr. Kr.)

HELENIZACIJA KAPADOKIJE

Pod Darejem Velikim je Kapadokija postala tretja satrapija Ahajmenidskega cesarstva. Znana so zgolj tri imena kapadoških satrapov. Zadnji med njimi je obenem najslavnejši, Ariarat, ki je postal satrap leta 350 in se ni hotel predati Aleksandru Velikemu (vl. 336-323), potem ko je slednji leta 334 osvojil maloazijska ozemlja. Kot Ariarat I (vl. 331-322) je ustanovil dinastijo Ariaratidov, ki je vladala Kapadoškemu kraljestvu od l. 331 pr. Kr. do l. 17 po Kr. Tedaj je postalo rimska provinca (gl. Zemljevid 1). Kljub perzijskemu poreklu⁵ so bili Ariaratidi sčasoma vse večji filheleni. O tem priča med drugim epitet Ariarata V (vl. 163-130), namreč Εὐσεβῆς Φιλοπάτωρ, Mommsen pa je o njem zapisal: »Preko njega je [helenistična omika] prodrla v do tedaj tako rekoč barbarsko Kapadokijo.«⁶ V obdobju Kapadoškega kraljestva se je v Kapadokiji postopno,

5 Ustanoviteljevo ime izhaja iz staroperzijskega korena *aryā- »Arijec«.

6 Gl. Mommsen, *Römische Geschichte*, 52.

a vztrajno širila grščina, proces helenizacije pa se je okreplil potem, ko je ozemlje priključil Rimskemu cesarstvu cesar Tiberij (vl. 14-37). Slednji je kapadoško prestolnico Mazako preimenoval v Cezarejo (Καισάρεια). Strabon, ki je bil po rodu iz Amaseje ob Črnem morju in je bil priča priključitvi Rimskemu cesarstvu, omenja, da je v njegovem času večina prebivalstva Male Azije že bila opustila svoje jezike in onomastiko (*Geografija* 12.4.6).

Grščina je postala v helenistični dobi in v še večji meri v obdobju Rimskega cesarstva *lingua franca* vzhodnega Sredozemlja, za mnoge pa je bila tudi prvi in edini jezik. Že v 3. st. pr. Kr. so Toro (hebrejsko תּוֹרָה *tôrâ*), prvih pet knjig hebrejske Biblije, znanih tudi kot *Pentatevh/Peteroknjžje* (Πεντάτευχος »petero zvitkov«), prevedli v grščino za potrebe aleksandrinskih Judov, ki niso bili več sposobni brati hebrejskega originala. Prav tako je bila Nova Zaveza napisana v grščini in se v tem jeziku tudi širila zaradi potreb Judov in kristjanov drugih etničnih pripadnosti ne le v Grčiji (Korintčanov, Filipljanov in Tesaloničanov) in Rimu (Rimljanov), ampak tudi v Mali Aziji (Kološanov, Efežanov in Galačanov). Če si izposodimo besede Alberta Thumba: »Izmed vseh negrških dežel se je Mala Azija helenizirala najbolj temeljito ... Neizmerna količina grških napisov, ki se najdejo vsepovsod na omenjenem področju ... kaže, da je bila Mala Azija vsaj v rimski dobi povsem grška dežela z grško kulturo.«⁷

KAPADOKIJA: PRVOTNI JEZIK

A obenem obstajajo podatki, ki kažejo, da se je prvotni jezik Kapadokije še vedno ohranjal tudi v prvih stoletjih našega štetja. V zgodbi o prihodu Svetega duha apostoli začnejo govoriti »v tujih jezikih« (ἐτέραις γλώσσαις, Apd 2.4) in tako omogočijo, da jih zbrani poslušalci slišijo govoriti »v svojem lastnem jeziku« (τῆ ἰδίᾳ διαλέκτῳ, Apd 2.6-8). Med številnimi govorniki tujih jezikov so v odlomku omenjeni tudi »prebivalci Kapadokije« (οἱ κατοικοῦντες τὴν Καππαδοκίαν, Apd 2.9). V tako imenovanih *Sibilinskih prerokbah*, zbirki prerokb v heksametru, ki so jih judovski in krščanski pisci zapisali približno v času med l. 150 pr. Kr. in 180 po Kr., se tako Kapadočani kot Arabci omenjajo kot »govorniki tujega jezika« (βαρβαρόφωνοι, *Oracula Sibyllina* 3.516).⁸ Ksenofont Efeški, romanopisec iz 2. st., omenja nekega Hipotoja, ki je znal jezik Kapadočanov, ti pa so ga posledično imeli za svojega.⁹

Kakšen jezik je bila kapadoščina, je veliko vprašanje. To ni mogla biti stara perzijsčina, ker so Ariaratidi širili grški jezik in kulturo, pred tem pa

7 Gl. Thumb, *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*, 102-103.

8 Dejstvo, da se skupaj omenjajo Kapadočani in Arabci, kaže, da izraz βαρβαρόφωνος pomeni tistega, »ki govori tuj jezik«, in ne »govorca slabe grščine«; prim. op. 14.

9 Ἐμπειρῶς εἶχε τῆς Καππαδοκῶν φωνῆς καὶ αὐτῷ πάντες ὡς οἰκείῳ προσεφέροντο »Vešč je bil kapadoškega govora in vsi so se do njega obnašali po domače« (*Ephesiaca* 3.1.2).

je bila aramejščina *lingua franca* v Ahajmenidskem cesarstvu. Medijski in partski, druga dva iranska jezika, se izrecno omenjata med tujimi jeziki, ki jih govorijo apostoli v zgodbi o prihodu Svetega duha (Apd 2.9). Medijsčina se omenja tudi na mestu, ki ga smemo šteti za v nebo vpijoč primer izgubljene priložnosti za identifikacijo kapadoškega jezika. Eden od treh kapadoških očetov, Gregorij iz Nise (330-395), navaja izraze za nebo v različnih jezikih:¹⁰

ἡμεῖς οὐρανὸν τοῦτο λέγομεν, σαμαῖμ ὁ Ἑβραῖος, ὁ Ῥωμαῖος κελούμ, καὶ ἄλλως ὁ Σύρος, ὁ Μῆδος, ὁ Καππαδόκης, ὁ Μαυρούσιος, ὁ Σκύθης, ὁ Θραῖξ, ὁ Αἰγύπτιος.¹¹

Mi temu pravimo *ouranós*, Hebrejec *šamáyim*, Rimljan *caelum*, še drugače pa mu pravijo Sirijec, Medijec, Kapadočan, Mavretanec, Skit, Tračan, Egipčan.

Na podlagi odlomka lahko sklepamo, da je bila kapadoščina gotovo drugačna od obeh iranskih jezikov, medijskega, skitskega in sirskega, narečja srednje aramejščine, ki se uvršča med jezike (severozahodne) semitske jezikovne družine. A le zakaj neki Gregorij ne navede besede za nebo v domačem jeziku svoje domovine, kjer se je kapadoščina očitno še govorila v 4. st. po Kr.? Slednje potrjuje še en kapadoški oče, Bazilij Veliki iz Cezareje (330-379), ki omenja, da je iz slovničnih razlogov v sirskih tradicijah v Mezopotamiji, pa tudi v njegovem domačem kapadoškem jeziku, v doksologiji¹² nujna raba besede καὶ »in« namesto σύν »s/z«.¹³

Čeprav smemo tudi v tem primeru zaključiti, da je bila kapadoščina drugačna od sirščine, pa se zdi malo verjetno, da bi Bazilij v bistvu hotel povedati, kako sta si jezika pravzaprav sorodna ali – z drugimi besedami – da je kapadoščina sirščini soroden severozahodni semitski jezik. Sirska beseda za nebo je *šmāyā* (sirsko ܫܡܝܐ, aramejsko ܫܡܝܐ), kar je preblizu hebrejski besedi *šāmāyim* (שָׁמַיִם), ki jo navaja Gregorij iz Nise, da ji ne bi sledila tudi omemba kapadoške besede, če bi bila slednja dejansko severozahodni semitski jezik. Na podlagi povedanega verjetno smemo postaviti domnevo, da je bil prvotni

10 *Contra Eunomium* = *Patrologia Graeca* 45.1045.

11 Omeniti velja, da je izdajatelj serije *Patrologia Graeca*, francoski učenjak in duhovnik Jacques-Paul Migne (1800-1875), po pomoti tako hebrejsko kot latinsko besedo za nebo naglasil po pravilih francoskega naglasa: σαμαῖμ namesto σαμάιμ (Hebrew שָׁמַיִם *šāmāyim*) in κελούμ namesto κέλουμ (*caelum*, s poenostavitvijo *ae > e* v izgovarjavi, značilni za vulgarno latinščino).

12 Kanonična oblika je Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἀγίῳ πνεύματι »Slava očetu in sinu in svetemu duhu«, Bazilijev predlog pa je bil μετὰ τοῦ υἱοῦ σὺν τῷ ἀγίῳ πνεύματι »s sinom skupaj s svetim duhom«. Spis *De spiritu sancto* je nastal v podporo tej spremembi, v njem pa polemizira z nasprotniki, ki so zagovarjali različico μετὰ τοῦ υἱοῦ ἐν τῷ ἀγίῳ πνεύματι »s sinom v svetem duhu«; prim. Anderson, *St. Basil of Caesarea*.

13 Καὶ Καππαδόκες δὲ οὕτω λέγομεν ἐγχωρίως »Kapadočani tako rečemo v domačem jeziku« (*De spiritu sancto* = *Patrologia Graeca* 32.208).

kapadoški jezik soroden z jezikom, ki se je govoril v neohetitskem kraljestvu Tabal in še pred tem v Hetitskem kraljestvu – ali da je bil celo njegov potomec –, to pa je bila luvijščina, hetitščini soroden anatolski jezik. Na žalost pa so dokazi v prid domnevi posredni in nezanesljivi.¹⁴

KAPADOŠČINA KOT OBLIKA GRŠČINE

Ne glede na to, kakšen je bil prvotni kapadoški jezik, pa zagotovo velja, da je imel močan vpliv na podobo grščine, kakršna se je govorila v Kapadokiji. Na podlagi Strabona smemo upravičeno trditi, da se bili Kapadočani znani kot ljudje, »ki govorijo po barbarsko« (βαρβαρίζειν ali βαρβαροφωνεῖν).¹⁵ Sodeč po spodnjem, Lukijan pripisanem epigramu, je bila pregovorna kapadoška nenadarjenost za govorništvo:¹⁶

θαῦτον ἔην | λευκοὺς κόρακας | πτηνάς τε χελώνας
εὐρεῖν ἢ δόκιμον | ῥήτορα Καππαδόκη

Hitreje bi našel belega krokarja in krilate želve
kot solidnega govornika iz Kapadokije.

Pravzaprav nekega kapadoškega govornika te vrste tudi poznamo, in sicer Pavzanija iz Cezareje (2. st.), učenca Heroda Atiškega (101-177) in učitelja Klavdija Ajlijana (okr. 175-okr. 235), čigar izgovorjavi se posmehuje Flavij Filostrat (okr. 170-244/9):¹⁷

ἀπήγγειλε παχείᾳ τῇ γλώττῃ καὶ ὡς Καππαδόκαις ζύνηθες, ζυγκρούων μὲν τὰ
ξύμφωνα τῶν στοιχείων, συστέλλων δὲ τὰ μηκυνόμενα καὶ μηκύνων τὰ βραχέα

Recital je s težkim naglasom, značilnim za Kapadočane, tako da so soglasniki udarjali eden ob drugega in da so se dolgi glasovi krajšali in kratki daljšali.

Tretji kapadoški oče, Gregorij iz Nazianza (329-389), prav tako namiguje na barbarski naglas Kapadočanov, in sicer v govoru vzvišenemu kleru iz Konstantinopla:¹⁸

14 Strabon omenja, da je kapadoščina v bližnjem sorodstvu s še enim neznanim jezikom iz Male Azije, imenovanem kataonščina (*Geografija* 12.1.2).

15 Strabon tako besedi βαρβαρίζειν kot βαρβαροφωνεῖν razlaga kot κακῶς ἐλληνίζειν »govoriti slabo grščino« (*Geografija* 14.2.28), prim. op. 8.

16 *Anthologia Palatina* 11.436.

17 *Vitae Sophistarum* 2.13. S formulacijo »da soglasniki udarjajo eden ob drugega« je mišljena sinkopa nenaglašanih samoglasnikov; prim. op. 68.

18 Oratio XXXXIII = *Patrologia Graeca* 36.224.

ἀπαιδευσίαν δὲ οὐκ ἐγκαλέσεις ἢ ὅτι τραχύ σοι δοκῶ καὶ ἄγροικον φθέγγεσθαι;

Mi ne boš očital neomikanosti ali da moja govornica zveni trdo in kmečko?

Še en znameniti Kapadočan, sveti mož iz 1. st. po Kr. Apolonij iz Tiane, po navedbah biografa Filostrata po drugi strani v svojem govoru ni kazal sledov kapadoškega porekla.¹⁹

Potem ko se je po Teodozijevi smrti l. 395 Rimsko cesarstvo razdelilo na dva dela,²⁰ je bilo samo po sebi umevno, da bo grščina ostala uradni jezik vzhodnega rimskega cesarstva, čeprav so Bizantinci sami sebe še naprej imenovali »Rimljani« (Ρωμαῖοι), svoj jezik pa »rimski« (ῥωμαίικα).²¹ Za drugo polovico prvega tisočletja nimamo niti posrednih niti neposrednih znamenj, ki bi pričala o »barbarskosti« kapadoške govornice. Vemo pa, da so Kapadočani veljali za »barbarske« po obnašanju. Ko bizantinski cesar Konstantin VII Porfirogenet (vl. 913–959) govori o pregovorni neotesanosti (κακοτροπία) Kapadočanov, ob tem citira reklo o »treh najslabših k-jih« (τρία κάππα κάκιστα): Kapadokija, Kreta, Kilikija.²² V 6. st. pesnik Demodok z Lerosa o Kapadočanih pravi, da so »slabši od najslabših« (φαυλεπιφλυότατοι) in celo skuje glagol καππαδοκίζω (»biti/obnašati se kot Kapadočan«).²³

POTURČENJE KAPADOKIJE²⁴

V 12. st. Teodor Prodrom Kapadokijo imenuje »dežela, preplavljena z barbari«. ²⁵ S tem pa ne cilja na »barbarske« Kapadočane, temveč na seldžuške Turke, ki so v 11. st. vdrli v Kapadokijo.²⁶ Leta 1071 je namreč Bizantincem, ki jim je poveljeval cesar Romanos IV Diogenes (vl. 1068–1071), v bitki pri Manzikertu na vzhodni meji Bizantinskega cesarstva poraz zadala seldžuška vojska pod poveljstvom sultana Alpa Arslana (vl. 1063–1072); gl. Zemljevid 2.

19 Ἡ γλῶττα ἀττικῶς εἶχεν οὐδ' ἀπήχη τὴν φωνὴν ὑπὸ τοῦ ἔθνους »V jeziku se je držal atiščine in ni bilo slišati naglasa domačega ljudstva« (Filostrat, *Vita Apollonii* 1.7).

20 Omeniti velja, da meje cesarstva niso sovpadale z jezikovnimi mejami, saj je bila grščina v tistem času zelo razširjena v južni Italiji (v nekaj izoliranih skupnostih v Kalabriji in Apuliji pa se pravzaprav govori še dandanes).

21 Še celo dandanes se izraz ρωμαίικα uporablja v nekaterih frazah, nanašajoč se na grščino, npr. Καταλαβαίνεις ρωμαίικα; »Razumeš grško?«, t.j. »Razumeš, kaj hočem reči?«.

22 *De thematibus* 2.69.

23 *Fragmenta* 5 (West) = *Anthologia Palatina* 11.238.

24 O zgodovini poturčevanja, tako v jezikovnem kot verskem pogledu, gl. zlasti Vryonis, *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor*.

25 *Carmina Historica* 19.52 (Hörandner).

26 Prim. βαρβαροχέομαι, »von Barbaren beherrscht werden«, v: Trapp, *Lexikon zur byzantinischen Gräzität*, s.v.

Zemljevid 2: Bizantinsko cesarstvo pod Bazilijem II Porfirogenetom (vl. 976-1025)

Šest let kasneje je seldžški poveljnik Sulejman ibn Kutulmiš (vl. 1077-1086) v Mali Aziji ustanovil neodvisni Sultanat Rum, poimenovan po turškem izrazu za prebivalce Bizantinskega cesarstva.²⁷ Ta država je obstajala do 14. st., ko je razpadla na vrsto tvorb, imenovanih *bejliki* («kneževine»). Najpomembnejša med njimi je bila *Karamanska kneževina* (*Karamanski bejlik*) s središčem v mestu Karaman v Kilikiji, poimenovana po Kerimeddinu Karaman begu, ustanovitelju dinastije Karamenidov iz 13. st. (natančnejši datumi niso poznani). Slednjic so si jo l. 1468 priključili Otomani pod Mehmedom II (vl. 1451-1481), čigar sin Mustafa je l. 1483 postal prvi guverner otomanskega vilajeta (provincije) Karaman, ki je obsegal področje Kapadokije. Že petnajst let pred tem je seveda Mehmed Osvajalec zavzel Konstantinopol in tako napravil konec tisočletnemu Bizantinskemu cesarstvu.

V stoletjih po bitki pri Manzikertu je Kapadokija postopoma podlegla turškim vplivom. V jezikovnem smislu je to pomenilo, da je bila močno razširjena grško-turška dvojezičnost, ki je najpogosteje pripeljala do popolnega prevzema turščine. To pa ni nujno pomenilo tudi sprejetja islama, o čemer priča tudi spodnje poročilo, ki so ga l. 1437 prebrali na baselskem koncilu.²⁸

Notandum est, quod in multis partibus Turcie reperiuntur clerici, episcopi et arciepiscopi qui portant vestimenta infidelium et locuntur linguam ipsorum et nihil aliud sciunt in Greco proferre nisi missam cantare et evangelium et epistolas. Alias autem orationes dicunt in lingua Turcorum.

27 Stara anatolska turška beseda *Rum* (روم) izhaja iz arabskega imena za »Rimljane« *ar-Rūm* (الرُّوم). To je izposojenka grške besede Ῥωμαῖοι, kakor so sami sebe imenovali Bizantinci.

28 Citirano po: Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, 1, op. 1.

Zabeležiti je treba, da je vsepovsod po turških krajih naleteti na duhovnike, škofo in nadškofe, ki nosijo oblačila nevernikov, govorijo njihov jezik in ne znajo povedati grško nič drugega kot mašo, evangelije in pisma. Vse drugo pa povedo po turško.

Turško govoreči kristjani, o katerih je govora v poročilu, se imenujejo Karamanlidi (Καραμανλήδες). Njihovo poreklo ostaja neznano, čeprav ime kaže, da gre za prebivalce Karamanskega bejlika.²⁹ Njihov jezik se imenuje »karamanlidski« (Καραμανλήδικα), to pa je anatolska oblika turščine, za zapisovanje katere se uporablja grški alfabet in ne iz perzijsko-arabskega črkopisa izhajajoča otomanska pisava.³⁰ Spodnji primer je z začetka Matejevega evangelija, gl. tudi sliko št. 1:

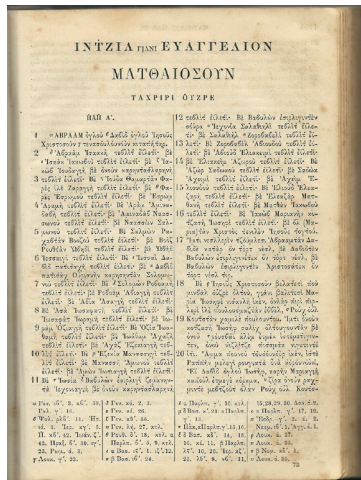
Ἀβραάμ ὄγλου Δαυὶδ ὄγλου Ἰησοῦς Χριστοσοῦν τεναςούλουν κιταπήτηρ³¹

Avraam oğl-u David oğl-u Yisus Hristos-un tenasül-ün kitab-i-dir

Abraham sin-njegov David sin-njegov Jezus Kristus-rod rod-rod knjiga-njegova-je

βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ υἱοῦ Ἀβραάμ (*Matejev evangelij 1.1*)

Knjiga o rodu Jezusa Kristusa, sina Davida, sina Abrahama.

Slika 1: *Matejev evangelij v karamanlidščini*

29 Turško *Karaman-li* pomeni »(nekdo), ki spada v Karaman«.
30 O karamanlidščini glej zlasti Balta, *Beyond the language frontier*, pa tudi številne druge publikacije iste avtorice.
31 Diakritična znamenja se v mlajši različici karamanlidskega pravopisa uporabljajo za ločevanje turških in grških fonemov: $\text{ou} = \text{ü}$, $\text{h} = \text{b}$, $\text{t} = \text{d}$; prim. Irakleous, »On the development of Karamanlidika writing systems«. Omeniti velja tudi, da sta β in δ postala pripornika *v* oz. δ že v rimski dobi, medtem ko se zapornika *b* in *d* v novogrškem pravopisu zapisujeta kot μt oz. νt ; pa tudi, da se je izgovarjava samoglasnika η v istem obdobju spremenila v *i* in da se η uporablja v karamanlidskem pravopisu za zapisovanje turškega *t* [u].

Vsi kristjani v Kapadokiji pa niso prevzeli turščine. Okrog leta 1910 je britanski arheolog ter dialektolog/etnolog Richard MacGillivray Dawkins (1871–1955) med terenskim delom v Kapadokiji ugotovil, da se še vedno govori tudi grščina, četudi v »zelo popačeni obliki«,³² in sicer v dvajsetih vaseh na področju med kraji Nevşehir, Kajseri in Nigde (gl. Zemljevida 3a–b). Znamenit je njegov opis kapadoščine: »Telo je ostalo grško, a duša je postala turška.«³³ Spodnji primer besedila, napisanega v narečju kraja Ulagač, ki sodi med narečja z najbolj izrazitimi turškimi vplivi, naj služi kot ponazoritev nje-govne skrajne »popačenosti«.³⁴

ἦτον ἓνα **δουλ** ναίκα. ἔγισκε ἐρῶ **φῶεα**. ἰθά δίνισκέν da **čəráq**, και φέρισκav **čərakíou** τ da **paráγia**, και **besléttiniōkav**.

iton éna dúl néla. éjiske erjó fśéa. itśá diniškén da tširáq, ke fériškav tširakjút da parája, ke besléttiniškan.

Nekoč je bila vdova. Imela je dva otroka. Pošljala ju je [delat] kot vajenca in od tega sta domov prinašala denar in [jo] podpirala.

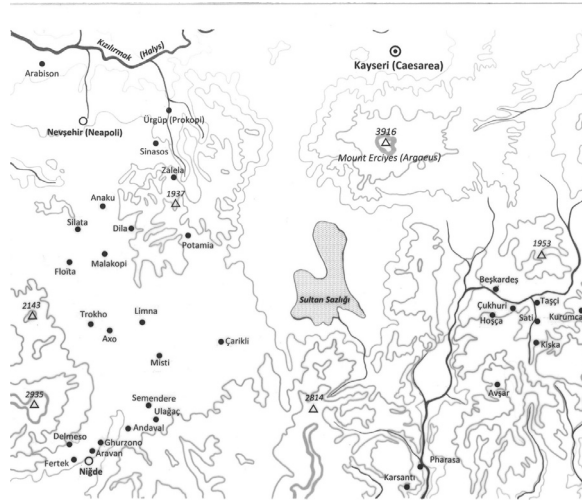

Zemljevid 3a: Grške vasi v Kapadokiji

32 Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, 18.

33 Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, 198.

34 Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, 362. Dawkinsov zapis puščam tako rekoč nedotaknjen in se namenam v spuščam v slovnično analizo, zato da bi bralec kar najbolje doumel izjemno »popačenost« kapadoščine iz kraja Ulagač. Kljub temu pa velja opozoriti na v kapadoščini produktivno tvorbo imperfekta na *-išk-*: ἔγισκε (ἐχω), δίνισκέν (δίνω), φέρισκav (φέρω), besléttiniōkav (besλεττω, turško *besletmek*, kavzativ gl. *beslemek* »hraniti«). Turške izposojenke so odebeljene.

Zemljevid 3b: Grške vasi v Kapadokiji

Dawkins se je dobro zavedal, v kako negotovem položaju so kapadoščina in druga grška narečja v Mali Aziji, ki so bila »ogrožena [...] zaradi širjenja turščine in pa nevarnosti, da bi jih vase posrkala skupna grščina.«³⁵ Nevarnost, da bi jih »vase posrkala skupna grščina«, se je krepila zaradi šol v grško govorečih vaseh, ki so jih bili začeli ustanavljati pred nedavnim. To Dawkins opazi v preliminarni študiji: »Razlika med krajevnim govorom in šolsko grščino je tako velika, da si šolnik prej prizadeva nadomestiti domače narečje z *drugim jezikom*, kot pa da bi ga skušal postopoma popravljati.«³⁶ Izraz »drug jezik« poudari jezikovno razdaljo med kapadoščino in skupno grščino tistega časa. Razkorak med kapadoščino in starejšo grščino je bil po Dawkinsonovem mnenju prav tako nepremostljiv: »Iz istega razloga je tudi raba grščine v bogoslužju v bistvu neučinkovita. Starejša generacija duhovščine liturgijo komajda razume, verniki pa je sploh ne razumejo. Če morajo ljudje kaj nujno razumeti, se uporabi turščina. Ko sem šel v Fertek, je bil tam škof in pridiga je bila v turščini, prav tako kot vse ostalo, namenjeno vernikom.«³⁷ *Alias autem orationes dicunt in lingua Turcorum.*³⁸

Dawkins je poleg tega imel občutek, da kapadoščino ogroža politika »ustavnega mladoturškega režima« vključno z »velikom porastom priseljavanja« in »ponovnim preganjanjem.«³⁹ To zapiše v predgovoru z datumom 24.

35 Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, v.

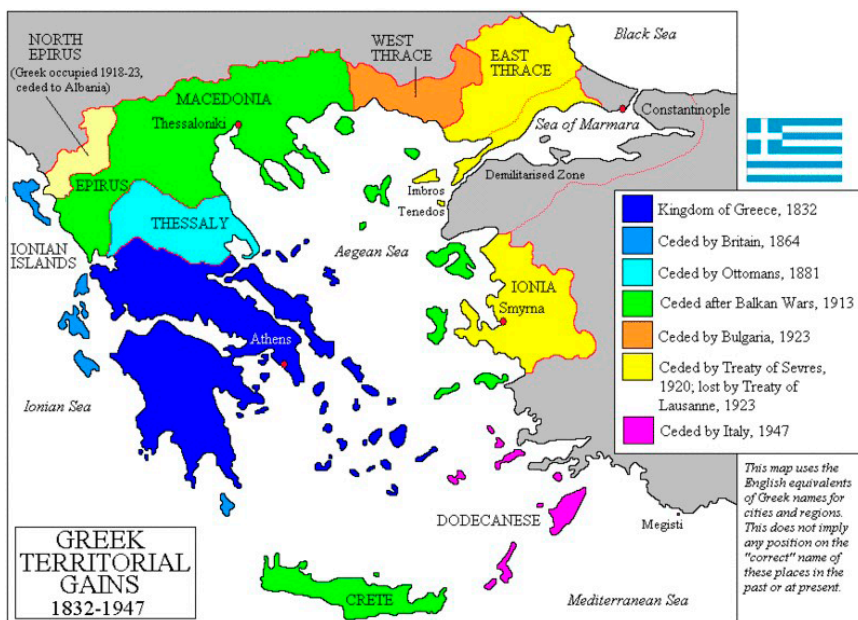
36 Dawkins, »Modern Greek in Asia Minor«, 120 (poudarek Mark Janse).

37 Prav tam.

38 Prim zgoraj, vključno z op. 28.

39 Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, v.

10. 1915, ko so mladoturki po revoluciji leta 1908 obnovili otomansko ustavo. Otomani so bili do tedaj v balkanskih vojnih (1912-1913) izgubili večino ozemelj na Balkanu, imenovanih Rumelija,⁴⁰ in vstopili v prvo svetovno vojno na strani centralnih sil (gl. Zemljevid 4). Med vojno je Otomansko cesarstvo zagrešilo genocid proti armenskim, asirskim in pravoslavnim kristjanom v Anatoliji, prvim posledicam pa je bil Dawkins priča »v dneh, ki so neposredno sledili izbruhu vojne«. ⁴¹

Zemljevid 4: Ozemeljska širitev Kraljevine Grčije (1832-1947)

Na pariški mirovni konferenci – začela se je 18. 1. 1919 – si je grški ministriški predsednik Eleftherios Venizelos (1864-1936), ki je Grčijo popeljal v vojno na strani sil Antante, pridobil podporo zaveznikov za zavzetje Smirne (Izmir) in zaledja, do česar pride meseca maja. Okupacijo je avgusta l. 1920 ratificarala Sevreška mirovna pogodba, ki je obenem Otomane primorala Grčiji prepustiti Vzhodno Trakijo (gl. Zemljevid 4). V ozadju zavzetja Male Azije je bila tako imenovana »velika ideja« (Μεγάλη Ίδέα), iredentistični projekt, ki je igral odločilno vlogo v grški politiki vse od vojne za neodvisnost (1821-1832) in ustanovitve neodvisne Kraljevine Grčije.⁴² Zagovorniki »velike ideje« so upali na obnovev Bizantinskega cesarstva ali, kot se je izrazil Venizelos, »Grčije dveh kontinentov

40 Otom. turško *Rûm-êli* (روملي); prim. op. 27.

41 Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, vi.

42 Zelo dober in zanesljiv zgodovinskih pregled nastanka in širitve novogrške države daje Clogg, *A concise history of Greece*.

in petih morja« (Ἑλλάς τῶν δύο ἡπείρων καὶ τῶν πέντε θαλασσῶν), s prestolnico v Konstantinoplu, ki so ga zavezniške sile zasedale od novembra 1918. Turški revolucionarji okrog Mustafa Kemala (1881-1938), ki si je leta 1934 pridobil vzdevek Atatürk (»Oče Turkov«), so sprožili protinapad in »velika ideja« se je dobesedno pogreznila v pepel velikega ognja, ki je septembra leta 1922 uničil Smirno. Grki ta dogodek imenujejo »maloazijska katastrofa« (Μικρασιατική Καταστροφή). Nesreča velja za hujšo od padca Konstantinopla l. 1453, saj je dejansko izkoreninila grško kulturo v Mali Aziji. Zavezniki, ki so med grško-turško vojno prestopili na drugo stran, so odstopili od določil Sevreške mirovne pogodbe in s Turškim nacionalnim gibanjem julija l. 1923 podpisali Lozanski sporazum, ki je priznal neodvisnost Turške republike in njeno suverenost nad Jonijo, Vzhodno Trakijo in Konstantinoplom (Istanbulom).

IZMENJAVA PREBIVALSTVA MED GRČIJO IN TURČIJO

Pred podpisom Lozanskega sporazuma je bila januarja l. 1923 sprejeta Konvencija o izmenjavi grškega in turškega prebivalstva.⁴³ »Izmenjava«, kot se ji na kratko reče tako v grčini (Ἀνταλλαγή) kot v turščini (Mübâdele), je v resnici pomenila, da je bilo izgnanih najmanj milijon dvesto tisoč pravoslavnih kristjanov iz Turčije in okrog štiristo tisoč muslimanov iz Grčije. Ni temeljila na jeziku niti etnični pripadnosti, temveč na religiji, saj so bili pravoslavni kristjani pripadniki otomanskega »naroda« ali »milet« (millet) Rum⁴⁴ ne glede na jezik ali etnično pripadnost.⁴⁵ Po podatkih popisa iz leta 1924 je bilo 22 od 61 krščanskih skupnosti v Kapadokiji grško govorečih, kar pomeni, da so bile v resnici dvojezične grško-turške, šteje pa so 17.590 govorcev (44.4%); gl. Zemljevid 3b. Po drugi strani je bilo 39 enojezičnih, turško govorečih skupnosti, ki so šteje 22.027 govorcev (55.6%). Nekatere turške skupnosti so bile v celoti krščanske, na primer v vaseh Anvadal (1812 prebivalcev) ali Limna (2007 prebivalcev), tu je turščina prevladala nad grščino v 19. st.⁴⁶ V večini primerov pa so bili muslimani več kot petkrat številčnejši od kristjanov.⁴⁷ Devet izmed 22 grških skupnosti je bilo popolnoma krščanskih,

43 O izmenjavi ter njenih posledicah za kristjane in muslimane tako v Grčiji kot v Turčiji, glej prispevke v: Hirschon, *Crossing the Aegean*, na čelu z Hirschonovima uvodnima poglavjema (»Unmixing peoples' in the Aegean Region«, 3-12, in »Consequences of the Lausanne Convention: An overview«, 13-20).

44 Prim. op. 27.

45 Če smo natančni, je »milet Rum« vključeval grško in turško govoreče pravoslavne Grke, Albance, Bolgare, Srbe, Vlahe, pa tudi Gruzince in bližnjevzhodne kristjane.

46 Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, 11.

47 Številke, ki se nanašajo na muslimansko populacijo, so pogosto približne, v nakaterih primerih pa sploh ne obstajajo; a vsekakor gre za razmerje več kot 100.000 nasproti 22.027.

to velja za razmeroma velike vasi Akso (3687) in Misti (3036). V drugih je bila pomembna prisotnost muslimanov, primer je Fertek (439 kristjanov proti 2.500 muslimanom).

Zgornje številke izhajajo iz kratkega demografskega uvoda k zbirki ganljivih pripovedi beguncev v drugem od štirih zvezkov serije z naslovom *Eksodus* (Ἡ Ἐξοδος).⁴⁸ Mnoge izmed njih so pripovedi o tesnem prijateljstvu s turškimi sosedi, ki se pogosto strnejo v stavek:

»Μὲ τοὺς Τοῦρκους περνούσαμε καλά« (»S Turki smo dobro shajali«).⁴⁹ Drugi pogost stavek se nanaša na dan slovesa: »Κλάψανε οἱ Τοῦρκοι μας« (»Naši Turki so jokali«).⁵⁰ Kot ilustracija naj služi naslednji odlomek iz pripovedi Grkinje iz Ulagača:⁵¹

Ἐκεῖνοι [*i.e.* οἱ Τοῦρκοι], καὶ μάλιστα οἱ Τουρκάλες, πολὺ λυπήθηκα πρὸς φεύγαμε. Ἐκλαιγαν μαζί μας καὶ ὡς τοὺς ἀραμπάδες πρὸς ἀνεβαίναμε ἔρχονταν ἀπὸ πίσω μας καὶ μᾶς ἀγκαλιάζανε καὶ μᾶς φιλοῦσανε. «Νὰ ξανάρθετε», λέγανε, «Ἐμεῖς ἄλλους δὲν θέλουμε. Ἐσεῖς εἶστε δικοὶ μας.

Oni [nam. Turki], še posebej pa Turkinje, so bile zelo žalostne, ker smo odhajali. Jokale so skupaj z nami, nam sledile vse do vozov, na katere smo se vzpenjali, nas objemale in poljubljale. »Pridite spet«, so govorile. »Mi nočemo drugih, vi ste naši.«

Nekateri omenjajo prihod muslimanskih beguncev iz Grčije, na primer naslednji turško govoreči kristjan iz Kičagača:⁵²

Θυμᾶμαι πρὸς ἦρθαν οἱ Τοῦρκοι πρόσφυγες. Ἑλληνικὰ μιλούσανε καὶ δὲν τοὺς καταλαβαίναμε. Λέγανε οἱ παλιοὶ Τοῦρκοι: Τοῦρκοι φεύγουν κι Ἑλληνες ἔρχονται.

Spominjam se, kako so prišli turški begunci. Govorili so grško in nismo jih razumeli. Stari Turki so govorili: »Turki odhajajo in Grki prihajajo.«

Naslednjo, nekoliko smešno zgodbo pove grško govoreča kristjanska iz kraja Čeltek:⁵³

48 Gl. Mourellos, *H Ἐξοδος*.

49 Mourellos, *H Ἐξοδος*, 172 in *passim*. Nikakor ni naključje, da je podoben tudi naslov prispevka Renéeja Hirschona (prim op. 38), nam. »We got on well with the Turks': Christian-Muslim relations in late Ottoman times«, v: Shankland, *Archaeology, anthropology and heritage*, 325-343. Hirschon je napisal tudi pomembno študijo o identiteti/ah skupine urbanih priseljencev petdeset let po izmenjavi (Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe*).

50 Gl. Mourellos, *H Ἐξοδος*, 75 in *passim*.

51 Mourellos, *H Ἐξοδος*, 231.

52 Mourellos, *H Ἐξοδος*, 224.

53 Mourellos, *H Ἐξοδος*, 25.

Δυὸ μῆνες προτοῦ νὰ φύγουμε ἀπ' το Τσελτέκ, ἦρθαν Τοῦρκοι πρόσφυγες ἀπ' τὴν Ἑλλάδα. Κρητικοὶ ἦταν. Μιλοῦσαν ἑλληνικά, καλὰ ἑλληνικά. Κι ἐμεῖς μιλοῦσαμε ἑλληνικά, ἀλλὰ δὲν τοὺς καταλαβαίναμε. Ἄγριοι ἄνθρωποι ἦταν.

Dva meseca preden smo odšli iz Čelteka, so prišli turški begunci iz Grčije. Bili so Kretčani. Govorili so grško, in to dobro. Tudi mi smo govorili grško, a jih nismo razumeli. Bili so divjaki.⁵⁴

Ponavaljajoči se motiv zbirke *Eksodus* je nostalgija za »izgubljenimi domonovinami« (χαμένες πατρίδες):⁵⁵ »Φύγαμε ἀπὸ τὸν παράδεισο καὶ πήγαμε στὴν κόλαση.« (»Zapustili smo raj in prišli v pekel.«)⁵⁶ Grški izraz za Grčijo je bil seveda Ἑλλάς v katarevusi (καθαρεύουσα) in Ἑλλάδα v dimotiki (δημοτική), a Kapadočani so jo poznali samo pod turškim imenom Junanistan (ناتسن انوی): Γιουνανιστάν ali Γιονανιστάν, dobesedno »Dežela Joncev.«⁵⁷ Čeprav so se Kapadočani naselili vsepovsod po Grčiji, pa so jih večino poslali v severno Makedonijo in Trakijo ter v osrednje predele Tesalije in Epira, ki je šele pred nedavnim pripadel Grčiji (gl. Zemljevid 4). Spomin na 400 let turške vladavine (Τουρκοκρατία) je bil v teh krajih še kako živ, in Kapadočani ter drugi begunci iz Male Azije so bili sprejeti, kot da bi bili Turki:⁵⁸ *Portant vestimenta infidelium et locuntur linguam ipsorum.*⁵⁹ V izgubljeni domovini so jih imenovali γκιαούρηδες »neverniki«,⁶⁰ v novi pa »turški pankrti«.⁶¹

Negativni odnos, ki so ga imeli grški domačini do kapadoških priseljenec, je povzročil negativno samopodobo in zaničevalni odnos do samega sebe.⁶² Morda ni naključje, da na nekaterih področjih Kapadočani o svojem jeziku še vedno govorijo kot o »karamanlidskem« ne glede na to, ali gre za grščino ali turščino. Kljub negativnemu odnosu do jezika, ki je bil značilen za prvo in drugo generacijo govorcev in je prekinil naravni prenos kapadoščine od (starih) staršev na potomce (otroke in vnuke), pa je jezik najbolj ogrozila nevarnost, da bi ga »vase posrkala« skupna grščina. Sodelavci Centra za maloazijske

54 Ne pozabimo, da so Kretčani sodili med »tri najslabše k-je« (gl. zgoraj in op. 22.)

55 Frazza se ponovi na nalovnicah številnih del, npr. Kapsis, *Χαμένες πατρίδες: Από την απελευθέρωση στην καταστροφή της Σμύρνης* (Izgubljene domovine: od osvoboditve do katastrofe v Smirni); Marinos, *Χαμένες πατρίδες: Οι απώλειες του Ελληνισμού* (Izgubljene domovine: izgube grštva); Ekstzoglou, *Οι «χαμένες πατρίδες» πέρα από τη νοσταλγία* (Izgubljene domovine: onkraj nostalgije); prim. tudi Mackridge, »The myth of Asia Minor in Greek fiction«.

56 Mourellos, *Ἡ Ἐξοδος*.

57 Otoman. turško = perzijsko *Yunan* (نانون), iz staroperzijskega *Yauna* »Jonija«, kar pa izhaja iz starogrškega Ἰᾶ(φ)ων »jonski«.

58 Gl. prispevke v Theodosopoulos, *When Greeks think about Turks*, še posebej Millas, »*Tourkokratia*«.

59 Prim. zgoraj in op. 28.

60 Otoman. turšč. *gâvur* (گاوور) v pomenu »nemusliman«, a ne nujno z negativnim prizvokom.

61 Tragično protislovje lepo ujame Clark, *Twice a stranger*.

62 Prim. Hirschon, *Crossing the Aegean*; Id., *Heirs of the Greek Catastrophe*.

študije (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών),⁶³ nekateri tudi materni govorci, so objavili vrsto študij o zadnjih ostankih štirih kapadoških narečij (iz krajev Ulagač, Aravan, Akso, Anaku) ter etnografskih študij treh kapadoških vasi (Anaku, Misti, Akso), vsi pa omenjajo nevarnost, da bo jezik izumrl zaradi pritiska skupnega jezika.

Do sedemdesetih let 20. st. je v splošnem veljalo, da je kapadoščina mrtev jezik. Leta 1981 se je znamenitemu grškemu dialektologu Kontosopoulosu v poljudnem uvodu v delo o novogrških narečjih zapisala naslednja zanimiva trditev:⁶⁴

Ὅποιος ἀκούει – ἢ μᾶλλον διαβάζει, γιατί σήμερα δὲν μιλοῦνται πιά τὰ ιδιώματα αὐτά, ἀφοῦ ὅλοι σχεδὸν οἱ φορεῖς τους, πρόσφυγες τοῦ 1922, ἔχουν πεθάνει – τὴν καππαδοκικὴ διάλεκτο, δὲν ξέρει ἂν ἔχει νὰ κάνει μὲ τούρκικα σὲ ἑλληνικὸ στόμα ἢ μὲ ἑλληνικὰ σὲ τούρκικο στόμα.

Kdor sliši – ali, bolje rečeno, prebere, kajti dandanes se ta narečja ne govorijo več, tako rekoč vsi njihovi govorci, begunci iz leta 1922, so namreč umrli – kaj v kapadoškem narečju, ne ve, ali ima opraviti s turščino v grških ustih ali z grščino v turških ustih.

Sam sem se s kapadoščino začel ukvarjati leta 1992 in tedaj sem seveda moral predpostaviti, da je v sedemdesetih letih v resnici izumrla. Kot edinega jezikoslovca, ki je v tistem času objavljala razprave o slovnici tega jezika, so me na prelomu stoletja povabili, naj prispevam poglavje za monumentalno delo o novogrških narečjih – vsi moji soavtorji so bili Grki.⁶⁵ Ko sem leta 2004 odposlal prvo (angleško) različico poglavja, v monografije vrednem obsegu stotih strani, sem bil povsem sprijaznjen z dejstvom, da se poleg stare grščine, latinščine, hebrejščine in aramejščine že deset let ukvarjam s še enim mrtvim jezikom. Na ta način sem si pridobil tudi nekaj ugleda kot strokovnjak za jezikoslovje kapadoščine, in tako se je maja l. 2005 zgodilo, da me je moj dragi prijatelj in kolega Dimitris Papazachariou z Univerze v Patrasu prosil, naj pozorno prisluhnem posnetku pogovora z dvema kapadoškima starcema. Eden izmed njiju je namreč očitno povedal nekaj v »starem jeziku« (τα παλαιά), tega pa Dimitris nikakor ni mogel razumeti.⁶⁶ Kot si je moč predstavljati, sem bil več kot navdušen, ko je prispela zgoščenska, in nestrpno sem čakal, kaj neki utegnejo biti poslednje kapadoške besede. Govorec je namreč le s težavo povedal kar koli. Potem ko sem poslušal daljši pogovor v grščini, kadar je v njem

63 Omenjeni instituciji (ΚΜΣ) gre tudi zasluga za izdajo dela *Eksodus* (prim. op. 47).

64 Citat je iz dela: Kontosopoulos, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*, 7.

65 Gre za delo Tzitzilis, *Νεοελληνικές διάλεκτοι*.

66 Prof. Papazachariou je tudi novi vodja *Laboratorija za novogrška narečja* (Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων), ki deluje na Univerzi v Patrasu. Laboratorij je leta 2000 ustanovila prof. Angela Ralli.

sodeloval Dimitris, in v turščini, kadar sta se sogovornika sama pogovarjala med sabo, sem končno prvič v svojem življenju zaslišal živo kapadoščino.⁶⁷

πατέρα μ' δώικα φῶέα ἐπ'κι
patéram dóika fῶéa épki

Moj oče je naredil dvanajst otrok.

Slišalo se je, kot bi bil Homer vstal od mrtvih in začel vpričo mene recitirati *Iliado!* Prevzela so me čustva, obenem pa sem bil navdušen, ker sem ne le razumel, kaj je mož povedal, temveč sem lahko določil celo narečje. Brez dvoma je šlo za narečje, ki se je sprva govorilo v vasi Semendere (gl. Zemljevid 3b); na to je kazalo slabljenje nenaglašenega *e* v *i* v besedi δώικα (< δώδεκα), še prav posebej pa aoristova oblika ἐπ'κι(v) namesto oblike brez avgmenta ποίκι(v) ali βοίκι(v), značilne za drugi dve narečji s samoglasniškim slabljenjem, ki sta se govorili v vaseh Malakopi in Misti. Šlo je za popolno kapadoščino v vseh pogledih: brez člena pred samostalnikom moškega spola v imenovalniku, z apokopo končnega nepoudarjenega *u* (μου > μ'), s prehodom zobniških zapornikov v pripornike in posledično onemitvijo (δώδεκα > δώικα).⁶⁸

Celo iz tega, iz štirih besed sestavljenega stavka je jasno, da je jezik mešanica turščine (besedni red osebek-predmet-glagol) in tistega, kar je Vryonis poimenoval »bizantinski ostanek« v kapadoški grščini.⁶⁹ ἐπ'κι(v) je sinkopirana oblika bizantinskega ἔποικε(v), značilnost narečja kraja Semendere, aorist glagola ποιῶ, ki sicer v novi grščini ni ohranjen, namesto njega pa uporablja ékave (prezent je κάνω). Šele tedaj sem opazil, da je starec pravzaprav napravil napako: kapadoška beseda za očeta ni πατέρας, tako kot v novi grščini, temveč βαβάς.⁷⁰

Nemudoma sem rezerviral letalsko karto za Grčijo in skupaj z Dimitrisom sva se odpravila iskat po najinem prepričanju enega izmed zadnjih, če ne kar povsem zadnjega maternega govorca kapadoščine. Hitro se je izkazalo, da ni obstajal le en, zelo star govorec, temveč da jih je bilo veliko več, in to tudi v tretji in četrti generaciji. Izmed štirinajst kapadoških narečij, ki jih je poznal Dawkins, se do določene mere govori samo še prvotno narečje kraja Misti (»mišotika«), in to zlasti v vaseh *Neo Agioneri* in *Ksirochori* v Makedoniji ter v *Mandri* v Tesaliji. Leta 2015 sem prišel do zaključka, da je govorcev okrog 2800,⁷¹ čeprav je zelo težko ločevati med popolnimi maternimi govorcami in polmaternimi govorcami, katerih jezik je mešanica kapadoščine in

67 Prim. op. 33.

68 Sinkopa je bila značilnost kapadoščine že v prvih stoletjih našega štetja (prim. op. 17).

69 Vryonis, *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor*, 444.

70 Reči bi moral: »Βαβά μ' δώικα φῶέα ἐπ'κι *vavám dóika fῶéa épki*«. K sreči me ni bilo zraven, da bi ga popravil!

71 Prim. Eberhard et al., *Ethnologue*, s.v. Cappadocian Greek.

nove grščine, – ter med vsemi ostalimi, ki se uvrščajo nekam vmes. Najboljši govornici, s tem pa tudi moji najboljši informanti, so »babice« (γιαγιάδες) iz prve generacije, mnoge izmed katerih so večji del svojega življenja preživele v domači hiši in okoli nje, ne da bi sploh znale novo grščino.⁷² Na žalost je večina izmed njih v zadnjih petnajstih letih umrla, vključno z meni najdražjo Kako Depiko (na sliki št. 2).⁷³

Slika 2: Κάκα Déπικα (*1907, Misti – †2012, Neo Agioneri)

Ženske iz druge generacije so imele več stikov z zunanjim svetom in govorijo novo grščino poleg kapadoščine. Moški so bilo vselej najbolj vpeti v širšo skupnost, in tako je bilo že pred izmenjavo.⁷⁴ Nevarnost, da bi jezik »vase posrkala« nova grščina, je seveda največja pri dvojezičnih govornicah kapadoščine in nove grščine. Mnogi digitalni posnetki, ki sem jih napravil v sodelovanju z Laboratorijem za novogrška narečja, pričajo o njeni vse večji »rehelenizaciji«.⁷⁵

72 V podobnih razmerah je živel Dawkinsonov slepi informant Christos iz vasi Malkopi. Skupno grščino je znal iz šolskih klopi, njegovo znanje domačega narečja pa je bilo »odlično, ker se je običajno pogovarjal z otroki, ki so bili njegovi vodniki; ker je bil slep, se je poleg tega veliko zadrževal doma z ženskami iz družine«; Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, 25 (poudarek Mark Janse).

73 Beseda za babico v mistijskem narečju je káka (káka) in ne kaká (kaká). Slednja ima skatološki pomen, tako kot vse podobne besede v istem narečju, v grščini, angleščini in mnogih drugih jezikih.

74 Številni možje, še posebej tisti iz severnih vasi, so pogosto potovali v Konstantinopol; Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, 23–29.

75 Starejše posnetke hrani *Endangered Languages Archive* (ali *Arhiv ogroženih jezikov*, ELAR: www.soas.ac.uk/elar), medtem ko se novejši nahajajo v digitalnem arhivu Laboratorija za novogrška narečja (prim. op. 64).

Kapadočani se avgusta zberejo na vsakoletnem festivalu, imenovanem *Gavustima* (Γαβούστημα).⁷⁶ Leta 2006, leto dni po »ponovnem odkritju« kapadoščine, so me povabili, naj navzoče nagovorim na *Gavustima* v Filipih. Polovico govora sem povedal v novi grščini, drugo polovico, ki jo je iz grščine prevedel moj prijatelj Lazaros Kotsanidis, pa v kadapoškem mistijskem narečju (»mišotika«).⁷⁷ Občinstvo se je odzvalo izjemno čustveno in hvaležno: (več kot očitno) tuji profesor je ljubeče govoril o njihovem jeziku, in to v njihovem jeziku. Metropolit Drame, njegova eksclenca Pavel, je pristopil k meni in mi rekel: »Z mojih ljudi si opral madež sramote in jim vrnil ponos.« Le stežka sem verjel in tudi sprejel, da je imel moj dolgoletni študij izjemno »popačene« in zato izjemno zanimive oblike grščine tako močan socialni učinek. Pa vendar je tako bilo in tako tudi ostaja. Postal sem častni član vrste društev (σύλλογοι) Kapadočanov, denimo Vsegrške zveze kapadoških društev (Πανελλήνια Ένωση Καππαδοκικών Σωματίων), ki mi je podelila tudi častni naslov Ambasador Kapadočanov (Πρεσβευτής των Καππαδοκών). Vsako leto sem tudi častni govornik na *Gavustima*, kjer zdaj že po tradiciji občinstvo nagovorim v dveh narečjih kapadoščine, mistijskem in aksenskem (»aksenitka«), pa tudi v faraščini (»farašotika«), grškem narečju, sorodnem kapadoščini in pontščini, ki se je govorilo v jugovzhodni Kapadokiji (gl. Zemljevid 3b).

Vsaj za kapadoško mistijsko narečje velja, da je od tedaj, ko se dejavno ukvarjam z njim in z njegovimi govorcji, doživelo določen preporod. Govorcji so se v veliko večji meri zavedli vrednosti svoje materinščine, ki tako kot vsak drug jezik v sebi ohranja zgodovino, kulturo in identiteto ter razkriva govorcev pogled na svet. Na Facebooku deluje odprta skupina, poimenovana *Začetek poučevanja učenja mistijskega narečja* (Εναρξη Διδασκαλίας Εκμάθησης Μυστιώτικου Ιδιώματος),⁷⁸ kjer člani objavljajo vprašanja in dejstva o svoji materinščini. Prvotno naslovno fotografijo je spremljalo naslednje besedilo v pravopisu, ki ga je ustvaril še en dragi prijatelj, Thanasis Papanikolaou:

χός κιαλντί, καλώς ήρτις! $\sqrt{\tau}$ όργου σ' τί είναι τδασού; έμαχα, άνοιξαν 'να σκόλεια. γιαβάζ'νι μυδχώττικα. αλήαζ 'νι; τδανό 'σι **μι**; ούλ-λα έμαχαμ $\sqrt{\tau}$ α, πόμαν ατούρα! τίζ να πάει να να μάχ'!

xóš kaeldí, kalós írtis! *d'orygus* *tʰi ini tšau?* *émaxa*, *ániksan* 'na skólja. javáz'ni mišcótika. alíaz 'ni? tšanó 'si **mi**? úlla émaxam da, póman atúra! *tʰíz na pái na na máx'*!

76 Izvorna oblika je γαβούστημα *yavúštima*, beseda, ki izhaja iz turškega glagola *kavuşmak* »ponovno združiti«, ta pa je bil v kapadoščino izposojen kot γαβουστίζω *yavustízo*.

77 Gre tudi za avtorja dela Kotsanidis, *To γλωσσικό ιδίωμα του Μιστί Καππαδοκίας*.

78 Gl. www.facebook.com/groups/470281169768316.

Pozdravljeni [v turščini],⁷⁹ pozdravljeni [v mistijskem narečju]! Kaj počnete tu? Slišim, da se je odprla šola. Učijo se mistijskega narečja. Drži? Vsi smo se ga naučili, še vedno obstaja!⁸⁰ Kdo se ga bo še naučil?

Besedilo je namenoma optimistično, možnosti, da bi narečje preživel, pa so v resnici minimalne: usoda mistijskega narečja je, da ponikne znotraj nove grščine, tako kot je Dawkins napovedal že okrog leta 1910.

Naslov skupine na Facebooku aludira na podnaslov grške različice priručnika za samostojno učenje mistijskega narečja, ki ga je spisal Thomas Phates.⁸¹ Osrednji naslov priručnika pa je v mistijskem narečju še zelo živa fraza. Na tem mestu jo navajam z množinsko obliko osebnega zaimka, mislim namreč, da je to primeren zaključek članka:⁸²

χλογός α ας χαρίῶ
çoyós a as xaríō

Bog vam povrni! = Hvala!

Mark Janse, Univerza v Gentu in Harvardska univerza;
Mark.Janse@UGent.be

Prevod Jerneja Kavčič

BIBLIOGRAFIJA

- Anderson, David, ur. *St. Basil of Caesarea: On the Holy Spirit*. Translation and introduction by David Anderson. Crestwood NY: St' Vladimirs Seminary Press, 1997.
- Balta, Evangelia. *Beyond the language frontier: Studies on the Karamanlis and the Karamanlidika printing*. Istanbul: Isis Press, 2010.
- Bryce, Trevor C. *The Kingdom of the Hittites*. 2. izd. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Bryce, Trevor C. *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Bryce, Trevor C. *Warriors of Anatolia: A Concise History of the Hittites*. London: Bloomsbury Publishing, 2019.
- Clark, Bruce. *Twice a stranger: The mass expulsions that forged Modern Greece and Turkey*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006.
- Clogg, Richard. *A concise history of Greece*. 3. izd. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

79 Turško *hoş geldi*.

80 Na tem mestu je mišljena jezikoslovna skupnost, po prepričanju katere je kapadoščina izumrla do sedemdesetih let prejšnjega stoletja.

81 Gl. Phates, *Χλογός ας ας χαρίῶ*.

82 *χλογός çoyós* je razvoj besede Θεός v mistijskem narečju!

- Dawkins, Richard M. »Modern Greek in Asia Minor.« *Journal of Hellenic Studies* 30 (1910): 109-132; 267-291.
- Dawkins, Richard M. *Modern Greek in Asia Minor: A study of the dialects of Silli, Cappadocia and Phárasa, with grammar, texts, translations and glossary*. Cambridge: Cambridge University Press, 1916.
- Eberhard, David M., Gary F. Simons in Charles D. Fennig, ur. *Ethnologue: Languages of the world*. Dallas TX: Summer Institute of Linguistics, 2020. Spletni naslov: www.ethnologue.com/language/cpg.
- Eksertzoglou, Charis. *Οι «χαμένες πατρίδες» πέρα από τη νοσταλγία*. Atene: Νεφέλη, 2010.
- Hirschon, Renée. *Heirs of the Greek Catastrophe: The social life of Asia Minor refugees in Piraeus*. 2. izd. Oxford: Berghahn Books, 1998.
- Hirschon, Renée, ur. *Crossing the Aegean: An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*. Oxford: Berghahn Books, 2003.
- Irakleous, Stelios. »On the development of Karamanlidika writing systems based on sources of the period 1764–1895.« *Mediterranean Language Review* 20 (2013): 57–95.
- Janse, Mark. »Aspects of bilingualism in the history of the Greek language.« V: James Noel Adams, Mark Janse in Simon Swain, ur., *Bilingualism in ancient society: Language contact and the written word*, 332–390. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Janse, Mark. »De Cappadociërs en hun talen.« *Tetradio* 7 (2007): 57–78.
- Janse, Mark. »Grieks lichaam, Turkse ziel. Multiculturele symbiose in Cappadocië en de Cappadocische Diaspora.« V: Danny Praet, ur., *Us & Them: Essays over filosofie, politiek, religie en cultuur van de Antieke Oudheid tot Islam in Europa ter ere van Herman De Ley*, 107–137. Gent: Academia press, 2008.
- Kapsis, Giannis P. *Χαμένες πατρίδες: Από την απελευθέρωση στην καταστροφή της Σμύρνης*. Atene: Λιβάνης, 2001.
- Kontosopoulos, Nikolaos G. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Atene: s.n., 1981.
- Kotsanidis, Lazaros. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Μιστί Καππαδοκίας*. Killis: Γνώμη Κιλκίς-Παιονίας, 2006.
- Mackridge, Peter. »The myth of Asia Minor in Greek fiction.« V: Renée Hirschon, ur., *Crossing the Aegean: An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*, 235–246. Oxford: Berghahn Books, 2003.
- Marinos, A. L. *Χαμένες πατρίδες: Οι απώλειες του Ελληνισμού*. Atene: Anubis, 2008.
- Millas, Iraklis. »*Tourkokratia*: History and the image of Turks in Greek literature.« V: Dimitrios Theodossopoulos, ur. *When Greeks think about Turks: The view from anthropology*, 47–60. London: Routledge, 2007.
- Mommsen, Theodor. *Römische Geschichte*. 2. zvezek. Leipzig: Weidmann, 1855.
- Mourellos, Giannos, ed. *Ἡ Ἐξοδος*. 2. zvezek: Μαρτυρίες από τις ἐπαρχίες τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας Μικρασίας. Atene: Κέντρο Μικροασιατικῶν Σπουδῶν, 1982.
- Phates, Thomas. *Χιγός ας οι χαρῖς: Εκμάθηση του Μιστιώτικου ιδιώματος* [Bog vam govni! Učenje mistijskega narečja]. Konitsa: s.n., 2012.
- Shankland, David, ur. *Archaeology, anthropology and heritage in the Balkans and Antolia: The life and times of F.W. Hasluck, 1878-1920*. 2. zvezek. Istanbul: Isis Press, 2004.
- Theodossopoulos, Dimitrios, ur. *When Greeks think about Turks: The view from anthropology*. London: Routledge, 2007.
- Thumb, Albert. *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus: Beiträge zur Geschichte und Beurteilung des Koivῆ*. Straßburg: Trübner, 1901.

Trapp Erich, ed. *Lexikon zur byzantinischen Gräzität: besonders des 9.-12. Jahrhunderts*. 2. zvezek. Dunaj: VÖAW, 1996.

Tzitzilis, Christos, ur. *Νεοελληνικές διάλεκτοι*. Solun 2020, v tisku.

Vryonis, Speros, Jr. *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*. Berkeley: University of California Press, 1971.

IZVLEČEK

Članek oriše jezikovno in socialno-kulturno zgodovino Kapadokije in Kapadočanov od časov Hetitskega kraljestva v pozni bronasti dobi do izmenjave prebivalstva med Grčijo in Turčijo v letih 1923-1924. Po izmenjavi prebivalstva so bili Kapadočani diskriminirani zaradi svojega videza, še prav posebej pa zaradi jezika, kar je povzročilo, da so bili vse manj naklonjeni prenašanju jezika na otroke in vnuke. V osemdesetih letih 20. stoletja je pravladalo prepričanje, da je kapadoščina izumrla, vse dokler nista Mark Janse in Dimitris Papazachariou odkrila, da se v Grčiji še vedno do določene mere govori eno od kapadoških narečij. Ko je akademska skupnost prepoznala kapadoščino kot še vedno živ jezik, je to pripeljalo do spremembe negativnega odnosa, ki so ga do materinščine gojili Kapadočani sami. Zgodba o kapadoščini je tako še eno pričevanje o socialno-kulturni vlogi akademskega dela na področju humanistike.

Ključne besede: kapadoška grščina, Mala Azija, novogrško narečjeslovje, turščina, jezikovni stik

ABSTRACT

Cappadocian Greek: a sociocultural and linguistic history

This article sketches the linguistic and sociocultural history of Cappadocia and the Cappadocians from the Hittite Empire in the Late Bronze Age until the population exchange between Greece and Turkey in 1923-1924. After the population exchange, the Cappadocians were discriminated against, partly because of their looks but especially because of their language, and as a result they became increasingly reluctant to transmit their mother tongue to their children and grandchildren. In the 1980s it was generally believed that Cappadocian had become extinct until Mark Janse and Dimitris Papazachariou discovered that one particular Cappadocian dialect was still spoken to some extent in Greece. The recognition of Cappadocian as a bona fide language by academics turned out to be instrumental in the reversal of the Cappadocians' negative attitude towards their own heritage language. The story of Cappadocian is thus another testimony to the social relevance of academic research in the humanities.

Keywords: Cappadocian Greek, Asia Minor, Modern Greek dialectology, Turkish, language contact

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.135-62>

Jelena Isak Kres

Motiv Polifemove oslepitve med Homerjem in Kalimahom: metapoetični vidik pesmi kot magične inkantacije

Prispevek skuša pokazati, kako se je v Polifemovi temi, ki so jo v grški književnosti skozi dolga stoletja obravnavali številni avtorji, v tesni zvezi z motivom velikanove oslepitve pojavil tudi motiv pesmi kot magične inkantacije, ki je brez stroge omejitve na določeno zvrst sčasoma privzel izrazito metapoetični značaj. Magične inkantacije kot verzi s »farmakološkim« učinkom so znotraj kiklopove teme sprva nastopale predvsem kot strupeno napadalno (zlasti v sicilski tradiciji pa morda tudi kot apotropejsko protektivno) »slepilno« sredstvo, preko katerega so se vzpostavljala razmerja moči (ali zavezništva) pevca v odnosu do napadene žrtve oziroma kiklopsko mogočne vladarske figure. Ko je bila v nekem trenutku kontekstu Polifemove zgodbe dodana še Galatejina tema, pa se je skupaj z njo (in hkrati z motivom velikanove opitosti) uveljavil še so-motiv kiklopovega lastnega petja, ki je izviral iz iste predstave o pesmi kot o strupeno zdravilnem sredstvu, ki pevcu omogoča tudi (bolj ali manj škodljivo) samoslepitev. Tako je mogoče postaviti celo domnevo, da je prav zaradi metapoetičnega potenciala pesmi kot samoslepilne inkantacije motiv Polifemove pesmi za Galatejo postal nekakšna pra-metafora za pesniško kreacijo poetične iluzije. Če je simbolno orodje napadalnih inkantacij tleče oz. goreče poleno, katerega učinek je oslepitev, ki jo je moč razumeti tudi kot onemogočenje nasprotnika (ali kot magično izžganje škodljivih »korenin«), pa si simbolno orodje omamnih »samoslepilnih« pesmi lahko zamišljamo kot (tleči zašiljeni trstiki podobno) »magično« pisalo, katerega učinek je fikcija oziroma oživiljena poezija, poosebljena v liku Galateje, predhodnice rimskega »elegičnega dekleta«, znanega tudi kot *puella scripta*.

KIKLOP POLIFEM IN NJEGOVA OSLEPITEV

Motiv pesmi kot magične inkantacije je v Homerjevi pripovedi o Polifemu zgolj bežno nakazan, če sploh, pa vendar si je hrabrilne »besede«, s katerimi Odisej v devetem spevu *Odiseje* spodbuja tovariše, ki mu bodo pomagali pri izpeljavi kiklopove oslepitve, mogoče predstavljati ne le kot zgolj prozaične »besede«, ampak morda tudi kot čisto pravo »pesem«:

καὶ τότ' ἐγὼ τὸν μοχλὸν ὑπὸ σποδοῦ ἤλασα πολλῆς,
εἶος θερμαίνοιτο· ἔπεσι δὲ πάντας ἑταίρους
θάρσυνον, μὴ τίς μοι ὑποδδείσας ἀναδύη. (9.375–7)

Jaz pa pod kup pepela, v žerjavico, kol sem porinil,
dókler se ni razžarel; tovariše svoje hrabril sem [dob. »z besedami«],
naj od strahu se nihče ne umakne in kam ne potuhne.

(prev. Kajetan Gantar)

»Besede« (ἔπεα) namreč pri Homerju lahko označujejo tudi »pesem«, celo takšno ob spremljavi glasbe: v osmem spevu *Odiseje* denimo se tako imenuje Demodokova pesem, v kateri uživajo Fajaki (*Od.* 8.91: τέρποντ' ἐπέεσσιν) in ki izrecno nastopa ob spremljavi forminge (*Od.* 8.99: φόρμιγγός), v sedemnajstem spevu pa Evmaj na enak način poimenuje aojdsko petje na splošno (*Od.* 17.519: ἀοιδὸν, ὅς ... ἀείδη ... ἔπε' ἱμερόεντα). Prav v slednjem odlomku pa je tudi učinek Odisejevih lastnih besed popolnoma izenačen z učinkom aojdovih, saj Odisej Evmaja takorekoč uroči (17.521: ὧς ἐμὲ κείνος ἔθελγε). Zato se ne zdi nemogoče, da bi Odisej v devetem spevu, medtem ko v žerjavici sredi Polifemove votline žege priostreni kol, v predstavah homerskega občinstva svoje tovariše hrabril z nekakšnim bojovito spodbujevalnim in afektirano ritmiziranim govorom, ki se po zunanji obliki in umetni notranji zgradbi, predvsem pa po svojem učinku že precej približa petju. Učinek poetičnih besed, ki zmorejo vplivati na poslušalce in njihova čustva, pa je soroden učinku magičnih inkantacij, kakršne lahko služijo tudi kot pomoč pri medicinskem zdravljenju – primer slednjih najdemo v omembi pesmi, s katero Avtolikovi sinovi ustavijo Odisejevo krvavitev (*Od.* 19.455) in h kateri se bomo še vrnili.

Motiv pesmi kot magične inkantacije v tesni zvezi s Polifemovo oslepitvijo prvič srečamo skoraj tri stoletja po Homerju v Evripidovem *Kiklopu* (najpozneje l. 408). Če je Homerjev Odisej svoje tovariše z domnevno pesmijo ali s pesmi podobnim govorom hrabril sam, pa pri Evripidu, četudi v kontekstu satirske drame, to počne (od kiklopa zaslužjeni) zbor satirov, katerih spodbude si to pot nedvomno smemo predstavljati kot »pesem«, natančneje kot »magično inkantacijo« (ἐπιφθῆ), katere čarodejna moč, enaka močem Orfejeve pesmi, bo povzročila, da se bo tleče poleno nad kiklopa dvignilo takorekoč »samo od sebe«:

ἀλλ' οἷδ' ἐπώδην Ὀρφέως ἀγαθὴν πάνυ,
ὥστ' αὐτόματον τὸν δαλὸν ἐς τὸ κρανίον
στείχονθ' ὑφάπτειν τὸν μονῶπα παῖδα γῆς. (646-8)

Poznam izdatno Orfejevo čarovno *pesem*;
če jo zdaj zapoješ, se bo žareči hlod *kar sam*
zarinil Kiklopu v čelo in mu izpil oko.

(prev. Fran Bradač)

Pri Evripidu se zborova besedna »pomoč« Odiseju v nasprotju z dejansko pomočjo Odisejevih prijateljev sicer ne zdi pretirano koristna, kar Odisej zboru tudi očita (v. 642 ter 649 in nasl.), toda po drugi strani močem te pesmi ni mogoče odrekati vsaj videza učinkovitosti, saj se, kakor opaža denimo Mark Griffith, Odiseju posreči (v zaodrju – votlini) oslepiti kiklopa prav tedaj, ko satiri pojejo obljubljeno čarobno pesem.¹ Prav tako je tovrstna pomoč, pa čeprav zgolj na deklarativni ravni, Odiseju očitno zadostovala, da je zboru po končni zmagi nad Polifemom dodelil službo mornarjev na svoji ladji.

Odisejevo maščevalno orodje, ki ga Homer imenuje »tleči kol« (μοχλός), Evripid pa »tleči hlod« oziroma »bakla« (δαλός), tudi pri Evripidu nastopa v tesni zvezi z motivom besedne pomoči pri maščevanju ljudožerskemu kiklopu. To bi morda lahko pomenilo, da se je »tleče poleno« v času pred Evripidom uveljavilo kot splošnejši metapoetični simbol napadalne poezije, ki je izšla iz magičnih inkantacij ali pa jim je bila vsaj zelo sorodna. Tak tip poezije predstavljajo zlasti jamske epode, s katerimi se pevec odziva na neko tegobo ali krivico, ki jo je treba premagati ali pa zanjo maščevati. Kot pesniško zvrst, znano iz časa približno stoletje po Homerju, jih je v obliki napadalnih jambov pisal Arhiloh.² Arhiloh je z njimi napadal sodobnike, očitno pa je bil neprizanesljiv tudi do bogov.³ Zato je še posebej zanimivo, da prav pri Arhilohu, in sicer v t.i. »*Kölnski epodi*«, s katero se je pesnik sodeč po biografski tradiciji maščeval Likambu, ko mu je ta odrekel roko svoje hčere (fr. 172 do 196 West),

1 Gl. Griffith, *Greek Satyr Play*, 33.

2 Ne glede na to, kdaj točno se je uveljavil termin »epode« kot naslov za poimenovanje Arhilohovih jambov, tovrstne jamske epode in epodične verze danes žanrsko ločujemo od dramskih epod kot enega od sestavnih delov zvorske ode, in to navkljub temu, da pri obeh zvrsteh lahko iščemo skupne vezi (ali celo izvor) ne le v epiki, ampak tudi zborovskem petju. S tem v zvezi je zanimivo, da tudi v omenjeni Arhilohovi epodi srečamo nekakšen dramski dialog, saj gre za pogovor med pesnikom in dekletom, morda Neobulino mlajšo sestro. Arhilohova jamska poezija, ki se navezuje na Homerjevo epiko, predstavlja nekakšen vezni člen med epiko in dramatiko. Prim. Snell, *Discovery of the Mind*, 43–4. Tudi naslov Horacijevih *Epod*, v katerih si je pesnik za zgled jemal prav Arhiloha, je mogoče prevajati ne le kot »*Epodični verzi*«, temveč tudi kot »*Inkantacije*«. Luck, *Arcana Mundi*, 109; Oliensis, »*Canidia, canicula*«, 118; Gowers, *The loaded table*, 281; Lowrie, *Horace*, 241.

3 Npr. do Erosa in Afrodite, ki človeka onesposobita z ljubezensko strastjo: δύστηνος ἔγκειμαι πόθῳ / ἄψυχος, χαλεπήσι θεῶν οδύνησιν ἔκητι / πεπαρμένος δι' ὀστέων (fr. 193.2–4 West). Podobno tudi fr. 196 West: ἀλλά μ' ὀ λυσιμελής, ὦ τ' αἶρε, δάμναται πόθος.

najdemo basen o lisici in orlu (fr. 174–181 West),⁴ v kateri užaloščeni lisici pri maščevanju zahrbtnemu orlu (podobno kot Odiseju pri maščevanju Polifemu) ključno pomaga iskra žerjavice, zaradi katere se vžge orlovo gnezdo (fr. 179–80 West):

προύθηκε παισι δειπνον αιηνὲς φέρων
πυρὸς δ' ἐν αὐτῷι φεψάλυξ.

Prinesel je mladičem pičo žalostno.
V njej pa iskra.

(prev. Anton Sovre)

Iskro je Arhilohov orel v gnezdo po nesreči zanesel skupaj s hrano, ki jo je brezbožno kradel na oltarju, kjer je hkrati z mesom bržkone zagrabil tudi tlečo trstiko. Orel je bil s smrtjo svojih mladičev kaznovan tako za brezbožno dejanje kraje žrtenega mesa kakor tudi za krivico, ki jo je storil lisici, saj ji je – nekoč prijateljici – lepega dne ukradel mladiče, da bi z njimi nahranil svoj zarod. Kot se je Odisej (skupaj z bogovi) maščeval Polifemu, ki je navkljub zakonom gostoljubja požrl njegove tovariše, tako se je tudi Arhiloh (skupaj z bogovi) maščeval Likambu po tem, ko mu je ta navkljub njenemu nekdanjemu prijateljstvu znenada odrekel že zapriseženo poroko s svojo hčerjo. Arhilohovo maščevanje je epoda, ki strahovito napada obe hčeri pesnikovega nesojenega tasta, v to epodo pa je vključena metapoetična basen, v kateri se lisičino maščevanje »vname« podobno kot pri Polifemovi oslepitvi, in sicer s pomočjo tleče trstike kot simbola za maščevalno magično inkantacijo. Vera v moči takšnih inkantacij je po eni strani sorodna z vero v moč molitve, po drugi strani pa morda vključuje še nekakšno šamansko vero v samostojne magične moči, s katerimi že sam akt inkantacije lahko vpliva na naravne sile, dogodke ali človeško telo.⁵

Zgled za tlečo žerjavico kot simbol maščevalne inkantacije v basni o lisici in orlu bi Arhiloh lahko našel v homerski pripovedi o Polifemu, lahko pa bi se tudi obe temi napajali v skupnem kontekstu tradicionalne vere v moč maščevalnih besed. Odvisnost od Homerja bi morda lahko nakazovala vloga, ki jo ima isti simbol pozneje pri Evripidu. Pri Evripidu se je namreč, kot že omenjeno, tleči kol ob prepevanju satirskih epod nad Polifema pognal kar sam od sebe (cf. zgoraj *Kiklop* 647: αὐτόματων), torej prav enako, kot se je zgodilo z Arhilohovo žerjavico, ki jo je orel zanesel v gnezdo kar sam. Evripidu bi,

4 O tem, da je bila ta basen najverjetneje res del te epode, gl. Filostrat, *Podobe* 1.3.13–4; Van Dijk, *Ainai, Logoi, Mythoi*, 142; Swift, »The animal fable and Greek iambus«, 60.

5 Prispevek se ne osredotoča na nekromancije (npr. Homer, *Odiseja* 11.56, Ajshil, *Peržani* 472), evokacije bogov ali molitve (Sapfo, fr. 1 Voigt), ki seveda izhajajo iz podobnih verovanj, vendar njihov namen ni toliko neposredna obramba, napad ali zdravljenje s pomočjo besed, temveč splošnejše klicanje (bogov ali mrtvih) na pomoč v stiski.

četudi v komičnem kontekstu satirske drame, torej za vzor poleg Homerja lahko služila tudi Arhilohova žerjavica, ki bi učinkovala kot dodatna obogatitev *Kikloповe* komike. Evripidovim satirom, ki Odiseju pomagajo oslepiti Polifema, razen petja čarobnih verzov ni treba storiti prav ničesar. Takoj ko satiri Odiseju obljubijo in izkažejo svojo pomoč in zaveznitvo s petjem (magičnih, »orfejevskih« pesmi), se oslepitev opitega velikana, tako kot pri Arhilohu požig orlovega gnezda, zgodi takorekoč sama od sebe.

Vera v magično moč ritmiziranih inkantacij, ki zmorejo tako maščevati krivice kakor tudi zdraviti, je bržkone starejša od Homerja. Pri njem jo, kot že omenjeno, najdemo med drugim tudi v *Odiseji*, kjer izvemo, kako so Avtolikovi sinovi z magično inkantacijo ustavili Odisejevo krvavitev (*Od.* 19.455–8):

τὸν μὲν ἄρ' Αὐτολύκου παῖδες φίλοι ἀμφεπένοντο,
 ὤτειλῆν δ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος ἀντιθέοιο
 δῆσαν ἐπισταμένως, ἐπαοιδῆ δ' αἶμα κελαινὸν
 ἔσχεθον, αἴψα δ' ἴκοντο φίλου πρὸς δώματα πατρός.

Lovca obstopijo koj skrbljivo Avtólíka sini,
 črno ustavijo kri na mäh mu z *bajalno besedo*,
 z večšo rokó obvežejo rano božanskemu mladcu,
 potlej pa vrnejo brž na dom se k ljubemu oču.

(prev. Anton Sovre)

Takšna moč epod nekoliko spominja tudi na moči, kakršne ima pri Homerju Ajol, ki zmore pomiriti ali pa tudi razburkati vetrove, kakor se mu zahoče (*Od.* 10.21–2). V poznem 7. st., ko je najbrž nastala homerska *Himna Demetri*, srečamo magične inkantacije podobno protektivnega značaja, in sicer na mestu, kjer se boginja pretvarja, da je smrtnica, ki se skuša zaposliti kot varuška, ob čemer materi otroka, ki ga bo varovala, navaja svoje veščine, s katerimi bo otroka učinkovito branila pred raznimi uroki (*Himna Demetri* 226–30):

παῖδα δέ τοι πρόφρων ὑποδέξομαι ὥς με κελεύεις·
 θρέψω, κοῦ μιν ἔολπα κακοφραδίῃσι τιθήνης
 οὔτ' ἄρ' ἐπηλυσιῇ δηλήσεται οὔθ' ὑποτάμνον·
 οἶδα γὰρ ἀντίτομον μέγα φέρτερον ὑλοτόμοιο,
 οἶδα δ' ἐπηλυσιῆς πολυπήμονος ἐσθλὸν ἐρυσμόν.

Za tvojega sina bom z veseljem skrbela, kot mi naročaš.
 Vzredila ga bom in zaupam, da mu po krivdi pestunje
 ne bo škodoval urok niti *odrezana zel*,
 saj *poznam* protistrup, od zelišča veliko močnejši,
poznam tudi dobro zaščito proti pogubnemu čaru.

(prev. Lara Unuk)

Narava te obrambe je bila po vsej verjetnosti (enako kot najbrž tudi v primeru Ajola) mišljena kot besedna,⁶ na tem mestu pa se v himni nahaja tudi referenca na nevarno magično prakso, t.i. »izpodsekavanje korenin« (ὑποτάμνον),⁷ ki bi lahko škodovalo otroku. Še ob koncu 5. st. so osebe, ki so izvajale različne magične dejavnosti, med katere so spadale tudi zdravilne inkantacije ali medicinska rizotomija, veljale za mage ali čarovnike.⁸ Da pa je tudi Odisejevo izžiganje kiklopevega očesa spominjalo na čarovniški obred, bi lahko nakazovala prav podobna formulacija o »izpodsekavanju korenin« Polifemove zenice, ki jo srečamo v Homerjevem odlomku (*Od.* 9.389–90):

πάντα δέ οἱ βλέφαρ' ἀμφὶ καὶ ὀφρύας εὖσεν αὐτμῆ
γλήνης καιομένης· σφαραγεῦντο δέ οἱ πυρὶ ῥίζαι.

Vsenaokrog obrvi in veke je plamen osmódil,
ta iz zenice je švgal, ki *do korenin* se je scvrlla.

(prev. Kajetan Gantar)

Magične inkantacije s protektivno ali napadalno vsebino so bile torej lahko tudi nekakšna usluga, ki jo je izvedenec ponudil svojemu zaščitniku ali dobrotniku. Motiv tovrstnih uslug srečamo približno stoletje po nastanku homerske *Himne Demetri* prav na Siciliji, mitološki kiklopovi domovini,⁹ na dvoru vladarjev Gelona in Hierona I. Tam je namreč zagotovo vsaj nekaj časa preživel komediograf Epiharm. Iz njegove zapuščine se je ohranil med drugim daljši fragment iz igre *Upanje ali Bogastvo*, v katerem se pojavi komični lik parazita oziroma prilizovalca.¹⁰ V odlomku beremo, kako je tak

6 Da je bila narava Demetrinih uslug besedna, dokazuje raba glagola oída v narativni epiki, saj ta naznanja posebno vrst pesmi, kakršna je na primer tudi pesem muz pri Heziodu (*Teog.* 27-9) ali pesem siren pri Homerju (*Od.* 12.189-191). Faraone, »Magic, medicine and Eros«, 79.

7 Dickie, »Magic in Classical and Hellenistic Greece«, 364: »There is another form of medicine that magicians increasingly took over, the cutting of roots, rhizotomia. In the Iliad, Patroclus applies the knowledge of soothing drugs in which Achilles has instructed him and which Achilles in his turn has learned from the Centaur Chiron: he scatters a bitter root that he has broken up by rubbing it in his hands over a wound; it checks the pain and dries up the flow of blood (11.828-48); in the Odyssey, the god Hermes comes to Odysseus' aid and pulls out a root from the earth that mortals may only extract with difficulty; it will afford Odysseus protection against Circe (10.301-6). When the sorceress Medea in Apollonius Rhodius' Argonautica cuts a root with which she will anoint Jason to render him invulnerable to the blows of weapons and to being burned by fire, she employs magical rituals to harvest it: she gathers it in a shell from the Caspian Sea, washes it seven times in ever-flowing water, and at dead of night, wearing dark garments, invokes Brimo seven times before cutting the root (3.844-66).«

8 Dickie, »Magic in Classical and Hellenistic Greece«, 360, 361 in 364.

9 Homer dežele kiklopov sicer ne identificira s Sicilijo, tako kot jo Evripid (*Kiklop* 20) ali Tukidid (6.2), a poznejši antični komentariji k Homerju o tej identifikaciji sploh ne dvomijo, gl. *Scholia vetera in Od.* 9.106.27-30: ἐν Σικελίᾳ ποτιθεῖνται οἱ νεώτεροι τοὺς Κύκλωπας. πάντες μὲν οἱ Κύκλωπες ἀγαθοὶ εἰσι καὶ θεοὺς τιμῶντες, χωρὶς τοῦ Πολυφήμου, ὅστις ἦν ἡγεμῶν αὐτῶν· ἀφ' οὗ καὶ τοὺς Κύκλωπας ὑπερφιάλους λέγει. Gl. Ussher, »The 'Cyclops' of Euripides«, 167.

10 Epiharmov odlomek (fr. 34-5 CGF Kaibel), kjer nastopa parazit, citira Atenaj (6.28.6-26). V Epiharmovem liku parazita nekateri vidijo parodijo Ksenofanovega imenitnega svetega slavja (Ksenofan, fr. B 1.1 D-K) in hkrati filozofa samega. Álvarez Salas, »Philosophy on Stage«, 174.

παράσιτος oziroma κόλαξ svojim dobrotnikom iz hvaležnosti nudil usluge besedne zaščite:

συνδειπνέων τῶι λῶντι, καλέσαι δεῖ μόνον,
καὶ τῶι γὰ μὴ λεῶντι, κοῦδὲν δεῖ καλεῖν.
τηνεὶ δὲ χαρίεις τ' εἰμι καὶ ποιέω πολὺν
γέλωτα καὶ τὸν ἰστιῶντ' ἐπαινέω·
καὶ κα τις ἀντίον <τι> λῆι τήνῳι λέγειν,
τήνῳι *κυδάζομαι* τε κάπ' ὦν ἠχθόμαν.
κῆπειτα πολλὰ καταφαγών, πόλλ' ἐμπιῶν
ἄπειμι. (fr. 35.1–8 CGF Kaibel)

Rad pridem na gostijo, če povabi kdo,
pa tudi nepovabljen se prikažem rad.
Prikupno se obnašam, zbijam kupe šal,
gostitelja pa hvalim in na moč *slavim*.
Gorje, če kdo si drzne užaliti ga,
požel bo *mojo jezo* in *na kupe psovka*.
Tako pa ko nasitim se jedi, pijač,
odidem.

(prev. Jelena Isak Kres)

Parazitova besedna zaščita, četudi v satiričnem kontekstu, vsebuje implicitno prepričanje o močeh in vplivu, ki ga ima umetelno sestavljeno in spretno uporabljeno besedno izvajanje na občinstvo ter na razvoj mnenj in dogodkov. Zastopani sta obe vrsti »uslug« besedne zaščite, tako slavilna kot napadalna, slednjo pa je bilo najbrž mogoče razumeti tudi kot sorodno magičnim inkantacijam ali celo kot magično inkantacijo samo. Znano je, da je Epiharm napisal tudi delo z naslovom *Kiklop*, in čeprav od tega dela ni ohranjeno takorekoč nič, si ni težko predstavljati konteksta, v katerem bi tudi ta komediograf (že pred Evripidom) uporabil goreče poleno kot metapoetični simbol epod. Goreča bakla kot nevarno simbolno orodje se zdi prikladna metafora za ostre besede, s katerimi pesnik na sicilskem dvoru napada vladarjeve sovražnike, po potrebi pa morda kritizira celo vladarja samega.

Glede na to, da je kiklop Polifem po navedbah sholij predstavljal mitološko vladarsko figuro,¹¹ vladar Hieron I. pa je ravno tako kot z *ovcami bogati* (ne le homerski, verjetno tudi splošneje mitološki) Polifem kraljeval nad z *ovcami bogato* sicilsko zemljo,¹² se zdi povsem mogoče, da bi Epiharm v *Kiklopu* lahko (satirično?) upodobil celo svojega (sedanjega ali predhodnega) vladarja. Polifem

11 *Schol. Od.* 9.106.30 ὄστις (sc. Polyphemos) ἡ γυμῶν αὐτῶν. Gl. tudi op. 9.

12 V *Prvi olimpijski odi*, posvečeni Hieronu, Pindar ob prikazovanju Hieronovega bogastva slavi tudi vladarjevo oblast nad Sicilijo, bogato z *ovcami* (10-14: πολυμάλα ... Σικελίᾳ).

namreč v domači sicilski tradiciji morda niti ni bil tako enoznačno negativna mitološka osebnost, kakršno srečamo pri Homerju,¹³ temveč obstaja denimo tudi poročilo o njem kot o graditelju svetišč,¹⁴ znane pa so tudi hipoteze, da bi mit o Polifemu lahko imel svoje korenine v čaščenju sončnega božanstva.¹⁵ Epiharm bi torej vladarja lahko upodobil kot požrešnega, a vendarle omikanega Polifema, ki časti ognjeno, okroglookemu soncu podobno božanstvo v podobi velikega očesa, ki je hkrati oko in razum. Od Epiharm se je namreč ohranil tudi fragment o umu, ki edini vidi in sliši.¹⁶ Takšne predstave bi lahko bile del religioznih verovanj na Siciliji tistega časa, saj tudi Epiharmov sodobnik Ksenofan, ki je prav tako deloval na Hieronovem dvoru,¹⁷ podobno označi edinega boga kot nekoga, ki ves gleda, misli in posluša.¹⁸ Če je Epiharm Hierona I. slučajno res upodobil kot homerskega Polifema, je to najbrž storil na dovolj dobrohoten način, ravno tako, kot tudi njegove hvalnice najbrž niso bile pretirane.¹⁹

Evripidovo goreče poleno iz pesmi satirov torej ne spomina le na Homerja in Arhilohovo epodo, temveč se do neke mere kontekstualno prepleta tudi z deli Epiharm (morda pa bi ga lahko nekoč imela tudi Kratin in Aristij),²⁰ denimo s *Kiklopom* ali komedijo *Upanje ali bogastvo*. Božanstvo, ki ga časti kruti Evripidov Polifem, je namreč prav bogastvo (*Kiklop* 316–9):

{Kv.} ὁ πλοῦτος, ἀνθρωπίσκε, τοῖς σοφοῖς θεός

[Kiklop:] Bogastvo je, človeček, modrim bog!

(prev. Fran Bradač)

Kikloпова pripomba o bogu bogastva, četudi je pri Evripidu prežeta s cinizmom, ni nujno brez vsake religiozne osnove, saj so personificirano božanstvo bogastva z imenom Plutos poznali že Heziod in drugi avtorji,²¹ svo-

13 O veliki možnosti obstoja alternativne tradicije nehomerskih kiklopov, ki so bili ljudje in ne pošasti, gl. Alwine, »The Non-Homeric Cyclops«, 325.

14 Duris poroča, da naj bi ob Etni stalo svetišče, ki ga je zgradil Polifem, gl. op. 60.

15 O Polifemovem očesu kot solarnem simbolu gl. Glenn, »The Polyphemus Myth«, 141. S tem v zvezi bi se lahko vprašali, ali lik okroglookega ljudožerca z gorečim očesom morda izvira iz mitoloških predstav ognjenika na Etni? Prim. Ovidijevega Polifema, ki ima v *Metamorfozah* oko, podobno soncu, in se zanj zdi, kot da v prsih nosi Etno: 13. 851-3 in 868-9. V zvezi s Polifemom kot neškodljivim likom prim. tudi Polifema sicilskega domačina Teokrita (*Idile*, 11), kjer kiklop kot zaljubljeni pastir nima nikakršnih negativnih potez ljudožerca.

16 Epiharm *incert.* fr. 214 PCG: νοῦς ὄρηι καὶ νοῦς ἀκούει· τᾶλλα κωφὰ καὶ τυφλά.

17 Hieron I. je bil očitno velik zavetnik književnosti in kulture, na njegovem dvoru nista delovala le Epiharm in Ksenofan, ampak tudi Simonid, Pindar, Bakhilid in Ajshil.

18 Ksenofan, fr. 21 B 24 D-K o bogu: οὐλος ὄραϊ, οὐλος δὲ νοεῖ, οὐλος δὲ τ' ἀκούει.

19 Prim. poznejši Ksenofontov dialog *Hieron*, v katerem se pesnik Simonid pogovarja s sicilskim vladarjem Hieronom tudi o nesmiselnosti lažnih, prilizljivih hvalnic (1.15.1). Gl. Takakjy, »Xenophon the Literary Critic«, 49-73.

20 Shaw, *Satyrical Play*, 62 in nasl. o razmerju med Evripidom in Epiharmom, Kratinom in Aristijem, ki so vsi obravnavli Polifemovo temo. Gl. tudi op. 41.

21 *Teogonija* 969-974.

jo vlogo pa je Plutos imel tudi v elevzinskih misterijih.²² Epiharm bi vladarja lahko upodobil tako v vlogi kiklopa Polifema kakor tudi v vlogi božanskega Bogastva, obe vlogi pa bi se navsezadnje lahko tudi prekrivali. V prid tej misli je morda tudi literarno tematiziranje bogastva vladarja Hierona I., kakršno srečamo pri Ksenofontu,²³ na drugi strani pa tudi verjetnost, da bi bila na Siciliji tistega časa lahko vsaj v zametkih že prisotna ideja o čaščenju vladarja kot božanskega lika,²⁴ pa čeprav historično izpričan vladarski kult niti ni predpogoj za komično vzporejanje vladarja z božanstvom, saj je slednje mogoče v vsakem primeru.

Poleg tega je znano, da je temo vladarskega lika kiklopa obravnaval tudi približno stoletje mlajši pesnik Filoksen, ki je prav tako živel na sicilskem dvoru. Filoksen je napisal ditiramb z naslovom *Kiklop* najpozneje dvajset let po času nastanka Evripidovega *Kiklopa*, lik Polifema v njem pa je izpričano uporabil kot »vlogo« za upodobitev tedanjega sicilskega vladarja Dionizija I. Atenaj, ki citira peripatetika Fajnija iz 4.st.pr.Kr., v *anekdoti o ribi*, h kateri se bomo še vrnili, poroča takole (1.11.16):

... (sc. Φιλόξενος) ποιῶν τὸν Κύκλωπα συνέθηκε τὸν μῦθον εἰς τὸ περὶ αὐτὸν γενόμενον πάθος, τὸν μὲν Διονύσιον Κύκλωπα ὑποστησάμενος ...

... (sc. Filoksen) je spesnil Kiklopa in zgodbo sestavil tako, da je v njej upodobil (neprijetno?) izkušnjo, ki se je zgodila njemu samemu, ter je Dionizija upodobil kot kiklopa ...

Lik Polifema je bil, kot poročajo sholije k Aristofanu, še posebej primeren za vladarja zato, ker je bil Dionizij I. slaboviden,²⁵ pa vendar bi bil lahko v ozadju tudi zgodnejši Epiharmov, Evripidov ali še kak drug zgled. Epiharm bi, kot smo že nakazali, v delih *Bogastvo ali upanje* ter v *Kiklopu* lahko obravnaval sorodne teme in motive, na primer bogastvo na splošno ali pa specifično vladarjevo bogastvo, morda pa tudi vladarja kot boga bogastva, ki je bil, tako kot tudi pri Aristofanu, v mitoloških zgodbah navadno slep.²⁶ Sorazmerna »slepota« je torej še ena značilnost, ki (poleg bogastva in vladanja) s Polifemom

22 Poleg Demetre in Persefone je v misterijih nastopalo tudi nekaj drugih božanstev, med katerimi je imel pomembno vlogo tudi Plutos kot utelešenje poljedelskega blagostanja. Clinton, »The Mysteries of Demeter and Kore«, 355.

23 Znano je, da je pesnik Simonid preživel nekaj časa na Hieronovem dvoru in da mu je takrat vladar zaupal sestavo epinikija za svojo prvo olimpijsko zmago. V Ksenofontovem dialogu *Hieron*, ki obravnava pogovor med pesnikom in vladarjem, Simonid slavi vladarjevo bogastvo v epinikijskem slogu, medtem ko mu vladar poskuša pokazati, kako je njegov položaj nezavidljiv, saj je zaradi njega deležen ogromno sovraštva in groženj.

24 O posmrtnih herojskih časteh vladarja Hierona I. gl. Sanders, »Dionysius I of Syracuse«, 280.

25 *Scholia Plut. Moschop.* 290.35: ἀπεικάσε γὰρ αὐτὸν τῷ Κύκλωπι, ἐπει καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος οὐκ ᾤξυδῶρκει.

26 Timokreon, fr. 731 PMG: ᾧ τυφλὲ Πλοῦτε. Plutosa so včasih zamenjevali tudi z nevidnim Plutom oziroma Hadom, ki je prav tako veljal za boga, ki podeljuje bogastvo.

druži tudi Dionizija. Vzporejanje vladarja s slepim Bogastvom ali oslepljenim kiklopom po eni strani lahko učinkuje kot komični obrat v karakteristiki nebeškega božanstva, ki vidi in sliši, po drugi strani pa so bili v grški mitologiji navadno slepi prav vidci. Personificirano slepo Bogastvo je sicer motiv, ki so ga radi izbirali že jambski pesniki šestega stoletja, denimo Hiponaks²⁷ a tudi v četrtem stoletju ni bil nič manj aktualen.²⁸ Slepog bogastvo kot kritika sicilskih vladarjev in vladavine denarja izpod Evripidovega pisala (ali iz ust katerega koli atenskega državljana) zveni pričakovano, vprašanje pa je, ali je kiklopova »slepota« veljala za nekaj slabega tudi na Siciliji: morda je šlo preprosto za karakteristiko, ki je kiklopsko figuro vladarja identificirala z že omenjenim slepim bogom izobilja in bogastva, točno tem, ki ga je v Filoksenovem času v svoji komediji *Bogastvo* l. 388 upodobil tudi Aristofan.

Znano je, da je v Aristofan v *Bogastvu* z uporabo kiklopove »maske« aludirar na Filoksenov ditiramb.²⁹ Filoksen, ki je morda smešil značaj prilizovalca in parazita podobno kot Epiharm,³⁰ naj bi vladarja, s katerim sta se prej dobro razumela, v svojem *Kiklopu* ovekovečil kot Polifema iz maščevanja, in sicer zato, ker ga je Dionizij poslal v ječo. Bralcem, ki kiklopov mit poznamo iz homerske epizode, se seveda lahko zdi, da je v Polifemovo votlino ujeti Odisej téma, naravnost idealna za maščevalna čustva, ki naj bi prevevala »vkljenjenega« Filoksena. A tudi če je bil Filoksenov odnos z Dionizijem morda na trenutke res nekoliko napet, pa viri izpričujejo, da naj bi pesnik v ječi kamnoloma preživel le kratek čas (morda celo eno samo noč), zato se je težko izogniti občutku, da resnejšega spora med vladarjem in pesnikom pravzaprav sploh ni bilo.³¹ Pri Filoksenovem pisanju tako najverjetneje sploh ni šlo za maščevalno blatenje vladarja, temveč je prejkone izkazovalo dokaj zaupljiv odnos, saj njegov Polifem očitno ni neciviliziran jamski surovež kakor homerski, ampak zna biti tudi rahločuten, pronicljiv in sposoben celo literarne kritike.³² Ajljan

27 Hiponaks, fr. 36.1–4 West: Πλούτος – ἔστι γὰρ λίην τυφλός. Gl. Sfyroeras, »What Wealth Has to Do with Dionysus«, 234.

28 Atenec Amfis, komediograf iz približno Filoksenovega časa, prav tako pravi, da »je bog bogastva slep«. Amfisa citira Atenaj 13.22.20: τυφλός ὁ Πλούτος εἶναι μοι δοκεῖ.

29 O tem, da je Aristofan s tem, ko je v komediji *Bogastvo* vpletel aluzivni motiv glasbi se predajajočega Polifema, smešil Filoksena, gl. op. 48–50. Med Aristofanovimi zgledi bi sicer lahko bili še mnogi dramski in drugi pesniki, med njimi tudi Hiponaks. Slep bog Plutos, ki ne najde poti v Hiponaktovo hišo, je namreč popolnoma identičen bogu, ki ga želi v svojo hišo pripeljati Aristofanov Hremil.

30 Pri Atenaju 13.17.32 je neke vrste prilizvalec celo sam (Filoksenov) Polifem, saj je svoji ljubici pel slavospeve, ki so označeni kot »slepe hvalnice«. Gl. op. 51.

31 Diodor poroča o tem, kako je Filoksen iz ječe prišel že naslednji dan (15.6.3) in kako je vladar dopuščal svobodo govora (15.6.4).

32 LeVen, *The Many-Headed Muse*, str. 237: » ... the Cyclops is presented not as a dense brute ignorant of gods and laws, but as a man who has a weakness (his love for his 'aquatic darling'), who sees through people, knows how to characterize them (he labels Odysseus δριμύτατον ἀνθρώπιον καὶ ἐγκατατετριμμένον ἐν πράγμασιν, 'a sharp one, a consummate businessman') and even knows literary criticism (he uses ποικίλειν, a very apt term to describe Odysseus' *mētis* and persuasion skills).«

celo poroča, da je Filoksen v ječi kamnoloma napisal svoje najboljše delo, pri katerem sploh ni šlo za maščevanje,³³ tako da lahko verjamemo, da se je Odisejeva epizoda s Polifemom pri Filoksenu verjetno končala srečno za vse strani.³⁴ Kakor lik Polifema v sicilski tradiciji sploh ni bil nujno tako enoznačno negativen kot v Atenah, enako bržkone velja tudi za Odiseja – primerjajmo samo nasprotujoča si mnenja, ki so jih imeli moderni raziskovalci o Epiharmovem *Odiseju dezserterju*.³⁵ Poleg tega si je tudi Filoksena pri Atenaju mogoče zamišljati ne le kot bistrega pesnika, ki obiskuje vladarje in jim deli svojo modrost, ampak tudi kot slabo vzgojenega sicilskega gosta, ki je na vladarskem dvoru rad kršil normo spodobnega, vladar pa se je do njega kljub vsemu vedel prizanesljivo in mu kazal zgled umirjene dostojnosti.³⁶

Motiv ujetništva pri slepem kiklopu je tudi zaradi slepote božanskega Bogastva nadvse priročen za metapoetično prizorišče sicilske votline, ki je obenem ječa in bogata shramba. Filoksen je, morda tudi po zgledu sicilskih predhodnikov, kakršen je bil Epiharm, ali jambskih pesnikov, kot je bil Hiponaks, Polifemovo temo brez dvoma obravnaval metapoetično in celo na način današnjega t.i. »romana s ključem«. Od njegovega ditiramba sicer ni ohranjeno praktično nič, toda omenjena Atenajeva *anekdota o ribi* pravi, da je pesnik v njem upodobil vladarja in sebe, prvega kot kiklopa, sebe pa kot Odiseja.³⁷ Filoksenov Odisej je, če sklepamo po Sinezijevem pismu,³⁸ Polifemu zagotavljal, da je čarovnik, in mu kot odkupnino za osvoboditev iz votline ponujal usluge magičnih inkantacij:

Ὀδυσσεὺς ἔπειθε τὸν Πολύφημον διαφεῖναι αὐτὸν ἐκ τοῦ σπηλαίου. »γῆς γάρ εἰμι, καὶ εἰς καιρὸν ἂν σοι παρείην οὐκ εὐτυχοῦντι τὰ εἰς τὸν θαλάττιον ἔρωτα. ἀλλ' ἐγὼ τοι καὶ ἐπωδὰς οἶδα καὶ καταδέσμους καὶ ἐρωτικὰς κατανάγκας ...« (Pisma 121.2.5)

33 Ajlijan, *Varia Historia* 12.44: Αἱ ἐν Σικελίᾳ λιθοτομίαι περὶ τὰς Ἐπιπολάς ἦσαν [...] τὸ δὲ κάλλιστον τῶν ἐκεῖ σπηλαίων ἐπώνυμον ἦν Φιλοξένου τοῦ ποιητοῦ, ἐν ᾧ φασὶ διατρίβων τὸν Κύκλωπα εἰργάσατο τῶν ἑαυτοῦ μελῶν τὸ κάλλιστον, παρ' οὐδὲν θέμενος τὴν ἐκ Διονυσίου τιμωρίαν καὶ καταδικήν, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ συμφορᾷ μουσουργῶν ὁ Φιλόξενος.

34 Sutton, Dana Ferrin. »Dithyramb as Δράμα«, 38.

35 Nekateri so v tej drami Odiseja videli kot strahopetca in dezserterja, drugi so ga neumorno branili. Gl. npr. Phillips, »The Comic Odysseus«, 59.

36 LeVen, *The Many-Headed Muse*, 129-131: »It is also possible here to read Philoxenus in the tradition of the wise man who visits the tyrant and delivers wisdom, as other testimonies about Philoxenus explicitly suggest. (...) In this light, Philoxenus appears as a character with an appetite more tyrannical than a tyrant's, rather than as a wise man delivering a lesson to a greedy ruler. (...) the poet is the real tyrannical man, a slave to his belly and a threat to his fellow symposiasts, and Dionysius, the illuminated ruler who accepts the lesson of the wise man in the first part of the story, turns out to be the proper symposiarch, the one who regulates excess, prevents the rise of a potential tyrant, and brings an unruly gathering of fellow drinkers back to order (kosmos) and good measure (metron).«

37 Atenaj 1.11.15: τὸν μὲν Διονύσιον Κύκλωπα ὑποστησάμενος, τὴν δ' αὐλητρίδα Γαλάτειαν, ἑαυτὸν δ' Ὀδυσσεά.

38 Splošno sprejeto je, da je Sinezij motive za svoje pismo črpal pri Filoksenu; prim. Gutzwiller, »The Herdsman in Greek Thought«, 21.

Odisej je skušal Polifema prepričati, da ga izpusti iz votline: »Čarovnik sem,« je dejal, »in lahko ti koristim, saj s svojo morsko ljubeznijo nimaš ravno sreče. Jaz pa poznam magične inkantacije in združitvene obrazce in čarobne ljubezenske uroke ...«

Velik zavetnik književnosti pa ni bil le Hieron I., ampak je znano, da je tudi Dionizij I. na dvoru okrog sebe zbiral pesnike in z njimi razpravljal o poeziji.³⁹ Zato je Odisej-pesnik kot besedni čarodej, ki Polifemu-vladarju ponuja usluge inkantacij kot zdravil za ljubezen, vsekakor motiv, ki je Filoksenov ditiramb *Kiklop* prežehl z izrazito metapoetičnim značajem. Filoksen je z njim nadaljeval že dodobra uveljavljeno tradicijo dramatike, ki je vlogo dramske poezije rada, pa četudi implicitno, tematizirala tudi skozi metateater.⁴⁰

Za Polifemovo temo, ki je bila na sicilskem dvoru 6. st. verjetno zanimiva tudi zaradi svoje umeščenosti pod Etno, se zdi, da je bila v Atenah do konca 5. stoletja deležna le obstranske obravanave,⁴¹ pa vendar je za temo svoje komedije Aristofan v 4. stoletju izbral tudi božansko Bogastvo. Njegov vložek z igro vlog iz Polifemove teme je s temo bogastva nepovezan samo na prvi pogled,⁴² v resnici pa (tudi s pomočjo starejših zgledov) osvetljuje temeljne družbeno politične mehanizme, ki so z njo še kako povezani. V odlomku, ki so ga že antični komentarji videli kot parodiranje Filoksenovega *Kiklopa*, Aristofanov zbor atenskih kmetov vsebinsko (in po družbeni funkciji) popolnoma ustreza zboru (od kiklopa zaslužjenih) satirov v Evripidovem *Kiklopu*,⁴³ saj ga Aristofan v kontekstu Polifemove teme uporabi na enak način kot Evripid, in sicer kot *pomočnike*, ki naj bi v kritičnem trenutku drame protagonistoma zagotovili ključno podporo za izpeljavo osrednjega dramskega dogodka, ozdravitve

39 Gl. op. 64.

40 O metapoeziji v tragedijah Ajshila, Sofokla in Evripida gl. Torrance, *Metapoetry in Euripides*, 300: »Metapoetry in tragedy is distinguished by being implicit rather than explicit, but is employed by Aeschylus and Sophocles as well as by Euripides. (...) His satyr-drama Cyclops is unique in directly rewriting a Homeric episode, and develops the same kind of overt and metaphorical metapoetic games that are often found in old comedy.«

Prim. tudi metagledališkov v Aristofanovem *Bogastvu*, Sfyroeras »What Wealth Has to Do with Dionysus«, 249: »If the emphasis on unlimited material abundance is perceived as a trademark of Old Comedy, several features in *Plutus* acquire a temporal dimension and may reveal a self-reflexive awareness of a development in the comic genre. One may perhaps discern here a nostalgia for the Dionysiac roots of comedy, but it must be stressed that, be that as it may, the very presence of such metatheatrical reflection would be sufficient to grant *Plutus* a place within a genre intent on exploring its own character in the context of the dramatic festival.«

41 Pred Evripidom sta Polifemovo temo v Atenah obravnavala Pratinov sin Aristij in Kratin. Aristij je napisal satirsko dramo *Kiklop*, ki je verjetno najstarejša upodobitev kiklopa v Atenah. Kratin pa je (domnevno l. 430) napisal komedijo *Odisej*. Ta drama ni imela zborovskih pesmi in parabaz in ni imela osebnih napadov, zato je bila bolj podobna srednji komediji, čeprav naj bi bila po stilu to še zmeraj stara komedija. Shaw, *Satyrical Play*, 62 in nasl.

42 Aristofan vpelje Polifema v komediji *Bogastvo* z verzom 290 in nasl.: {KA.} Καὶ μὴν ἐγὼ βουλήσομαι – θρεττανελο – τὸν Κύκλωπα μιμούμενος καὶ τοῖν ποδοῖν ὡδὶ παρενσαλεῦον ὑμᾶς ἄγειν.

43 Evripidovi satiri, ki so obotavljivi pri pomoči Odiseju, so nekakšni predstavniki sicilskih pastirjev, Aristofanovi pa atenskih kmetov.

slepega Bogastva. Aristofanov zbor naj bi namreč Karionu in njegovemu gospodarju Hremilu pomagal varovati božanskega starca po imenu Plutos, ki nastopa kot posebitev slepega bogastva.⁴⁴ Ključna zbarska podpora je seveda lahko spet predvsem *petje*. Karion, ki je zbor kmetov pozval na pomoč, se nato skupaj z zborom vnaprej veseli obetajočega se bogastva, zato v metapoetični igri vlog znotraj vlog zaigra (Filoksenovega) Polifema, medtem ko zbor zavrne vlogo (Filoksenovih?) ovac in zase zahteva vlogo Odiseja. Tako kot Evripid in Filoksen oba obravnavata motiv magičnih inkantacij kot orodja Odisejeve oslepitve kiklopa, se torej tej temi ne izogne niti Aristofan, ki v tej kratki reminiscenci na Filoksenov ditiramb motiv ukrotitve bogatega vladarja še dodatno obogati z (izvirno?) duhovitim obratom. Notranja vloga zbora kot Polifemovega *oslepljevalca* je namreč v komičnem nasprotju z zborovo zunanjo vlogo, ki ima nalogo boga Bogastva *ozdraviti slepote*.

Aristofan se z vključitvijo Polifemove teme v kontekst komedije o božanskem Bogastvu kontinuirano loteva vsebinskih motivov, ki so jih obravnavali Epiharm, Evripid, Filoksen in Aristofan. Poleg njih sta v petem stoletju v komičnem kontekstu Polifemovo temo obravnavala tudi že omenjena Kratin in Aristij, v četrtem stoletju pa je bila ta mitološka epizoda očitno še posebej popularna, srečamo jo denimo tako pri Nikoharu kakor tudi avtorjih srednje komedije Antifanu in Aleksisu,⁴⁵ najbrž tudi zato, ker je kot téma z distanco do direktnega napadanja bolj ustrezala srednji komediji kakor stari, po drugi strani pa je še vedno vključevala motive s pomembnimi družbenimi vprašanji. Stara komedija, ki je izgubila ostrino osebnih napadov, se je na poti k novi komediji v Atenah zatekala tudi k sredstvom sicilske tradicije, kot posrednica pa ji je služila atiška satirska drama.⁴⁶ Polifemova tema je najbrž že vsaj od Epiharma dalje v navezi z motivom bogastva obravnavala vlogo, ki jo v boju za doseg kakršnega koli, tudi političnega cilja nosi pesem. Didim tudi poroča, da so na dvoru Filipa II. pred bitko pri Metoni kar trije avlisti uprizorili *Kiklopa*, in sicer Antigenid Filoksenovega, Hrisogon Stesihorovega, Timotej pa Ojniadovega.⁴⁷

44 255–6: ἴτ' ἐγκονεῖτε σπεύδεθ', ὡς ὁ καιρὸς οὐχὶ μέλλειν./ἀλλ' ἔστ' ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀκμῆς, ἢ δεῖ παρόντ' ἀμύνειν. Podvizajte se, pohitite, zdaj ne velja izgubljeni časa,/ to je odločen trenutek, ko morate sodelovati in pomagati. 326–7: ὅπως δέ μοι καὶ τὰλλα συμπαραστάται/ ἔσεσθε καὶ σωτήρες ὄντως τοῦ θεοῦ. (Glejte), da boste torej moji pomočniki / in skrbni varuhi božanstva.

45 Nikohar je napisal *Galatejo*, Antifan *Kiklopa* in Aleksis prav tako *Galatejo*.

46 Carl A. Shaw, ki v 3. poglavju knjige, posvečene satirski igri, raziskuje povezave med atiško satirsko dramo in sicilsko komedijo, še zlasti Epiharmom, pove, da ima sicilska komedija, vsaj glede na njene fragmentarne ostanke, veliko več skupnega z atiško srednjo kot pa s staro komedijo. Shaw, *Satyrical Play*, 7: »Epicharmean comic productions and Attic satyr play had a meaningful generic interrelationship, employing many of the same plots, themes, and characters (perhaps even a chorus of satyrs), and they also shared a similar humorous style. Many comic poets of the early fourth century adopted features of the fifth-century satyr play, indirectly linking their comedies to Sicilian comedy via the satyr stage.«

47 Didim Gramatik, *In Demosthenem* 12.61. Stesihor je seveda Stesihor iz 4. st in ne kitarod. O še nekaterih drugih imenih avtorjev, ki so se ukvarjali s kiklopom, gl. LeVen, *The Many-Headed Muse*, 233.

Prikladnost Polifemove teme kot nosilke metapoetičnih poudarkov o moči poezije je verjetno tudi v tem, da njen protagonist nosi govoreče ime πολύφημος, »mного opevani« ali pa »tak, ki pozna številne (ali raznolike) pesmi«. V *Odiseji* 22.375 je kot πολύφημος αοιδός imenovan denimo tudi sam pevec Femij. Morda Polifem kot arhetipski mitološki motiv predstavlja izgubljeni »palimpsest«, od katerega je ostalo le še znamenito, nekoč v mnogih zgodbah opevano ime. Pa vendar, tudi v Homerjevi zgodbi, ki je bila morda le ena od številnih, je protagonistov uspeh omogočila besedna spodbuda, najverjetneje magična inkantacija, zaznamovana z motivom oslepitve. Polifemova tema je za metapoetične premisleke idealna tudi zato, ker spretna poetična inkantacija omogoča tudi pesnikov uspeh. Da lahko zaživi poetična iluzija, je namreč treba najprej uspraviti fizični pogled na zunanji svet.

PESNIŠKA SAMOSLEPITEV IN GALATEJA KOT POETIČNA ILUZIJA

Metapoetiki motiva oslepitve (skupaj z motivom napadalnih magičnih inkantacij) v Polifemovi temi se je najpozneje s Filoksenom pridružil še motiv samoslepitve (zvezan z motivom samonapadalnih inkantacij). Aristofanova vključitev Polifemove teme v komedijo *Bogastvo* se je dotaknila tudi slednjega. »Maska« brenkajočega Polifema, ki si jo ob zborovem veselju nadene sluga Karion in ki najverjetneje aludira na »kiklopsko« bogastvo, je občinstvo spomnila na brenkajočega kiklopa pri Filoksenu.⁴⁸ To pojasnjujejo tudi *Sholije k Aristofanu*,⁴⁹ ki povedo še, da Filoksenov kiklop igra na kitaro kot zaljubljenec, ki »dvori Galateji«. ⁵⁰ Inscenirana Polifemova zgodba pri Aristofanu torej ni povezana le z motivom pesmi kot besedne pomoči pri ukrotitvi oziroma varovanju bogatega mogočnega Pluta, ampak je so-eksemplarični mogočnej (s katerim se identificira Karion pod masko Polifema) hkrati prikazan kot ves vznesen od pesmi, ki jo poje sam. Od Filoksenovega ditiramba se je ohranilo malo, vendar Atenaj o njem pove, da so Galateji namenjene hvalnice njegovega Polifema »slepe«, saj na dekletu slavijo vse razen oči, to pa zato, ker naj bi

48 Kot so ugotavljali najzgodnejši komentarji, Aristofan v *Bogastvu* dobesedno citira Filoksenov verz in fraze, npr. onomatopoično besedo θρεττανελό iz *Kiklopa*, Filoksenov pa je tudi verz 292 (Jackson, *The Chorus of Drama in the Fourth Century*, 126). Gl. Aristofan, *Bogastvo* 290: {KA.} Καὶ μὴν ἐγὼ βουλήσομαι – θρεττανελο – τὸν Κύκλωπα / μιμούμενος καὶ τοῖν ποδοῖν ὡδι παρεσσαλεύων / ὑμᾶς ἄγειν.

49 *Sch. Plut. Moschop.* 290.15: διασύρει δὲ Φιλόξενον τὸν τραγικὸν, ὃς εἰσήγαγε κιθαρίζοντα τὸν Πολύφημον.

50 *Sch. Plut. Moschop.* 290.19–25: ἐκ τοῦ Κύκλωπος Φιλοξένου ἐστὶ. Φιλόξενον τὸν διθυραμβοποιὸν (ἢ τραγωδοδιδάσκαλον) διασύρει, ὃς ἔγραψε τὸν ἔρωτα τοῦ Κύκλωπος τὸν ἐπὶ τῇ Γαλατείᾳ· εἶτα κιθάρας ἤχον μιμούμενος ἐν τῷ συγγράμματι, τοῦτό φησι τὸ ῥῆμα θρεττανελό. ἐκεῖ γὰρ εἰσάγει τὸν Κύκλωπα κιθαρίζοντα καὶ ἐρεθίζοντα τὴν Γαλατείαν.

Polifem že vnaprej slutil svojo slepoto.⁵¹ Teokrit, ki približno stoletje pozneje v *11. idili* obravnava motiv pesmi kot zdravila za ljubezen, pa za Polifemovo oslepitev Odiseja sploh ne potrebuje: zaljubljeni Polifem se s pesmijo samoslepi kar sam in se te svoje bodoče slepote tudi zaveda:⁵²

καίόμενος δ' ὑπὸ τεῦς καὶ τὰν ψυχὰν ἀνεχοίμαν
καὶ τὸν ἔν' ὀφθαλμόν, τῷ μοι γλυκερώτερον οὐδέν. (*Idile* 11.52–3)

vse bom potrpel, četudi bi z ognjem mi dušo ožgala,
dam ti edino oko, najdražji zaklad, ki imam ga.

(prev. Kajetan Gantar)

Motiv samoslepitve s pesmijo bi seveda lahko bil tudi starejši in bi ga v komediji lahko uporabil tudi že denimo Epiharm, a to je le ugibanje. V Evripidovem *Kiklopu* se Polifemovo petje zgodi tik pred njegovo oslepitvijo (v. 488–582: najprej se iz votline sliši kakofonično petje, nato pa se pijanemu kiklopu v erotičnih blodnjah prikazujejo Harite in Ganimed), Filoksen pa je bil verjetno prvi, ki je to petje pretvoril v ljubezensko brenkanje Galateji. Vzrok naj bi bila prigoda, ki se je pesniku pripetila na sicilskem dvoru. *Sholije k Aristofanu* poročajo, da se je Filoksen, ko je prebival na Dionizijevem dvoru, »spravil nad Dionizijevo priležnico Galatejo« in zato pristal v ječi, toda pozneje, spet doma na rodni Kiteri, naj bi napisal dramo z naslovom *Galateja* in v njej upodobil v Galatejo zaljubljenega kiklopa, s katerim je namigoval na slabovidnega Dionizija.⁵³ Vendar pa obstajajo tudi viri, ki nastanka Filoksenovega ditiramba »s ključem« ne umeščajo v čas po prihodu iz ječe, ampak v jetniški čas,⁵⁴ njenega naslova ne imenujejo *Galateja*, ampak *Kiklop*.⁵⁵ Galateja naj bi bila sužnja avlistka, ki ji je vladar, če sklepamo po virih, brenkal zaljubljene pesmi,⁵⁶ Filoksen pa naj bi po zapletu z njo pristal v ječi in o tem

51 Atenaj 13.17.32. T.i. »Slepe hvalnice« so bile pri Filoksenu morda vpete tudi v kontekst zgoraj omenjenih Epiharmovih besed o parazitskih prilizovalcih (gl. zg. v. 5.: τὸν ἰστίωντ' ἐπαινέω-).

52 Gl. tudi op.97 ter prim. še *Idili* 3.37: ἄλλεται ὀφθαλμός μεν ὁ δεξιός in 10.19–20: τυφλός δ' οὐκ αὐτός ὁ Πλοῦτος, / ἀλλὰ καὶ ὠφρόντιστος Ἔρωσ.

53 *Sch. Plut. Moschop.*290.30–35. ὁ Φιλόξενος ὁ διθυραμβοποιὸς ἐν Σικελίᾳ ἦν παρὰ Διονυσίῳ. λέγουσι δὲ ὅτι ποτὲ Γαλατεία [τινί] παλλακίδι Διονυσίου προσέβαλε· καὶ μαθὼν Διονύσιος ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς λατομίαν. φεύγων δὲ ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὰ ὄρη τῶν Κυθήρων, καὶ ἐκεῖ δράμα τὴν Γαλάτειαν ἐποίησεν, ἐν ᾧ εἰσήνεγκε τὸν Κύκλωπα ἐρώντα τῆς Γαλατείας· τοῦτο δὲ αἰνιττόμενος εἰς Διονύσιον· ἀπέικασε γὰρ αὐτὸν τῷ Κύκλωπι, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος οὐκ ὤψυδόρκει.

54 Atenaj 1.11.15: (Sc. Philoxenus) εἰς τὰς λατομίας ἐνεβλήθη· ἐν αἰς ποιῶν τὸν Κύκλωπα συνέθηκε. Gl. tudi Ajlijan 12.22–5.

55 Drugi viri razen Tzetzovih in Moshopulovih *Sholij k Aristofanu* ne govorijo o *drami* z naslovom *Galateja*, ampak o delu z naslovom *Kiklop* (Atenaj 1.11.15, Ajlijan 12.44–5). O tem, da gre morda za dve različni deli, zgodnejšega *Kiklopa* in poznejšo *Galatejo*, v kateri bi Filoksen še dodatno razvil ljubezensko temo med kiklopom in Galatejo, gl. tudi Hordern, »The Cyclops of Philoxenus«, 451.

56 O kiklopovem brenkanju Galateji pa ne poročajo le *Sholije k Aristofanu* 290.25 (gl. op. 50), ampak tudi Plutarh, *Quaestiones convivales* 622C.1–6, ki pravi, da naj bi si Polifem pri Filoksenu z glasbo tešil ljubezenske tegobe: τὸν Κύκλωπα ἰμούσας εὐφώνους ἰᾶσθαι φησὶ τὸν ἔρωτα Φιλόξενος. Gl. tudi op. 61.

napisal pesniško delo, ki ni bila drama, pač pa komični ditiramb z elementi dramske igre,⁵⁷ v katerem je vladarja Dionizija upodobil kot brenkajočega in v mitološko Galatejo zaljubljenega Polifema, sebe pa kot Odiseja.⁵⁸ Filoksenov Polifem, ki se ob pesmi prepušča romantičnim in omamnim občutkom do morske nimfe Galateje, se tako lahko zazdi nekakšna nadgradnja z vinom omamljenega kiklopa iz Homerja in Evripida, glavni namen njegove vpeljave pa naj bi bilo ali manj *post festum* subverzivno smešenje Dionizija, njegovega ljubosumja in njegove menda obupne poezije. Vendar pa bi bilo razlago, ki išče vzrok za nastanek tega dela v pesnikovi aferi z vladarjevo ljubico, morda potrebno nekoliko preoblikovati.

Kiklopovo pastirsko muziciranje je po razlagi *Sholij k Aristofanu* v mitološkem smislu opredeljeno kot takšno, ki ga vodijo (oziroma obvladujejo) njegove lastne »rejenke« oziroma »gojenke« (θρέμματα).⁵⁹ Gre za izraz, ki je na primarni ravni označeval »ovčice« pastirja Polifema, vendar pa bi ga bilo v zvezi s Filoksenovim ditirambom hkrati mogoče razumeti tudi kot Dionizijeve »sužnje«, med katere je spadala tudi dvorna avlistka Galateja. Glede na poročanje sholij bi torej lahko sklepali, da si je užaloščeni Filoksen, kaznovan zaradi dvorjenja vladarjevi avlistki, v ječi izmislil mitološko Polifemovo ljubezen do Galateje (kot kiklopove »ovčice«) zato, da bi si dal duška in s pomočjo mitološke teme spisal ditiramb, s katerim se bi v literarni obliki maščeval Dioniziju. Navdih za upesnitev te mitološke ljubezni pa naj bi, kot poroča zgodovinar Duris, pesnik našel ob vznožju Etne, v svetišču, za katerega je veljalo, da ga je bil sezidal sam Polifem.⁶⁰ Mitološka Galateja seveda ni bila popolnoma izmišljen lik, saj ji je ustrezno podstat omogočala Nerejeva hči Galateja,⁶¹ a

57 Tzetzove in Moshopolove sholije (k Aristofanovemu 290. verzju *Bogastva*) delo, ki ga je Filoksen napisal v ječi, imenujejo »dramska igra Galateja« (δράμα τὴν Γαλάτειαν ἐποίησεν), Ajlijan (*Varia historia* 12.44.10) pa jo imenuje »melična poezija« (τὸν Κύκλωπα εἰργάσατο τῶν ἑαυτοῦ μελῶν τὸ κάλλιστον). O tem Hordern, »The Cyclops of Philoxenus«. O sorodnosti Filoksenovega ditiramba s komedijo gl. Sutton, »Dithyramb as Δράμα«, 38.

58 O tem govori že večkrat omenjena Atenajeva *anekdota o ribi* ki se zaključuje z besedami, da se je Dionizij rad družil s Filoksenom, a ko so Filoksena zalotili, da »zapeljuje« kraljevo ljubico Galatejo, je ta pristal v ječi, kjer je napisal *Kiklopa* ter v njem upodobil Dionizija kot Polifema, avlistko kot nimfo Galatejo, sebe pa kot Odiseja: συνεμέθευε δὲ τῷ Φιλόξενῳ ἠδέως ὁ Διονύσιος. Ἐπεὶ δὲ τὴν ἔρωμένην Γαλάτειαν ἐφωράθη διαφθεῖρων, εἰς τὰς λατομίας ἐνεβλήθη· ἐν αἰς ποιῶν τὸν Κύκλωπα συνέθηκε τὸν μῦθον εἰς τὸ περὶ αὐτὸν γεγόμενον πάθος, τὸν μὲν Διονύσιον Κύκλωπα ὑποστήσαμενος, τὴν δ' αὐλητρίδα Γαλάτειαν, ἑαυτὸν δ' Ὀδυσσεῖα (Atenaj, 1.11.14-19).

59 *Sch. Plut. Moschop.* 290.1: ποιμὴν ὦν καὶ λύραν κατέχων, ἠγεῖτο τοῖς αὐτοῦ θρέμμασι.

60 Duris (BNJ 76 F 58) pravi, da je Polifem Galateji ob Etni postavil svetišče zaradi bogatih čred in izobilja mleka, Filoksen pa da je bil tisti, ki se je na tej podlagi domislil Polifemove ljubezni do Galateje: φησι διὰ τὴν εὐβοσίαν τῶν θρεμμάτων καὶ τοῦ γάλακτος πολυπλήθειαν τὸν Πολύφημον ἰδρύσασθαι ἱερὸν παρὰ τῇ Αἴτνῃ Γαλατείας· Φιλόξενον δὲ τὸν Κυθήριον ἐπιδημήσαντα καὶ μὴ δυνάμενον ἐπινοῆσαι τὴν αἰτίαν ἀναπλάσαι, ὡς ὅτι Πολύφημος ἦρα τῆς Γαλατείας.

61 *Iliada* 18.45, Heziod *Teogonija* 240, idr. Glede identifikacije z mitološko nereido gl. Sholije k *Teokritu*, ki poročajo, da je Filoksen upodobil v Galatejo zaljubljenega kiklopa, ki se v svoji zaljubljenosti tolaži in spodbuja tako, da naroča delfinom, naj sporočijo Galateji, da si z Muzami zdravi svojo ljubezen. Sholije k *Teokritu* 1.1-3b.3-7: καὶ Φιλόξενος τὸν Κύκλωπα ποιεῖ παραμυθούμενον ἑαυτὸν ἐπὶ τῷ τῆς Γαλατείας ἔρωτι καὶ ἐντελλόμενον τοῖς δελφῖσιν, ὅπως

kljub temu ni nujno, da si je Filoksen to Polifemovo ljubezen izmislil brez vsake druge mitološke podlage. Mogoče si je namreč predstavljati, da bi zametki legende o njej nastali že v okviru bogate sicilske mlečno-sirarske tradicije, ki je, če sklepamo po Durisovi notici o »mlekarskem« templju, za svojega mitološkega prautemeljitelja štela pastirja Polifema.⁶² Nereido Galatejo, v katere imenu se po naključju skriva mleko,⁶³ si morda lahko, vsaj v sicilskih predstavah 4. stoletja, predstavljamo kot nekakšno zavetnico (za mlečno sirarsko produkcijo zaslužnih) »ovčic«, morsko deklico mlečne polti, ki ji brenka hvaležni pastir Polifem.

Filoksen bi tako v Nerejevi hčeri, ki je bodisi v nekem trenutku privzela bodisi ji je Filoksen sam namenil identifikacijo z mitološko ali psevdomitološko sicilsko »mlekarico« Galatejo s svetiščem na Etni, resda lahko našel primerno mitološko hipostazo za istoimensko vladarjevo priležnico in jo zato naredil za božansko Polifemovo ljubico, toda misel, da bi avlistka tuzemskega sicilskega vladarja Dionizija I., ki bi, kot smo pokazali zgoraj, svoj izvor lahko povezoval tudi z božanskim kiklopom, slučajno nosila ime Galateja, ni nič manj verjetna od misli, da bi vladar svojo ljubico po nereidi poimenoval kar sam ali pa da bi se njenega vzdevka domislil Filoksen.

Iz zgoraj omenjenega Filoksenovega upodabljanja Dionizija kot kiklopskega pevca, ki brenka Galateji, bi lahko izpeljali celo možnost, da dela z morebitnim naslovom *Galateja* ni pisal le »užaloščeni« Filoksen, ampak tudi Dionizij sam, pa čeprav bi v tem primeru morda lahko šlo tudi za drugačno zvrst. Dokaze o tem, da je vladar v resnici pisal poezijo, vsebuje tudi Diodorjevo poročilo o tem, kako se je Dionizij I. na svojem dvoru v obdobju miru po koncu vojn s Kartažani ukvarjal s pisanjem poezije in se v ta namen celo obdal z uglednimi pesniki, da bi se z njimi posvetoval kot s poznavalci in jih imel tudi za korektorje svoje lastne poezije, med pesniki, ki jih je vladar zaposlil

ἀπαγγέλωσιν αὐτῇ, ὅτι ταῖς Μούσαις τὸν ἔρωτα ἀκεῖται. Gl. tudi Atenajevo anekdoto o ribi (Atenaj 1.11.1-13), ki pokaže, da so si tudi v krogu vladarja Dionizija mitološko Galatejo predstavljali kot eno izmed homerskih nereid. Filoksen, nezadovoljen s tem, da si je dal Dionizij pri obedu postreči večjo ribo, kakor jo je dobil sam, je dvignil svojo majhno ribo k ušesu. Ko ga je Dionizij vprašal, kaj ročne, je Filoksen odgovoril, da piše Galatejo in da bi zato rad od ribe izvedel, kaj se dogaja pri Nerejevih, a mu je riba odvrnila, da ne ve, saj je bila ujeta premlada, in da je treba vprašati tisto večjo, ki jo je dobil Dionizij. Dionizij se je zasmel in Filoksenu brž ponudil svojo ribo: Φαινίας δέ φησιν (FHG 2.297) ὅτι Φιλόξενος ὁ Κυθήριος ποιητής, περιπαθῆς ὡν τοῖς ὄψοις, δειπνῶν ποτε παρὰ Διονυσίῳ ὡς εἶδεν ἐκεῖνον μὲν μεγάλην τρίγλαν παρατεθείσαν, ἑαυτῷ δὲ μικράν, ἀναλαβὼν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖρας πρὸς τὸ οὐς προσήνεγκε. πύθοντο δὲ τοῦ Διονυσίου τίνος ἔνεκεν τοῦτο ποιεῖ, εἶπεν ὁ Φιλόξενος ὅτι γράφων τὴν Γαλάτειαν βούλοιστό τινα παρ' ἐκεῖνης τῶν κατὰ Νηρέα πυθέσθαι· τὴν δὲ ἠρωτημένην ἀποκεκρισθαι διότι νεωτέρα ἀλοίη· διὸ μὴ παρακολουθεῖν· τὴν δὲ τῷ Διονυσίῳ παρατεθείσαν πρεσβυτέραν οὖσαν εἶδέναι πάντα σαφῶς ἃ βούλεται μαθεῖν. τὸν οὖν Διονύσιον γελάσαντα ἀποστελεῖαι αὐτῷ τὴν τρίγλαν τὴν παρακειμένην αὐτῷ.

62 O tem, da Durisovo zgodbo nekateri zavračajo kot racionalizacija mita, gl. Hordern, »The Cyclops of Philoxenus«, 447.

63 Teokrit, *Idile* 11.9-20: Ὡ λευκὰ Γαλάτεια ... λευκοτέρα πακτὰς ποτιδεῖν; Lukijan, *Verae historiae* 2.3.5-16. Gl. tudi Paschalis, »Tityrus and Galateia«, *passim*.

za to nalogo, pa je bil tudi Filoksen.⁶⁴ Morda si torej lahko predstavljamo, da je uveljavljeni pisec ditirambov Filoksen, ki ga je Dionizij I. prosil za pomoč in mnenje pri sestavljanju svoje poezije, delo sicer sprejel, vendar pa sta Kiterčanova znamenita odkritosrčnost in njegova nepopustljiva kritika pozneje počasi načeli vladarjevo potrpežljivost.⁶⁵ Plutarh denimo pove, da je Filoksen pristal v ječi, ker je neko Dionizijevo delo, namesto da bi ga korigiral, v celoti sčrtal, od prvega verza do zadnjega.⁶⁶ Lukijan pravi, da je Filoksen zaradi posmehovanja vladarjevi poeziji moral v ječo celo večkrat.⁶⁷ Morda pri Atenaju izpričana *anekdota o ribi* kaže na Filoksenov (domnevni) cinični predlog, da bi namesto korekcij za Dionizija raje delo v celoti napisal kar sam? V omenjeni šali namreč Filoksen med drugim (še v času pred ječo!) izjavi, da (sam!) »piše Galatejo«. ⁶⁸ Ta Galateja torej morda ni bila le namig na prihajajoče Filoksenovo »maščevalno« delo (v katerega bi torej Filoksen že od samega začetka nameraval vplesti to svojo dvorsko romanco, zaradi katere bi ga vladar nazadnje poslal v ječo), ampak podatek o tem, da je šlo še pred tem za Dionizijev literarni projekt, ki ga je nazadnje popolnoma prevzel Filoksen.⁶⁹

Tako se zdi, da se je napetost, ki je vzniknila med pesnikom in vladarjem zaradi pesnikove kritike vladarjevih verzov, v predstavah sholiastov poznejših stoletij preobrazila v napetost zaradi ljubezenskega ljubosumja. V prid misli, da bi šlo v resnici lahko bolj za prvo kot za drugo, je tudi že omenjeni Diodorjev zapis, da naj bi Dioniziju njegovi poetični podvigi pomenili celo več kot vojni dosežki.⁷⁰ Atenajeva *anekdota o ribi* s poročilom o Filoksenovem zapeljevanju Dionizijeve ljubice navsezadnje prihaja iz poznejšega časa, zato bi predstave sholiastov o dvorski avlistki lahko izvirale tudi iz preveč dobesedne in premalo literarne interpretacije virov, ki so bili na razpolago poznejšim

64 Diodor še pove, da ker so se Dioniziju kot dobrotniku ti možje dobrikali, je bil na svojo poezijo še bolj ponosen kot na dosežke v vojni (Diodor Sicilski 15.6.1): Κατὰ δὲ τὴν Σικελίαν Διονύσιος ὁ τῶν Συρακοσίων τύραννος ἀπολελυμένος τῶν πρὸς Καρχηδονίου πολέμων πολλὴν εἰρήνην καὶ σχολὴν εἶχεν. διὸ καὶ ποιήματα γράφειν ὑπεστήσατο μετὰ πολλῆς σπουδῆς, καὶ τοὺς ἐν τούτοις δόξαν ἔχοντας μετεπέμπετο καὶ προτιμῶν αὐτοὺς συνδιέτριβε καὶ τῶν ποιημάτων ἐπιστάτας καὶ διορθωτὰς εἶχεν. ὑπὸ δὲ τούτων διὰ τὰς εὐεργεσίας τοῖς πρὸς χάριν λόγους μετεωρίζομενος ἐκαυχᾶτο πολὺ μᾶλλον ἐπὶ τοῖς ποιήμασιν ἢ τοῖς ἐν πολέμῳ καταρωθῆσιν. τῶν δὲ συνόντων αὐτῷ ποιητῶν Φιλόξενος ὁ διθυραμβοποιός.

65 O tem, kako je Filoksen skritiziral Dionizijevo poezijo in zato za eno noč pristal v ječi, a tudi pozneje kljub temu svojega mnenja ni spremenil, gl. Diodor 15.6.2.1–20.

66 Plutarh, *De Alexandri magni fortuna aut virtute* 334C.5–6: οἷός ἦν πάλιν αὐτῷ Διονύσιος ὁ τὸν ποιητὴν Φιλόξενον εἰς τὰς λατομίας ἐμβαλῶν, ὅτι τραγῳδίαν αὐτοῦ διορθῶσαι κελευσθεὶς εὐθύς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὄλην μέχρι τῆς κορωνίδος περιέγραψεν. O žaljivem Filoksenovem črtanju Dionizijeve celotne tragedije gl. tudi Tzetes *Chiliades* 5.152–68.

67 Lukijan, *Adversus Indoctum et libros multos eminentem* 15.1.

68 Atenaj 1.11.7 εἶπεν ὁ Φιλόξενος ὅτι γράφων τὴν Γαλάτειαν. Za celotno vsebino *Filoksenove anecdote o ribi* gl. op. 61.

69 O zelo verjetnem žanrskem sovpadanju tega Dionizijevega in Filoksenovega dela gl. op. 57, 77 in 80. V obeh primerih bi lahko šlo za dramatični ditiramb, le da je Dionizijevo delo morda vsebovalo več elementov tragedije, Filoksenovo pa komedije.

70 Gl. op. 64.

avtorjem, kot je Atenaj, in komentatorjem Aristofana, kot je Tzetzes. Med časom Atenaja, ki navaja Fajnija na prelomu iz 2. v 3. st., in časom samega Fajnija iz 4. st. pr. Kr., je navsezadnje preteklo kar precej stoletij. Že dejstvo, da je priležnico Galatejo v Atenajevi *anekdoti o ribi* moč brati kot zgolj eno izmed prodajnih dobrin, kakršne so denimo ribe ali pa tudi pesmi,⁷¹ nakazuje na možnost, da bi »Galateja«, ki jo Filoksen pisal, pri Atenaju postala »avlistka« samo zaradi površnih interpretacij alegorične oznake za avlodično literarno delo. Besede, ki pri Atenaju povedo, da je Filoksen »zapeljeval ljubico (oziroma priležnico) Galatejo« (τὴν ἐρωμένην Γαλάτειαν ... διαφθείρων),⁷² bi bilo namreč mogoče razumeti tudi kot (pri Fajniju najden) šaljiv Dionizijev očitek Filoksenu, da uničuje vladarjevo ljubljeno pesnitev *Galatejo*.

Zato morda ni presenetljivo, da pri precej zgodnejšem viru, Diodorju Sicilskem, ki tudi omenja Filoksenovo sicilsko prigodo z ječo, pri obravnavi razloga za zaporno kazen ne najdemo nikakršne erotične prigode z avlistko, ampak le neprizanesljivo kritiko slabe vladarjeve poezije.⁷³ Tako morda smemo domnevati, da je šlo pri obeh poročilih, tako tistem o zapeljivanju avlistke kot tem o kritiziranju poezije, za eno in isto stvar. Tej možnosti v prid govori tudi opazka, da glagol ἀναλαμβάνω (ki v *anekdoti o ribi* ponazarja, kako je Filoksen v roke prijel ribo, da bi izvedel kaj o svojem liku – Galateji: ἀναλαβὼν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖρας), aludira na spolno nasilje, ki ga je v Ferekratovi komediji *Hiron* utrpela poosebljena Glasba, zlorabljena od »novomuzičnih« glasbenikov.⁷⁴ Zato bi bilo priležnico Galatejo mogoče videti tudi kot sholiastični konstrukt, nastal na podlagi Filoksenove (in posledično tudi Fajnijeve) poetične poosebitve vladarjeve/pesnikove strasti do pesnikovanja.

V zvezi s takšnim prenosom poetične metaforike na erotično je zanimivo opažanje, kako tudi »zgodnje grško besedišče ponuja vzporednice med zapeljivo močjo poezije in erotičnim zapeljivanjem«.⁷⁵ Vzporedno seveda obstaja tudi prenos poetične metaforike na magično, saj je Filoksen, kot že omenjeno, po Sineziju samega sebe upodobil pod »masko« čarovnika Odiseja (γόης γάρ εἰμι). A ta metapoetična besedna magija v širšem kontekstu bržkone ni vključevala le zavezniških uslug farmakološke pomoči na erotičnem področju, ampak po potrebi tudi strupene besedne napade in blatenje. Ni čudno, da ena od besed za čarovnika (βάσκαρος) v grščini lahko pomeni tudi »obreklijca«, saj se je tudi pesnik lahko znašel tako v vlogi zavezniškega slavitelja kakor tudi sovražnega kritika. Zato je Odisejeva »maska« kot krinka za Filoksena do neke

71 LeVen, *The Many-Headed Muse*, 132.

72 Fajnija pri Atenaju 1.11.14 (gl. op. 58). Te besede bi lahko bile tudi že Atenajeve in ne več del Fajnijevega citata.

73 Diodor 15.6.2.

74 Ferekrat, fr. 145.3-5: ἐμοὶ γὰρ ἤρξε τῶν κακῶν Μελανπιπίδης, / ἐν τοῖσι πρῶτος ὃς λαβὼν ἀνήκέ με / χαλαρωτέραν τ' ἐποίησε χορδαῖς δῶδεκα. LeVen, *The Many-Headed Muse*, 130.

75 Segal, *Orpheus, The Myth of the Poet*, 10.

mere zagotovo tudi samokritična, saj je takšna vloga lahko vključevala tako »čaranje« kot tudi »sleparjenje«. Poleg pomoči, ki jo je pesnik nudil Dioniziju pri ustvarjanju magično zapeljivih verzov, so se namreč v njej morale zrcaliti tudi predstave o strupeni kritiki kot nevarni tarči obrekljivosti, ki je nazadnje škodovala celo pesniku samemu. In prav Filoksenova kritika Dionizijevih verzov je tista, ki jo Lukijan v delu *Obrekovanju ne gre slepo verjeti* izpostavi kot vzorčni primer, kako uničujoči so lahko zlobni jeziki, ki s takšno kritiko škujajo človeka, ponosnega na svoje verze, saj povzročijo, da ta človek nazadnje – ne da bi preveril dejstva – na vrat na nos zapusti svojega prijatelja.⁷⁶

Pesniško delo, ki ga je pisal Dionizij (in »raztrgal« Filoksen), viri označujejo kot tragedijo oziroma kot dramsko igro.⁷⁷ (Galateji) brenkajoči kiklop (s katerim Aristofan namiguje na Filoksena), ki želi v insceniranem dramskem nastopu v svojo »igro« vključiti *zbor* (ovac), prav tako kaže v smer z liriko prežete dramske, morda pa celo dramatisirane ditiramske poezije, kakršno naj bi bilo tudi Filoksenovo delo *Kiklop* oziroma *Galateja*.⁷⁸ Če smo nekoliko drzni, morda lahko po Aristofanovem kiklopu sklepamo na podoben kiklopov lik pri Filoksenu, posledično pa še na zvrst Dionizijevega dela. Filoksenov pojoči, plešoči in brenkajoči kiklop, ki pri Aristofanu izvaja lirično monodijo ob spremljavi kitare, je pri Aristofanu tipični predstavnik t.i. nove glasbe, za kakršnega velja tudi Filoksen,⁷⁹ hkrati pa je tudi v skladu s tedanjimi atenskimi klišejskimi predstavami o apolinični in svobodnjaški liri, ki jo v nasprotju z avlosom igrajo bogatejši svobodnjaki. Filoksenov ditiramb, ki ga viri označujejo bodisi kot dramo bodisi kot melično poezijo, si najbrž smemo predstavljati kot komično dramatisiran ditiramb z lirskimi vložki monodičnega petja. Lik, ki je v njem upodabljal muzicirajočega vladarja (kot Filoksenu podobnega novomuzika), podobno kot lik Odiseja nakazuje, da razdelitev vlog med pesnikom in pesniško navdahnjenim vladarjem v Filoksenovi pesnitvi »s ključem« vendarle ni bila tako črno-bela, ampak kompleksnejše narave. Podobno pa je bilo tudi Dionizijevo pesniško delo morda dramsko delo (tragedija) ali še verjetneje mimetični ditiramb z izstopajočimi liričnimi vložki, ki so bili morda izvedeni kot monodično petje kiklopa kitaroda.⁸⁰

76 Lukijan, *Calumniae non temere credendum* 14.1-12.

77 Da je bilo (neimenovano) delo, ki ga je pisal Dionizij in zaradi katerega je moral Filoksen v ječo, *tragedija*, izpričujejo Plutarh, *De Alexandri magni fortuna aut virtute* 334C.5-6 (gl. op. 66), Lukijan, *Adversus Indoctum et libros multos ementem* 15.1 in Tzetzes, *Chiliades* 160. Da je Dionizij res pisal (ali vsaj produciral) tragedije, lahko sklepamo tudi iz Diodorjeve notice o Dionizijevem ukvarjanju z dramatiko (gl. op. 83).

78 O tem, ali je bila Filoksenova *Galateja* oz. *Kiklop* dramsko (ali melično) delo, gl. op. 57.

79 Gl. tudi mnenje, da je Filoksenov *Kiklop* parodiral Timotejev nomos *Kiklop* z ditiramskim stilom in vsebino. LeVen, *The Many-Headed Muse*, 239.

80 Suda z izrazom »tragedija« označuje vrsto ditiramba, ki ga je mogoče srečati pri Bakhilidu. Gre za nekakšno zborovsko pesem, pri kateri voditelj zbora prevzame posebno vlogo, medtem ko se preostali pevci obnašajo kot tragiški zbor. Tak je bil najbrž tudi Filoksenov *Kiklop*. Tako Suda kot pisca ditirambov označuje tudi Pindarja. Sutton, »Dithyramb as Δράμα«, 42-43.

Avtorji različnih zvrsti so že od nekdaj radi eksperimentirali z rahljanjem žanrskih meja, in to kljub dejstvu, da so se nad tem mnogi zmrdovali.⁸¹ Filoksenov kiklop kitarod bi torej lahko nakazoval možnost, da je bil v vladarjev domnevni ditiramb vključen nekakšen moderni lirični vložek slavilno erotične narave. Pa vendar ne moremo izključiti niti možnosti, da bi lahko šlo pri vladarjevi poeziji, zaradi katere naj bi Filoksen pristal v ječi, tudi za samostojno melično ali celo metrično poezijo, saj izraz »tragedija« ni bil rezerviran izključno za »tragiško igro«, ampak je lahko označeval tudi katerokoli drugo resnejšo poezijo, ki je bolj vznesene in manj vedre sorte kot komedija.⁸²

Vendar se pri domnevi, da Dionizijeva »avlistka« Galateja pri Atenaju izvira iz Filoksenove upodobitve poosebljene vladarjeve/pesnikove poezije, v kateri ključno ali vsaj značilno vlogo igra nekakšna erotična lirska monodija, vendarle zdi nekoliko bolj verjetno, da je tudi pri Dionizijevi poeziji šlo za (monodijo vsebujočo) tragedijo ali slavilni ditiramb.⁸³ Ni namreč nepomembno, da je vloga avlista v dramatiki, zborovskem petju in ditirambih imela ključno nalogo spremljevalca zborovskega in tudi solo petja. Didim denimo uprizoritev Filoksenovega *Kiklopa* označuje z glagolom αὐλήσαι.⁸⁴ Avlos kot glasbilo v nasprotju z liro ali kitaro v tem času čedalje bolj velja za instrument, ki se pojavlja v bolj emotivnih tipih poezije, kot njegovi tipični igralci pa (še posebej v nasprotju z liro) pa veljajo sužnji. Morda je bil ob suženjskih konotacijah prav element nekoliko poudarjene emotivnosti še dodaten razlog, da je avlos kot inštrument v Atenah sredi 5. stoletja prišel izrazito na slab glas.⁸⁵ Poleg tega Platon preganja avlos, češ da ima magične moči, s katerimi »uročuje« (κηλῆ) dušo.⁸⁶ Zato se zdi še toliko bolj verjetno, da je Filoksenova (ditiramska oziroma zborna avlodična) poezija s kiklopovo temo, ki je verjetno vključevala značilni motiv (kitarodične) magične inkantacije (kot invokacije Galateje, ki je s pomočjo avtorjeve pesmi oživela in spregovorila kot živo dekle), zaradi rastoče priljubljenosti teme in ne oziraje se na

81 Antična literarna kritika, ki se je rada osredotočala na končno število uveljavljenih zvrsti, pri katerih je vsaka imela svoje določene značilnosti, se je nad formalnim eksperimentiranjem pogosto zmrdovala. O tem Sutton, »Dithyramb as Δρᾶμα«, 41. O tragediji kot hibridni zvrsti, ki je rada vključevala paleto liričnih (in neliričnih) zvrsti, gl. Weiss, »Generic Hybridity in Athenian Tragedy«.

82 Suda denimo celo Pindarja in Simonida označuje za tragiška pesnika. Sutton, »Dithyramb as drama«, 43. Prim. tudi Platona, *Teajtet* 152.e.5, kjer je kot tragiški pesnik označen celo Homer. Poleg tega Ajlijan tudi Filoksenov ditiramb označi kot melično poezijo, kar ditiramsko zbornsko petje tudi je (gl. op. 57).

83 O Dionizijevem ukvarjanju z dramatiko poroča Didodor 5.74.1, ki pravi, da naj bi Dionizij kot producent sodeloval na atenskih Lenajah in nekoč tudi zmagal: Διονυσίου τοῖνυν δεδιδαχότος Ἀθήνησι Ληναίοις τραγῳδῖαν καὶ νικήσαντος.

84 Didim Gramatik, *In Demosthenem* 12.60. Gl. op. 47.

85 »Elite controversy over this instrument may in part have resulted from its powerful emotional effects, especially apparent in funerals and weddings, in symposia where *auletrides* were a regular feature, and in tragedies and dithyrambic performances.« Wallace, »An Early Fifth-Century Athenian Revolution in Aulos Music«, 88. Toda avlos je v atiški dramatiki, ditirambu, zborovskih pesmih in obredju 5. st. kljub temu obdržal pomembno (obredno) vlogo tudi po tem, ko je sredi 5. st. kot samostojna dejavnost sicer prišel iz mode. Wallace, prav tam, 81.

86 Platon, *Država* 411a–b.

žanrske meje tudi sama prevzela nekakšno skorajda vzorčno vlogo za tip emotivne in iluzionistične poezije, naslovljene po opevanem dekletu. Navsezadnje je za kaj takega obstajal zgled v predhodni tradiciji avlodične elegije,⁸⁷ ko so po dekletu poimenovali svoje pesnitve stari elegiki kot Mimnerm, katerega pesnitev se je imenovala po – prav tako avlistki! – Nano,⁸⁸ in še mnogi drugi.⁸⁹ Hermesianaks v svoji pesnitvi *Leontion*, ki prav tako nosi ime po dekletu,⁹⁰ med zgledi deklet, ki so jih pesniki ljubili in jim pisali poezijo, navaja tako Mimnermovo *Nano* in Antimahovo *Lido* kakor tudi erotično poezijo lirikov kot sta Sapfo in Alkaj, Filetovo *Bitis* pa omeni celo takorekoč v isti sapi s Filoksenovo *Galatejo*.⁹¹

Za takšno poezijo je bilo morda še posebej značilno, da je imela svoj izvor v erotičnem trpljenju in je bil zato njen namen farmakološko »reševati« oziroma »zdraviti« v prvi vrsti pesnika samega, zato ni presenetljivo, da prav v Mimnermovem epigramu srečamo besede τὴν σαυτοῦ φρένα τέρπε (AG 9.50). Kiklopovo muziciranje pri Aristofanu, ki ga sholije komentirajo kot pastirsko brenkanje, za katerega je značilno, da ga obvladujejo pesnikove »lastne ovčice«, odlično ustreza tudi definiciji bukoličnega pesništva, kjer glagol βουκολῶ ni označeval le »varovanja črede« v dobesednem pomenu, ampak je privzel tudi metaforični pomen »zapeljevanja s pesmijo« oziroma poetičnega »zaslepljevanja«. Dionizijevo poezijo si torej morda lahko (seveda popolnoma hipotetično) zamišljamo kot nekakšen (Filoksenovemu podobni) dramatični ditiramb s tragiškimi dialogi, v katerem je zbor (nereid? muz? delfinov? ovac?) ob spremljavi sentimentalnih avlodičnih zvokov v mimetični

87 O avlosu kot tipični spremljavi elegične poezije Campbell, »Flutes and Elegiac Couplets«.

88 West, *Studies in Greek Elegy and Iambus*, 75.

89 Npr. pesnitev Filoksenovega sodobnika Antimaha, ki je nosila naslov *Lide*, pa poznejši Filetova *Bitis* in Hermesianaktova *Leontion*. Tako *Lide* kot *Bitis* sta pesnitvama očitno dali naslov. Hermesianaks, Filetov učenec, je *Bitis* (ali *Batis*) očitno razumel (tudi) kot ljubezensko poezijo, od koder izvira tudi domneva, da jo je (zaradi svoje pesniške ljubezni do besed) poimenoval kot »klepetuljo« (prim. deblo βαττ-; βαττολογία = πολυλογία). O tem gl. Bing, »The unruly tongue«, 340.

90 Hermesianaktova poezija je ohranjena fragmentarno. Napisal naj bi zbirko elegij v treh knjigah, ki so nosile naslov po dekletu *Leontion*. V njej je, kot izpričuje Atenaj (13.71.69), hvalil med drugimi pesniškimi imeni (kot so npr. Orfej, Homer, Heziod, Mimnerm, Alkaj, Sapfo, Anakreont, Evripid in Antimah) tudi Filoksena, in kot izpričuje Herodian (*De prosodia catholica* 3,1.395-15) obravnaval tudi kiklopovo nesrečno ljubezen do *Galateje*. Gl. op. 95.

91 Hermesianaks, *Fragmenti* 7:35 in nasl.

92 Gl. tudi Gutzwiller, *A Guide to Hellenistic Literature*, 35: »As the bucolic genre was later developed by Moschus and Bion, the cowherd (boukolos) became the emblem of the poet who composed in this sweet, musical style. The qualities that Theocritus had granted to the herdsman – his devotion to leisure, music, and nature and his strong focus on the personal emotion of love – were associated with a certain philosophy of life, which rejects ambition and the striving after wealth or power.« In še prav tam, 88: »The label bucolic given to these songs by Theocritus was perhaps the term by which the rustic ditties performed in the Sicilian countryside were known, but in addition to its basic meaning of 'herding' or 'cowherding,' the Greek adjective boukolikos also shaded connotatively to 'soothing,' 'beguiling,' or 'deceiving.' Its transformation into a genre term, designating first Theocritus' herding Idylls and then later poetry modeled on them, was facilitated by a semantic range suggesting the effect of soothing enchantment and poetic illusion typically produced by pastoral.« Zato ni čudno, da so Polifemovo temo pozneje radi obravnavali prav bukolični pesniki. Gl. tudi Hordern, »Cyclopea«, 291.

dionizični zgodbi slavil sicilskega vladarja, ki je morda kot tespisovski lik v pesnitvi nastopil tudi sam, in sicer kot nekakšen vrhovni pastir – aristokratski kitarod, ki poje ljubeče pesmi pastirici mlečne polti, boginji Galateji.⁹³

Morda si ob tako rekonstruirani zgodbi lahko – spet povsem hipotetično – predstavljamo, kako je Filoksen (tudi po zgledu Evripidovega *Kiklopa*) napisal (satirični?) ditiramb, v katerem je ob (ali namesto) motiva strupeno napadalne in »zaslepljujoče« pesmi Odisejevih pomočnikov izpostavil predvsem motiv »samoslepilne« pesmi, ki jo Odisej v votlini-ječi ponuja kiklopu kot zdravilo za ljubezen. Kiklop to ponudbo »zdravila« z učinkom, primerljivim vinu, zavrne, morda zato, ker meni, da si take pesmi lahko priskrbi tudi sam, kar nato, morda v slogu bukoličnega pesniškega tekmovanja, tudi dokaže.⁹⁴ Če gremo še dlje, si lahko predstavljamo še, kako se nato Polifemu po uspešni evokaciji prikaže sama morska Galateja kot nekakšna muza oživljene poezije. Emotivni verzi, ki v elegičnem slogu obravnavajo pogubno moč ljubezni, morda tudi vero v čarobno moč poezije,⁹⁵ so pri tem po svojem učinku izenačeni z napadalnimi verzi, ki so podobno lahko hkrati dobrodejni in strupeni. Njihova moč, ki morda tudi s pomočjo fiktivnega dialoga z ljubljeno osebo ustvarja oživljeno iluzijo objekta ljubezni, namreč lahko na zaljubljenca učinkuje hkrati zdravilno in uničujoče. Ta motiv srečamo na primer tudi v fragmentih Evripidove *Androme*, kjer nastopa Eros kot tiran (fr. 136 TGF Nauck), ki se (podobno kot škodljiva strast pri Arhilohu) naseli v srce in razum (fr. 138a/144 TGF Nauck), pojavi pa se celo vzporedno z motivom božanskega Bogastva (fr. 142 TGF Nauck), kar morda pomeni, da je bil med Filoksenovimi (in Dionizijevimi) zgledi najverjetneje tudi Evripidov tip tragedije, ki je prav tako slovel po svojih značilnih lirskih monodijah. Tragiški jambski metrum kot izvorni domicil magičnih inkantacij je za kaj takega še posebej primeren.⁹⁶ Isti tip metapoetičnih farmakološko nevarnih verzov »samoslepilne« poezije v Polifemovi temi srečamo tudi v Teokritovi *11. idili*, kjer se Polifem pogovarja z nedosegljivo in oddaljeno Galatejo.⁹⁷ Motiv

93 Ditiramb je tradicionalno slavil dogodke iz Dionizovega življenja. Prim. tudi mnenje, da si je Aristofanovo *Bogastvo* mogoče predstavljati tudi kot neke vrste alternativno epifanijo Dioniza. Sfyroeras, »What Wealth Has to Do with Dionysus«, 254.

94 Sinezij, *Pisma* 121.21. Polifem se Odisejevi ponudbi zasmeji in reče da si bo moral Odisej izmisliti kaj boljšega, sicer ne bo ušel iz votline (121.27-28).

95 Primerjaj, kar o Hermesianaktovi poeziji pove Heath, »The Failure of Orpheus«, 188: »In typical Hellenistic fashion, the poet seems to have put together tales, which reveal the overwhelming power and destructiveness of passion.« Heath nato citira še delo A. A. Day, *The Origins of Latin Love Elegy*, Oxford 1938, str. 20-21, ki po pregledu podatkov o Hermesianaktovi zbirki in njenih fragmentov pravi: »it is possible to conjecture ... that Hermesianax in the first book wrote of the tragic loves of shepherds, lamenting the victims of the overmastering passion«. Med drugimi nesrečnimi pastirskimi zgodbami, ki jih je zbirka vsebovala (v prvi knjigi), je bila tudi Polifemova neuresničena ljubezen do Galateje, podobne teme o neizbežni krutosti ljubezni pa je obravnavala tudi druga knjiga. (Gl. tudi op. 90.)

96 Prim. odlomek, kjer Lukijan (*Quomodo historia conscribenda sit* 1) pripoveduje o posebni vrsti bolezni, ki je napadla Abderite: začela se je z vročino, končala pa s tem, da so se vsi oboleli začeli navduševati nad tragedijo ter prepevati jambe, še zlasti solo odlomke iz Evripidove *Androme*.

97 Teokritova *11. idila* obravnava motiv pesmi kot zdravila za ljubezen. Teokritov Polifem v petju,

podobno oživiljene poezije je pozneje našel svoje mesto tudi v rimski elegični poeziji, ki je prav tako metapoetično obravnavala poezijo, v kateri je s pomočjo literarne iluzije oživila nova »Galateja«, znana kot *puella scripta*.

Vloga magičnih inkantacij je tako izenačena z vlogo homerskih zeli (φάρμακον), ki so prav tako lahko služile kot strup ali zdravilo.⁹⁸ Ne le v poetičnem, tudi v zdravniškem kontekstu jih je prav gotovo poznal tudi Epiharm,⁹⁹ ki je, kot smo videli zgoraj, v svojih delih obravnaval tako motive besedne pomoči pesnikov-parazitov kot tudi Polifemovo temo. Magične inkantacije kot medicinsko zdravilo Epiharmovemu času niso bile nekaj tujega,¹⁰⁰ v svoji odi sicilskemu vladarju Hieronu pa jih omenja tudi Epiharmov mlajši sodobnik Pindar, ki govori o Hironovem zdravljenju raznih bolezni in kot eno izmed zdravil omenja tudi zdravljenje »z nežnimi inkantacijami«.¹⁰¹ Filoksenove inkantacije v Polifemovi temi kot besedne usluge z močjo strupeno zdravilnih zeli pa zelo spominjajo tudi na Platonovo opredelitev sofistov.¹⁰² Prvi primeri argumentacij, ki jih je mogoče označiti kot sofistčne, se sicer zrcalijo že v Epiharmovih komedijah,¹⁰³ v Platonovih dialogih pa je kot čarodejni zdravilec (φαρμακεύς) pogosto označen Sokrat.¹⁰⁴ V *Simpoziju* denimo Diotima tako imenuje tudi (Sokratu podobnega) Erosa, ki ob drugih veščinah obvlada tudi večino magičnih inkantacij.¹⁰⁵ Tako kot Filoksenov Odisej je tudi (Sokratu podobni) Eros izreden

s katerim se eksplicitno slepi, po eni strani najde nekakšno uteho in doseže z njim celo sloves, po drugi strani pa to prepevanje nanj deluje avtodestruktivno in ga omamlja podobno kot preobilica vina. Motiv tovrstne ljubezenske pesniške navdahnjenosti, ko je pesem hkrati zdravilo in simptom, pozna tudi Evripid (fr. *Steneboja* 663.2 Nauck: ποιητὴν δ' ἄρα Ἔρωσ διδάσκει, κἄν ἄμουσος ἢ τὸ πρῖν), morda pa ga je imel v mislih tudi zdravnik Nikija, ki mu je Teokrit posvetil to idilo. Nikija je namreč Teokritu duhovito odgovoril, da je Eros očitno res že mnogo nenadarnih naredil za pesnike (*Scholia ad Theocritum* 11. arg a1-c1).

98 Prim. *Od.* 4.230: φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρὰ.

99 Kot izpričuje Diogen Laertski (*Življenja in misli velikih filozofov* 8.78.10), je Epiharm pisal tudi o medicinskih temah: οὗτος ὑπομνήματα καταλέλοιπεν ἐν οἷς φυσιολογεῖ, γνωμολογεῖ, ἰατρολογεῖ. Poleg tega je bil doma s Kosa, ki je (poleg Knida) tradicionalno slovel po asklepiadskih zdravniških šolah. Povezovali so ga tudi s pitagorejstvom (Álvarez Salas, »Philosophy on Stage and Performance in Argument«, 164), pitagorejska doktrina pa je slovela tudi po zdravilstvu, saj naj bi Pitagora zdravil duševne in telesne bolečine z ritmom, pesmimi in magičnimi inkantacijami, gl. Porfirij, *Pitagorov življenjepis* 30.1: κατεκλήει δὲ ῥυθμοῖς καὶ μέλεσι καὶ ἐπῳδαῖς τὰ ψυχικὰ πάθη καὶ τὰ σωματικά.

100 To verovanje je vztrajalo tudi še v 5. stoletju, izpričuje ga denimo Diogen Laertski za Empedokla (*Življenja in misli velikih filozofov* 8.59.2), znane pa so tudi najdbe magičnih amuletov iz Falararne in Selinunta. Faraone, »Magic, Medicine and Eros«, 77.

101 *Pitijska oda* 3.51: τοὺς μὲν μαλακαῖς ἐπαιδαῖς ἀμφέπων.

102 Platon v dialogu *Sofist* poskuša definirati pojem sofista, ki ga med drugim opredeli tudi prodajalca naukov, ki se nanašajo na dušo (231d): ἐμπορός τις περὶ τὰ τῆς ψυχῆς μαθήματα. Gl. tudi Hordern, »Cyclopea«, 286.

103 Álvarez Salas, »Philosophy on Stage«, 184: »... the sort of argumentation attributed to Epicharmus by the anonymous commentator of the *Theaetetus* envisages what we may call the earliest extant instance of a sophistic argumentation known to us ...«. Wilfred Major, »Epicharmus«, 65: »It can thus be argued that Sicilian comedy, or at least Epicharmus, addressed the issue of sophistic reasoning in socio-political contexts, including civic institutions like courts.«

104 *Menon* 80a.

105 *Simpozij* 203a.1.

čarovnik, strokovnjak za strupena zdravila in sofist (δεινὸς γόης καὶ φαρμακεὺς καὶ σοφιστής).¹⁰⁶ Sredstvo, s pomočjo katerega Sokrat izvaja svoja čarodejstva, je beseda. Še posebej zanimivo pa je, da Alkibiad Sokrata primerja z znamenitim mitološkim avlistom, satirom Marsijem. Njegove zapeljujoče besede imajo enak učinek kot Marsijevo igranje na avlos, ki povzroča zamaknjenost.¹⁰⁷ Njegove filozofske besede na dušo delujejo kakor kačji strup, ki okuži telo in dušo, ter poslušalca navdajo z bakhantsko blaznostjo in filozofsko manijo.¹⁰⁸

Kalimah, ki v 46. epigramu obravnava temo zdravil za ljubezen na primeru kiklopovega petja, v prvi vrsti komunicira s Teokritom, a hkrati v svoj kratki epigram v neverjetno lapidarni obliki vključi vse ključne motive, ki jim je Polifemova tema skozi stoletja služila kot arhetipska mitološka referenca za pra-primer izjemne moči, ki jo imajo poetične besede in njihova (orfejevska, odisejevsko sokratska ali teokritovska) σοφία (AG 12.150):

Ὡς ἀγαθὸν Πολύφαμος ἀνεύρατο τὰν ἐπαιδὰν
 τῶραμένῳ· ναὶ Γᾶν, οὐκ ἀμαθὴς ὁ Κύκλωψ.
 αἱ Μοῖσαι τὸν ἔρωτα κατισχναίνοντι, Φίλιππε·
 ἢ πανακὲς πάντων φάρμακον ἂ σοφία.
 τοῦτο, δοκέω, χά λιμὸς ἔχει μόνον ἐς τὰ πονηρὰ
 τῶγαθόν, ἐκκόπτει τὰν φιλόπαιδα νόσον. 5
 ἔσθ' ἄμιν χάκάστοτ' ἀφειδέα πρὸς τὸν ἔρωτα
 τοῦτ' εἶπαι· "Κεῖρεν τὰ πτερά, παιδάριον·
 οὐδ' ὄσον ἀττάραγόν τυ δεδοίκαμες· αἱ γὰρ ἐπωδαὶ
 οἴκοι τῷ χαλεπῷ τραύματος ἀμφοτέραι." 10

Ni nevednež, pri Zemlji, kiclóp Polifem, saj je našel
 mojstrski protiurok zoper ljubezensko strast.
 Muze, veš Filip, zaljublencu strast povsem ošibijo,
 prava večina lahko vsaki nadlogi je kos.
 Mislim, da ima tudi lakota isti zdravilni učinek,
 homoerotično strast v hipu zagrne temà.
 Torej imava oba proti Erosu sredstev v obilju,
 zlahka mu rečeva: »Ah, fantek, pristrizi perut!
 Niti za trohico nama ne vlivaš strahu, saj je v hiši
 teh ali onih zdravil zoper trpljenje dovolj.«

(prev. Jelena Isak Kres)

Epigram glede učinkovitosti kiklopovih magičnih inkantacij proti pogubni ljubezni v stilu Nikijevega odgovora Teokritu duhovito potrdi, da muze v resnici

¹⁰⁶ *Simpozij* 203d.8.

¹⁰⁷ *Simpozij* 215b-c.

¹⁰⁸ *Simpozij* 218a.

zdravijo ljubezen, a da takšno samozdravljenje ni nič manj pogubno kot denimo lakota.¹⁰⁹ Vključitev motiva lakote pa ne vzbudi le podobe komičnega nasprotja med lačnim homerskim ljudožercem in uglajenim teokritovskim pastirskim pevcem, ampak tudi reminiscenco na kontekstualni so-motiv lačnega parazita kot prodajalca epod, za povrh pa še aluzijo na Aristofanovo *Bogastvo*, v katerem nastopa personificirana Πείνια kot nasprotnica ideje, da bi bilo treba kiklopski figuri slepega Bogastva naposled povrniti vid. Glagol ἐκκόπτειν, ki ga Kalimah uporabi za slikanje medicinskega učinka ozdravitve škodljive ljubezni (46.6 ἐκκόπτει τὰν φιλόπαιδα νόσον), v spomin priključuje tudi samo dejanje »izbitja očesa« oziroma oslepitve. Lakota (λαμός), ki je ima Kalimah na zalogi vsaj toliko kot pesniške veščine (σοφία), tako kot Aristofanova Πείνια na erotično strast s svojim stradežem sicer res deluje pogubno, a hkrati ne dopusti ozdravitve očesne slepote – zato se tudi polifemovski pesnik mirno lahko samoslepi s poezijo še naprej, tako da Erosu preprosto ukaže, naj pristrže svoje peruti, pa če to kaj pomaga ali pa ne. Tako se goreče poleno kot simbolno orodje oslepitve v kontekstu samoslepitve s pesmijo tudi pri Kalimahu preobrazi v nevidno pisalo, ki mu pesnikova veščina v spregi z lakoto, zaradi katere se mu pred očmi kar *temni*, omogoča učinkovito poetično iluzijo in hkrati pod vprašaj postavi ozdravitev pogubne ljubezni. Samoslepitev kot tisto nujno (simbolno) dejanje, ki (metaforično) vzame vid fizičnemu zunanjemu očesu, notranjemu mentalnemu očesu razuma pa prižge iluzorno, sanjam podobno luč literarne fikcije,¹¹⁰ ni namreč nič manj nevarna kot dolgotrajna lakota.¹¹¹

Jelena Isak Kres, jelena.isak.kres@gmail.com

BIBLIOGRAFIJA

- Álvarez Salas, Omar. »Philosophy on Stage and Performance in Argument: Epicharmus vis-à-vis Western Greek Intelligentsia.« V: *Politics and Performance in Western Greece: Essays on the Hellenic Heritage of Sicily and Southern Italy*, ur. Heather L. Reid, Davide Tanasi in Susi Kimbell, 2. zvezek, 163–192. Sioux City, Iowa: Parnassos Press, 2017.
- Alwine, Andrew T. »The Non-Homeric Cyclops in the Homeric Odyssey.« *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 49 (2009): 323–333.
- Bing, Peter. »The unruly tongue: Philitas of Cos as scholar and poet.« *Classical Philology* 98, 4 (2003): 330–48.
- Campbell, David A. »Flutes and Elegiac Couplets.« *Journal of Hellenic Studies* 84 (1964): 63–68.
- Clinton, Kevin. »The Mysteries of Demeter and Kore.« V: *A Companion to Greek Religion*, ur. Daniel Ogden, 342–356. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2007.

¹⁰⁹ Gl. op. 97.

¹¹⁰ Prim. tudi Sofoklovega Ajanta, ki mu Atena (kot Odisejevemu sovražniku!) zaslepi oči, da okoli sebe vidi fiktivno resničnost: Sofokles, *Ajant* 85: {AΘ.} Ἐγὼ σκοτώσω βλέφαρα καὶ δεδωρόκτα. Za precizno analizo prizora in njegovih (vsaj implicitno naznačenih) metapoetičnih poudarkov gl. Inkret, »Aias Mastigophoros: Divine Ostentation within a Play«, 29.

¹¹¹ Za pozorno branje in dobrodošle pripombe k posameznim delom pričujočega besedila se zahvalujem Andreji Inkret in Marku Marinčiču.

- Dickie, Matthew W. »Magic in Classical and Hellenistic Greece.« V: *A Companion to Greek Religion*, ur. Daniel Ogden, 357–370. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2007.
- Faraone, Christopher. »Magic, Medicine and Eros in the Prologue to Theocritus' Id. 11.« V: *Brill's Companion to Greek and Latin Pastoral*, ur. Marco Fantuzzi in Theodore D. Papanghelis, 75–90. Leiden-Boston: Brill, 2006.
- Glenn, Justin. »The Polyphemus Myth: Its Origin and Interpretation.« *Greece and Rome* 25.2 (1978), 141–155.
- Gowers, Emily. *The Loaded Table: Representations of Food in Roman Literature*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Griffith, Mark. *Greek Satyr Play: Five Studies*. Berkeley: California Classical Studies, 2015.
- Gutzwiller, Kathryn. »The Herdsman in Greek Thought.« V: *Brill's Companion to Greek and Latin Pastoral*, ur. Marco Fantuzzi in Theodore D. Papanghelis, 1–23. Leiden-Boston: Brill, 2006.
- Gutzwiller, Kathryn. *A Guide to Hellenistic Literature*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2007.
- Heath, John. »The Failure of Orpheus.« *Transactions of the American Philological Association* 124 (1994): 163–196.
- Hordern, J. H. »The Cyclops of Philoxenus.« *Classical Quarterly* 49 (1999): 445–455.
- Hordern, J. H. »Cyclopea: Philoxenus, Theocritus, Callimachus, Bion.« *Classical Quarterly* 54 (2004): 285–292.
- Inkret, Andreja. »Aias Mastigophoros: Divine Ostentation within a Play.« *Clotho* 1, 2 (2019): 16–33.
- Jackson, Lucy C. M. M. *The Chorus of Drama in the Fourth Century BCE: Presence and Representation*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- LeVen, Pauline A. *The Many-Headed Muse: Tradition and Innovation in Late Classical Greek Lyric Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Lowrie, Michèle. *Horace: Odes and Epodes*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Luck, Georg. *Arcana Mundi: Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds: a collection of ancient texts*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985.
- Major, Wilfred. »Epicharmus, Tisias, and the Early History of Rhetoric«, *Harvard Studies in Classical Philology* 107 (2013): 55–72.
- Oliensis, Ellen. »Canidia, canicula, and the decorum of Horace's 'Epodes'«. *Arethusa* 24, 1 (1991): 107–138.
- Paschalis, Michael. »Tityrus and Galatea (Virgil, Eclogue 1): An Expected Relationship.« *Dictynna* 5 (2008): 153–69.
- Phillips, E. D. »The Comic Odysseus.« *Greece and Rome* 6,1 (1959): 58–67.
- Sanders, Lionel J. »Dionysius I of Syracuse and the Origins of the Ruler Cult in the Greek World.« *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 40, 3 (1991): 275–287.
- Segal, Charles. *Orpheus, The Myth of the Poet*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993.
- Sfyroeras, Pavlos. »What Wealth Has to Do with Dionysus: Economy and Poetics in Aristophanes' Plutus.« *Greek, Roman and Byzantine Studies* 36 (1995): 231–61.
- Shaw, Carl. *Satyr Play: The Evolution of Greek Comedy and Satyr Drama*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Snell, Bruno. *The Discovery of the Mind in Greek Philosophy and Literature*. New York: Dover Publications, 2011.
- Sutton, Dana Ferrin. »Dithyramb as Δρᾶμα: Philoxenus of Cythera's »Cyclops or Galatea«.« *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 13 (1983): 37–43.

- Swift, Laura. »The animal fable and Greek iambus: ainoi and half-ainoi in Archilochus.« V: *Gêneros poéticos na Grécia antiga: Confluências e fronteiras*, ur. Christian Werner in Breno B. Sebastiani, Werner, C. in Sebastini, 49–77. São Paulo: Humanitas, 2014.
- Takakjy Chason, Laura. »Xenophon the Literary Critic: The Poetics and Politics of Praise in Hiero.« *Greek, Roman and Byzantine Studies* 57 (2017) 49–73.
- Torrance, Isabelle. *Metapoetry in Euripides*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Ussher, R. G. »The 'Cyclops' of Euripides.« *Greece and Rome* 18, 2 (1971): 166–179.
- Van Dijk, G. J. *Ainoi, Logoi, Mythoi. Fables in Archaic, Classical, and Hellenistic Greek Literature*. Leiden: Brill, 1997.
- Wallace, Robert W. »An Early Fifth-Century Athenian Revolution in Aulos Music.« *Harvard Studies in Classical Philology* 101 (2003): 73–92.
- Weiss, Naomi. »Generic Hybridity in Athenian Tragedy.« V: *Genre in Archaic and Classical Greek Poetry: Theories and Models, Studies in Archaic and Classical Greek Song*, Vol. 4, ur. Margaret Foster, Leslie Kurke in Naomi Weiss, 167–190. Leiden: Brill, 2020.
- West, Martin L.. *Studies in Greek Elegy and Iambus*. Berlin: Walter de Gruyter, 1974.
- West, Martin L., izd. *Iambi et Elegi Graeci ante Alexandrum cantati 1–2*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

IZVLEČEK

Prispevek obravnava metapoetični motiv pesmi kot magične inkantacije, in sicer kot ponavljajoč se motiv Polifemove teme pri različnih avtorjih po Homerju. Polifemova tema je bila zaradi motiva velikanove oslepitve zelo primerna za vključitev vzporednega motiva pesmi kot magičnega sredstva, ki pomaga k doseganju (tudi politično motiviranega) cilja v spopadu z nasprotnikom, saj magična inkantacija na »žrtev« učinkuje podobno slepilno kot fizična oslepitev. Pozneje, ko je bila v Polifemovo temo vključena še velikanova ljubezen do nereide Galateje, pa se je motivu fizične in metaforične oslepitve pridružil še motiv pesniške samoslepitve, in sicer kot prametajora za pesniško kreiranje poetične iluzije.

Ključne besede: Odiseja, oslepitev Polifema, inkantacija, Evripid, Poliksens s Kitere, Kalimah

ABSTRACT

The Motif of the Blinding of Polyphemos between Homer and Callimachus: The Metapoetic Aspect of Poem as Magic Incantation

The paper discusses the metapoetic aspect of a poem as a magic incantation, focusing on the Polyphemos theme repeatedly addressed by various post-Homeric authors. With its motif of the giant's blinding, the Polyphemos theme readily lent itself to the inclusion of a parallel motif: the poem as a magic tool conducive to attaining one's objective (including politically motivated ones) in confronting one's adversary, since a magic incantation blinds its 'victim' in much the same way that physical blinding does. Later, when the Polyphemos theme widened to encompass the giant's love for the Nereid Galathea, the motif of physical and metaphorical blinding was complemented with the motif of poetic self-blinding, as a primal metaphor for the poet's creation of poetic illusion.

Keywords: Odyssey, blinding of Polyphemos, incantation, Euripides, Polyxenus of Cythera, Callimachus

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.1.63-75>

Katarina Šmid

Upodobitve letnih časov na nagrobnih spomenikih Norika in Zgornje Panonije in njihovo prepletanje z dionizičnim svetom

Letni časi so v antiki relativno zgodaj vstopili v svet upodablajoče umetnosti. V grški umetnosti so bili upodobljeni v podobi mladenk, Hor, ki so jih v helinizmu počasi pričenjale nadomeščati moške personifikacije, eroti in od začetka 3. stoletja po Kr. dalje mladeniči oziroma geniji, čeprav upodobitve prvih nikoli niso izginile.¹ Medsebojno se ločijo po atributih, saj v košari oziroma rokah nosijo za tisti letni čas značilne kmetijske pripomočke oziroma dobrine, v prvi vrsti sadeže in rastline, pri čemer pa je zlasti težko razlikovati med Pomladjo in Jesenjo, saj si nemalokrat delita iste attribute, kot sta predvsem zajec ali pastirska palica, *pedum*.²

Relativno dobro so Letni časi zastopani tudi na nagrobnih spomenikih Norika in Zgornje Panonije, kjer največkrat nastopajo v podobi mladeničev oziroma genijev. Ti so zadnja stopnja v ikonografskem razvoju motiva in se na sarkofagih, kjer so najbolj razširjeni, v večji meri pojavijo šele ob izteku prve četrtine 3. stoletja, pri čemer razvoj sicer bržkone sega v pozno 2. stoletje, ko so se razvili iz figur rimskih genijev kot personifikacij abstraktnih pojmov.³ V redkejših primerih v obeh provincah nastopajo kot buste, hipotetično pa jih,

¹ Za razvoj figure letnih časov gl. povzetek pri Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 914–920.

² Cf. Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 120.

³ Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 118, 133–135; Koch in Sichtermann, *Römische Sarkophage*, 220; Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 209. Pri tem se Peter Kranz odvrne od starejših opažanj, ki razvoj postavljajo v prva desetletja 3. stoletja (cf. Ambrogi, »Sarcofagi con Stagioni«, 47). O zgodnejših upodobitvah: Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 134, op. 849 z našeto literaturo. O razvoju tipa: Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 133–136; Ambrogi, »Sarcofagi con Stagioni«, 47–49; Boschung, »Tempora anni«, 179–183, 194. Za najstarejši znani primerek z upodobitvami letnih časov v podobi genijev velja rimski sarkofag iz zgodnjih dvajsetih let 3. stoletja (Kopenhagen, Ny Carlsberg, inv. št. 2350; Kranz *Jahreszeiten-Sarkophage*, 195, kat. št. 37).

kot kažeta primerka iz Petovione (Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, inv. št. RL 463⁴ in inv. št. RL 105⁵), najdemo upodobljene tudi kot erote.

V obeh provincah se je celoten cikel ohranil le v dveh primerih, na grobnici Spektacijev na rimski nekropoli v Šempetru v Savinjski dolini (sl. 2–5) in na votivnem oltarju iz Karnunta. Večina posamičnih likov pa je bila najdena kot spolije vzdana na sekundarna mesta, kar nemalokrat tudi otežuje njihovo interpretacijo, ki jo ponekod še dodatno ovira upodobitvena sorodnost s satiri (mladeniška podoba, specifičen korak, način, kako nosijo pastirsko palico, določeni skupni atributi).⁶

Med najbolj značilne attribute Pomladi nedvomno sodijo košara s cvetjem, girlande ali venec, spleten iz cvetja.⁷ Z izjemo obeh ciklov ne moremo s Pomladjo z gotovostjo interpretirati nobenega lika v Noriku in Zgornji Panoniji. Morda se nahaja na delu grobnice s Ptuja (Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, inv. št. RL 463),⁸ kjer Erot v roki drži nek na koncu rahlo ukrivljen predmet, ki bi hipotetično lahko predstavljal *pedum* ali nemara girlando, saj je ohranjenost žal dokaj slaba.

Za Poletje značilni atributi so povezani z žetvijo, in sicer so to srp, snop žita oziroma košara z žitnim klasjem, venec iz klasja pa mu lahko krasí tudi glavo.⁹ V podobi Erotá, s srpom in vencem v laseh, ga najdemo v Stallhofnu na avstrijskem Štajerskem, kjer je vzdán v cerkev sv. Nikolaja.¹⁰ Kot moška busta¹¹ pa se nahaja na vogalnem akroteriju pokrova pepelnice s Ptuja (Povodnov muzej), kjer ima ob sebi posodo z žitnim klasjem, na drugi strani pa mu par dela ženska busta s sadeži v posodi, bržkone Jesen.¹² Hipotetično se s Horo (Poletje?) interpretira tudi žensko figuro iz Starš (Ptuj, Povodnov muzej) s posodo na rami in predimenzioniranim srpom (?) v desnici.¹³

Sledi Jesen, ki je asociirana s trgatvijo in ima ob sebi velikokrat zajca, slednjega često v povezavi s pastirsko palico.¹⁴ S temi najbolj tipičnimi atributi

4 Jevremov, *Vodnik po lapidariju*, 124, kat. št. 150; Djurić, »Production of Marble Sarcophagi«, 48; Lupa 4220.

5 Jevremov, *Vodnik po lapidariju*, 80, kat. št. 65; Lupa 8810.

6 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 119.

7 Prav tam, 123; Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 917–918.

8 Prim. op. 4.

9 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 124–125; Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 917–918.

10 Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 201, kat. št. II 98a; Lupa 4634. Po Kremerjevi naj bi lik predstavljal Jesen.

11 V primerjavi z bustami hor so sicer buste letnih časov v moški podobi sicer neprimerno redkeje zastopane (cf. Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 919).

12 Lupa 9441.

13 Abramić, *Poetovio*, 144–145, št. 163; Nestorović in Preložnik, »Arheološka dediščina občine Starše«, 67–68; Lupa 5942. Na desni strani bloka bi morda lahko stal genij Jeseni, ogrnjen v nebris in z vejo, optrano na ramena ter vrčem (?) v desnici (Abramić, *Poetovio*, 144, št. 162; Kastelic, *Simbolika mitov*, 399; Nestorović in Preložnik, »Arheološka dediščina občine Starše«, 67–68; Lupa 4663).

14 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 119; »Kairoi/Tempora Anni«, 917–918. Zajec sicer spada med attribute Pomladi, kamor pa pride relativno pozno; najstarejši z gotovostjo potrjen primerek se nahaja na sarkofagu iz obdobja zgodnje tetrahije (New York, Metropolitan Museum of Art, inv. št. 18.145.51; Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 122).

je upodobljen lik v Spodnji Polskavi (cerkev sv. Štefana), ki s prekržanimi nogami stopa v levo.¹⁵ Podobno sta zasnovani tudi personifikaciji v osrednjem polju t. im. bakhičnega triptiha v Bad Waltersdorfu¹⁶ in Hartbergu (stopnišče ob župnijski cerkvi sv. Martina; sl. 1), pri čemer slednja zaradi jasno vidnega repa predstavlja satira, ki je prevzel attribute Jeseni.¹⁷ Obe v desnici držita ukriavljen nož za obrezovanje trte (*falx*), na desnem ramenu pa tovorita košaro s sadjem. Med vsemi sadeži je logično najpogosteje prikazano grozdje,¹⁸ namesto katerega pa v Noriku zasledimo na likih iz Šempetra (sl. 4) in Althofna pri Brežah¹⁹ venec, spleten iz trtinega listja, ki krasi personifikacijo.²⁰ Hipotetično se z Jesenjo lahko poveže še mladeniča iz Starš (Ptuj, Povodnov muzej)²¹ ter iz Globasnice (Iuenna Museum),²² ki bi lahko na ramenih nosil košaro z grozdom, v spuščeni levici pa morda držal grozdje ali pa vrč.

Najlažje od vseh je prepoznavna Zima, saj ima edina iz cikla Letnih časov često pokrito glavo,²³ med ostalimi atributi pa so pogostejši še trs v roki, košara z olivami in par uplenjenih rac.²⁴ Kljub le delni ohranjenosti se jo zlahka prepozna na reliefu, vzidanem v zunanjo steno cerkve Gospe Svete na Gosposvetskem polju / Maria Saal, Zollfeld²⁵ in pa tudi na delu grobne edikule v Globasnici (Iuenna Museum), kjer je upodobljena le kot busta v medaljonu, pod katero se nahaja še doprsna podoba Jeseni z vencem iz trtnega listja v laseh; ostali personifikaciji se nista ohranili.²⁶ Podobno razporeditev daje slutiti tudi fragment edikulne grobnice iz Gröbminga (Gradec, Universalmuseum Joanneum, inv. št. 202), na katerem se je od letnih časov ohranila le dopasna upodobitev tesno ogrnjene zime, zaradi slabše kakovosti težko določljivega

15 Pahič, »Spodnja Polskava«, 267–268; Kastelic, *Simbolika mitov*, 397–398; Lupa 4154.

16 Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 69, kat. št. 57; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 65 kat. št. 6d; Wagner, »Wiederverwendung römerzeitlicher Spolien«, 461; Pochmarski in Pochmarski-Nagele, »Die dionysischen Dreifigurenreliefs«, 149; Lupa 6069.

17 Diez, »Bachisches Triptychon«; Kenner, »Zum bakchischen Triptychon von Hartberg (Steiermark)«; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 68–69, kat. št. 56; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 202 kat. št. II 99; Wagner, »Wiederverwendung römerzeitlicher Spolien«, 462; Pochmarski in Pochmarski-Nagele, »Die dionysischen Dreifigurenreliefs«, 141–147; Lupa 6070.

18 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 120–121.

19 Schober, *Die römischen Grabsteine*, št. 313; Piccotti, *Die kultischen und mythologischen Reliefs*, 31–32, kat. št. 324; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 67–68, kat. št. 55a; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 260, kat. št. II 326; Lupa 1035.

20 Na sarkofagih sicer genij Jeseni nosi venec iz trtinega listja in grozdja pogosteje šele v zgodnji Galienovi dobi (Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 121, op. 755).

21 Prim. op. 13.

22 Lupa 20787.

23 Zima s pokrito glavo nastopi šele v zadnjih dvajsetih letih 2. stoletja (Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 210; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 169).

24 Cf. Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 125; Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 918.

25 Piccotti, *Die kultischen und mythologischen Reliefs*, 47, kat. št. 355; Lupa 1063.

26 Piccotti, *Die kultischen und mythologischen Reliefs*, 27, kat. št. 312; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 68–69, kat. št. I 8 b; Lupa 1024.

spola.²⁷ Upljenjeni raci v spuščeni desnici in še en plen na palici v drugi roki nosi mladenič z dela grobnice v Kematenu pri Kremsu (cerkev sv. Martina), ki bi ga obe živali sicer lahko označili kot Zimo, čeprav bi zaradi upodobitve v koraku lahko šlo tudi za satirja.²⁸ Zimo najverjetneje predstavlja tudi erot z zajcem v eni in trsom v drugi roki (Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, inv. št. RL 105),²⁹ ki ima glavo pokrito na soroden način, na kakršnega na številnih drugih spomenikih nosi Herakles čeznjo poveznjeno levjo kožo. V ženski podobi in v do tal segajočem oblačilu, z zakrito glavo, palico z upljenjenim zajcem v levici in s ptičem (fazan?) v desnici, pa je prikazana Zima na delu grobnice, vzidanem v dvorec Seggau.³⁰

Kot rečeno se je celoten cikel v obeh provincah ohranil le na edikulni grobnici Spektacijev v Šempetru v Savinjski dolini in pa na votivnem oltarju iz 3. stoletja iz Karnunta (Bad Deutsch Altenburg, Archäologisches Museum Carnuntinum, inv. št. 303). Slednji je bil najden leta 1894 v tretjem karnuntinskem mitreju in ga je daroval Magnij Herakla.³¹ Na njem so letni časi postavljeni ob štiri vetrove sveta (*Favonius*, *Eurus*, *Boreas* in *Auster*), oltar pa podpira na svojih plečih *Caelus*.³² Pomlad ima v laseh cvetlični venec, sledi Poletje z vencem iz klasja. Na desni strani je Zima, oblečena do tal in s pokrito glavo, na levi strani pa cikel zaključuje Jesen z grozdem v laseh. Z izjemo Zime, ki jo tudi njena oprava približa starcu, so liki upodobljeni kot stoječi goli mladeniči. Tovrstna postavitev ni naključna, saj letni časi s svojim stalnim menjavanjem omogočijo regeneracijo narave in ponovno rast po zimskem premoru, podobno kot naj bi *per analogiam* smrti sledilo vstajenje, za vetrove pa se je menilo, da so po naravi sorodni duši ter da lahko vplivajo na potovanje duše v onostranstvo.³³

Upodobitveno bistveno bolj zanimiv je cikel letnih časov v Šempetru v Savinjski dolini (sl. 2–5), ki se nahaja na levi in desni bočni stranici spodnjega dela grobne edikulne grobnice Spektacijev, ob narativnemu ciklu Ifigenije, Oresta in Pilada na Tavridi in kaže še največ navezav na bakični svet.³⁴

27 Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 909, kat. št. 180; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 184, kat. št. II 33; Hudeczek, *Römersteinsammlung des Landesmuseums Joanneum*, 91–92, kat. št. 68; Lupa 600.

28 Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 220, kat. št. II 154a; Lupa 4772.

29 Cf. n. 5.

30 Hainzmann in Pochmarski, *Steine erzählen*, 47, kat. št. 37; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 227, kat. št. II 183; Lupa 1287.

31 *[Pr]o sal(ute) Aug(usti) Deo Invicto [Ma]gn/i[us He]racla d(onum) d(edit) Napis je transkribiran po EDH HD071919.*

32 Krüger, *Reliefs des Stadtgebietes von Carnuntum*, 19–20, kat. št. 181; Stiglitz, »Zivilstadt Carnuntum«, 607; Abad Casal, »Kairoi/Tempora Anni«, 903, kat. št. 128; Jobst, »Römische Mithras-mysterien«, 34–35, kat. št. 12; Kastelic, *Simbolika mitov*, 399; Lupa 8916.

33 Jobst, »Römische Mithrasmysterien«, 35, kat. št. 12.

34 Klemenc, »Reliefi Dioskurov in Letnih časov«, 141–143; Klemenc, Kolšek in Petru, *Antične grobnice v Šempetru*, 27, 40, 44, 68, št. 35, 215, 247, 601; Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 60–65, kat. št. 50–53; Kastelic, *Simbolika mitov*, 403–407; Priester, »Mythenbild und Grabbau«, 33.

Z leve proti desni si sledijo Pomlad, Poletje, Jesen in Zima, vsi v podobni genijev, ki jih posebej zaznamuje t. im. škarjasti korak. Pomlad (sl. 2) ima okoli vratu ogrnjeno živalsko kožo, ki ji polzi preko hrbta, na prsih pa stiska siringo. V spuščeni levici drži neko uplenjeno žival, morda kozlička, morda zajca.³⁵ Drugo roko polaga na prsi in z njo stiska del živalske kože. Poletje (sl. 3) ima živalsko kožo ogrnjeno okoli ledij, z desnico daje oporo košari z žitnim klasjem, v spuščeni levici pa drži srp.³⁶ Glavo mu krasi venec iz klasja. Nasprotni njega stopa Jesen (sl. 4), ki nosi na glavi venec, spleten iz trtnege listja, panterjeva koža pa se ji ovija okoli levice, v kateri drži navzdol obrnjen *pedum*, ki poudari vertikalo, medtem ko z drugo roko stiska za rob košare, do vrha polne sadja na ramenih. Zima (sl. 5), kot mrzel čas leta, ima živalsko kožo ogrnjeno okoli glave in zvezano na prsih v voz. Z desnico drži za pastirsko palico, na katero sta obešeni ribi. V spuščeni levici drži uplenjenega zajca.

V primerjavi s preostalim delom rimskega cesarstva je v Noriku in Zgornji Panoniji relativno veliko upodobitev, na katerih so Letni časi prikazani v koraku (npr. šempetrski liki, Jesen iz Spodnje Polskave, Hartberga in Bad Waltersdorfa), kar ni toliko značilnost personifikacij letnih časov, kot toliko bolj figur iz bakhičnega sveta, satirov, ki so relativno pogosti zlasti v Noriku, tako da je ob pomanjkanju konteksta nemalokrat celo težko presoditi, koga lik dejansko predstavlja.³⁷ Neizpodbitna likovna sorodnost med njimi je vodila do zmede in marsikatero figure so tako bile nemalokrat površno označene za satire, ki so prevzeli attribute letnih časov,³⁸ čeprav so – kakor kažejo tiste upodobitve, ki jih zavoljo konteksta lahko enoznačno interpretiramo – prej figure letnih časov prevzele držo satirov oziroma njihov značilni »škarjasti korak« in pa način, kako držijo za pastirsko palico. Na drugi strani satiri na sarkofagih niso upodobljeni s košaro na ramenih; ta se sicer pojavi šele ob koncu 2. stoletja.³⁹ Vsekakor velja poudariti, da so vsaj v Noriku s košaro na ramenih sicer upodobljeni tudi satiri. Poleg že omenjenega dela edikulne grobnice v Hartbergu je potrebno omeniti tudi del edikulne grobnice v Šentvidu na Glini / Sankt Veit an der Glan (vzidana v notranjost župnijske cerkve sv. Trojice pod pevskim

35 Kozliček: Kastelic, *Simbolika mitov*, 406. Zajec: Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 64, kat. št. 52; Priester, »Mythenbild und Grabbau«, 33. Po mojem mnenju žival prej predstavlja kozlička.

36 Nenavadno je, da Poletje nosi košaro na ramenih, kar za ta lik ni značilno (cf. Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 210).

37 Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 172. Za različne tipe upodobitve satirov: Matz, *Die dionysischen Sarkophage*, *Typentafel* 6–9.

38 Enega od dvoumnih primerov predstavljata denimo figuri iz St. Johanna ob Hohenburg (Graded, Universalmuseum Joanneum, inv. št. 154, 158; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 65–67, kat. št. 54–55; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 164–165, kat. št. I 203 a–b; Hudeczek, *Römersteinsammlung des Landesmuseums Joanneum*, 79–81, kat. št. 57–58; Lupa 1157, 5912). Zavoljo košare gre verjetneje za lika Letnih časov, Poletja in Jeseni.

39 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 117, op. 719; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 168.

korom; sl. 6).⁴⁰ Oba lika bi sodeč po atributih (*pedum* in trtni trs, *pedum* in srp) zlahka predstavljala Jesen in Poletje, a ju repa izdajata za satira.⁴¹

Prepletanje obeh ikonografij se sicer prvič zasledi na sarkofagih letnih časov rimske produkcije v poznoantoninskem obdobju,⁴² najbolj očitno pa je v obravnavanih provincah pri šempetrskih figurah, ki si s satiri delijo držo, pastirsko palico in pa panterjevo kožo.

S slednjo so ogrnjene prav vse šempetrske personifikacije, še posebej neobičajna pa je za Poletje, ki – z izjemo nekaterih poseverskih primerkov – nastopa vselej golo.⁴³ »Predpasnik«, ki ga tvori panterjeva koža na Poletju, je bil razširjen kot detajl bakhičnega sveta, medtem ko kot atribut Poletja nastopi šele v zgodnjem severskem obdobju.⁴⁴ Nekaj o okvirni dataciji pove tudi oprava preostalih likov, saj je tkanina, s katero ima Zima pokrito glavo, spet pogostejša v zadnjih dvajsetih letih 2. stoletja.⁴⁵ Ogrinjalo, v katerega je odeta Pomlad in ji simetrično polzi preko hrbta, pa naj bi odmevalo spremembe v ikonografiji na prelomu iz 2. v 3. stoletje.⁴⁶

Najbolj izrazito je z bakhičnim svetom povezana Jesen iz Šempetra, kjer celotna drža, panterjeva koža in način, kako drži nož za obrezovanje trte, odgovarja satiru, upodobljenem v plesnem koraku z eno nogo pred drugo, kako stiska za *pedum*.⁴⁷ Sicer se značilni »škarjasti korak« pojavi tudi pri personifikacijah letnih časov na sarkofagih, a tja vstopi relativno pozno, saj sta najzgodnejša primerka znana iz poznih štiridesetih let 3. stoletja (Ostija, Ostia Antica;⁴⁸ Rim, Catacombe di Santa Priscilla⁴⁹), ostali pa prihajajo iz galienske dobe (neznano nahajališče, najdišče v Genovi),⁵⁰ poznogalienskega

40 Piccottini, *Die kultischen und mythologischen Reliefs*, 34–35, kat. št. 329–330; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 72–74, kat. št. 61–62; Kastelic, *Simbolika mitov*, 398; Kremer, *Antike Grabbauten in Noricum*, 274–275, kat. št. II 392; Lupa 1040.

41 Opozoriti velja, da so številne tovrstne mladeniške figure upodobljene v tričetrtinskem profilu, zaradi česar ostaja morebitni rep skrit za hrbtom in je brez pravega konteksta nemogoče presoditi, ali lik predstavlja satira ali genija letnih časov.

42 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 173; Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 209; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 170.

43 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 125. Poletje nosi nebris le na sarkofagu iz obdobja pozne tetrarhije (Cagliari, Museo Archeologico Nazionale, inv. št. 5936; Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 202, kat. št. 63) in na pokrovu sarkofaga poseverskega obdobja (Dunaj, Kunsthistorisches Museum, inv. št. I 1123; Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 274, kat. št. 521).

44 Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 210; Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 168–169.

45 Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 210.

46 Prav tam, 211.

47 Prav tam, 209. Košara, ki jo drži Jesen v Šempetru na ramenih, se kot njen atribut pojavi na medaljonih zgodnjega Hadrijanovega obdobja, na sarkofagih pa v večji meri v poznem antoninskem oziroma zgodnjem severskem obdobju. Tudi nož za obrezovanje trte se v večji meri kot atribut pojavi šele ob izteku 2. stoletja (Kranz, »Die Grabmonumente von Šempeter«, 209–210).

48 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 1984, 224, kat. št. 147.

49 Prav tam, 229, kat. št. 178.

50 Prav tam, 228, kat. št. 176.

oziroma pogalienskega obdobja (Agrigento, Museo Civico)⁵¹ ter iz obdobja pozne tetrahije (Vatikan, Musei Vaticani – Museo Pio Cristiano, inv. št. 214).⁵² Upodobitve v koraku na reliefih alpskih provinc so se tako morale pojaviti bržkone pod vplivom bogate bakhične motivike v Noriku še pred pojavom na sarkofagih rimske produkcije. Za vse mladeniške Letne čase in satire v provinci Norik v »škarjastem« koraku je Margaretha Pochmarski-Nagele kot *terminus post quem* predlagala prvo četrtino 3. stoletja, pri čemer se je izrazito oprla na ugotavljanja Petra Kranza pri primerkih na sarkofagih, in jih tudi umestila v isto skupino (*Typus XXI*).⁵³

Kot je razvidno, se na številnih reliefih Norika in Zgornje Panonije tesno prepletata ikonografiji letnih časov in satirov. Če so še v 2. stoletju upodobitve letnih časov s pomočjo značilnih atributov, rastlin in sadežev, v sebi nosile predvsem asociacijo na ciklično izmenjevanje štirih dob leta in s tem na minevanje, pa so v prihodnjem stoletju na sarkofagih toliko bolj opominjale na bogastvo narave, izobilje in blagostanje ter tako utelešale hrepenenje po »srečnih časih«, ko narava lahko polno obdari s svojimi darovi, in posledično upanje na brezskrbno posmrtno življenje.⁵⁴ V tem oziru so v prenesenem pomenu predstavljali apoteozo umrlega in bržkone se je ta pomen prenesel tudi na ostale nagrobne reliefe.⁵⁵ V podobnem kontekstu gre razumeti tudi bakhično motiviko v sepulkralnem kontekstu - Bakh s svojimi spremljevalci kaže na željo po zabavah in uživanje v življenju, kar naj bi se manifestiralo tudi pri upodobitvah figur v plesu.⁵⁶ Ne nazadnje pa so si tako eni kot drugi liki delili tudi svoje mesto na edikulnih grobnicah Norika in Zgornje Panonije, saj so običajno krasili stranska polja, ki so uokvirjala osrednje reliefe.⁵⁷

Katarina Šmid, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije;
katarina.smid@fhs.upr.si

51 Prav tam, 225, kat. št. 152.

52 Prav tam, 228, kat. št. 172.

53 Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 1992, 171. V isto skupino avtorica poleg že omenjenih reliefov iz Šempetra, Hartberga, Bad Waltersdorfa, St. Johanna in Kematena pri Kremnu uvršča še reliefe v Tiffnu (vzidan v župnijsko cerkev sv. Jakoba Starejšega), Mooskirchnu (vzidan v župnijsko cerkev sv. Vida), Beljaku (Muzej), Svetem Petru v Lesu (Römermuseum Teurnia), Karnburgu (vzidana v emporo cerkve sv. Petra in Pavla), v Gradcu (Universalmuseum Joanneum, inv. št. 231) in reliefe, vzidane v dvorec Seggau. Cf. Pochmarski-Nagele, *Die dionysischen Reliefs in Noricum*, 60–80, kat. št. 50–69.

54 Kranz, *Jahreszeiten-Sarkophage*, 138; Dufková, »Noch zu Jahreszeiten-Sarkophagen«, 163; Zanker in Ewald, *Mit Mythen leben*, 167.

55 Vse od zgodnjega 3. stoletja je sicer jadrno upadalo število nagrobnih reliefov, za katere lahko z gotovostjo trdimo, da predočijo deifikacijo pokojnika, po severskem obdobju pa so povsem izginili, kar sovpada z naraščajočim pokopom v sarkofagih, ki niso prenašali le alegoričnega sporočila mitološke zgodbe, temveč so v nekaterih primerih glavo božanstva zamenjali s portretom pokojnika (Wrede, *Consecratio in formam deorum*, 125, 139–140).

56 Zanker in Ewald, *Mit Mythen leben*, 136, 139.

57 Cf. Priester, »Mythenbild und Grabbau«, 33, op. 134 in 137.

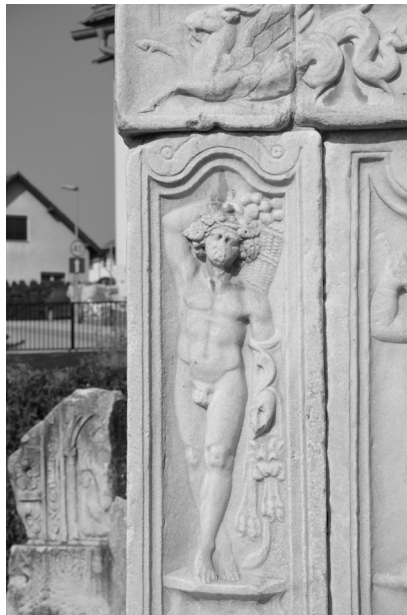
Slika 1: Satir, del edikulne grobnice, zgodnje seversko obdobje, Hartberg, stopnišče ob župnijski cerkvi sv. Martina.

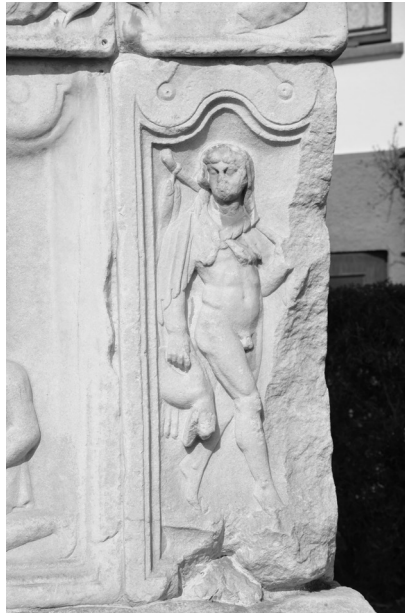
Slika 2: Pomlad, leva spodnja bočna stranice grobnice Spektacijev, začetek 3. stoletja, Šempeter v Savinjski dolini.

Slika 3: Poletje, leva spodnja bočna stranice grobnice Spektacijev, začetek 3. stoletja, Šempeter v Savinjski dolini.

Slika 4: Jesen, desna spodnja bočna stranice grobnice Spektacijev, začetek 3. stoletja, Šempeter v Savinjski dolini.

Slika 5: Zima, desna spodnja bočna stranice grobnice Spektacijev, začetek 3. stoletja, Šempeter v Savinjski dolini.

Slika 6: Satira, del edikulne grobnice, prva polovica 3. stoletja, Šentvid na Glini, vzidana v cerkev sv. Jakoba Starejšega.

BIBLIOGRAFIJA

- Abad Casal, Lorenzo. »Kairoi/Tempora Anni.« V: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* 5:1, 891–920. Zürich-München: Artemis Verlag, 1990.
- Abramić, Mihovil. *Poetovio: Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 1925.
- Ambrogi, Annarena. »Sarcofagi con Stagioni.« *Xenia: Semestrare di antichità* 11 (1986): 47–70.
- Boschung, Dietrich. »Tempora anni: Personifikationen der Jahreszeiten in der römischen Antike.« V: *Das Bild der Jahreszeiten im Wandel der Kulturen und Zeiten*, ur. Thierry Greub, 179–200. München: Fink, 2013.
- Diez, Erna. »Ein bachhisches Triptychon.« *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts: Beiblatt* 41 (1954): 107–28.
- Djurić Bojan. »Production of Marble Sarcophagi in Poetovio.« *Budapest Régiségei* 34 (2001): 47–62.
- Dufková, Marie. »Noch zu Jahreszeiten-Sarkophagen.« *Listy filologické/Folia philologica* 115, št. 1 (1992): 161–63.
- EDH. 2020. »Epigraphische Datenbank Heidelberg.« <https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de>.
- Hainzmann, Manfred in Erwin Pochmarski. *Steine erzählen: Römische Steindenkmäler auf Schloss Seggau bei Leibnitz*. Graz: Steirische Verlagsgesellschaft, 2004.
- Hudeczek, Erich. *Die Römersteinsammlung des Landesmuseums Joanneum*. Graz: Landesmuseum Joanneum, 2004.
- Jevremov, Blagoj. *Vodnik po lapidariju 1*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1988.
- Jobst, Helga. »Die römischen Mithrasmysterien.« V: *Carnuntum: Das Erbe Roms an der Donau*, ur. Werner Jobst, 31–57. Wien: Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1992.
- Kastelic, Jože. *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.
- Kenner, Hedwig. »Zum bakchischen Triptychon von Hartberg (Steiermark).« V: *Akten des 3. Österreichischen Archäologentages Innsbruck*, ur. Peter Scherrer, 103–108. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 1989.
- Klemenc, Josip. »Reliefi Dioskurov in Letnih časov na rimskem pokopališču v Šempetru.« *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LVI–LIX, št. 2 (1954–1957): 141–47.
- Klemenc, Josip, Vera Kolšek in Peter Petru. *Antične grobnice v Šempetru*. Katalogi in monografije 9, 2. Ljubljana: Narodni muzej, 1972.
- Koch, Guntram in Hellmut Sichtermann. *Römische Sarkophage*. Handbuch der Archäologie. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1982.
- Kranz, Peter. *Jahreszeiten-Sarkophage: Entwicklung und Ikonographie des Motivs der vier Jahreszeiten auf kaiserzeitlichen Sarkophagen und Sarkophagdeckeln*. Die antiken Sarkophagreliefs 5:4. Berlin: Mann, 1984.
- Kranz, Peter. »Die Grabmonumente von Šempeter: Beobachtungen zur Entwicklung der Bildhauerkunst in Noricum während der mittleren und späten römischen Kaiserzeit.« *Bonner Jahrbücher* 186 (1986): 193–239.
- Kremer, Gabrielle. *Antike Grabbauten in Noricum: Katalog und Auswertung von Werkstücken als Beitrag zur Rekonstruktion und Typologie*. Österreichisches Archäologisches Institut: Sonderschriften 36. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 2001.
- Krüger, Marie-Louise. *Die Reliefs des Stadtgebietes von Carnuntum*. Corpus signorum Imperii Romani: Österreich I, 3. Wien: H. Böhlau Nachf., 1970.

- Lupa. *Die Bilddatenbank Ubi Erat Lupa*, 2020. <http://lupa.at/>.
- Matz, Friedrich. *Die dionysischen Sarkophage: 1. Die Typen der Figuren. Die Denkmäler 1-71 B. Die Antiken Sarkophagreliefs 4:1.1.* Berlin: Gebr. Mann, 1968.
- Nestorović, Aleksandra in Andrej Preložnik, »Arheološka dediščina občine Starše.« V: *Starše skozi čas: Zbornik občine Starše*, 55–71. Maribor: Ostroga, 2010.
- Pahič, Stanko. »Spodnja Polskava.« *Varstvo spomenikov* 21 (1977): 267–68.
- Piccottini, Gernot. *Die kultischen und mythologischen Reliefs des Stadtgebietes von Virunum. Corpus signorum Imperii Romani: Österreich II, 4.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1984.
- Pochmarski-Nagele, Margaretha. *Die dionysischen Reliefs in Noricum und ihre Vorbilder.* Dissertationen der Universität Wien 228. Wien: Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1992.
- Pochmarski, Erwin in Margaretha Pochmarski-Nagele. »Die dionysischen Dreifigurenreliefs von Hartberg und Bad Waltersdorf (Steiermark).« V: *Akti 8. mednarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralašta*, ur. Ante Rendić-Miočević in Mirjana Sanader, 141–55. Zagreb: Tehnička Knjiga, 2005.
- Priester, Sascha. »Mythenbild und Grabbau: Alkestis, Europa, Orest und die Bilderwelt der römischen Nekropole von Šempeter.« *Kölner Jahrbuch* 31 (1998): 7–41.
- Schober, Arnold. *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien.* Wien: Hölzel, 1923.
- Stiglitz, Herma. »Die Zivilstadt Carnuntum.« V: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 6, ur. Hildegard Temporini, 585–625. Berlin-New York: de Gruyter, 1977.
- Wagner, Jasmine. »Zur ostentativen Wiederverwendung römerzeitlicher Spolien in mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Kirchenbauten der Steiermark: Bannung, Exorzismus und humanistische Intentionen im Spiegel einer Interpretatio Christiana.« *Fundberichte aus Österreich* 40 (2001): 345–479.
- Wrede, Henning. *Consecratio in formam deorum: Vergöttlichte Privatpersonen in der römischen Kaiserzeit.* Mainz am Rhein: Von Zabern, 1981.
- Zanker, Paul in Christian Bjorn Ewald. *Mit Mythen leben: Die Bilderwelt der römischen Sarkophage.* München: Hirmer Verlag, 2004.

IZVLEČEK

Na nagrobnih spomenikih Norika in Zgornje Panonije so relativno pogosto upodobljene personifikacije letnih časov, ki nastopajo tako v podobi Erotov, Hor, bust, posebej pa izstopajo upodobitve Letnih časov kot mladeničev, saj ti kažejo nemalo likovnih sorodnosti z upodobitvami satirov, prav tako dobro zastopanih v obeh provincah. Slednji si delijo tako določene attribute kot še toliko bolj držo. Številni reliefi so bili najdeni na sekundarnih mestih, zaradi česar je nemalokrat domala nemogoče presoditi, v kolikor lik predstavlja satira ali genija letnih časov. Edinstvenega pomena je tako cikel letnih časov na grobnici Spektatijev v Šempetru v Savinjski dolini, kjer se personifikacije še posebej izrazito prepletajo z bakhičnim svetom (drža, *pedum*, panterjeva koža). Prav povezave z bakhično ikonografijo kažejo na časovno umestitev v seversko dobo, ko so upodobitve v prenesenem pomenu predstavljale apoteozo umrlega in upanje na brezskrbno posmrtno življenje.

Ključne besede: sepulkralna umetnost, Norik, Zgornja Panonija, letni časi, satiri, genij

ABSTRACT

Depictions of the Seasons on the Funerary Monuments of Noricum and Upper Pannonia, Merging with the Dionysian World

The funerary monuments of Noricum and Upper Pannonia were relatively often embellished by the personifications of the Seasons as the Eroles, Horae, busts, and youths (Genii). The last are particularly striking as they reveal several visual kinships with the effigies of the Satyrs, which are also well represented in both provinces. The two groups share some attributes as well as posture. As numerous reliefs have been found at secondary sites, it is simply impossible to determine whether a certain figure stands for a Satyr or a Genius of the Seasons. Of special importance are the depictions of the four Seasons on the Tomb of the Spectatii at Šempeter in Savinja Valley, Slovenia, being particularly distinctly intertwined with the Bacchic world (posture, pedum, panther fell). Their close relation to the Bacchic iconography suggests that they may date from the Severan era, when depictions figuratively represented the apotheosis of the deceased and the craving for a carefree afterlife.

Keywords: sepulchral art, Noricum, Upper Pannonia, Seasons, satyrs, genius

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.1.77-106>

Matej Petrič

Makrobijev ekskurz o rimskem koledarju (*Sat.* 1.12-16)

Zima leta 179/180 po Kr. Mračno nebo prekrivajo zlovešči temni oblaki, ko v cesarsko palačo, postavljeno nekje ob mejah Germanije, iz Rima prijezdi general Livij. Medtem ko se z grškim sužnjem Timonidom zaplete v pogovor o cesarjevem zdravju, ju skrivaj posluša Mark Avrelij, ki sredi Timonidovega zamotanega odgovora glasno pripomni: »There's a joke among the soldiers here about Timonides. They say 'Ask Timonides what day it is, and he'll lecture you on the history of the calendar.'«¹

Za razliko od med ljudmi še danes razširjenega prepričanja, da je Rim začel propadati že takoj po koncu republike ali pa – kar se je uveljavilo zahvaljujoč Gibbonovemu monumentalnemu delu o padcu cesarstva – po smrti Marka Avrelija, je sodobna historiografija pozne antike precej enotna v prepričanju, da se je pravi propad začel šele po smrti cesarja Teodozija. Če je torej premisa filma, iz katere izhaja gornji citat, do določene mere napačna, pa sama ideja, da so imeli Rimljani sredi vsesplošnega propada čas za tako nepomembne reči, kot so učene razprave o koledarju, nikakor ni napačna. Ravno iz tega obdobja zatona so se ohranila tri latinska dela, ki so vsaj v neki meri posvečena vprašanju, povezanim z antičnimi koledarji. Najzgodnejše izmed teh je Cenzorinovo delo *De die natali* iz leta 238, razvoj koledarja je v 4. stoletju na kratko opisal Solin v svojem delu *Polyhistor* oziroma *Collectanea rerum memorabilium*, najdaljši opis pa vsebuje dobrega četr tisočletja po smrti Marka Avrelija napisano delo *Saturnalia* izpod peresa enega največjih poznoantičnih latinskih avtorjev.

Pričujoči članek je v posvečen zadnjemu izmed naštetih del. Poleg umestitve pasusa o rimskem koledarju v same *Saturnalije* v prvi vrsti ponuja analizo

¹ Gre za film *The Fall of the Roman Empire* iz leta 1964 v režiji Anthonyja Manna. V glavni vlogah so poleg Sophie Loren nastopali Stephen Boyd (Livij), Alec Guinness (Mark Avrelij) in James Mason (Timonides).

Makrobijevega besedila. V okviru tega bom na kratko predstavil njegovega avtorja, vprašanje njegovih virov in njegovega vpliva na kasnejše avtorje.

1. MAKROBIJ

Podobno kot za številne antične avtorje tudi za Makrobija velja, da je o njem moč izluščiti le zelo skope podatke, ki jih prinašajo njegova dela.² Prva dilema se pojavlja že pri njegovem imenu, saj subskripcije njegovih del prinašajo dve varianti – *Ambrosius Theodosius Macrobius* in *Macrobius Ambrosius Theodosius*. Ker iz istih subskripcij izhaja, da je imel Makrobij rang rang *uir clarissimus et inlustris*, je jasno, da je bil pripadnik samega vrha poznoantične rimske elite. Vse do druge polovice 20. stoletja ni bilo povsem jasno, kdaj je Makrobij živel, a se ga je običajno datiralo v drugo polovico 4. stoletja. Da bi to datacijo lahko bolj precizirali, so filologi poskušali na podlagi *Teodozijevega zakonika* našega avtorja identificirati s katero izmed znanih poznoantičnih oseb s primernim imenom in rangom.³

Dolgo časa so se osredotočali na ime Makrobij in tako so na podlagi zakonov, naslovljenih na osebe z imenom Makrobij, identificirali tri možne kandidate za našega avtorja.⁴ Prvi je bil hispanski vikar v letih 399–400,⁵ drugi je bil leta 410 afriški prokonzul,⁶ za zadnjega pa je izpričano, da je bil leta 422 cesarjev komornik (*praepositus sacri cubiculi*).⁷ Iz Makrobijevih del je razvidno, da je imel sina Evstatija,⁸ zato zadnji izmed pravkar omenjenih Makrobijev ni primeren, saj so to funkcijo v pozni antiki opravlja evnuhi.⁹ Pri vikarju in prokonzulu pa gre najbrž za isto osebo, saj v tem času ni bilo neobičajno, da so senatorji nekaj let po vikarski službi postali še prokonzuli. Ker je bil sodeč po ohranjenih virih med opravljanjem funkcije afriškega prokonzula predčasno zamenjan (ali pa je celo umrl), ni verjetno, da bi lahko kasneje zasedal ustrezno visok položaj. Avtor Makrobij je bil, kot rečeno, namreč *uir clarissimus et inlustris*. Klarisimat je sicer dobil vsak, ki je bil član rimskega senata, ilustrisimat pa so aristokrati pridobili šele z zasedanjem višjih položajev v državni upravi, npr. kot pretorijanski prefekti ali konzuli. Poleg tega je znano prokonzulovo

2 Glej *testimonia* v Herzog in Lebrecht Schmidt, ur., *HLL* 6.1, §636, str. 521.

3 Zakoni v *Teodozijevega zakoniku* so bili poslani visokim rimskim uradnikom, ki so v njih tudi poimensko omenjeni, poleg tega vsebujejo tudi točno datacijo.

4 Za sledečo diskusijo glej Cameron, »Date and Identity of Macrobius«, in isti, *Last Pagans of Rome*, 231–239.

5 *CTh* 16.10.15, omenjen je tudi v 8.5.61.

6 *CTh* 11.28.6.

7 *CTh* 6.8.1

8 To omenja v uvodih *Saturnalij* in *Komentarja*, ki ju je posvetil svojemu sinu.

9 Cameron, »Date and Identity of Macrobius«, 25. Izmed poznoantičnih cesarjev je le pod Magom Maksimom položaj komornika za nekaj zasedal nekdo, ki ni bil evnuh (*Zos.*, *Hist. nova* 4.37.2).

polno ime, Flavij Makrobij Maksimijan, kar še okrepi argument, da navedeni prokonzul ni ustrezen kandidat za našega avtorja.

Glede možnih kombinacij Makrobijevega imena danes obstaja konsenz, da je bilo njegovo pravilno ime Makrobij Ambrozij Teodozij.¹⁰ Alan Cameron je leta 1966 v prodornem članku¹¹ opozoril na dejstvo, da se je v pozni antiki na področju osebnih imen v primerjavi z republiko precej stvari spremenilo in da je bil za razliko od srednjega veka, v katerem so bili avtorji prvenstveno poznani po svojem prvem imenu, Makrobij v svojem času poznan po zadnjem imenu. Potemtakem je bilo med viri potrebno iskati osebo z imenom Teodozij. Na podlagi tega je prišel do sklepa, da je edini mogoč kandidat z ustreznim rangom nek Makrobij, ki je bil leta 430 pretorijanski prefekt Italije.¹²

V večji ali manjši meri so danes ohranjena tri njegova dela: najslabše (le v ekscerptih) je ohranjen spis *De uerborum Graeci et Latini differentiis uel societatibus*, bolje, a s precejšnjimi lakunami, so ohranjene *Saturnalijske*, v celoti pa so ohranjeni *Commentarii in Somnium Scipionis*. Drugače kot pri nekaterih drugih avtorjih, celo klasičnih, se dvomi o tem, da je *Saturnalijske* res napisal neki Makrobij, niso nikoli pojavili.¹³

Makrobij je bil torej ugleden senator, ki je zasedal najvišje položaje v rimski državi in se posledično gibal med smetano rimske aristokracije. Na to lahko sklepamo na podlagi izbire oseb, ki nastopajo v *Saturnalijskih* (več o tem spodaj) in na podlagi tega, da je svoje delo *De uerborum* posvetil nekemu Simahu, najbrž sinu vélikega rimskega govornika 4. stoletja, Kvinta Avrelija Simaha, ki je pripadal eni izmed najvplivnejših poznoantičnih senatorskih družin. Po drugi strani je bil tudi sam deležen podobnega posvetila – pesnik Avien mu je posvetil svoje *Basni*.

Na podlagi Cameronove identifikacije, ki ji danes večina pritrjuje, lahko trdimo, da je Makrobij *Saturnalijske* in *Komentar* napisal po leta 430.¹⁴ Točna datacija *Saturnalijskih* je pomembna za njihovo interpretacijo. V tem delu je namreč Makrobij predstavil idealizirano podobo poznoantične elite, katere najvidnejši pripadniki so si med istoimenskimi verskimi prazniki vzeli nekaj dni časa za razpravo o najrazličnejših vidikih rimske kulture. Prvenstveno so govorili o Vergiliju, v zvezi s katerim se je v zadnjem stoletju razširila teorija, da je njegova *Eneida* v pozni antiki za pogane predstavljala nekakšno sveto knjigo, torej

10 Cameron, prav tam, 26.

11 Prav tam.

12 Za pretorijanske prefekte se sicer običajno uporablja kratica PPO (*praefectus praetorio*). Kratica PVR, ki so bo nekajkrat pojavila, označuje funkcijo rimskega mestnega prefekta (*praefectus urbis Romae*).

13 Za razliko od – za naše pojme – tako temeljnih del kot sta Cezarjeva *Galska vojna* in ostanki vojaških biografij Kornelija Nepota, ki so ju v srednjem veku nekateri pripisovali Svetoniju in Pliniju.

14 V subskripcijah k obeh delih je omenjeno, da je bil avtor *uir inlustris*, Makrobij pa je ta rang pridobil šele leta 430 s pretorijansko prefekturo.

pendant Bibliji. Zaradi tega in zaradi dejstva, da so osebe iz Makrobijevega dela pogani, se je na podlagi napačne identifikacije njihovega avtorja sklepa- lo, da so bile *Saturnalije* napisane okrog leta 395 in da torej sodijo v obdobje državljanske vojne med Teodozijem in uzurpatorjem Evgenijem. Četudi je bil Evgenij, ki je pred svojo uzurpacijo opravljal poklic retorja, kristjan, je dolgo časa prevladovalo mnenje, da je ta vojna predstavljala kulminacijo verskih na- petosti, ki so se začele stopnjevati po Gracijanovi ukinitvi državnih subvencij za poganke kulte, kar je finančno spodkopalo rimsko poganstvo. Po tej inter- pretaciji so bile *Saturnalije* izraz bojevite poganke reakcije proti krščanstvu, v bistvu napad na samo krščansko kulturo in paradni primer kulturnega boja med pogani in kristjani iz 4. stoletju.

Novjša datacija *Saturnalij* v 4. desetletje 5. stoletja to interpretacijo se- veda temeljito spreminja. Danes je jasno, da je Makrobij pisal več desetletij po Teodozijevi formalni prepovedi poganke kultov in da so bili njegova »ciljna publika« pripadniki rimske aristokracije, ki je bila v njegovem času že praktično v celoti pokristjanjena.¹⁵ Na *Saturnalije* je treba torej gledati v drugi luči: gre predvsem za delo, ki ga je avtor napisal v pomoč svojemu sinu pri njegovi izobrazbi in ki ponuja idealizirano podobo rimske elite pretekle generacije. Prav tako je danes omajano prepričanje, nastalo zlasti na podlagi *Saturnalij*, da je bil sam Makrobij nujno pogan. V *Saturnalijah* pri opisih verske prakse sicer vedno uporablja sedanjik, vendar se obredi, ki jih opi- suje, v njegovem času že več desetletij niso izvajali in jih je sam poznal le iz pripovedovanja ali (verjetneje) iz knjig. Poleg tega bi bilo v primeru, da bi bile *Saturnalije* res zamišljene kot napad na krščansko vero, vsaj nenavadno, da v tem delu krščanstvo nikjer niti z eno samo besedo ni omenjeno. Poleg tega kar nekaj indicev kaže na to, da je Makrobij zavestno pisal za krščansko občinstvo in da je bil najbrž tudi sam kristjan¹⁶ – nenazadnje slednje potr- juje že dejstvo, da je sredi 5. stoletja pod krščanskimi cesarji zasedal visoke državne položaje.¹⁷

Pri zasnovi *Saturnalij* se je Makrobij zgledoval po Ciceronovem dialogu *O državi*, v katerem se skupina aristokratov malo pred smrtjo Scipiona Afri- čana (leta 129 pr. Kr.) zbere na njegovem domu in med latinskimi prazniki (*Feriae Latinae*) razpravlja o trenutnem stanju rimske države ter o idealni dr- žavni ureditvi. Povod za ta pogovor ponuja pojav dveh sonc, ki je naznanjal prihajajočo nesrečo. Konec *Države*, ki ga je Cicero v pasusu, poznanem pod imenom *Scipionove sanje*, tematsko ponovno navezal na začetna astronomska

15 Temeljno delo o pokristjanjenju rimske elite je Salzman, *The Making of a Christian Aristocracy*.

16 V *Sat.* 1.16.6 so omenjeni *pagani itemque rustici*, v *Sat.* 1.15.21 pa, da so ide *religiosae, id est deuitandae*. Oboje kaže, da ni bil pogan oziroma da je vsaj pisal za občinstvo, ki je potrebovala razlago določenih pojmov, ki so s širitvijo krščanstva spremenili svoj pomen. Podobno se v kontekstu Kronosove kastracije očeta (*Sat.* 1.8.6) uporablja izraz *pudenda*.

17 Za kristjana ga imata tako Cameron kot Kaster, Jones, *Between Pagan and Christian*, 151, je bolj zadržan in ga vidi kot pohana.

vprašanja, je Makrobiju služil kot podlaga za drugo njegovo delo, namreč za *Komentar Scipionovih sanj*.

Saturnalije so na nek način podobne Ciceronovi *Državi*, a se od nje tudi precej razlikujejo.¹⁸ Medtem ko se Cicero ukvarja pretežno z rimsko zgodovino in moralno-filozofskimi vprašanji (npr. z vlogo pravičnosti pri vladanju ali z vzgojo otrok), se Makrobij namenoma ukvarja z manj visokoletečimi temami. V *Saturnalijah* se sicer zvrsti cela plejada najrazličnejših tem – od vprašanja pravilnega genetiva plurala samostalnika *Saturnalia*, prek šal znanih Rimljanov, vprašanj, povezanih s tradicionalnimi kulti, dilem o Vergilijevi izvirnosti, pa vse do še danes nerazrešenega problema, ali je bila prej kura ali jajce – vendar je vse to povezano z rimsko literaturo in ne z »realnim življenjem«, ki je skrbelo Cicerona. *Saturnalije* so kratka delo, posvečeno antikvarnim temam, katerega poglobitveni cilj je bil, da bi imeli avtorjev sin in drugi pripadniki rimske elite na voljo zgoščeno znanje o literarnih temah, za katerega se je pričakovalo, da ga posedujejo ter ga znajo v primernih trenutkih tudi izkazati. Po drugi strani je bil prvenstven Ciceronov cilj pri pisanju *Države* ta, da bi rimski državljani delovali v skladu s pravičnostjo in se aktivno in načrtno ukvarjali s politiko ter tako skrbeli, da bo imela rimska država dobro ureditev in da bo dobro delovala.

2. DRAMATIS PERSONAE

V skladu s tem ciljem v Ciceronovi *Državi* nastopajo najrazličnejši pripadniki rimske elite, od pravnikov do aristokratov in vojskovodij. Podobno mešanico oseb, a tokrat brez vojakov, ponujajo tudi *Saturnalije*. Makrobij jih označi (*Sat.* 1.1.1) kot *Romanae nobilitatis proceres doctique alii* – gre torej za mešanico senatorjev in »učenih ljudi«. Za razliko od Cicerona Makrobij v tem delu ne predvidi osrednje figure, oziroma je lik Pretekstata, ki na neki način nadomešča Scipiona Afričana, v nadaljevanju dela precej manj v ospredju.¹⁹ Celotne *Saturnalije* so napisane kot pogovor, ki se začne 16. decembra na predvečer praznika saturnalij in potem traja še tri dni do 19. decembra. Udeležence vsak dan na svojem domu gosti eden izmed uglednih aristokratov, ki sodelujejo v pogovoru – 16. in 17. decembra je to Vetij Agorij Pretekstat, 18. decembra Virij Nikomah Flavijan, 19. pa Kvint Avrelj Simah. Dialog se po Ciceronovem zgledu odvija malo pred smrtjo Pretekstata, leta 382 ali 383.²⁰

18 Da je bil Makrobiju Cicero še posebej pri srcu, kaže tudi dejstvo, da je tudi za podlago *Komentarja* vzel njegov spis *O državi*.

19 Pri Ciceronu je glavni govornik, ki ga ostali neprestano sprašujejo za mnenje, Scipion Afričan.

20 Pretekstat je umrl konec leta 384. Datacija sicer ostaja negotova. Kaster, zadnji urednik *Saturnalij*, ga datira »ok. 383« (*Macrobius: Saturnalia*, xxiv-xxv), Alan Cameron pa v povezavi z Gracijanovimi protipoganskimi ukrepi predlaga leto 382 (*Last Pagans of Rome*, 258).

Kdo torej nastopa v *Saturnalijah*? Vseh oseb je 15, a jih v samem pogovoru sodeluje le 13, saj je ves dialog po Platonovem zgledu povzet kot *flashback*.²¹ Na začetku *Satrunalij* malo pred agonalijami, ki so se praznovale 9. januarja, Decij sreča Postumijana, ki je bil na pogovore sicer povabljen, a se jih ni mogel udeležiti zaradi pravniških obveznosti (1.2.1–7). Vsebinsko le-teh je njemu 25. decembra – *solstitiali die* – povedal Evzebij, eden izmed udeležencev, Postumijan pa jo je nato januarja obnovil Deciju.

Vse osebe iz *Saturnalij* so resnično obstajale. O *Postumijanu* ni veliko znane, niti njegovo celotno ime,²² a gre za zelo zaposlenega pravnika,²³ ki je bil morda vnuk Rufija Voluzijana, konzula leta 314.²⁴ Pri *Deciju* gre za Cecino Decija Albina Juniorja, kasnejšega guvernerja Kampanije (397/8) in rimskega mestnega prefekta (402).²⁵ Ostaja torej 13 oseb, ki so se dejansko udeležile pogovora, ki je predstavljen v *Saturnalijah*. Najbolj prominentni so trije senatorji, na katerih domovih se je pogovor odvijal. To so:

- Vetij Agorij *Pretekstat*, guverner Ahaje 362–64, PVR 367–8, PPO Ilirika in Afrike 384 in *consul designatus* za leto 385;
- Virij Nikomah *Flavijan*, afriški vikar 377, *quaestor sacri palatii* 388/90, PPO Ilirika in Italije 390–92, 393–394, konzul 394;
- Kvint Avrelj *Simah*, guverner Afrike 373, PVR 384–5, konzul 391.

Ostali (manj prominentni) senatorski udeleženci so Publilij Cejonij *Cecina Albin*, guverner Numidije v 60. letih 4. stoletja in Decijev oče,²⁶ Cejonij *Rufij Albin*,²⁷ PVR 389–91, *Avien*, pesnik, čigar družina naj bi izvirala od Mesale Korvina (konzul 31. pr. Kr.) in ki je Makrobiju posvetil svoje *Bajke*, ter *Evangel*, o katerem ni veliko podatkov.²⁸ V kategorijo *doctique alii* sodijo grški filozof *Evstatij*, grški učitelj retorike *Evzebij*,²⁹ rimski gramatik *Servij*, zdravnik *Dizarij* ter *Hor*, upokojeni boksar, ki je po koncu športne kariere postal filozof.

21 Enako velja za Ciceronovo *Državo* – pogovor, ki je predstavljen v njej, naj bi eden izmed udeležencev naknadno obnovil za Cicerona in njegovega brata Kvinta.

22 Podatki o osebah so vzeti iz Kaster, *Macrobiius: Saturnalia*, xxvi–xxxvi, dostopni pa so tudi v PLRE I in II.

23 *Sat.* 1.2.1: *hora omnino reperiri nulla potest, quin tuorum clientium negotia uel defendas in foro uel domi discas.* »Sploh je ni ure, ko ne bi primerov svojih strank branil na forumu ali pa jih preučeval doma.«

24 To izhaja iz *Lib. Ep.* 1036. Za Postumijana cf. PLRE I, 718–19 (*Postumianus* 3).

25 PLRE I, 35–36 (*Caecina Decius Albinus Iunior* 10).

26 PLRE I, 34–35 (*Publilius Ceionius Caecina Albinus* 8). Obstaja možnost, da je bil brat Rufija Albina, čeprav Makrobij tega ne omenja.

27 PLRE I, 37–38 (*Ceionius Rufius Albinus* 15).

28 Vsekakor je napačno starejše mišljenje, da gre (že samo zaradi njegovega imena) za kristjana, ki je glavni antagonist. Šlo je za pogana, ki ga je Makrobij zato izbral za vlogo najbolj nadležnega gosta, ker se oseba s tem imenom v Simahovih pismih (*Ep.* 6.7) pojavi kot nek silen nasprotnik Flavijana Mlajšega.

29 PLRE I, 304 (*Eusebius* 20).

Po kakšnem ključu je Makrobij izbral te osebe? Ker je Cicero v *Državi* prikazal »Scipionov krog«, torej skupino učenih Rimljanov, ki naj bi se zbirali okrog Scipiona in z njim tudi prijateljevali, je dolgo veljalo, da je Makrobij v *Saturnalijah*, v katerih je večjo vlogo kot eden izmed gostiteljev igral Simah, ovekovečil t. i. »Simahov krog«, torej skupino vnetih poganov, ki naj bi si pod vodstvom Simaha, za katerega je znano, da se je zavzemal za vrnitev oltarja boginje Zmage v rimsko senatno kurijo, prizadevali zoperstaviti krščanstvu in ki naj bi nastopali kot zagovorniki poganstva v kulturnem boju 4. stoletja.

Če pustimo ob strani dejstvo, da gre pri prvem za Ciceronovo literarno invencijo, pri slednjem pa za izum filologov 19. in 20. stoletja, lahko potrdimo, da je veliko udeležencev resnično znanih tudi iz Simahovih pisem. Izmed teh sta Pretekstat (Symm. *Ep.* 1.44–55) in Flavijan (*Ep.* 2.1–91) najvidnejša Simahova korespondenta, v njegovih pismih pa prav tako najdemo tudi Servija (*Ep.* 8.60), Hora (*Ep.* 2.39), Dizarija (*Ep.* 3.37, 9.44), Evangela (*Ep.* 6.7) in Decija (*Ep.* 7.35–41).³⁰ Vse osebe, ki nastopajo v *Saturnalijah*, so bile v Makrobijevem času že pokojne,³¹ poleg tega zaradi časovne oddaljenosti – delo je bilo napisano 50 let po dramatičnem datumu – Makrobij ljudi, o katerih piše, niti ni osebno spoznal, zato ne more veljati, da tu predstavlja krog ljudi, s katerimi je bil Simah v resnici tesno povezan. Iz njegovih pisem je razvidno, da so bili z izjemo Pretekstata in Flavijana ostali zgolj bežni znanci, če sploh, s katerimi Simah ni prijateljeval. Te osebe je Makrobij najbrž vključil le kot poklon očetu svojega prijatelja Kvinta Memija Simaha. V mislih je potrebno imeti tudi dejstvo, da glavne vloge v *Saturnalijah* ne igra Simah, ampak Pretekstat, kar bi bilo nenavadno, če bi Makrobij resnično želel predstaviti nekakšen Simahov krog.

Izbire oseb tako ni pogojevalo članstvo v nekakšnem tovrstnem krogu, pač pa nekaj drugega: po eni strani gre vsaj pri določenih za znane Rimljane iz nedavne preteklosti, katerih sloves je bil trden tudi v Makrobijevem času, veliko pomembnejše pa je dejstvo, da gre večinoma za osebe, katerih potomci so bili vidni predstavniki rimske elite v zgodnjem 5. stoletju. Makrobij je njihove prednike v dialog vključil kot poklon svojim sodobnikom in prijateljem.³² Nikomah Flavijan, ki se je ob koncu življenja kompromitiral s sodelovanjem z uzurpatorjem Evgenijem, zaradi česar je po njegovem porazu storil samomor, je bil leta 431 (torej v času, ko so nastale *Saturnalije*) politično rehabilitiran.³³ Poleg tega je njegov sin Nikomah Flavijan Mlajši, ki je prav tako sodeloval z Evgenijem, po spreobrnitvi v krščanstvo leta 395 ob Simahovi intervenciji lahko nadaljeval svojo kariero in v letih 431–2 zasedal položaj PPO Italije, Ilirika in Afrike, zato vključitev njegovega očeta kot prominentnega pogana prejšnje dobe ni mogla

³⁰ Symm. *Ep.* 7.35–41.

³¹ Cameron, *Last Pagans of Rome*, 246–47.

³² Prav tam, 259–262.

³³ CIL 6.1783 = ILS 2948.

biti sporna ali provokativna.³⁴ Simahovemu sinu Kvintu Memiju Simahu je Makrobij posvetil svoje delo o latinskem in grškem glagolu; Rufij Voluzijan, sin Rufija Albina, je bil leta 429 PPO Italije; Decijev sin Cecina Decij Aginatij Albin je zasedal več pomembnih položajev v 5. stoletju, med drugim je bil PVR 414 in 426, kasneje tudi PPO in redni konzul leta 444; Postumijanov potomec Rufij Pretekstat Postumijan je bil konzul leta 448 in morebiti v sorodu s Pretekstatom iz *Saturnalij*; Avien je bil ded ali prastric Genadija Aviena, konzula leta 450.

3. SATURNALIJE

Multas uariasque res so besede, s katerimi se začenjajo *Saturnalije* in ki nakažujejo pestrost obravnavanih tem. Makrobij, ki v uvodu jasno zapiše, da je delo sestavil predvsem z namenom izboljšanja sinove izobrazbe (Praef. 1–2), je tudi eden bolj odkritih antičnih avtorjev glede virov, ki jih je pri pisanju uporabil, saj brez zadržkov priznava, da jih je pogosto dobesedno prepisal.³⁵ Svoje početje primerja s čebelami, ki letajo od cveta na cvet in nato različne sokove, ki so jih nabrale, zmešajo skupaj v med (Praef. 5). Rezultat tega postopka je delo, ki resnično ponuja pravo zakladnico tem, obenem pa mu simpoziastična oblika daje značaj zaključene celote – za razliko od npr. Gelijevih *Atiških noči* (ki jih je Makrobij sicer obširno uporabljal in citiral), ki imajo bolj značaj skupka posameznih precej nepovezanih anekdot in kuriozitet.

V ilustraciji navajam kratek povzetek vsebine:³⁶ na predvečer saturnalij se udeleženci zberejo pri Pretekstatu in najprej razpravljajo o rimskem dnevu, kar jih privede do razprave o arhaizmih (glavno vprašanje je, kateri genitiv samostalnika *Saturnalia* je ustrezen, oblika na *-ium* ali na *-orum*). Drugega dne se pogovora udeležijo tudi nepovabljeni gostje Hor, Dizarij in Evangel, ki je glavni antagonist dela in ki s svojo kritiko drugih udeležencev večkrat omogoči obširno obravnavo različnih tem. Sledi razprava o prazniku saturnalij, kar udeležence po krajšem ekskurzu o tem, da so tudi sužnji ljudje, privede do obravnave rimskega koledarja. Temu sledi najdaljši »prispevek« prvega dne, Pretekstatov ekskurz o solarni teologiji, ki je v sodobni literaturi pogosto navajan kot paradigmatična predstavitev poznoantičnega poganskega monoteizma.³⁷ Med pogovori prvega

34 PLRE I, 345–7 (*Nicomachus Flavianus 14*).

35 *Sat.* Praef. 4. To sicer ne pomeni, da Makrobij bralca tudi vedno obvesti, da je nek pasus citat. Zlasti to velja za dele, ki jih je vzel iz Avla Gelijsa in Plutarha.

36 Cf. Kaster, *Macrobius: Saturnalia*, il-liii.

37 *Sat.* 1.17–23. V svojem govoru Pretekstat dokazuje, da so številni tradicionalni bogovi zgolj manifestacije vrhovnega boga Sonca. Na ta govor je treba gledati v luči Makrobijevega zanimanja za antikvarne zadeve. Pretekstat je sicer bil član več svečeniških kolegijev, a ta govor ne more odražati njegovega dejanskega verskega prepričanja. Po eni strani je ohranjenih več pisem, ki mu jih je poslal Simah in v katerih je Pretekstat prikazan kot vse kaj drugega kot vnet pogan, po drugi strani pa je znano, da je bil Pretekstat tudi svečenik v kultu boga Mitra, ki je bil resnično povezan s soncem, a Makrobij ravno Mitra nikjer niti ne omeni.

dne nato prevladujejo razne šale in bistrournni dovtipi znanih Rimljanov. Drugi in tretji dan sta tako rekoč v celoti posvečena Vergiliju. Poleg tega vsebuje drugi dan še pogovor o religiji (sicer tudi v povezavi z Vergilijem) in razkošju, tretji dan, za katerega se je Makrobij v veliki meri oprl na Plutarha, pa vsebuje razprave o vprašanih, povezanih z gostijami, med drugim tudi tisto o kuri in jajcu.

Delo danes obsega 7 knjig in je ohranjeno s precejšnjimi lakunami. Manjkata konec 2. in začetek 3. knjige, ki ima tudi daljšo lakuno sredi besedila. Izgubljena sta tudi začetka 4. in 7. knjige, slednji manjka konec. Kako velik del besedila je izgubljen, pove dejstvo, da zadnja kritična izdaja³⁸ obsega slabih 500 strani, po besedah njenega urednika pa manjka za kar 300 strani besedila.³⁹ Kot smo videli, obsega dogajanje predvečer in tri dneve praznikov. Predvečer in prvi dan sta zajeta v knjigah 1–2, drugi dan v 3. knjigi, tretji dan pa v knjigah 4–7. Delitev besedila na 7 knjig sicer ne odraža Makrobijeve želje. Četudi najstarejši ohranjeni rokopisi *Saturnalijs* izvirajo iz 9. stoletja, se namreč struktura sedmih knjig prvič pojavi šele v italijanskih rokopisih iz 15. stoletja. Nekaj problematičnih subskripcij iz starejših rokopisov napeljuje na misel, da je bilo prvotno besedilo razdeljeno po dnevih, torej v tri večje knjige, možna je tudi hipoteza, da je Makrobij po zgledu Ciceronove *Države* svoje delo razdelil na 6 knjig – torej sta po dve knjigi zajemali en dan.⁴⁰

V pozni antiki in srednjem veku je bil Makrobij eden izmed avtorjev, ki so jih precej brali, kar pa ne pomeni, da so enak odmev dosegla vsa njegova dela. Spis o latinskem in grškem glagolu je ohranjen le v ekscerptih, kar pomeni, da v srednjem veku ni bilo posebej razširjeno ali brano delo,⁴¹ *Komentar* pa se je ohranil v 230 rokopisih in je bil delo, po katerem je bil Makrobij kasneje najbolj poznan. *Saturnalijs* vse do renesanse nikoli niso imele takega odmeva in so ohranjene v 113 rokopisih. Z renesanso in povečanim zanimanjem za razne kuriozitetne in realne iz antičnega sveta se je njihov status dvignil in postale so dosti bolj brano delo.⁴²

4. EKSKURZ O KOLEDARJU

Prva knjiga *Saturnalijs* je sestavljena iz več tem, ki organsko prehajajo iz ene v drugo. Po uvodu začnejo udeleženci premišljevati o prazniku saturnalijs. Vprašanje, koliko časa trajajo oziroma kdaj se začenejajo, ponuja izhodišče za predavanje o rimskem dnevu (1.3). Po zaključku tega se pogovor pod vplivom

38 Kasterjeva izdaja v seriji *Oxford Classical Texts*.

39 Kaster, *Macrobia Ambrosii Theodisii Saturnalia*, vii op. 3.

40 Kaster, *Macrobius: Saturnalia*, xlvii op. 43.

41 Hüttig, *Macrobius im Mittelalter*.

42 Za podatke o rokopisih glej Reynolds et al., *Texts and Transmission*, 222–224. Zgodnji odmev *Saturnalijs* pri humanistih nam ponuja Petrarkovo delo *Rerum memorandarum libri*, v katerih so *Saturnalijs* eden glavnih virov za poglavje o antičnih šalah in anekdotah, povezanih z Avgustom in Ciceronom.

imena praznika preusmeri na vprašanje nekaterih arhaizmov v latinščini (1.4.1–1.5.10). Ko je to razjasnjeno, je predvečera praznikov konec. Naslednji dan se pogovor začne z vprašanjem izvora saturnalij (1.7.14–1.10.23), kar udeležence nato napelje k analizi rimskega koledarja (1.12–16). Ker obravnava koledarja vsebuje številna božanstva, Pretekstat jutranjo razpravo⁴³ zaključi s predavanjem o solarni teologiji.

Ekskurz o koledarju je torej razdeljen na dva dela: v prvem je obravnavana najkrajša koledarska časovna enota, dan, v drugem, mnogo daljšem, pa vprašanja koledarja kot celote. Prvi del (1.3) je zaradi kratkosti relativno enoten, drugega pa je moč razdeliti na več manjših enot:

- Kronološka obravnava koledarja (1.12.1–1.15.3)
 - Druga ljudstva (1.12.2)
 - Rimljani – Romulovo leto (1.12.3–4)
 - 10 mesecev od marca do decembra (1.12.5–37)
 - Obnova Romulovega leta (1.12.38)
 - Neskladje s solarnim letom (1.12.39)
 - Numovo leto (1.13.1–8)
 - Interkalacija (1.13.9–15+1.13.20–21)
 - Cezarjeva reforma (1.14.1–15)
 - Egipčansko leto (1.15.1–3)
- Posebni dnevi v rimskem koledarju (1.15.4–1.16.36)
 - Kalende, none, ide (1.15.4–22)
 - Razni praznični dnevi (1.16.1–20)
 - Dies postridiani* in drugi slabi dnevi (1.16.21–27)
 - Nundine (1.16.28–36)
- Zaključek ekskurza o koledarju (1.16.36–44).

Predavanje o rimskem dnevu (1.3) predstavlja prvo temo, s katero so se ukvarjali udeleženci. Rufij Albin je po prihodu vseh povabljenih gostov definiral temo pogovora prihodnjih treh dni: *nec enim ulla alia de re quam de doctis quaestionibus colloqui aut nobis aut his potest esse iucundius*.⁴⁴ Prva izmed *doctae quaestiones* se je povsem v stilu takšnih dialogov pojavila še pred prihodom vseh gostov, zato mora gostitelj prvih dveh srečanj, učeni Pretekstat, na prošnjo Cecine ponoviti že načeto temo: *oportet eum inter nos sermonem fuisse, quoniam dies crastinus festis Saturnalibus dicatis initium dabit, quando Saturnalia incipere dicamus, id est quando crastinum diem initium sumere existimemus*.⁴⁵

43 2. knjiga se začne s popoldanskim pogovorom prvega dne, torej vsebuje 1. knjiga pogovore, ki so se odvijali dopoldne.

44 »Za nas in za te, ki so ravnokar prišli, ne more biti nič prijetnejše kot pogovor o učenih zadevah.« (1.2.17)

45 »Ker se jutri pričinja praznik saturnalij, se moramo pogovoriti, kdaj se začenjajo saturnalije, to je, kdaj menimo, da se pričinja jutrišnji dan.« (1.2.19)

Tako se torej začne prvo predavanje iz *Saturnalij*. Izrecno uporabljam besedo *predavanje*, saj gre v tem delu, ki je sicer sestavljeno v obliki dialoga, dejansko za skupek predavanj, ki tematsko prehajajo iz enega v drugo in ki jih ima vedno zgolj eden izmed udeležencev. Intervencije ostalih imajo precej omejen smoter in so primarno namenjene temu, da govorca ali koga drugega prepričajo v razkaz svojega znanja o določeni temi. Da iz tega izviraajoče predavanje ne bi učinkovalo kot predolg monolog, običajno nekdo izmed ostalih udeležencev pogovora izrazi svoje nestrinjanje s kakšno točko ali si zaželi obravnave še kakšnega drugega vidika ponujene snovi, kar dolg monolog razbije na dva ali več delov. Po koncu predavanja vsi prisotni izrazijo svoje občudovanje veliki učenosti govorca. Če se kdo z njim ne strinja (običajno Evangel), to služi zgolj za prehod k novi temi.

V obeh pasusih o rimskem koledarju je ta postopek lepo viden. Do obravnave rimskega dneva pride takoj zatem, ko se vsi udeleženci zberejo na Pretekstatovem domu. Cecina Albin želi izvedeti, o čem so se pogovarjali ti, ki so prvi prišli, zato mu Pretekstat pove, da so načeli vprašanja dneva, in hkrati določi Cecino za prvega predavatelja: *uerum quia te quidquid in libris latet inuestigare notius est quam ut per uerecundiam negare possis, pergas uolo in medium proferre quicquid de hoc quod quaerimus edoctum tibi comprehensumque est.*⁴⁶ Cecina, ki je očitno veljal za nekakšnega knjižnega črva, pristane na Pretekstatovo prošnjo. Iluzije, da gre pri vsebini dobršnega dela teh predavanj za stvari, ki bi bile udeležencem neznane, Makrobij niti ne poskuša vzpostaviti. Kot pravi Cecina: *superfluum uideo inter scientes nota proferre. sed ne quis ...*⁴⁷ Sledi štiri strani dolgo neprekinjeno predavanje, ki se končuje z zaključkom *ergo noctu futura, cum media esse coeperit, auspiciam Saturnaliorum erit, quibus die crastini mos inchoandi est.*⁴⁸ Ta stavek ponovno služi kot uvod v novo temo. Ker enega izmed prisotnih, Aviena, zmoti *nouitas* izrazov *noctu futura* in *die crastini*, se pogovor preusmeri na vprašanje o določenih arhaizmi in dvojnih oblikah v latinščini.

Nič drugače ni tudi v daljšem delu, ki obravnava vprašanje koledarja. Pred tem pasusom je Pretekstat zbranim predaval o raznih posebnostih, povezanih s praznikom saturnalij. Ob zaključku svojega govora omeni, da saturnalije sicer trajajo sedem dni, a da to ne pomeni, da na nobenega od teh dni ne potekajo pravni posli, kar je bilo *aliis adsertionibus ab his probatum est qui rationem anni mensium dierumque et ordinationem a C. Caesare digestam plenius retulerunt.*⁴⁹ Zaradi tega Simah spodbudi Pretekstata k

46 »Ker predobro poznaš vse, kar se skriva po raznih knjigah, da bi lahko z lažno skromnostjo odbil našo prošnjo, te prosim, da poveš, kar veš o tem, po čemer te sprašujemo.« (1.2.20)

47 »Sicer se mi zdi odveč, da bi podučeni govornik o znanih rečeh, pa vendar ...« (1.3.1)

48 »Saturnalije, ki se imajo navado začeti z jutrišnjim dnem, se bodo torej pričele nocoj opolnoči.« (1.3.16)

49 »Tisti, ki so bolj podrobno obravnavali Cezarjevo ureditev leta, mesecev in dni, so to podkrepili tudi z drugimi trditvami.« (1.11.50)

razpravi o letu, pri čemer se ponovno jemlje za samoumevno, da udeleženci te stvari že spoznajo, a naj bi jih bilo vseeno koristno obnoviti.⁵⁰ Pretekstat mu ustreže in ko konča z obravnavo Cezarjeve reforme, se v pogovor vključi Hor, *outsider* iz Egipta, ki seveda ne pozna raznih posebnih dni, ki jih je Pretekstat omenil, kar služi kot povod za drugi del razprave.⁵¹ Ponovno je v zraku prepričanje, da ljudje, ki jih je Makrobij označil kot *iure ciuitatis nostrae lumina* (1.2.16), sicer že poznajo vse finese rimskega koledarja, a se o njih vendarle splača razpravljati – *non solum tibi, Hore, cum sis Aegyptio oriundus, sed ne nobis quidem quibus origo Romana est erubescendum puto quaerere quod quaesitu dignum omnes ueteres putauerunt*.⁵²

Po eni strani Makrobij sledečo obravnavo posebnih koledarskih dni upravičuje z antikvarsko naklonjenostjo starejšim republikanskim avtorjem, po drugi strani pa je v ozadju predavanja tudi neizrečen razlog, namreč da so zaradi pokristjanjenja rimske elite (in s tem tudi javnega življenja), do česar je prišlo v drugi polovici 4. stoletja, proti sredini 5. stoletja ti dnevi v veliki meri predstavljali relikv poganske preteklosti, katerih verske konotacije so se najbrž že precej zabrisale. Nekateri dnevi, ki so bili izrazito vezani na pogansko religijo, v praksi tudi niso več obstajali in se ljudje njihovega pomena in funkcij niso mogli naučiti drugače kot iz knjig. Obenem so bili rimski klasiki, ki jih krščanstvo nikoli ni moglo nadomestiti ali izpodriniti, polni omemb takšnih posebnih dni, za pripadnike rimske elite pa se je pričakovalo, da so o tem posedovali primerno znanje. Razpravo o posebnih dneh (1.15.4–1.16.36) je torej treba gledati v luči didaktičnih ciljev, ki si jih je Makrobij zadal s *Saturnalijami*.

4.1 RIMSKI DAN

Ekskurz o rimskem dnevu je relativno kratek, saj obsega le štiri strani. V veliki meri temelji na poglavju iz Avla Gelijsa, ki je posvečeno različnim definicijam dneva.⁵³ Tega je Makrobij stilistično rahlo spremenil (in tvori *Sat.* 1.3.1–11) in mu dodal pasus (1.3.12–15) o delih dneva. Ta ima prvotno verjetno vsaj delno podlago v dveh odsekih Varonovega spisa *O latinskem jeziku*,⁵⁴ a ga je

50 *Pergin Praetextate eloquio tam dulci de anno quoque edisertare, antequam experiaris molestiam consulentis, si quis forte de praesentibus ignorat quo ordine uel apud priscos fuerit uel certioribus postea regulis innouatus sit.* »Mar ne bi, Pretekstat, na svoj prijeten način kar nadaljeval tudi z obravnavo leta, še preden te bomo zasuli z vprašanji. Kdo izmed tu prisotnih morebiti ne ve, kako je bilo leto urejeno v davnini in po kakšnih zanesljivih pravilih je bilo kasneje preurejeno« (1.12.1)

51 *Sat.* 1.15.3.

52 »Menim, Hor, da tako kot zate tudi za nas velja, da nas prav nič ne sme biti sram, če bomo preiskali, kar se je starim zdelo vredno preiskovanja.« (1.15.4)

53 Gell. *NA* 3.2.

54 Varro, *Ling.* 6.4–7 in 7.77–79.

Makrobij najbrž vzel in preuredil iz Cenzorina,⁵⁵ ki sicer vsebuje tudi nekaj podatkov, ki jih o različnih definicijah dneva navajata Makrobij in Avel Gelij.⁵⁶ Možen prvotni vir za nekatere od podatkov, ki jih je Makrobij prevzel od Avla Gelija, bi bil lahko Svetonijev *Pratum*.

Makrobij v *Saturnalijah* teh virov sam sicer ne navaja. Za podlago razprave o definicijah dneva naj bi mu po lastnih besedah (prepisanih iz Avla Gelija) služilo Varonovo delo *Res humanae*,⁵⁷ delno tudi pravnik Kvint Mucij Scevola in pesnik Vergilij. Četudi o ohranjenosti vsaj nekaterih Varonovih spisov v pozni antiki ne gre dvomiti – nenazadnje sta jih v svojih deli obširno uporabila Laktancij in Avguštin, ki je bil Makrobijev sodobnik –, pa ni verjetno, da bi jih vsaj v tem primeru Makrobij šel tudi sam brat. V zadnjem pasusu (1.3.12–15) razen *Zakonika XII plošč* ni omenjen noben vir, a je besedilo bolj kot ne identično s Cenzorinovim, kar pomeni, da je Makrobij prilagodil pasus iz Cenzorina ali pa neko neohranjeno delo, ki je služilo kot vir za oba avtorja.

Za to, kaj točno obsega en dan oziroma kdaj se začenja, najbrž že od uvedbe koledarja oziroma natančnejšega spremljanja dni v letu obstajajo različne definicije. Tudi danes bi verjetno lep del ljudi v okoliščinah, ki imajo neformalni značaj, rekel, da se dan začne s sončnim vzhodom oziroma zjutraj, med tem ko se uradni dan seveda začenja opolnoči. V antiki ni bilo nič drugače – obstajalo je, vsaj pri Rimljanih, neskladje med *dies naturalis* in *dies ciuilis*. Makrobij, zanimivo, nanj izrecno ne opozori in oznako *dies ciuilis* uporabi šele ob koncu pasusa o definicijah dneva, ko mu Vergilijev citat iz Eneide⁵⁸ služi za misel, da (*Vergilius*) *his enim uersibus diem quem Romani ciuilem appella-uerunt a sexta noctis hora oriri admonet*.⁵⁹ Po drugi strani Cenzorin v svojem opisu dneva takoj na začetku omeni, da je dan *partim naturalis partim ciuilis* in da je »*dies naturalis*« *tempus ab exoriente sole ad solis occasum*.⁶⁰

Čeprav Makrobij omenja tudi običaje drugih ljudstev (1.3.2–5) – npr. da se za Atence dan začne po sončnem zahodu in traja do naslednjega zahoda, za Babilonce je prav obratno mejnik sončni vzhod, za Umbre pa poldan – se razumljivo najbolj posveča rimskemu civilnemu dnevu, ki se začenja opolnoči.⁶¹ V podkrepitev tega navaja nekaj zgodovinskih primerov (1.3.6–11): Rimljani so imeli dnevne in nočne obrede (*sacra diurna* in *sacra nocturna*), pri čemer za tiste nočne obrede, ki so se opravljali po polnoči, velja, da spadajo k naslednjemu dnevu; za magistrate velja omejitev, da morajo izpeljati avspicije

55 Cens. 24.

56 Cens. 23.

57 Sat. 1.3.2: *M. Varro in libro Rerum humanarum quem de diebus scripsit ...* Gre za 16. knjigo.

58 Verg. A. 5.738–39.

59 »S temi besedami Vergilij opozarja na to, da se dan, ki ga Rimljani imenujejo civilni, začenja v šesti nočni uri.« (1.3.10)

60 Cens. 23.2. »Čas od sončnega vzhoda do sončnega zahoda.«

61 Po rimskem zgledu se še danes uradno dan začenja opolnoči.

o neki stvari in to stvar potem narediti v istem dnevu, kar velja tudi v primeru, ko so bili avspiciji izpeljani po polnoči, sama stvar pa uresničena tistega dne po sončnem vzhodu; omenjene so omejitve ljudskih tribunov, ki ne smejo biti iz Rima odsotni več kot en dan. Najbolj svojstven argument je trditev pravnika Scevole, povezana z zakonskimi zadevami,⁶² serija argumentov pa se zaključuje z že omenjenim Vergilijevim citatom, ki vsemu skupaj daje še sankcijo največjega rimskega pesnika.

Zadnji del, torej pasus o imenih za dele dneva (1.3.12–15), je po eni strani Makrobiju najbrž ugajal zaradi njegove afinitete do jezikoslovja, po drugi strani pa ponovno sodi v kategorijo stvari, ki jih mora poznati vsak spodoben aristokrat. V zgoščenem opisu je namreč ponujenih kar 11 imen za dele dneva, začenši z *mediae noctis inclinatio* pa vse do *intempesta* (sc. *nox*).⁶³ Ta del vsebuje tudi več etimoloških razlag, med katerimi je najdaljša posvečena jutru (*mane*), ki naj bi nastalo ali zato, ker sonce vzhaja *ab inferioribus locis, id est a Manibus*,⁶⁴ ali pa zato, ker v Lanuviju ljudje *mane* uporabljajo kot pridevnik s pomenom dober (*bonus*).

Kot skozi vse *Saturnalije* tudi tu Makrobij uporablja sedanjik, torej je ustvarjena iluzija, da vse napisano še vedno velja tudi v njegovem času. Vsekakor se je v pozni antiki sistem rimskih magistratur dodobra spremenil in s prepovedjo poganstva so odpadle tudi verske omejitve, povezane z javnimi službami, v kolikor so te sploh še delovale v isti obliki kot v času rimske republike. Tudi dnevnih in nočnih obredov se v 5. stoletju ni več praznovalo. Vse naštetje je veljalo v pozni republiki in ravno iz tega časa izvirajo viri, na katerih ta pasus temelji. V Makrobijevem času so bile to le še antikvarne kuriozitet

4.2 RIMSKO LETO

Daljši del razprave o rimskem koledarju zavzema Pretekstatov govor o rimskem letu in posebnih dneh v njem.⁶⁵ Glede virov tukaj naletimo na podobno situacijo kot pri pasusu o rimskem dnevu. Makrobij sicer navaja številne avtorje, na katerih utemelji svoje trditve, a je jasno, da omenjeni del *Saturnalij* temelji na nekem poznejšem viru, ki je povzegal starejše republikanske pisce. Ohranili sta se dve besedili, ki kažeta tesne vzporednice z Makrobijevim besedilom. Poleg razprave o koledarju iz *Saturnalij*, ki je po obsegu najdaljše, kar

62 *Sat.* 1.3.9. Po *Zakoniku XII plošč* je mož izgubil oblast nad ženo, če je ta v enem letu preživela vsaj tri noči stran od njega. Po Scevoli to ne velja v primeru, če se je žena poročila 1. januarja in od njega odšla 27. decembra, saj bi del tretje noči padel na 1. januar sledečega leta. V tem času je imel december le 29 dni.

63 Od časa po polnoči do časa pred polnočjo, ki ni primeren za delo.

64 »Iz spodnjih krajev, to je Manov« (1.3.13)

65 Krajšo analizo dela, ki je posvečen razvoju koledarja, ponuja Wolkenhauer, *Sonne und Mond*, 260–65.

se je v latinščini ohranilo o rimskem koledarju, prinašata podobno zasnovano, a okrajšano poročilo o tem tudi Cenzorin (19–22) in Solin (34–48).⁶⁶ Vsebinske in jezikovne paralele napeljujejo na to, da so vsi trije avtorji za svoje potrebe uporabili neko starejše delo. Kot najverjetnejši kandidat je dolgo veljalo izgubljeno Svetonijevo delo *De anno populi Romani*,⁶⁷ možno je tudi, da so bili Makrobijeva podlaga *Fasti*, ki jih je Kornelij Labeo napisal v 3. stoletju.⁶⁸

Kot rečeno Makrobij večkrat omenja avtorje, na katerih je temeljil njegov vir. Za ilustracijo njihove pestrosti, zaradi katere so *Saturnalijske* pogosto nepogrešljive vir fragmentov sicer izgubljenih del, lahko navedemo, da se v daljšem pasusu o koledarju (1.12–16) pojavljajo sledeči avtorji: Lucij Cincij (1.12.12, 1.12.13, 1.12.18; Makrobij omenja njegovo delo *Liber de fastis*),⁶⁹ Varon,⁷⁰ ki je največkrat citiran vir oziroma so na njem temelječi pasusi najboljše, Verij Flak (1.12.15, 1.15.21),⁷¹ Fulvij Nobilior (njegovi *Fasti* so omenjeni v 1.12.16, 1.13.21), Pizon (1.12.18), Kornelij Labeo (*Faste* Makrobij omenja v 1.12.20, 1.12.21, 1.16.29), pontifikalne knjige (*Libri pontificum* v 1.12.21, *pontificalis auctoritas* v 1.15.18), Nisus (*Commentarii fastorum*; 1.12.30), senatni sklep o preimenovanju meseca sekstila (1.12.35), Licinij Macer (1.13.20), Antijat (1.13.20), Junij,⁷² Tuditan (*Libri magistratum*; 1.13.21), Kasij (1.13.21), Vergilij (1.14.5 = A. 3.284, 1.16.12 = G. 1.272, 1.16.43 = A. 10.467), Atej Kapito (1.14.5), Katon (*Origines*; 1.14.5), Scevola *pontifex* (1.16.10–11), Umbro (1.16.10), Plavt (*Curculio*; 1.16.14), Gelij (*Annales*; 1.16.21), Kasij Hemina (*Historiae*; 1.16.21), Fabij Maksim Servilijan *pontifex* (1.16.25), Kvint Klavdij (*Annales*; 1.16.26), Ticij (1.16.28), Julij Modest (1.16.28), Trebacij (*Religiones*; 1.16.28), Julij Cezar (*Auspicia* v 1.16.29, *De siderum motibus* v 1.16.39), Granij Licinijan (1.16.30), Tuditan (1.16.32), Kasij (1.16.33), Gemin (1.16.33) in Rutilij (1.16.34). Kornelij Labeo je torej omenjen le trikrat, Svetonij pa sploh ne, čeprav ga kot svoj vir glede dolžine leta v podobnem pasusu citira Cenzorin.⁷³

66 Za Solinovo predstavitev koledarja glej tudi Romer, »Reading the Myth(s) of Empire, 84–87, ki opozarja, da je Solin svoj opis koncipiral tako, da je glavni junak v zgodovini koledarskih reform Avgust in ne Cezar.

67 Wissowa, *De fontibus*, 22–26.

68 Kaster, *Macrobius: Saturnalia*, 125 op. 221. Temu pritrjujejo fragmenti Janeza iz Lidije (*Iohannes Lydus*), ki je napisal izgubljeno delo o mesecih. Wissowa, op. cit., je glede tega menil, da so ekscerpti preveč fragmentarni, da bi dovoljevali kakšne tovrstne sklepe.

69 Makrobij ga sicer konstantno navaja kot *Cingius*. Cf. Kaster, *Macrobius: Saturnalia*, 140 op. 234.

70 Sat. 1.12.13 (*Antiquitates humanae*), 1.13.20 (*Ant. hum.*), 1.15.18 (*Ant. hum.*), 1.15.21 (ni jasno, katero delo je mišljeno), 1.16.19 (*Antiquitates diuinae*; »sicut Varro in augurum libris«), 1.16.27 (*Ant. hum.*), 1.16.33 (*Ant. hum.*).

71 V drugem primeru Makrobij sicer trdi, da je Verija Flaka citiral posredno preko nekega Varonovega dela (*Verrium Flaccum ... dicere solitum refert Varro*), a gre po besedah Kasterja (*Macrobius: Saturnalia*, 185 op. 341) tu najverjetneje za pomoto Makrobija ali njegovega vira, saj je bil v času Varonove smrti Verij Flak še tako mlad, da ni verjetno, da bi ga Varon citiral v katerem izmed svojih del.

72 Makrobij ga imenuje le s tem imenom. (1.13.20)

73 Cens. 20.2. Ta pasus govori o 10-mesečnem letu. Makrobij v podobnem pasusu (1.12.3–5), ki se deloma prekriva s Cenzorinom, Svetonija ne omenja.

Vprašanje natančne koledarske delitve leta je za človeštvo dolgo časa predstavljalo kar precejšen problem. Najmanjšo koledarsko enoto, to je dan, je relativno enostavno definirati in štetje dni ni nekaj posebej problematičnega. Drugače je z letom in z vmesnimi enotami. Vprašanja rimskega osemdnevnega tedna se Makrobij razen deloma z obravnavo nundin, to je tržnega dne, ne dotakne, precej prostora pa nameni mesecem in točni dolžini leta.

Za dnevom je prva naravna časovna enota, ki jo je moč zlahka meriti, gotovo mesec. Pri Rimljanih je bil ta sprva odvisen od luninih men, kar je pomenilo, da je koledarski mesec ustrezal času, v katerem je Luna obkrožila Zemljo. To je za seboj potegnilo dvojje: po eni strani lunini meseci niso vedno enako dolgi in trajajo od 29.26 do 29.80 dni, zaradi česar so tudi na luninih menah temelječi meseci različno dolgi in vsebujejo od 29 do 30 dni.⁷⁴ Drug problem pri zgodnjih koledarjih je predstavljalo dejstvo, da medtem ko sončno leto, torej čas, v katerem Zemlja obkroži Sonce, traja približno 365¼ dni, obsega 12 luninih mesecev zgolj 354 dni. Po nekaj koledarskih letih, ki temeljijo na luninih mesecih, koledarski datumi hitro pridejo v neskladje z letnimi časi, zato je potrebno naravno in koledarsko leto občasno sinhronizirati. Rimljani, kot tudi ostala antična ljudstva, so to počeli s pomočjo interkalacije, torej vstavljanja dodatnih dni v koledar, da česar je prišlo na vsakih nekaj let. Zgodovini koledarja in prizadevanjem po sinhronizaciji koledarskega in naravnega leta je Makrobij posvetil prvi del koledarskega ekskurza (1.12.1–1.15.3).

Tako kot v opisu rimskega dne tudi pri koledarju Pretekstat začne svoje predavanje s kratkim pregledom razmer pri tujih ljudstvih (1.12.2) in se nato posveti skoraj izključno Rimljanom. *Anni certus modus apud solos semper Aegyptios fuit, aliarum gentium dispari numero, pari errore nutabat* so besede, s katerimi začenja svoj govor.⁷⁵ V primerjavi z Egipčani torej ostala ljudstva niso imela tako zanesljivih koledarjev. Makrobij se osredotoča na Grke, ki so imeli 354–dnevno leto, pri čemer kot zanimivost izpostavi, da so imeli Arkadijci le tri mesece, Akarnanci pa šest. Spet drugačna je bila ureditev prvotnega rimskega koledarja, Makrobijeva *Romuli ordinatio*: ta je imel 304–dnevno leto, sestavljeno iz desetih mesecev, ki so se začeli marca in končali decembra. Izmed teh jih je šest imelo po 30 dni (april, junij, sekstil, september, november, december), štirje pa po 31 (marec, maj, kvintil, oktober).

Romul se je, vsaj sodeč po Makrobijevem opisu, mnogo bolj spoznal na vojskovanje kot na koledar: *sed cum is numerus (sc. mensium et dierum) neque solis cursui neque lunae rationibus conueniret, non numquam usu ueniebat ut frigus anni aestiuus mensibus et contra calor hiemalibus proueniret ...*⁷⁶ Kmalu

74 Michels, *Calendar*, 11, op. 11.

75 »Zgolj Egipčani so vedno imeli zanesljiv koledar; ostala ljudstva so se, vsako na svoj način, motila o številu dni v letu.« (1.12.2)

76 »A ker to ni ustrezalo ne teku sonca ne luninim menam, se je pogosto zgodilo, da je hladni del leta padel na poletne mesece in obratno topli del na zimske.« (1.12.39)

je postalo jasno, da leto s samo 304 dnevi, ki je bilo za kar 50 dni krajše od sočasnih grških koledarjev, ni funkcionalno, zato je po Makrobiju Numa po lastnem navdihu ali po grškem zgledu⁷⁷ sklenil letu dodati manjkajočih 50 dni in ga tako izenačiti z grškim. Da bi te dneve uspešno vključil v obstoječi koledar, je tistim šestim mesecem, ki so imeli po 30 dni, odvzel po en dan in tako pridobljenih 56 dni razdelil med dva nova meseca – januar in februar. Nova ureditev je potemtakem s seboj prinesla precej neenakomerno dolžino mesecev. Šest jih je imelo sedaj 29 dni, štirje 31, dva pa vsak po 28. To rimsko ureditev naj bi posnemala tudi okoliška ljudstva, a s to razliko, da so se pri njih izmenjevali meseci z 29 in 31 dnevi.⁷⁸ Rimsko leto je postalo torej enako dolgo kot grško in je obsegalo 354 dni. *Paulo post* je Numa svojo ureditev še dopolnil. *In honorem imparis numeris, secretum hoc et ante Pythagoram parturiente natura*,⁷⁹ je januarju dodal en dan, tako da so imeli po novem vsi meseci razen februarja liho število dni in da je tudi vsota vseh dni v letu dala liho število, namreč 355.⁸⁰

Rimljani so torej svoj koledar skoraj povsem uskladili z grškim, ki je temeljil na luninih mesecih, zato so od Grkov prevzeli tudi navado interkalacije dodatnih dni na vsakih nekaj let, s čimer so skušali uskladiti lunarno in solar-no leto. Grki so torej ta problem reševali ne s prilagoditvijo dolžine mesecev v svojem koledarju, temveč z interkalacijo devetdesetih dni, ki so jih razdelili na tri mesece, v osemletnih ciklih.⁸¹ Rimljani so poskušali to uveljaviti tudi v svojem koledarju, a nekaj časa niso upoštevali tega, da je imelo njihovo leto en dan več kot grško. Sprva so torej skupno interkalirali po 90 dni v osemletnih ciklih, a ne naenkrat. Na vsaki dve leti so v koledar vstavili izmenično po 22 ali 23 dni, kar je v pomenilo, da je koledar vsakih osem let prehiteval za osem dni.⁸² Ko so končno spoznali to napako, so jo sklenili popraviti tako, da so med vsakim tretjim osemletnim ciklom namesto 90 interkalirali le 66 dni in s tem izničili 24 odvečnih dni, ki so se nabrali do tedaj.⁸³ Grki so interkalirali dodatne dneve ob koncu zadnjega meseca v letu,⁸⁴ čemur so sledili tudi Rimljani in dodatne dneve vstavili v svoj zadnji mesec, torej v februar.⁸⁵ Drugače kot Grki pa dni niso vstavili na konec meseca, temveč po koncu praznika terminalij, to je po 23. februarju. Interkaliranim dnem je sledilo še preostalih pet rednih februarskih dni. Nadzor svečenikov nad koledarjem in še posebej

77 Sat. 1.13.1.

78 Sat. 1.13.4.

79 »Na čast lihega števila, katerega skrivnost je narava izdala še pred Pitagoro.« (1.13.5)

80 Sat. 1.13.5.

81 Sat. 1.13.9-10. Podobno Solin. 1.42, cf. Cens. 18.4.

82 Sat. 1.13.11-12.

83 Sat. 1.13.13.

84 Sat. 1.13.14. Makrobij tu citira Glavkipa.

85 To se sicer ne sklada z Makrobijevo trditvijo, da je Numa začetek leta prestavil na januar. Cf. 1.13.3.

nad interkaliranjem Makrobij razlaga s tem, da je zaradi raznih zadržkov veljalo, da se leto ne sme začeti z nundinami oziroma da se je treba izogniti temu, da bi bile na isti dan nundine in none, saj naj bi to pomenilo nesrečo in spodbujalo ljudski nemir. Da bi se izognili tema dvema slučajema, so bili svečeniki zadolženi, da interkalirajo dneve po lastni presoji.⁸⁶

O tem, kdaj so začeli Rimljani z interkalacijo, Makrobij kljub predhodni trditvi, da je zanjo zaslužen Numa, ne more podati dokončnega oziroma zadovoljivega odgovora. Med rimskimi avtorji, ki jih navaja v pasusu, posvečenem temu vprašanju (1.13.20–21), namreč o začetkih interkalacije ni obstajal nek konsenz. Po mnenju Licinija Makra naj bi bil njen začetnik Romul, Antijat navaja Numo, Junij omenja Servija Tulija, Tuditan in Kasij omenjata, da je interkalacijo uvedla komisija decemvirov, ki je sestavila *Zakonik XII plošč*, Fulvij meni, da je bil njen začetnik konzul Manij Acilij Glabrio,⁸⁷ interkalacijo pa naj bi omenjal tudi že nek zakon iz 5. stol. pr. Kr. Makrobij spisek teorij o začetku interkalacije zaključuje z besedami *haec de intercalandi principio satis relata sint*;⁸⁸ nikjer se torej ne izjasni, katera teorija je zanj najbolj sprejemljiva oziroma verjetna. Jasno je le to, da sistem interkalacije zaradi samovoljnosti svečenikov, *qui publicanis proferrī uel imminui consulto anni dies uolebant*,⁸⁹ ni deloval.

Makrobij nato preide k zadnji fazi ureditve rimskega koledarja, k Cezarjevi reformi (1.14.2–12). O tem, na koga se je Cezar pri svoji reformi zanašal, Makrobij ne poroča, omenja le nekega – sicer neznanega – pisarja Marka Flavija.⁹⁰ Cezar se je najprej odločil končati zmedo zaradi nepravilne interkalacije, ki je privedla do velikega neskladja med koledarskim in sončnim letom. Leto 46 pr. Kr., t. i. *ultimus annus confusionis*, je imelo zato kar 445 dni, kar je omogočilo, da je bil koledar spet usklajen s sončnim letom. Koledarskemu letu je nato po zgledu Egipčanov dodal deset dni in določil, da se mora vsake štiri leta interkalirati dodatni dan v isti mesec, in sicer na isto mesto, kamor so dodatne dni interkalirali že v preteklosti.⁹¹ Deset novih dni je med obstoječe mesece razdelil takole: januarju, sekstilu in decembru je dodal po dva dneva, da so imeli ti meseci sedaj 31 dni, aprilu, juniju, septembru in novembru pa je dodal po en dan, s čimer so imeli ti meseci 30 dni. Februar je pustil pri miru, prav tako marec, maj, kvintil in oktober, in take dolžine mesecev veljajo še danes. Teh dni pa v mesece ni vstavil kar kamor koli, ampak je želel iz verskega spoštovanja do prazničnih dni ohraniti stari položaj non in id v mesecih, zato je dodatne dni vstavil šele po idah ob koncu meseca, ko so se že zaključile verske svečanosti (*feriae*).⁹²

86 *Sat.* 1.13.16–19.

87 Konzul leta 191 pr. Kr.

88 »O začetku interkalacije bodi to dovolj.« (1.13.21)

89 »Ki so želeli v korist pobiralcev davkov leto podaljšati ali skrajšati.« (1.14.1)

90 *Sat.* 1.14.2, glej Kaster, *Macrobius: Saturnalia*, 166 op. 301.

91 *Sat.* 1.14.6.

92 *Sat.* 1.14.9.

Cesarjeva ureditev prestopnih let je povsem logična in ji danes brez večjih težav sledimo. Njegova koledarska reforma je bila javno objavljena z ediktom,⁹³ vendar pa je moral rimski koledar dokončno spraviti v red šele Avgust. Svečeniški so namreč zaradi inkluzivnega štetja namesto na vsaka štiri leta dodatni dan kar 36 let interkalirali na vsake tri leta. Ko je postal problem očiten, je koledar prehiteval za štiri dni. Avgustova rešitev je bila, da se je za dvanajst let prekinila interkalacija, ki se je odtlej dosledno izvajala na vsaka štiri leta.⁹⁴

5. ANALIZA MAKROBIJEVEGA PASUSA O KOLEDARJU

Zgodovina rimskega koledarja, kot jo predstavi Makrobij, je precej zgoščena in deloma tudi napačna.⁹⁵ V obravnavanem pasusu je kljub temu po najboljših močeh v skladu z razpoložljivimi viri popisal rimska prizadevanja po uskladitvi umetno ustvarjenega koledarja z naravnim letom.

Problematična sta že sama pojma Romulovo in Numovo leto, ki ju Makrobij uporablja. Ni namreč jasno, kdaj točno so Rimljani uporabljali taka koledarja, kot se pripisujeta prvima rimskima kraljema. Glede Romulove ureditve se večina antičnih virov strinja, da je leto trajalo 304 dni in imelo le 10 mesecev, začevši z marcem,⁹⁶ vendar je tu potrebno poudariti, da je kakršno koli utemeljeno sklepanje možno le o t. i. Numovem koledarju s 355–dnevnim letom, ki dejansko predstavlja republikanski koledar, kakršen je veljal pred Cesarjevo reformo. Glede zgodovine rimskega koledarja še danes vladajo določena nesoglasja, poleg tega je vedno potrebno imeti v mislih, da so vsi podatki, ki jih viri prinašajo o koledarju, iz obdobja republike in da – vsaj literarni viri – pogosto za nazaj projicirajo kasnejše predstave Rimljanov o svojem koledarju, ki pa ne ustrezajo nujno njegovemu zgodovinskemu razvoju. Tako je moč za 304–dnevno leto z desetimi meseci pokazati, da gre za vsoto dni prvih desetih mesecev julijanskega koledarja in s tem za kasnejšo literarno stvaritev.⁹⁷ Obstoj 10–mesečnega leta je poleg tega retroaktivno postuliran na podlagi imen za mesece. Ti se res končujejo z decembrom (»desetim mesecem«), kar pa ne pomeni, da prvotno rimsko leto ni imelo dvanajstih mesecev.⁹⁸ Čeprav

93 *sic annum ciuilem Caesar ... constitutum edicto palam posito publicauit.* (1.14.13)

94 *Sat.* 1.14.13-15.

95 Temeljno delo, ki obravnava predjulijanski koledar, ostaja Mommsen, *Die römische Chronologie bis auf Cäsar*. Za primerjavo z Makrobijevo predstavitevijo so relevantne strani 8-109. Poleg zgoščenega prikaza v Samuel, *Chronology*, 153-170 in v Bickerman, *Chronology*, 43-50 ostaja najboljši prikaz Michels, *Calendar*. Za t. i. Numov koledar cf. tudi Michels, »The Calendar of Numa«. Novejši prikaz ponujata Rüpke, *Calendar*, in Feeney, *Caesar's Calendar*.

96 Samuel, *Chronology*, 167.

97 Rüpke, *Calendar*, 23. Drugače npr Samuel, *Chronology*, 168, ki meni, da je imelo rimsko leto sprva res le 304 dni.

98 Cf. Allen, »Early Roman Calendar«, 164.

Makrobij (1.12.3–5) kot nesporno zapiše trditev, da je imelo rimsko leto sprva 10 mesecev, je iz paralelnega pasusa pri Cenzorinu (20.2) jasno, da sta vsaj Licinij Macer in Fenestela zagovarjala trditev, da je imelo leto vedno 12 mesecev. Za primitivna ljudstva ni nič nenavadnega, da upoštevajo le tisti del leta, ki je primeren za poljedelstvo in vojskovanje, v čemer najbrž temelji kasnejše prepričanje Rimljanov, da so sprva poznali le deset mesecev.⁹⁹

Tudi predstava, da se je leto začinjalo z marcem, torej z začetkom pomladi, ko se je začela poljedelska in bojna sezona, je deloma izpeljana iz imen mesecev, k njeni utrditvi pa je lahko botrovalo tudi dejstvo, da so se februarja praznovale terminalije, ki naj bi naznanjale konec leta. Različni začetki leta v koledarskem letu – spomnimo se npr. zgolj na diskrepanco med sodobnim šolskim in koledarskim letom – niso nič nenavadnega in danes se zdi, da se je rimsko leto že od samega začetka začinjalo januarja.¹⁰⁰ Po Makrobiju se je torej leto sprva začinjalo marca, na januar pa naj bi začetek leta prenesel Numa, kar je v svoji biografiji drugega rimskega kralja trdil tudi Plutarh.¹⁰¹ Kot možen datum premika začetka leta na januar se v literaturi navaja dejstvo, da sta konzula leta 153 pr. Kr. prvič nastopila službo 1. januarja, kar pa samo po sebi ne pomeni nujno tudi predstavitev začetka leta, saj pred tem konzuli svoje službe niso nastopili ob fiksno določenih datumih.¹⁰²

»Numova ureditev« torej predstavlja sistem republikanskega koledarja, kot je veljal do Cezarjeve reforme. Leto je imelo 355 dni – dan več od primerljivih grških koledarjev, kar Makrobij pripisuje naklonjenosti lihemu številu. V istem stavku (1.13.1) je omenjen tudi Pitagora in resnično je liho število veljalo za srečno ter bilo povezano s pitagorejci. Do povezave te koledarske reforme s pitagorejci je lahko prišlo po letu 181 pr. Kr., ko so bili »odkriti« zakopani Numovi spisi, ki so dokazovali, da je bil drugi rimski kralj resnično filozof, neke vrste pitagorejec *ante litteram*.¹⁰³ Danes seveda ni mogoče z gotovostjo trditi, kdaj se je pojavilo 355–dnevno leto, vendar trditev, da je v ozadju domnevna blagodejnost lihih števil, ni povsem neverjetna.¹⁰⁴

Če je prvotni rimski koledar obsegal 12 lunarnih mesecev, ki so se orientirali po luninih menah, je zaradi neskladja takega leta s sončnim prišlo do reforme, ki je dejansko ukinjala lunarne mesece. 12 lunarnih mesecev namreč

99 Bickerman, *Chronology*, 45.

100 Rüpke, *Calendar*, 23. V rimski družbi je obstajalo več načinov delitve leta: koledar je sprva odražal lunarno leto, potem solarno, obenem je za kmete na podlagi opazovanja letnih časov in vremenskih pojavov veljalo predvsem kmečko leto. Za versko življenje je bila pomembna delitev leta glede na verske praznike, spet drugačna delitev je bila pomembna za trgovino. Ti različni koncepti istega leta so lahko predpostavljali tudi različne začetke. Republikanski koledar je te delitve upošteval na različne načine. Cf. Wolkenhauer, *Sonne und Mond*, 155 isl.

101 *Sat.* 1.13.3; *Plut. Num.* 18–19.

102 Samuel, *Chronology*, 164 op. 4.

103 Pri Rimljanih se je v obdobju republike zakoreninilo prepričanje, da je bil Numa Pitagorov učenec, kar npr. zanikata Cicero (*Rep.* 2.28, *Tusc.* 4.3) in Livij (1.18).

104 Rüpke, *Calendar*, 38–39.

skupaj nanese povprečno 354 dni, kolikor je trajalo grško leto. Ker je bilo zaradi uskladitve koledarskega leta s solarnim potrebno na vsaki dve leti interkalirati 22 ali 23 dni, torej manj kot en lunaren mesec, se meseci niso več skladali z luninimi menami, zaradi česar je bil rimski koledar na poti k solarnemu letu.¹⁰⁵ Viri so si enotni v tem, da je do interkalacije prišlo konec februarja, po terminalijah. Cenzorin (20.6) je to preciziral z navedbo, da so bili dnevi dodani *inter terminalia et regifugium*, torej med 23. in 24. februarjem. Starejša literatura je domnevala, da je do interkalacije vedno prišlo po 23. februarju in da je imel tako interkalirani mesec (*mensis intercalaris*) izmenično 27 ali 28 dni (22 oz. 23 interkaliranih dni + 5 februarskih dni po 23. februarju). Danes se konsenz nagiba k misli, da je imel interkaliran mesec vedno 27 dni, a da so bili dnevi v letih, ko je bilo potrebno interkalirati 23 dni, dodani po 24. februarju.¹⁰⁶

Naslednja in zadnja etapa v razvoju rimskega koledarja je prišla s Cezarjevo reformo. To Makrobij povsem korektno opiše, četudi ne navede povsem natančno, na koga se je Cezar zanašal za pomoč pri pripravi reforme. Komisije, ki jo je sestavil in ki je pod vodstvom Sosigena¹⁰⁷ po egipčanskem zgledu pripravila nov koledar, Makrobij tako sploh ne omenja, pač pa je v *Saturnalijah* imenovan nek pisar Mark Flavij (1.14.2), ki bi lahko bil *pontifex minor*, kar bi pomenilo, da je pontifikalni kolegij sodeloval pri reformi.¹⁰⁸ Glede konca koledarske zmešnjave Makrobij ne omenja, kako točno je Cezar razporedil dodatne dneve, ki so leto 46 pr. Kr. podaljšali na 445 dni. Izmed ohranjenih virov najjasnejši opis dogajanja ponuja Cenzorin (20.8): februarju je dodal 23 dni, novembru in decembru pa skupaj 67, tako da je imelo to leto skupaj 90 interkaliranih dni.

Svečeniško napako pri interkaliranju Makrobij obravnavana relativno na kratko (1.14.13–15), podobno kot Solin (1.46–47).¹⁰⁹ V zvezi s tem naj omenimo, da je moč na podlagi virov rekonstruirati, da je Cezar po svoji reformi prvo interkalacijo predvidel šele za leto 41 pr. Kr., svečeniki pa so jo izvedli že eno leto prej in potem na vsake tri, namesto na štiri leta. Ker je to trajalo 36 let in je potem Avgust za korekcijo koledarja za 12 let prekinil interkaliranje, je sistem rimskega koledarja, kot si ga je zamislil Cezar, dokončno zaživel šele leta 8 po Kr.¹¹⁰

105 Samuel, *Chronology*, 159–160 in Michels, *Calendar*, 17. Nasprotno meni Chantraine, »Zum römischen Kalender«, 115–116.

106 Michels, *Calendar*, 146–172, zlasti 161. Za nasprotni pogled cf. Chantraine, »Zum römischen Kalender«, 116–118.

107 Plin. *NH*. 18.211–12.

108 Rüpke, *Calendar*, 111. Po drugi strani Wolkenhauerjeva, *Sonne und Mond*, 216, opozarja, da bi lahko pri Flaviju, ki ga omenja le Makrobij, šlo za izmišljeno osebo.

109 Cenzorin te napake ne omenja.

110 Samuel, *Chronology*, 156–57. Zanimivo je, da npr. v *Res gestae* Avgustova korekcija koledarja ni omenjena. Cf. Wolkenhauer, *Sonne und Mond*, 237.

Cezarjeva reforma je imela velik vpliv na Rimljane in njihove naslednike.¹¹¹ Julijanski koledar¹¹² ostaja v splošni rabi še danes in se je z območja nekdanjega Rimskega cesarstva razširil na ves svet. Kot smo videli, je bil predhodni republikanski rimski koledar precej nepraktičen in podvržen samovoljnemu interkaliranju s strani rimskih svečenikov, kar je pomenilo, da so koledarski meseci lahko občasno precej odstopali od ustreznih letnih časov.¹¹³ Svetonij, ki je Cezarjevo reformo tako cenil, da jo je postavil na čelo opisa Cezarjeve preureditve rimske države, npr. poročja (*Jul.* 40.1), da se v neki točki čas žetve ni več skladal s koledarskim poletjem in čas trgatve z jesenjo. Diskrepanco, ki je lahko občasno nastala, najbolj pokažeta dva dogodka z znanima datuma: leta 190 pr. Kr. je prišlo do sončnega mrka, ki je po julijanskem koledarju nastopil 14. marca, po republikanskem pa 11. julija; leta 168 pr. Kr. je ponovno prišlo do mrka, ki je po julijanskem koledarju padel na 21. junij, po republikanskem pa na 3. september.

Cezarjeva reforma je tako prvič uskladila koledarsko in sončno leto, kar je pri Rimljanih povzročilo spremembo odnosa do koledarja. To lahko vidimo na podlagi dveh primerov – Varona in Plinija Starejšega.¹¹⁴ Cezarjev sodobnik Varon je nekaj s koledarjem povezanih vprašanj obravnaval v dveh svojih delih – v spisu *O latinskem jeziku*, ki je bil napisan pred Cezarjevo reformo, ter v spisu *O poljedelstvu*, je bil napisan leta 37 pr. Kr., torej po julijanski reformi. V šesti knjigi dela, posvečenega latinskemu jeziku, Varon obravnava tudi rimske praznike skozi celo leto. Zanimivo pri tem je, da le v treh primerih navede datum določenega praznika,¹¹⁵ sicer pa ga točni položaji praznikov znotraj leta ne zanimajo. Pri tem je treba imeti v mislih, da je bil rimski koledar pred Cezarjevo reformo predvsem civilen koledar, torej se je uporabljal za uradne zadeve ali sklepanje pogodb ipd., in kot smo videli zgoraj, se pogosto ni skladal z dejanskim sončnim letom. Za vsakdanje potrebe je bilo torej do neke mere vseeno, na kateri dan v letu so padli prazniki, saj se je to lahko spreminjalo iz enega leta v drugo, poleg tega so bili ljudje zaradi nenatančnosti republikanskega koledarja navajeni spremljati zvezde in se na ta način orientirati v letu za stvari, kot so bila poljedelska opravila. V tem pogledu je Varonov odnos do koledarja podoben Katonovemu, ki je v svojem kmetijstvu posvečenem spisu točne koledarske datume prav tako uporabljal zgolj za uradne potrebe, torej za sklepanje poslov ipd. Prav tako je zanimivo Polibijevo opažanje (19.14 in nasl.), da mora general temeljito poznati gibanje zvezd in zodiak, da lahko

111 Kratek pregled tega je v Feeney, *Caesar's Calendar*, 196–201.

112 Seveda je danes poznan kot gregorjanski koledar, poimenovan po papežu Gregorju XIII, ki je v 16. stoletju spremenil pravilo glede interkalacije prestopnih dni in ponovno uskladil koledar s sončnim letom.

113 Cf. Prav tam, 193–94.

114 Prav tam, 198–200.

115 Prav tam, 199 op. 146 (na str. 296).

pravilno načrtuje premike svojih enot, uporabe koledarja (grški koledarji so bili seveda prav tako nezanesljivi kot rimski) pa v tem pasusu ne omenja.¹¹⁶

Spremenjen odnos do koledarja, ki ga je prinesla uskladitev koledarskega in sončnega leta, se vidi iz Varonovega dela *O poljedelstvu*. V njem v pasusu (1.28.1), ki omenja, v katerem zodiakalnem znamenju je sonce na dan, ko se začenja vsak izmed štirih letnih časov, za te dneve navede tudi točne datume, česar pred Cezarjevo reformo ne bi mogel storiti in zaradi nestabilne narave republikanskega koledarja to tudi ne bi imelo smisla.¹¹⁷ Ista sprememba je razvidna tudi pri drugem, nekoliko kasnejšem avtorju – namreč pri Pliniju Starejšem. Ta je v svojem *Naravoslovju* posvetil daljši pasus (18.201–320) letu, s poudarkom na kmetijskem letu. Kot bi pričakovali glede na naravo Plinijevega dela, vsebuje ta pasus precej več koledarskih datumov kot pravkar omenjeno Varonovo delo, za nas pa je zanimiv zlasti odsek, v katerem obravnava vprašanje, kdaj se sejejo določeni posevki. Plinijevo stališče glede časa setve je bilo, da je treba upoštevati koledar in vreme, vendar na tem mestu (18.205) zapiše, da se nekateri sploh ne ozirajo na vreme, temveč se ravnajo izključno po koledarju. To pred uvedbo julijanskega koledarja seveda ni bilo mogoče.

Četudi je Cezarjeva reforma modernizirala rimski koledar in njegovo uporabnost s tem premaknila iz formalne državne sfere na vsa področja življenja, saj so se Rimljani lahko zanesli, da bodo isti meseci vsako leto padli v isto obdobje in letni čas, pa za razliko od današnjega časa, ko uporabljamo le en koledar, julijanski koledar ni nemudoma nadomestil vseh ostalih. Slednji se je uveljavil na slabo urbaniziranem zahodu cesarstva, na vzhodu pa so številna grška mesta še več stoletij po Cezarjevi smrti ohranila svoje lokalne koledarje, ki se od julijanskega niso razlikovali le po imenih mesecev. Prav tako je potrebno imeti v mislih tudi dejstvo, da so bili številni rimski prazniki, ki so bili zabeleženi v fastih, v prvi vrsti prazniki mesta Rim, ne pa vseh rimskih mest ali celotnega cesarstva, kar je uradnemu koledarju vedno dajalo nekoliko specifičen, na cesarsko prestolnico vezan značaj.¹¹⁸

6. IMENA MESECEV

Ekskurza o koledarju Makrobij ni izkoristil zgolj za sumarno predstavitev razvoja rimskega koledarja, temveč tudi za razlage imen mesecev in predstavitev nekaj z njimi povezanih obredov, zato bo v nadaljevanju na kratko predstavljeno, kaj Makrobij pove o tej temi. Tu se je večkrat posluževal etimoloških in religioznih razlag, ki so bile plod rimske antikvarne literature.

116 Michels, *Calendar*, 16 op. 19.

117 Kot zanimivost navajam Varonove datume: pomlad se začenja 7. februarja, poletje 9. maja, jesen 11. avgusta, zima pa 10. novembra.

118 Feeney, *Caesar's Calendar*, 209–211.

O Januarju (1.13.3) pravi, da je ime dobil po dvoglavem bogu Janu, saj se tudi ta mesec ozira nazaj v staro in naprej v novo leto.

Februar (1.13.3) je po Makrobiju poimenovan po bogu Februu, ki nadzoruje obredno čiščenje (*lustratio*), saj je treba februarja državo obredno očistiti.

Za marec (1.12.5–7), ki je bil prvi mesec v »Romulovem« letu, pravi, da je poimenovan na čast Romulovega očeta Marsa. Tega meseca vestalke prižgejo nov ogenj, na Regiji, po kurijah in domovih svečnikov se nameščajo novi lovorovi venci, učitelji dobivajo plačilo za celoletno delo, pobirajo se davki in rimske matrone sužnjem nosijo hrano. S tem naj bi jih vzpodbujale k dobremu delu, tako kot se jim s prinašanjem hrane decembra med saturnalijami gospodarji zahvalijo za dobro služenje.

April (1.12.8–14) ponuja Makrobiju možnost naštevanja več razlag njegovega imena. Po eni izmed možnosti naj bi ime prišlo iz grščine – mesec naj bi se sprva imenoval *aphrilis*, po grški besedi za peno (ἀφρός). Ker se je iz pene rodila Venera, je torej Romul s tem imenom želel počastiti svojo mater Venero, ki ji je namenil drugi mesec v letu. Druga razlaga imena april je, da gre za *aperilis*, za mesec, ki odpira. Aprila se namreč leto otopli, skopni sneg, vreme ni več tako oblačno in rastlinje začenja rasti in brsteti.

Največ prostora zasedajo številne interpretacije, povezane z mesecem majem (1.12.16–29), ki jih za ilustracijo zgolj navajam. Makrobij najprej omeni, da je po mnenju Fulvija Nobiliorja do poimenovanja prišlo po Romulovi delitvi ljudstva v dve skupini, *maiores* in *iuniores*. Na čast prvih je bil poimenovan maj, na čast drugih pa junij. Po mnenju drugih naj bi Rimljani ta mesec prevzeli iz Tuskula, kjer obstaja bog Maj, ki je identičen z Jupitrom. Cincij omenja, da je mesec dobil ime po Maji, Vulkanovi ženi, vendar Pizon pravi, da je bil Vulkan poročen z Majesto in ne z Majo. Nekateri pravijo, da je Maja Merkurjeva mati, Kornelij Labeo pa trdi, da je Maja v bistvu boginja Zemlja, ki ji Rimljani pravijo *Bona Dea* (Dobra boginja). Po drugih interpretacijah gre pri tej Maji za Prozerpino ali za neko Favno hčer, ki jo je njen oče hotel posiliti – sprva neuspešno, potem pa se je spremenil v kačo in uresničil svoje nečiste namene. Po interpretaciji tretjih gre dejansko za Medejo.

Za junij (1.12.30–33) Makrobij ponuja le dve interpretaciji – ali je poimenovan na čast Junone – prvotno ime naj bi bilo namreč »junonij«, kakor se je ta mesec imenoval v fastih v Ariciji in Prenestu, ali pa je mesec poimenovan po Juniju Brutu, prvem konzulu po izgonu kraljev.

Julij (1.34) je svoje prvotno ime kvinktil (»peti mesec«) obdržal tudi potem, ko je Numa letu dodal januar in februar, nato pa je bil na predlog Marka Antonija poimenovan po Juliju Cezarju, ki se je tega meseca tudi rodil (12. julija 100 pr. Kr.).

V povezavi z avgustom (1.12.35) je Makrobij pomemben vir, ker citira del senatnega odloka, s katerim je bil sekstil (»šesti mesec«) preimenovan po

prvem rimskem cesarju, ker je ta skozi leta več svojih uspehov dosegel prav tega meseca.¹¹⁹

S preostalimi meseci (1.12.36–37), ki so obdržali svoja prvotna numerična imena, Makrobij opravi sumarno, saj niso omogočali vključitve nadaljnjih etimoloških ekskurzov. Znano je sicer, da so tudi nekateri izmed teh doživeli začasno preimenovanje.¹²⁰ Makrobij v zvezi s tem omenja le september in oktober, ki ju je Domicijan preimenoval v germanik in domicijan (torej je oba meseca poimenoval po sebi), kar je bilo po njegovi smrti razveljavljeno.¹²¹ Iz drugih virov je znano, da so se v rimskem koledarju želeli ovekovečiti tudi drugi cesarji. Neron je po sebi preimenoval kar tri mesece – april, maj in junij,¹²² najobsežnejša pa je bila Komodova reforma, v okviru katere je bilo preimenovanih vseh dvanajst mesecev. Ker Makrobij izmed pravkar naštetih sprememb omenja le Domicijanovo, lahko vir, na podlagi katerega temelji ta del *Saturnalij*, datiramo v čas med Domicijanom in Komodom.¹²³ Prav tako se pri omembi verskih praznikov ali posebnosti v posameznih mesecih omeji le na tiste mesece, kjer bi take stvari lahko služile za etimološko razlago imena, kar pomeni, da o zadnjih šestih mesecih ne pove tako rekoč ničesar¹²⁴

7. KALENDE, NONE, IDE

Drugi del ekskurza o koledarju (1.15.4–16.36) predstavlja razprava o nekaterih posebnih dneh v letu. Zaradi dolžine tega dela se bom v nadaljevanju omejil zgolj na to, kar Makrobij pravi o kalendah, nonah in idah.

Prvotni rimski meseci so bili lunarni in odsev tega so trije posebni dnevi, ki so se zvrstili v vsakem mesecu – kalende, none in ide.¹²⁵ Kalende so bile prvi dan v mesecu, none peti ali sedmi, ide pa trinajsti ali petnajsti. Ti trije

119 Leta 43 pr. Kr. je avgusta nastopil svoj prvi konzulat, leta 30 pr. Kr. je avgusta pokoril Egipt, avgusta 29 pr. Kr. pa je imel v Rimu tri triumfe.

120 O tendencah mogočnih Rimljanov po ovekovečenju lastne veličine s spreminjanjem rimskega koledarja, najsi je šlo za imena mesecev ali za ustanavljanje praznikov, ki so obeleževali obletnice kakšnih pomembnih vojaških zmag, cf. prav tam, 188–9.

121 Cf. Suet. *Dom.* 13.3: *post autem duos triumphos Germanici cognomine assumpto Septembrem mensum et Octobrem ex appellationibus suis Germanicum Domitianumque transnominavit, quod altero suscepisset imperium, altero natus esset.* »Po dveh triumfih pa je prevzel pridevek Germanik in po sebi preimenoval september in oktober v germanik in domicijan, saj je pod prvim imenom postal cesar, pod drugim pa se je rodil.« Ime Germanik je postalo del njegove cesarske titulature po zmagi nad Germani. Znano je tudi, da je senat želel preimenovati mesec september po Tiberiju, oktober pa po njegovi materi Liviji, kar pa je Tiberij zavrnil (Suet. *Tib.* 26.2).

122 Za april cf. Tac. *Ann.* 15.74.1: *tum ... mensisque Aprilis Neronis cognomentum acciperet.* »Tedaj je bil tudi mesec april preimenovan po Neronu.« Novo ime je bilo *Neroneus*. Za maj in junij cf. Tac. *Ann.* 16.12.2. Maj je dobil ime *Claudius*, junij pa *Germanicus*. Vsa tri nova imena izhajajo iz Neronovega uradnega imena *Claudius Nero Caesar Germanicus*.

123 Wissowa, *De fontibus*, 22–23.

124 Po naključju je tudi Ovidij v svojem *Rimskem koledarju* prišel zgolj do polovice leta.

125 O teh dneh Makrobij poroča v *Sat.* 1.15.4–22.

dnevi so prvotno ustrezali trem luninim menam – kalende so pomenile dan po mlaju, ko je postal viden nov lunin krajec,¹²⁶ none so bile dan, ko je bila vidna polovica lune, na ide pa je bila polna luna.¹²⁷ Izmed teh dni sta bila sprva fiksna le dva: kalende so vedno padle na prvi dan v mesecu, ide pa osem dni (po rimskem inkluzivnem štetju devet) za nonami.¹²⁸ Ker lunarni meseci niso vsi enako dolgi zaradi eliptične orbite Lune in ker se med vrtenjem Lune okrog Zemlje obe telesi hkrati vrtita okrog Sonca, dolžina sinodičnega luniniga meseca, ki povprečno traja 29.53 dni, variira za skoraj 13 ur.¹²⁹ Zaradi različno dolgih mesecev je tudi datum non variiral in so ga svečeniki določili šele na kalende.¹³⁰ Ti trije dnevi so pomenili tudi osnovo za datacijo ostalih dni v mesecu. Za razliko od današnjega sistema Rimljani namreč dni v mesecu niso šteli od 1 do 31, temveč so jih šteli nazaj od naslednjih kalend, non ali id. Prvotno je imel rimski mesec še en poseben dan, ki je predstavljal nekakšne zrcalne none, *Tubilustrium*, ki je bil osem dni po idah in prav toliko dni pred naslednjimi kalendami, vendar je ta dan v zavesti Rimljanov hitro zamrl.¹³¹

V zvezi s temi posebnimi dnevi Makrobij navaja več zanimivosti. Preden je Gnej Flavij javno objavil rimski koledar, je imel izključen pregled nad njim pontifikalni kolegij (1.15.9). Eden izmed njegovih članov, *pontifex minor*, je opazoval pojav prvega krajca po mlaju. Ko je postala luna vidna (na kalende), je novico sporočil *regi sacrificulo*, s katerim sta skupaj opravila žrtvovanje in sklicala ljudi na Kapitol v bližino *curiae Calabrae*, ki je stala blizu Romulove kočice. Tam jim je pontifeks sporočil, čez koliko dni bodo nastopile none, in v primeru, da je bilo to čez 5 dni, petkrat izrekel besedo *calo*, ki izvira iz grškega glagola *καλώ*, kar pomeni »kličem«. Če so none nastopile čez sedem dni, je svečenik *calo* ponovil sedemkrat. Dejansko se je formula glasila *calo Iuno Coeuella*.¹³² Od tod naj bi tudi izviral tudi ime kurije (*curia Calabra*), pred katero se je na kalende zbralo ljudstvo (1.15.10–12).

Funkcija non je bila, da so se na ta dan v mestu zbrali okoliški podeželani in od *rexa sacrorum* izvedeli, kdaj bodo tisti mesec potekali verski prazniki (1.15.12). Ide kakšnih posebnih funkcij niso imele. V zvezi s tem lahko rečemo, da je bil ritual, ki ga Makrobij povezuje s kalendami, najbrž kasneje izumljen na podlagi etimološke razlage imena za ta dan in zato ni zanesljivo, v kolikšni meri Makrobijev opis drži.¹³³ Za konec omenimo le, da Makrobij poleg kalend tudi za ide ponuja več etimoloških razlag. Po eni strani naj bi zato,

126 *Sat.* 1.15.5.

127 *Sat.* 1.15.15.

128 Od tod tudi njihovo ime, *sc. a. d. nonum idus*. Cf. Rüpke, *Calendar*, 25.

129 Samuels, *Chronology*, 5–11.

130 Rüpke, *Calendar*, 30.

131 Prav tam, 26 in nasl.

132 Varro, *Ling.* 6.27.

133 Rüpke, *Calendar*, 25.

ker je tedaj vidna polna luna, ime prišlo iz glagola *uidere* (*uidus* oziroma *idus*), po mnenju drugih je ime grško (iz εἶδος, »oblika«). Ime bi lahko prišlo tudi od posebnih ovc (*ouis idulis*), ki so jih Etruščani na vsake ide žrtvovali Jupitru, po Makrobiju pa je najverjetneje njihovo ime izvira iz dejstva, da mesec delijo na pol, saj naj bi v jeziku Etruščanov *iduate* pomenilo *diuidere*, tako kot je *uidua* dejansko *ualde idua* oziroma *ualde diuisa*, se pravi *a uiro diuisa*.¹³⁴

Opis posebnih dni Makrobij zaključí z raznimi prazničnimi dnevi in dnevi, ki veljajo za nesrečne oziroma za ugodne za kakšno stvar. Ker le-ti ne vplivajo na strukturo koledarja, v tem prispevku ne bodo obravnavani.

8. ZAKLJUČEK

Makrobijev ekskurz o rimskem koledarju je v ohranjeni antični literaturi najdaljši strnjen opis, posvečen tej temi. Kot je prispevek pokazal, so Makrobija pri njegovem pisanju vodile predvsem antikvarske težnje. Njegova glavna želja je bila, da je v okviru *Saturnalij*, ki so ponujale zgoščen pregled za poznoantično aristokracijo pomembnih kulturnih tem, ponudil kratek pregled razvoja koledarja in raznih z njim povezanih posebnosti. Kot velja za celotne *Saturnalije*, tudi ekskurz o koledarju temelji primarno na republikanskih virih, četudi prek posrednikov Svetonija in Kornelija Labeona. Lep del navedenega v Makrobijevem času ni več veljal, saj so po prepovedi poganstva številni praznični dnevi izgubili svoj prvoten značaj ali pa so sploh izginili iz rimskega koledarja. Obenem se je do 5. stoletja korenito spremenil tudi sistem rimske uprave, zato številne posebnosti, ki so regulirale delovanje rimskih uradnikov in ki jih omenja Makrobij, tedaj niso več obstajale, saj so primarno sodile v kontekst rimske republike.

Zanimivo je tudi vprašanje, česa vsega Makrobij ne obravnava. Tako nikjer ne omenja, zakaj Rimljani dneve v mesecu štejejo nazaj, nikjer se niti ne dotakne zapletenega vprašanja datiranja let po konzulih, olimpijadah ali *ab urbe condita*. Prav tako se z izjemo nundin nikjer ne naveže na način delovanja rimskega tedna oziroma niti ne omenja, da je kakšna taka koledarska enota sploh obstajala, čeprav bi mu po poganskih bogovih poimenovani dnevi v tednu ponujali možnost za daljše poglavje o razlogih za tako poimenovanje. Obenem je rimski koledar predstavljen kot nekakšna monolitna stvaritev, ki velja za celotno cesarstvo, četudi so npr. grška mesta še v Makrobijevem času deloma ohranila svoje stare koledarje, katerih meseci se ne le po imenu, pač pa tudi po številu dni in po svojem začetku niso ujemali z julijanskim koledarjem. Le-ta je nato ostal v veljavi še dobro tisočletje vse do 16. stoletja, ko je doživel svojo zadnjo korekcijo v obliki gregorijanskega koledarja.

¹³⁴ Sat. 1.15.17.

Kot smo videli, je v določenih ozirih Makrobij problematičen oziroma pomanjkljiv vir za preučevanje rimskega koledarja. Kljub temu je njegov koledarski ekskurz pomemben vir za zgodovino koledarja in predvsem za percepcije, ki so jih imeli Rimljani o svojem koledarju. Danes nobena razprava o rimskem koledarju ne more mimo tega besedila, njegovo vrednost pa so prepoznali že pred 19. stoletjem, ko je vladalo veliko zanimanje za antične koledarje. V srednjem veku je večina ljudi, ki so znali brati in ki so brali Makrobija, posegla po njegovem *Komentarju*, vendar tudi *Saturnalije* niso ostale povsem brez odmeva. Njihov koledarski del (1.12–15) je bil v 7. stoletju ekscerpiran na Irskem in je nastopal kot samostojno delo z naslovom *Disputatio Chori et Praetextati*.¹³⁵ Neznani avtor je Makrobijevo besedilo mestoma precej skrajšal in izpustil določene preveč poganske konotacije, ki za nekoga, ki ga je zanimalo delovanje koledarja, v 7. stoletju niso imele nobene uporabne vrednosti. Ta ekcperpt je v 8. stoletju v svojih delih citiral Beda, ki naj bi ga poznal prek nekega posrednega dela iz druge polovice 7. stoletja. Že v obdobju renesanse so *Saturnalije* postale precej bolj priljubljeno in brano delo, saj so podobno kot *Atiške noči* Avla Gellija ponujale nekakšen rudnik raznih realij, anekdot in kuriozitet, s katerimi so humanisti lahko obogatili svoja dela in pokazali svojo učenost. Kasneje je vzporedno s prevladujočim mnenjem, da so poznoantična besedila v jezikovnem in umetniškem smislu manjvredna, priljubljenost *Saturnalij* upadla in še danes ostajajo na obrobju kanona antičnih latinskih besedil.

Matej Petrič, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta;
 matej.petric@ff.uni-lj.si

BIBLIOGRAFIJA

- Alle, Bernard. »The Early Roman Celandar.« *The Classical Journal* 43, št. 3 (1947): 163–68.
- Cameron, Alan. »The Date and Identity of Macrobius.« *The Journal of Roman Studies* 56, št. 1 in 2 (1966): 25–38.
- Cameron, Alan. *The Last Pagans of Rome*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Chantraine, Heinrich. »Zum römischen Kalender.« *Hermes* 104, št. 1 (1976): 115–118.
- Feeney, Denis. *Caesar's Calendar*. Berkeley: University of California Press, 2007.
- Freyburger, Gérard, izd. *Censorinus: Le jour anniversaire de la naissance*. Pariz: Les Belles Lettres, 2019.
- Herzog, Reinhart, in Lebrecht Schmidt, Peter, ur. *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike. Zv. 6.1 Die Literatur im Zeitalter des Theodosius (374–430 n. Chr.)*. München: C. H. Beck, 2020.
- Holford-Strevens, Leofranc, izd. *Auli Gelli Noctes Atticae*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Holford-Strevens, Leofranc, izd. *The Disputatio Chori et Praetextati*. Turnhout: Brepols, 2019.

¹³⁵ Za delo glej Holford-Strevens, *Disputatio*, 1–7.

- Hüttig, Albrecht. *Macrobius im Mittelalter. Ein Beitrag zur Rezeptionsgeschichte der Commentarii in Somnium Scipionis*. Frankfurt na Majni: Peter Lang, 1990.
- Jones, Arnold Hugh Martin, Martindale, John Robert, in Morris, J., ur. *The Prosopography of the Later Roman Empire*. 1. zvezek (A.D. 260–395). Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
- Jones, Christopher. *Between Pagan and Christian*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014.
- Kaster, Robert, izd. *Macrobius: Saturnalia*. Zv. 1. Loeb Classical Library 510. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.
- Kaster, Robert, izd. *Macrobius Ambrosius Theodosius: Saturnalia*. Oxford Classical Texts. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Mayhoff, Karl, izd. *C. Plinii Secundi Naturalis historiae libri XVI–XXII*. Stuttgart: B. G. Teubner, 1892.
- de Melo, Wolfgang, izd. *Varro: De lingua Latina*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Michels, Agnes. »The Calendar of Numa nad the Pre-Julian Calendar.« *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 80 (1949): 320–46.
- Michels, Agnes. *The Calendar of the Roman Republic*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1967.
- Mommsen, Theodor, izd. *C. Iulii Solini Collectanea rerum memorabilium*. Berlin: In aedibus Friderici Nicolai, 1864.
- Mommsen, Theodor. *Die römische Chronologie bis auf Cäsar*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1859.
- Reynolds, Leighton in dr., izd. *Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics*. Oxford: Clarendon Press, 1983.
- Romer, Frank. »Reading the Myth(s) of Empire: Paradoxography and Geographic Writing in the *Collectanea*.« V: *Solinus. New Studies*, ur. Kai Brodersen, 75–89. Heidelberg: Verlag Antike, 2014.
- Rüpke, Jörg. *The Roman Calendar from Numa to Constantine*. Oxford: Wiley Blackwell, 2011.
- Salzman, Michele Renee. *The making of the Christian Aristocracy. Social and Religious Change in the Western Roman Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.
- Samuel, Alan. *Greek and Roman Chronology*. München: C. H. Beck, 1972.
- Wissowa, Georg. *De Macrobbi Saturnaliorum fontibus capita tria*. Breslau: 1880.
- Wolkenhauer, Anja. *Sonne und Mond, Kalender und Uhr. Studien zur Darstellung und poetischen Reflexion der Zeitordnung in der römischen Literatur*. Berlin: deGruyter, 2011.

IZVLEČEK

Članek obravnava koledarski ekskurz iz Makrobijevih *Saturnalij*. To antikvarno delo iz prve polovice 5. stoletja vsebuje dva pasusa, posvečena koledarskim vprašanjem (Sat. 1.3 in 1.12.16), ki sta predvsem zaradi virov, na katerih temeljita, kot tudi zaradi obširnega prikaza še danes nepogrešljiv vir za preučevanje rimskega koledarja. Vsebudeta namreč številne podatke, ki manjkajo v primerljivih pasusih pri Cenzorinu in Solinu. V članku se najprej posvečam avtorju *Saturnalij*, Makrobiju Ambroziju Teodoziju. Po predstavitvi

Saturnalij in njihove strukture se težišče članka prenese na osvetlitev koledarskega pasusa in na njegovo umestitev v *Saturnalije*. V tem delu skušam pokazati, zakaj je Makrobij omenjal določene stvari in v kolikšni meri zapisano drži oziroma je plod kasnejše antikvarne literature, na podlagi katere je Makrobij pisal.

Ključne besede: Makrobij, Saturnalije, rimski koledar, meseci, rimska republika, pozna antika

ABSTRACT

Macrobius' description of the roman calendar

This paper is concerned with the large portion of the first book of Macrobius' *Saturnalia* dealing with the intricacies of the roman calendar. The *Saturnalia*, dating from the first half of the 5th century, is even today an invaluable source for anyone interested in the history of the roman calendar, primarily because it is based on several otherwise lost authors and contains a much fuller and more detailed description of the development of the calendar than similar passages in Censorinus or Solinus. The paper thus offers a presentation of Macrobius, an important 5th century author, and then deals with the structure and content of the *Saturnalia*. Its main focus is an analysis of the description of the roman calendar (*Sat.* 1.3 & 1.12-16). In it I hope to show what led Macrobius to include certain things in his description and to what extent his text is a reliable witness to the history of the calendar.

Keywords: Macrobius, Saturnalia, Roman calendar, months, Roman republic, late antiquity

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.1.107-124>

Marko Marinčič

Evropska »večjezičnost« in klasična jezika

*Caietano Gantar nonagenario,
quia bonis artibus semper favit*

Klasična jezika, latinščina in stara grščina, sta v uradnih dokumentih Sveta Evrope, ki govorijo o evropski večjezičnosti, vseprisotna.¹ Tudi v uradnem sklepu Sveta EU nastopata »kot vir številnih modernih jezikov ... olajšujeta učenje jezikov in prispevata k ohranjanju/razvijanju [sustainability] naše skupne dediščine«, vendar tudi konkretno v zvezi s prizadevanji za učenje tretjega jezika.² Priročnik Sveta Evrope jima v sklopu plurilingvizma namenja mesto, skoraj enakovredno mestu modernih tujih jezikov.³ Tudi slovenska *Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018* poudarja potrebo po njunem učenju »po vsej vertikali«. Čeprav je položaj latinščine v osnovni šoli čedalje slabši⁴ in je celo projekt obveznega drugega tujega jezika v osnovni šoli zastal,⁵ se je latinščina ob drugih tujih jezikih uspešno vključila v pilotni projekt *Jeziki štejejo* (2017–2022).⁶ Vendar ta projekt ob vseh dobrih namenih ni mogel nadomestiti tistega, kar bi lahko omogočila uvedba obveznega drugega tujega jezika, če bi bila med te tuje jezike vključena tudi latinščina.

1 Coste, *Plurilingual and Pluricultural Competence*, isti: *Plurilingual and Intercultural Education*; Cavalli, *Plurilingual and Intercultural Education*.

2 Svet Evropske unije, *Council conclusions*.

3 Beacco, *Guide for the Development and Implementation of Curricula* (2016, prva, delovna izdaja 2010). Precej manj spodbuden je najnovejši (2019) dokument Evropske komisije, *Priporočilo sveta*, ki klasičnih jezikov sploh ne omenja, vendar tudi pouk modernih jezikov omejuje na osnovne potrebe komunikacije znotraj enotnega trga dela in v večjezičnih okoljih.

4 Temeljit pregled Pirkmajer Slokan, »Pregled pouka latinščine«.

5 Še preden ga je pokopala finančna kriza, je bil deležen številnih neutemeljenih kritik, katerih skupni imenovalec – »angleščina zadostuje, vse ostalo je prenaporno« – je bil karseda neskladen s političnimi usmeritvami EU.

6 Gl. <https://www.zrss.si/objava/jest-jeziki-stejejo>, obiskano 1. 9. 2020.

Povsem jasno je, da vloga klasičnih jezikov v osnovni in srednji šoli ne more biti enaka vlogi govorenih jezikov. Če odmislimo hvalevredne, a v veliki meri eksotične poskuse obujanja latinščine kot živega jezika,⁷ raven sporazumevanja tu odpade. Ob koristih, ki jih ima pouk klasičnih jezikov za splošno (jezikovno) izobrazbo in pri učenju modernih jezikov, ostaja idealni cilj branje antičnih klasikov in novoveške latinščetve, seveda vključno z napisi, dokumenti, ostanki znanstvene latinščine v medicini in drugod, in vendar gre v vseh primerih za pisna besedila. Toda kar zadeva pot do tega cilja, je didaktika klasičnih jezikov v 20. stoletju doživela podobne spremembe kot didaktika modernih jezikov. Reforma pouka modernih tujih jezikov, ki jo je (s kar prepogosto citiranim člankom) sprožil nemški jezikoslovec Wilhelm Viëtor,⁸ je sicer res pomenila reorientacijo k bolj praktičnim ciljem: branje (modernih) klasikov že dolgo ni več edini ali poglobilni cilj; vendar se je tudi v primeru, ko imamo v mislih najzahtevnejše cilje, zdel nujen zlasti odmik od *metode*, ki so jo moderni jeziki povzeli po klasičnih in temelji na pouku slovnice, učenju leksike in na prevajanju. Izraz »pruska« metoda, ki se danes v anglofonem svetu pogosto slabšalno rabi za t. i. *grammar-translation method*, prvotno sploh ni bil slabšalen; izvira iz vplivne priredbe nemških učnih metod, ki jo je leta 1844 objavil B. Sears pod naslovom *The Ciceronian or the Prussian Method of Teaching the Elements of the Latin Language*.⁹

»Pruske« metode danes niti med učitelji klasičnih jezikov ne goji nihče več; celo v okoljih z osemletnim poukom latinščine, ko cilj ostaja branje (tudi zahtevnejših) izvirnikov, je prevladalo spoznanje, da prepodrobno ukvarjanje z opisno slovnico, zlasti z oblikoslovjem, kvečjemu ovira »akulturacijo« v starem jeziku in da so bolj neposredne metode s poudarkom na branju in z elementi aktivne rabe učinkovitejše. Zagovorniki teh pristopov se radi (nekoliko naivno) sklicujejo na Montaigna, ki s katerim se je vzgojitelj od najzgodnejšega otroštva pogovarjal v latinščini: »Brez večšine, brez knjige, brez slovnice in pravil, brez šibe in solza sem se naučil latinščine, enako čiste, kot jo je znal moj učitelj v šoli.« (*Eseji* 1.26, *O vzgajanju otrok*) A čeprav aktivna uporaba jezika ni več cilj, je živa (deloma aktivna) uporaba latinščine preverljivo učinkovita pot, tudi ko poglobilni cilj ostaja razumevanje besedil oz. branje.¹⁰

7 Glede žive uporabe latinščine med klasičnimi filologi vlada globoko nesoglasje. Številni jo zavračajo zaradi ekscesnih pojavov, ko tradicija latinskega humanizma pomeni (skoraj samo še) oblačenje v toge, venčanje z lovorom in histrijske govorniške nastope, po možnosti v klasični oz. restituirani izgovorjavi. Vendar posamezni nedolžni ekscesi niso prepričljiv argument zoper živo rabo latinščine, četudi je ta omejena na akademska okolja in gimnazijske kontubernalije.

8 *Der Sprachunterricht muss umkehren!*

9 Slabšalno ga omenja tudi Richards, *Approaches and Methods*, 5, vendar z napačno letnico prve izdaje.

10 »Direktno« metodo je na področju pouka latinščine uspešno razvil danski latinist Hans Henning Ørberg (1920–2010), zlasti z učbenikom v dveh delih *Lingua Latina per se illustrata*; o metodi gl. <https://lingualatina.dk>. Vendar obstajajo tudi kompromisne poti z reducirano opisno slovnico in agresivnejšim pristopom k branju; uspešna primera sta učbenika *Learn to Read Latin* in *Learn to Read Greek*, ki sta nastala pri pouku odraslih na univerzi Yale; slovenska izdaja latinskega učbenika Keller in Russell, *Latinščina od besed do branja*.

Ob tem se sliši protislovno, da se je edini resen poskus, latinščino uveljaviti znotraj *Skupnega evropskega jezikovnega okvira* (mednarodno uveljavljena kratica je *CEFR*, tj. *Common European Framework of Reference for Languages*; v slovenščini SEJO),¹¹ pojavil v skupini zmernih tradicionalistov, ki jim je *Latinitas viva* v veliki meri tuja. Wulf Brendel, Peter Kuhlmann, Dietmar Nagel in Heike Vollstedt so oblikovali zelo domišljen latinski »portfolio« v skladu s SEJO, natančno razčlenjen po ravneh od A1 do B2 in opremljen z nalogami za preverjanje in samopreverjanje. Model, ki so ga doslej uporabljali zlasti na Spodnjem Saškem, je ob nastanku podrobno pojasnil Peter Kuhlmann.¹² »Portfolio« (*Folia Portabilia Linguae Latinae*) je zgledno oblikovan in neposredno uporaben. Nenavadna in nenavadno dosledno izpeljana je zlasti odločitev, da bo živo rabo jezika, ki je ključni cilj učenja modernih jezikov, v celoti nadomestila nekakšna zgodovinska »medkulturna kompetenca«. Avtorji se v velikem loku izogonejo področju ustnega in pisnega sporazumevanja ter ga *en bloc* nadomestijo s komparativnim in kontrastivnim spoznavanjem antične kulture:

Medtem ko je v skupnem okviru (*SEJO*) jezikovno znanje opisani samo s kategorijama »znanje« (deklarativna raven) in »kompetenca« (proceduralna raven), latinski portfolio vključuje tudi razsežnost »primerjanja in razumevanja«. To utemeljujemo z dejstvom, da ravno pri pouku latinščine dvojezičnost in zgodovinska oddaljenost posredovane snovi zahtevata neprestano primerjanje in sopostavljanje, zato je vodilno didaktično-metodično načelo poučevanja primerjalno-konstrativni postopek.¹³

Na prvi pogled se zdi, kot da skušajo avtorji »prelisičiti« skupni evropski okvir. Poskus seveda razkriva globoko nekompatibilnost klasičnih jezikov z »okvirom«, kot je zamišljen. Ključni cilj *Okvira* je izboljšanje sporazumevanja med govornimi skupinami Evrope, še posebno v razmerah čedalje bolj enotnega trga dela; celo »medkulturno« kompetenco Okvir omenja predvsem deklarativno, npr. v zvezi s spoštovanjem kulturne različnosti itd. V takem kontekstu latinščina učinkuje kot tujek. In vendar omejitve *Okvir* na neposredno sporazumevalno kompetenco razkriva pomanjkljivost, ki v enaki meri kot »mrtve« zadeva tudi žive jezike. Zdi se, da se Kuhlmann s to pomanjkljivostjo hudomušno okorišča, ko razsežnost primerjanja in razumevanja uvaja kot nekaj povsem novega, kot »kulturno posebnost«, ki je posebej lastna pouku

11 Barbara Zlobec me opozarja tudi na italijanski projekt *Certificazione linguistica del latino* (CLL), ki se od leta 2016 uveljavlja v Italiji; zanimivo je, da se CLL po analogiji s tujimi jeziki precej jasno omejuje na preverjanje jezikovnega znanja, in sicer na ravneh A1 do B2. S sistemom sem ob oddaji prispevka lahko seznanil zgolj površno, zato ga podrobneje ne morem predstaviti. Prim. zlasti <http://www.cusl.eu/wordpress/?cat=51>, obiskano 1. 9. 2020. Anglofonim okoljem sem se v celoti izognil, saj gre za povsem drugačne izobraževalne tradicije.

12 »Das Lateinportfolio.«

13 Prav tam, 54; prev. M. M.

latinščine (skoraj kot vidik »drugačnosti«, ki jo je treba v imenu medkulturnega dialoga spoštovati ...).

Eden od razlogov, da »skupni evropski okvir« na ravneh C1 in C2 ni nikdar povsem zaživel, je v tem, da sistem ni mogel (in tudi ne more) rešiti temeljne zagate: neposredna jezikovna kompetenca se prepleta z izobrazbo oz. kulturnim horizontom uporabnika. Ta namreč na stopnji C1 »jezik uporabljaja prožno in učinkovito, tako za družabne kot za akademske in poklicne namene. Tvoriti zna jasna, dobro organizirana in poglobljena besedila o kompleksnih temah«. ¹⁴ Na stopnji C2 zna pisati »povzetke in kritike strokovnih in književnih del«. ¹⁵ To je že skoraj poklicna dejavnost, pri tem pa se na nižjih stopnjah književna besedila ne pojavljajo niti kot področje jezikovne kompetence, ki izhaja iz splošne razgledanosti (ta pa seveda sodoloča tudi izrazno obzorje). Značilno je, da se književna besedila omenjajo samo v »shemi za samoocenjevanje«, kjer je to prvino že težko zatajiti: »Razumem sodobno književno prozo.« ¹⁶

Dilema *Okvir* posredno prizna v posebni rubriki 4.3.5, ko se apologetsko pokloni »estetskim« razsežnostim jezika. Tu proizvajanje leposlovja, ki ga sicer sploh ni nujno treba brati, naenkrat nastopi kot posebno (priučljivo?) področje jezikovne rabe, skupaj s petjem uspavank, popevk in obiskovanjem kulturnih prireditev:

Izvirne in umetniške rabe jezika so pomembne tako v izobraževalnem smislu kot same po sebi. Lahko so tvorbone, sprejemniške, interaktivne ali posredovalne (gl. 4.4.4 spodaj); lahko so govorne ali pisne. Vključujejo dejavnosti, kot so:

- petje (otroške pesmice, ljudske pesmi, popevke itn.);
- pripovedovanje ali zapisovanje zgodb itn.;
- poslušanje, branje, pisanje in pripovedovanje domišljijjskih besedil (zgodb, pesmi itn.), vključno z avdiovizualnimi besedili, stripi, slikanicami itn.;
- igranje predstav po scenariju ali brez njega itn.;
- tvorjenje, sprejemanje in izvajanje leposlovnih besedil, na primer: branje in pisanje besedil (novel, romanov, poezije itn.) ter izvajanje in gledanje/poslušanje recitalov, odrskih predstav, oper itn.

Morda se zdi takšno povzemanje tega, kar je bilo [!] tradicionalno glavni, pogosto celo prevladujoč vidik poučevanja modernih jezikov v višjih razredih srednje šole ter višjem in visokem [!] izobraževanju, podcenjujoče. Pa ni mišljeno

¹⁴ *Skupni evropski jezikovni okvir*, 46.

¹⁵ Prav tam: 49; izrecno celo v strnjeni ocenjevalni lestvici »DIALANG«, str. 260. Podobno tudi v novi različici iz leta 2018, Svet Evrope, *Common European Framework*, kjer so sicer opisi bistveno bolj razdelani, vendar že pod C1 bolj kot jezikovno kompetenco opisujejo stopnjo izobrazbe oz. področje rabe jezika, npr. str. 77: »zna napisati ustrezen uvod in zaključek v daljšem poročilu, članku ali disertaciji o kompleksni akademski ali strokovni temi [...]«.

¹⁶ Prav tam, in to že pod B2.

tako. Nacionalne in regionalne književnosti so pomemben prispevek k evropski kulturni dediščini, ki ga Svet Evrope ocenjuje kot »dragocen skupni vir, ki ga je treba varovati in razvijati«. Literarne vede služijo številnim izobraževalnim ciljem – intelektualnim, moralnim in čustvenim, jezikovnim in kulturnim –, ne le čisto estetskim. Upajmo, da bodo učitelji književnosti na vseh ravneh v Okviru našli veliko relevantnega in koristnega za svoje delo ob tem, ko bodo poskušali svoje cilje in metode predstaviti bolj transparentno.¹⁷

Okvir se intelektualno zahtevnejšim področjem jezikovne komunikacije sicer odreka, a kljub temu pokroviteljsko poudari simbolni pomen »evropske kulture«. Že v naslednjem trenutku pa učitelju zabiča, naj to naftalinsko snov, če jo že podaja, ukroji po utilitarnih načelih. To stori s fakultativnim napotkom, ki pa je grozeče uokvirjen – pruska disciplina se vrača, le da tokrat Cicerona nima niti za okras:

Če želite, razmislite in po potrebi odgovorite:

Za katere domišljjske [v izvorniku *ludic*] in estetske rabe jezika bo učenec usposobljen [sic!] oz. se bo to od njega pričakovalo? [sic!]¹⁸

Nova različica¹⁹ skuša praznino zapolniti s posebnim področjem jezikovne rabe »Branje kot prostočasna dejavnost« (»Reading as a leisure activity«), še vedno pa vzdržuje ločnico med »običajnim« jezikom in »jezikom visoke kulture« (izraz je moj), ki ga celo na najvišjih ravneh (C1, C2) ne priznava kot zgodovinsko dokazljive naravne sestavine jezika, temveč ga razvršča v posebna področja jezikovne dejavnosti – še zlasti pogosto se v tej zvezi pojavlja ravno akademski poklic.

Problematika ni preprosta in enoznačna. Povezana je s praktičnimi potrebami in stvarnimi omejitvami pouka tujih jezikov, zlasti drugega tujega jezika, a tudi angleščine same. Kljub temu »enotni evropski okvir« jasno priča o tem, da so po vištorovski »revoluciji« tiste plasti jezika in kulture, ki jih pedagoški modernisti tudi ideološko povezujejo z nekdanjim šolskim elitizmom, obvisle v zraku. Končni rezultat demokratičnega prevrata je redukcioniistično razumevanje jezika, ki med drugim vodi v neživljenjsko in hiperelitistično potiskanje književnosti (in sploh vseh zahtevnejših izraznih plasti) proti najvišjim ravnem standardizirane lestvice.

Oglejmo si поблиže zapis Janeza Skele v predgovoru k slovenskemu SEJO:

Vendar razvijanje raznojezičnosti ni zgolj funkcionalna nuja, ampak je tudi bistvena sestavina demokratičnega vedjenja [sic!]. Priznavanje govorničevega

¹⁷ *Skupni evropski jezikovni okvir*, 79–80.

¹⁸ Prav tam, 80.

¹⁹ Svet Evrope, *Common European Framework*.

raznojezičnega repertoarja namreč vodi k jezikovni strpnosti in k spoštovanju jezikovnih razlik, jezikovnih pravic posameznikov in skupin ter svobode izražanja. Zato jezikovno učenje in poučevanje nista zgolj stvar izobraževanja [sic!]. Stališče, da je učenje jezikov za izobraženo, »kulturno« elito, torej nekaj, kar omogoča dostop do pomembne književnosti, filozofije in umetnosti omikanih narodov, je že dolgo neustrezno, če je to sploh kdaj bilo. Učenje jezikov in raznojezičnost sta preprosto *conditio sine qua non* za uspešno sporazumevanje z ljudmi iz drugih kulturnih in jezikovnih okolij.²⁰

Z mnenjem, da branje književnosti ne more več biti *osrednji cilj* jezikovnega pouka, se je mogoče povsem strinjati. Nekoliko nenavadna pa je izpeljava, po kateri »jezikovno učenje in poučevanje nista zgolj stvar izobraževanja«, **ker** je večjezičnost »bistvena sestavina demokratičnega *vedénja* [poudaril in z naglasom opremil M. M.]«. Ali to pomeni, da je nekdanjo »višjo omiko« nadomestila državljanska funkcija, ki ne potrebuje posebno poglobljenega *védenja*? Ali sobivanje jezikov in kultur ni nekaj, kar naj bi presegalo pokorščino politični normi?

Razlog, da je klasična jezika v to shemo težko umestiti, je torej – protislovno – v njenem elitizmu, saj dostop najširše populacije do kulturnih dobrin omejuje.

Pri tej moji trditvi ne gre samo za iskanje paradoksa za vsako ceno. V Sloveniji so imeli napadi na klasično gimnazijo v 70. letih preteklega stoletja²¹ povsem drugačna ideološka ozadja, vendar v svojem popreproščenem utilitarizmu in dvoličnem sklicevanju na demokratičnost niso bili bistveno drugačni od novodobnih izobraževalnih diskurzov.²² Temeljna skupna poteza je ekskluzivizem, pogosto kot povsem neuzaveščen stranski učinek utilitarno in »demokratično« naravnanih izobraževalnih vzorcev.²³ Izvrsten odziv na ta ekskluzivizem je zbornik Hartung, *Lernen und Kultur*, ki izobraževanje (v nasprotju s prevladujočim utilitarizmom) programsko interpretira kot *kulturelle Teilhabe*, kot udeleženosť v kulturi.

V zvezi z enotnim evropskim jezikovnim okvirom pa se izkaže še nekaj zelo nenavadnega: spodnjesaški model latinskega portfolia je naravnano bistveno bolj demokratično kot SEJO, saj srečevanje s sferami (stare) kulture, ki presegajo praktične potrebe poklicnega in zasebnega življenja, predvideva *na vseh stopnjah*.

20 Skupni evropski jezikovni okvir, 9.

21 O tem Gantar, »Likvidacija klasične gimnazije«.

22 Prim. tudi Marinčič, »Klasična izobrazba«, 39, op. 6.

23 Ta moment poudarja tudi Canfora, sicer filolog marksistične orientacije, *Gli antichi*, 14: »La premessa – si sa – è che sapere di meno ‘fa’ più ‘democratico’«. Zanimiva so tudi njegova napotila (prav tam, 19–24) k Tocquevillovim svarilom pred antičnimi klasiki, ki ponujajo nevarne zglede političnega prevratništva in ljudstvo odvrta od podjetniških prizadevanj. Prim. še Marinčič, »Klasična izobrazba«, 43–44.

Tudi naslednji programski dokument Sveta Evrope, ki modernim tujim jezikom sicer priznava splošnoizobraževalno vrednost, strogo ločuje med jezikom v rabi in jezikom »višje omike«:

Klasični in moderni tuji jeziki imajo kot predmeti obveznega šolanja nekaj ciljev, ki so jim skupni, in nekaj različnih. Skupno jim je, da se osredotočajo na poznavanje jezikov in razumevanje njihove narave, tujih kultur in učenčeve lastne kulture. V manjši meri pa jim je skupno učenje sporazumevanja z ljudmi, ki govorijo druge jezike. Pri klasičnih jezikih je komunikacija receptivna, pri modernih pa je receptivna in produktivna. Pri klasičnih jezikih so izobraževalni cilji humanistični, pri sodobnih, tudi pri jeziku, v katerem poteka šolanje, pa so tako humanistični kot utilitarni oz. praktični.²⁴

Shematično razmejevanje med »uporabnim jezikovnim znanjem« in »kulturnimi vsebinami« se v kurikulumih in učni praksi modernih jezikov pogosto kaže v instrumentalnem razumevanju jezika kot avtonomnega zbira kompetenc, pri čemer je zanemarjena posredniška funkcija jezika v širšem kulturnem kontekstu; »kultura« v takih kurikulumih nastopa kvečjemu kot »posebna veščina, ki pride na vrsto za govorjenjem, poslušanjem, branjem in pisanjem«. ²⁵ Utvara, da je jezik kot »uporabljivo« sredstvo sporazumevanja skoraj neodvisen od mnogoterih kontekstov in situacij, je očitno globoka; splošna resnica, da je jezik del in vidik kulture (v najširšem smislu besede), v šolski praksi *ni* vselej sprejeta kot splošna resnica in jo je treba pogosto dokazovati.²⁶ Claire Kramersch zato skuša uveljaviti pojem »simbolne kompetence«, ki pomeni zavest o simbolnem pomenu besed, uvid v širši družbeni in zgodovinski pomen dogodkov ter razumevanje kulturnih spominov, ki jih budijo (jezik presegajoči) simbolni sistemi, šele to pa posamezniku omogoči, da se v taka okolja in okoliščine umesti ter vanje dejavno posega.²⁷

Posebno zahtevno področje tega dokazovanja so koristi, ki jih prinaša branje literarnih besedil pri pouku (moderne) tujega jezika, in sicer tudi takrat, ko ta pouk splošnoizobraževalne koristi zavestno podreja praktičnim.²⁸ Lahko je nizati dokaze, da taka besedila sodobnega uporabnika senzibilizirajo za plasti jezika in kulture, ki presegajo neposredno priučljive sporazumevalne zmožnosti. A ravno zato, ker pravkar omenjene plasti postavljajo na laž domnevo o instrumentalni uporabljivosti jezika, težko prepričajo poskusi, da bi skušali

24 Svet Evrope, *Foreign languages*, 4. Prev. M. M.

25 Kramersch, »The Cultural Component«, 4.

26 Uporaben Forschungsbericht je Kramersch, »Language and Culture«.

27 »Discourse, the Symbolic Dimension of Intercultural Competence«, »The Symbolic Dimensions of the Intercultural«. Vrsto argumentov in plastičnih primerov, ki zadevajo podobne razsežnosti pouka latinščine, ima Žmavc, »Jezikovna raba«.

28 Šlibar, »Sedmero tujosti literature«, vztraja pri temeljni »tujosti« literarnih besedil kot kvaliteti, ki je ni mogoče omejiti na ornamentalno ali instrumentalno vlogo.

te koristi opredeliti kot uporabne in preverljive spretnosti in strategije, torej v jeziku »kompetenc«.²⁹ Kot duhovito zapiše skupina s freiburške univerze, preden po temeljitem pregledu petnajstletnih izkušenj predlaga novo različico SEJO: čeprav kritiki skoraj v en glas zavračajo standardizirane lestvice, obenem zahtevajo vedno nove lestvice: za področja medialnosti, večjezičnosti, medkulturnosti, književnosti ...³⁰ Nazadnje torej skušamo skalirati še tisto, s čimer smo želeli lestvice omajati.³¹

In res: dopolnjena različica SEJO³² med drugim vsebuje lestvico »Analiza in kritika ustvarjalnih besedil (vključno s književnostjo)«, ki na stopnji B2 predvideva »podajanje argumentiranega mnenja o delu, ki kaže zavest o tematskih, zgradbenih in oblikovnih značilnostih in se sklicuje na mnenja in argumente drugih«, na stopnji C1 pa zna učeči se »kritično ovrednotiti širok nabor besedil vključno z literarnimi besedili različnih obdobij in zvrsti«. Čeprav se zdi spodbudno, da so književna besedila v Okviru sploh našla mesto, ostaja jasno viden (neživljenjski) razcep med »vsakdanjo jezikovno rabo« in »visoko kulturo«. Se nekdo, ki zna jezik na ravni C1, res nujno zanima za literarno teorijo, zgodovino in kritiko? In obratno: so izrazne nianse, ki jih predvideva ta raven, res omejene na klasike leposlovja? Negotovost se jasno pokaže, ko začne SEJO kot *kompetence* opredeljevati standardne šolske *prijeme*, s katerimi skušamo šolarje motivirati za branje leposlovja:

A1 Zna s preprostimi besedami in stavki povedati, kaj je občutil/a ob nekem delu.

[...]

A2 Zna opisati občutja literarne osebe in razloge zanja.

[...]

B1 Zna povezati občutja literarne osebe z lastnimi občutki ob tem.

[...]

B2 Zna opisati svoj čustveni odziv na delo in podrobneje pojasniti, kako je do tega odziva prišlo.

[...]

C1 Zna očrtati svojo interpretacijo literarne osebe: njenih psiholoških/čustvenih stanj, motivov in posledic njenih dejanj.

[...]

C2 *No descriptor available.*³³

29 Nekaj praktičnih poskusov za nemščino kot tuji jezik: Kramsch, »Symbolische Kompetenz«, Burwitz-Melzer, »Sprache und Identität«, Dobstadt in Riedner, »Dann machen Sie doch mal etwas anderes«, »Zur Rolle und Funktion der Literatur«. Šlibar, »Sedmero tujosti literature«, 35, sicer govori o specifičnih kompetencah, ki izhajajo iz ukvarjanja z literarnimi besedili, vendar izrecno nasprotuje misli, da bi tak okvir kompetenc služil preverjanju in ocenjevanju.

30 Schneider, »Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen«, 201.

31 Barkowski, »Skalierte Vagheit«, je ob objavi SEJO utemeljeno govoril o »skalirani nedoločnosti«, in to že samo v zvezi z vrednotenjem ožje jezikovnih znanj.

32 Svet Evrope, *Common European Framework*, 117.

33 Prav tam, 117. Prev. M. M.

Novi SEJO samo reproducira razcep, s katerim že ves čas spopadajo učitelji tujih jezikov, a ga prepogosto rešujejo s tem, da izrazno zahtevnejša besedila (»vključno s književnostjo«) v pouk vključujejo predvsem bodisi kot »prostočasni« dodatek bodisi pietetno, kot kulturni ornament. Književnosti namreč zaradi časovne stiske ne morejo nameniti podobne vloge, kot jo ima pri pouku slovenščine – predmet slovenščina, ki ima svetovno književnost nekako »v zakupu«, pa se s tujimi jeziki (in drugimi predmeti) povezuje kvečjemu prostovoljno in projektno. Kritika tu seveda sploh ne leti posebej na slovenščino kot šolski predmet, saj je šolska »epistemologija«, ki temelji na interesih predmetnih cehev, bistveno širši problem.

V zvezi s tujimi jeziki se ob tem pojavlja vprašanje, ali se *namen* tujih jezikov kot šolske vsebine sploh nujno ujema s tistim, ki je v ozadju standardiziranih lestvic, namenjenih ocenjevanju neposredno uporabnega znanja. Vsaj ko gre za moderne jezike, se v veliki meri ujema, saj je uporabnost takega znanja jezikovni globalizaciji navkljub očitna. Da bi zahtevna književna besedila v srednješolskih kurikulumih dobila opazno mesto, je težko pričakovati tudi zaradi množičnosti tujejezičnega pouka na srednješolski ravni (in množičnosti samega srednješolskega izobraževanja). V obeh pogledih je jasno, da branje Hölderlina in Mallarméja ne more biti vsesplošni praktični cilj npr. gimnazijske nemščine in francoščine. Po drugi strani pa ni razlogov, da bi tuji jezik pri gimnazijskem pouku razumeli zgolj kot funkcionalno večino brez splošnoizobrazbenih koristi. Tak pristop se lahko zdi nujen le v primeru, če smo koncept izobrazbe (*Bildung*) zavrgli kot nekaj preseženega in ga v celoti nadomestili s funkcionalistično govorico kompetenc, po možnosti uniformno standardiziranih in uporabnih za ocenjevanje s pomočjo testov objektivnega tipa.

A čeprav imajo redukcioniistične izobraževalne ideologije te vrste močno politično zaslombo, nimajo prav številnih artikuliranih zagovornikov; glasovi *proti* so prevladovali tako v zborniku prvih odzivov³⁴ kot v številnih poznejših publikacijah, posvečenih tej temi.³⁵ Hall je v svojem preglednem delu prepričljivo opisal razvoj, ki je vodil v nedorečeni položaj literature pri pouku angleščine kot prvega ali drugega jezika.³⁶ Argumentacija teoretsko sicer ni zelo poglobljena; izhaja iz polemike z ruskimi formalisti in se naslanja na Bahtina. Ugotovitev, da diskurz literature (leposlovja?) ne obstaja v ločenosti od vseh drugih diskurzov, seveda ni epohalna; prav tako se zdi nekoliko naivna misel, da bi v časih, ko komaj še kakšen gimnazijec bere klasične romane 19. in 20. stoletja, ta besedila v imenu bahtinovske polifonije rehabilitirali kot učno snov

34 Bausch, *Der gemeinsame europäische Referenzrahmen*. Prim. zlasti prispevek Bredelle, »Lesen und Interpretieren«, o razumevanju branja, ki da je v CEFR trivializirano in povsem odtujeno splošnoizobraževalnim ciljem. Prim. tudi Steininger, »A Defence of Literature«, ki v zagovor branju leposlovja prepričljivo aktualizira romantično recepcijsko estetiko, temelječo na domišljjskih procesih, ki se sprožajo pri branju.

35 Npr. Bonnet in Breidbach, »Blut ist im Schuh«; prim. tudi druge prispevke v istem zborniku.

36 *Literature in Language Education*.

(tj. zato, ker vsebujejo tudi »glasove vsakdanjosti«). Kljub temu je zelo prepričljiv očitek na račun zgolj ali predvsem deskriptivnega pouka književnosti. Tak pristop pomeni implicitno priznanje, da se pri jezikovnem pouku, omejenem na osnovne sporazumevalne potrebe, nismo sposobni približati zahtevnejšim plastem *vsakdanjega* izraza, kjer bi, če bi iskali učinkovito gradivo, nujno segali po leposlovju.

Hallovim razmisleki izhajajo iz anglofonega govornega okolja in zadevajo predvsem vlogo književnosti v tamkajšnjih kurikulumih angleščine; iz svetovne perspektive se povsem resno postavlja tudi vprašanje, kakšen bo sploh prihodnji položaj angleščine kot šolskega predmeta, če si ta predmet ne bo postavljala širših kulturnih ciljev. Nekaterim nemškimi didaktiki angleščine se zdi predstavljivo, da bi v tem primeru angleščina kot predmet lahko postala dobesedno odveč.³⁷

Latinščina in stara grščina kot šolska jezika dileme na videz ne poznata. Če sploh, sta uporabni kot pripomoček (latinščina kot vir modernih jezikov, stara grščina kot prednica sodobne) in metalingvistični laboratorij, legitimirajo pa ju predvsem (čeprav ne izključno) »elitistična« besedila,³⁸ izrazno zahtevni antični in (v primeru latinščine tudi) poznejši klasiki. Vprašanje, ali današnje popreproščeno utilitarne pedagoške paradigme kaj takega sploh še lahko prenesejo, se klasičnih jezikov dotika manj kot modernih.³⁹ Vendar je to kaj slaba tolažba, saj je njun položaj v današnjih kurikulumih (z literaturo vred) povsem primerljiv s položajem literature v kurikulumih tujih jezikov. Ali pa s položajem filozofije in umetnosti kot šolskih predmetov.

Čeprav bi pisec teh vrstic kulturni tradiciji, povezani z antiko in latinskim humanizmom, z veseljem priznal kakšen ideološki privilegij, se bo temu odrekel. Položaj klasičnih jezikov je del veliko usodnejše dileme. Če je večjezičnost samo pot k enotnejšemu trgu dela, pri čemer kulturna raznolikost Evrope narekuje kvečjemu »spoštovanje razlik« v smislu brezbarvne politične korektnosti, potem sta Platon in Cicero odveč; odveč je praktično vse, kar presega raven birokratskih aktov in priročnikov za osebno rast. Razloga za skrb torej skorajda ni, in sicer v temle smislu: če bo prihodnja evropska šola še kaj videla

37 Doff in Klippel, *Englischdidaktik*, sklicujoč se tudi na Doff in Kipf, *English meets Latin*.

38 Seveda ne samo ta. Legitimirajo ju tudi strokovna in dokumentarna besedila, tujke, pregovori in sploh »učeni« besednjak, pa tudi zgodovinski glasovi »vsakdanjosti«, kot so napisani, stari dokumenti, ostanki liturgije in cerkvena ljudska glasba; še naprej: okultistični idiomi, latinščina v težkometalni glasbi, celo latinske tetovaže. Vendar te jezikovne usedline ob vsej demokratični vsečnosti ne prepričajo, da je smiselno tako oddaljene in zahtevne jezike poučevati v šoli.

39 O vplivu SEJO in komunikacijskih metod na šibki in nedoločeni položaj književnih besedil pri pouku nemščine kot tujega jezika Jazbec, »Učenje in poučevanje«, 475–77. Zaskrbljujoče je, da Evropska komisija, *Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu* (2017), pouk modernih jezikov kot tujih jezikov povsem izvzema iz kulturnozgodovinskih kontekstov. Zgodovinska razsežnost posameznih evropskih jezikovnih kultur, njihove medsebojne različnosti in njihovih sorodnosti, se v tem dokumentu ne omenja niti na enem mestu. Ne omenja se niti v starejšem dokumentu, Evropska komisija, *Priporočilo sveta* (2017), ki je v celoti posvečen vlogi izobraževanja in kulture pri oblikovanju nekakšne »evropske identitete«.

v modernih klasikih ali pa vsaj v nepotrošnem sodobnem leposlovju, bo zasneljivo tudi v antičnih klasikih. Toda že zdaj bi se dalo pri nas storiti vsaj tisto, kar je marsikje že dolgo samoumevno. Književne vsebine pri jezikovnih predmetih, klasičnih in modernih, bi bilo treba za začetek tesneje povezati s poukom zgodovine, svetovne in slovenske književnosti, filozofije, umetnosti in glasbe. Naš sedanji poenoteni sistem take povezave prej zatira kot spodbuja.⁴⁰ Vendar to ni dovolj dober izgovor za pomanjkanje ambicij na samih šolah in na univerzah, ki učitelje izobražujejo.⁴¹

Če pa imamo v mislih kontekst Evrope kot politične in ekonomske združbe, se očitne nove priložnosti za pouk klasičnih jezikov skrivajo v metalingvistični refleksiji,⁴² ki jo večjezičnost *spodbuja* in se z njo obenem *okorišča*. Zlasti latinščina je kot eno izmed zgodovinskih izhodišč romanskih jezikov in angleščine neizčrpen vir sinhronih in diahronih primerjav – slednje horizont same po sebi širijo tudi v kulturno zgodovino vseh obdobij od antike naprej.

Da večjezičnost razvija metalingvistična in metakognitivna zavedanja in strategije, vsaj deklarativno ugotavlja tudi SEJO,⁴³ vendar žal ne daje nikakršnih konkretnih iztočnic za vzporedno, primerjalno poučevanje, ki bi bilo usmerjeno k tovrstnim zanimivim ciljem; še manj za preverjanje takega znanja.

Zelo konkretne spodbude pa daje vodnik Evropskega sveta za večjezično in medkulturno izobraževanje, ki je bil v prvi različici delovno gradivo foruma »The right of learners to quality and equity in education – The role of linguistic and intercultural competences« (Ženeva, 2.–4.11.2010) in je nedavno izšel v drugo izdaji.⁴⁴ Vodnik že v uvodu v prvo izdajo priznava, da je nastal kot od-

40 Marinčič, »Klasična izobrazba«.

41 Zanimivo je, da se sicer odmevni *Posvet o programih in metodah književnega pouka (Primerjalna književnost* 23, 2000, št. 2, dodatek) tujih jezikov sploh ni dotaknil, kot da bi bil problem pouka književnosti omejen na predmet slovenščina.

42 Ta razsežnost, ki jo v nemškem okolju radi označujejo kar »jezikovna splošna izobrazba«, dobiva z večjezičnostjo veliko bolj oprijemljiv pomen; o tem med drugim tudi Žmavc, »Jezikovna raba in pedagoški proces«. Slovenski učni načrt za gimnazijsko latinščino je te prvine (zlasti po zaslugi Katje Pavlič Škerjanc) vseboval že zgodaj ob ponovnem uvajanju klasičnega programa. – Precej težavnejše je dokazovanje, da klasična jezika, zlasti latinščina, druge jezike prekašata tudi v translingvističnih oz. metakognitivnih koristih, ki jih prinašata. Tradicionalnih argumentov o latinščini kot »miselni telovadnici« in naravni učiteljici »logičnega razmišljanja« ni težko empirično spodbijati; prim. Haag in Stern, »Non scholae sed vitae discimus«, ki jima Wirth, »Unfaire Latein-Kritik«, 133 isl., najprej prepričljivo ugovarja, češ da koristi branja jezikovno in miselno zahtevnih klasičnih besedil nimajo veliko skupnega s formalno logiko in s sposobnostmi logičnega mišljenja, ki so preverljive s testi; a namesto da bi poudaril (statistično nepreverljive) *kulturne* koristi branja takih besedil v izvorniku, v nadaljevanju povsem po nepotrebnem zdrsne v dokazovanje, da lahko »pouk latinščine« prinaša koristi, ki jih latinščina sama ne. – Prepričanje, da latinščina »krepi delovne navade«, se je v partijskih napadih 70. let pojavljalo kot argument *proti* latinščini (sic!). »Disciplinski« argument zdaj pogumno obuja Canfora, *Gli antichi*, 47–51, in sicer s temle navedkom iz Gramscijevih *Quaderni di carcere*: »Ljudi je treba prepričati, da je tudi učenje obrt, in sicer zelo naporna, s svojim lastnim vajeništvom. Ta nima samo intelektualnega značaja, ampak vključuje tudi mišice in živce. Gre za proces prilagajanja, za navado, ki jo pridobiš z naporom, dolgčasom in celo trpljenjem.«

43 *Skupni evropski jezikovni okvir*, 158, točka 6.1.3.3.

44 Beacco, *Guide for the Development and Implementation*.

govor na ključno pomanjkljivost SEJO (prav tam: 5). Čeprav z Okvirom v tem pogledu ne polemizira, se od njegovega nepraktičnega utilitarizma jasno oddaljuje z novimi poudarki, ki segajo onkraj domneve o jeziku kot nevtralnem orodju sporazumevanja:

Posamezni izobraževalni kontekst na različnih stopnjah kurikula določa vlogo komunikacijskih kompetenc, medkulturnih kompetenc, estetskih in literarnih izkustev [!], razvijanja sposobnosti refleksije [in ne kakšne mehanske »refleksivne kompetence«, op. M. M.], oblikovanja strategij, ki se prilagodijo različnim področjem/predmetom, spodbujanja avtonomije in kognitivnega razvoja.⁴⁵

Vodnik poudarja, da je mogoče večjezične kurikule oblikovati znotraj obstoječih šolskih sistemov oz. tradicij, z medpredmetnim povezovanjem in sodelovanjem, pri tem pa večjo sinergijo med poučevanjem klasičnih in modernih tujih jezikov izrecno priporoča kot možen prvi korak k najširšemu cilju, da bi »večjezično in medkulturno izobraževanje postalo izrecen splošno cilj«. ⁴⁶ Toda prenovljena različica SEJO se je na te lepe misli očitno odzvala samo v zelo majhni meri.⁴⁷

Edini sistematičen poskus vzporednega poučevanja drugega in tretjega jezika, ki se je uveljavil v kakšnem večjem šolskem sistemu, je po moji vednosti »Latein Plus«, ki se začel z eksperimentalnim poskusom na gimnaziji v Biberachu (Baden-Württemberg) in se je do danes razširil po večini nemških zveznih dežel, temelji pa na *vsebinsko usklajenem* vzporednem pouku latinščine in angleščine od petega razreda naprej.⁴⁸ Razlogi, da se podoben model na

45 Prav tam, 10; prev. M. M.

46 Prav tam, 10.

47 Nova različica, Svet Evrope, *Common European Framework*, se metalingvističnih koristi večjezičnosti dotakne samo deklarativno in pro forma (str. 29), nazadnje pa ta vidik prav šolsko omeji na zunanje podobnosti med jeziki, čeprav obenem predlaga nekakšne *ad hoc* ocenjevalne lestvice; prim. str. 53: »*Plurilingual comprehension and level*. Plurilingual comprehension usually involves activities like exploiting one's receptive ability in one language (however partial) to deduce the meaning of texts written in another language. Again, it is the minimum functional level [sic!] needed in each of the languages concerned to perform these activities that the descriptor scaling refers to. Proximity of languages naturally helps [sic!]. Therefore, again, in any specific context, users are advised to specify the languages concerned as part of the adaptation of the descriptor for practical use [sic!].«

48 Ideja je izšla iz humanističnih gimnazij, ki imajo latinščino kot »prvi tuji jezik«; latinščino je bilo mogoče v 5. razredu ohraniti samo z uvedbo angleščine že na tej stopnji, saj je prej nastopala šele v 6. razredu in zato ni bilo kontinuitete z osnovnošolskim poukom. »Latein Plus« je v resnici okrajšava za »Latein + Englisch«. Omenjena pragmatična prilagoditev pa je gimnazijski latinščini dala povsem nov *raison d'être*. Bibliografija in zbirka gradiv sta obsežni; reference je mogoče najti pri Doff in Kipf, *English meets Latin*. Prim. tudi izvrstni besedili Doff in Klippel, *Englischdidaktik*, ter Doff in Lenz, »Ziele und Voraussetzungen«. Specialno o primerjavi latinske in angleške leksike s pregledom učbenikov Siebel, »Lateinischer Wortschatz«. V Nemčiji so razmislili o vzporednem poučevanju jezikov prisotni tudi sicer; o modelu »nemščina po angleščini« prim. Hufeisen in Neuner, *Mehrsprachigkeitskonzept Tertiärsprachenlernen*, in Jazbec, »Učenje in poučevanje tujega jezika nemščine«, 472–73.

romanskih govornih področjih ni in najbrž ne bi mogel uveljaviti,⁴⁹ so očitni: prednost latinščine je v nemškem okolju ravno v tem, da ni »jezik izvorov« – ni stvar jezikovne dediščine, zato jo je mogoče povezati z učenjem angleščine, in sicer kot neposredno pomagalo (besedišče, sosledica časov ipd.) in kot sredstvo metalingvistične refleksije. Tak pristop »omogoča ukvarjanje z jezikom v smislu jezikovne (splošne) izobrazbe in senzibilizira za sorodstva med jeziki.«⁵⁰ Izkušnje in gradiva, ki se iz leta v leto množijo, bi bilo mogoče že zdaj uporabiti tudi v slovenskem klasičnem programu; kjer pa latinščina kot izbirni jezik ali v okviru projekta večjezičnosti obstaja tudi v osnovni šoli, bi se bilo mogoče na nemški model nasloniti povsem neposredno, saj gre za enako ali vsaj primerljivo starostno stopnjo.

Vendar tak pragmatični odziv latinske didaktike na čedalje bolj »monolingvistično« resničnost ne bi smel zamegliti pogleda na bistveni problem. Reduktivno razumevanje jezika, ki taji kulturno specifičnost in kompleksnost prav vsake posamezne komunikacijske situacije in ustvarja umetno mejo med »vsakdanjimi« in »akadetskimi« rabami jezika, je plod popreproščenih ekonomističnih razmislekov o čimbolj enobarvnem in obvladljivem trgu delovne sile. Večjezičnost in večkulturnost v tem kontekstu ostajata na ravni politične korektnosti, to pa zato, ker globalna angleščina za omenjeni namen zadostuje. »Latinščina v službi angleščine« je smiselna samo pod predpostavko, da si bo šola poleg pragmatičnih postavljala tudi zahtevnejše kulturne cilje. Naivno pa je upati, da bo latinščina in prav latinščina preživela kot oportunistična spremljevalka jezikovne (in siceršnje) globalizacije – kot nekakšna *ancilla Albionis*.

Skupni jezik zahodnega srednjega veka in renesančne *res publica litterarum* se mora sprijazniti, da se je s svojo literaturo vred znašel na obrobju kulturne zavesti. V tolažbo mu je lahko, da se je tam znašel skupaj z jeziki in literaturami velikih evropskih narodov. Manjšim jezikom, kot je slovenščina, je lahko v nekakšno bridko tolažbo, da so se na tem obrobju znašli v tako imenitni družbi.⁵¹ Toda skupni imenovalc tega poobrobljenja ni povezan z razločkom med govornimi in »klasičnimi« jeziki. Tudi ne z razločkom med majhnimi in velikimi jeziki. Skupni imenovalc je izginevanje živih intelektualnih

49 Pač pa se v podobni vlogi pojavi latinščina kot *ancilla* nemščine, kadar se ta poučuje kot tuji jezik; prim. Große, *Pons Latinus*. Podobne pozitivne izkušnje je Kipf »Integration durch Bildung«, ugotavljal pri otrocih priseljencev, ki obiskujejo nemške šole in jim je mdr. tuj nemški sistem sklonov. Haag in Stern, »In Search of the Benefits of Learning Latin«, z empirično raziskavo dokazujeta, da je še en romanski jezik pri učenju romanskega jezika koristnejši od latinščine. Če so ugotovitve (kot je mogoče sklepati iz drugih objav istih avtorjev) uperjene zoper »mit« o latinščini kot idealnem izhodišču za učenje tujih jezikov, je primer slabo izbran, naloga pa lahka, saj je rezultat pričakovan; preseneča le, da je v tako raziskavo kdo sploh pripravljen vložiti toliko empiričnega truda.

50 Doff in Lenz, »Ziele und Voraussetzungen«, 39.

51 Temu vprašanju sem se iz zgodovinske perspektive posvetil v predavanju ob stoletnici Filozofske fakultete z naslovom »Humaniores litterae in nacionalna kultura: k vprašanju jezikovno artikularne skupnosti«. Članek bo izšel v jubilejnem zborniku Filozofske fakultete UL.

okolij. Taka okolja se lahko artikulirajo samo v jeziku, ki je razvit tudi na višjih izraznih ravneh. »Večjezičnost«, »medjezičnost« in »medkulturnost« so meglene abstrakcije, ki k temu ne prispevajo ničesar. Gre preprosto za vprašanje intelektualne in izrazne artikuliranosti. Torej za vprašanje *kulture* v najbolj staromodnem pomenu besede.⁵²

Marko Marinčič, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta;
marko.marincic@ff.uni-lj.si

BIBLIOGRAFIJA

- Barkowski, Hans. »Skalierte Vagheit – der europäische Referenzrahmen für Sprachen und sein Versuch, diesprachliche Kommunikationskompetenz des Menschen für Anliegen des Fremdsprachenunterrichts niveaugerecht zu portionieren.« V: *Der Gemeinsame europäische Referenzrahmen für Sprachen in der Diskussion. Arbeitspapiere der 22. Frühjahrskonferenz zur Erforschung des Fremdsprachenunterrichts*, ur. Karl-Richard Bausch, Herbert Christ in Frank G. Königs, 22–35. Tübingen: Narr, 2003.
- Bausch, Karl-Richard idr. *Der gemeinsame europäische Referenzrahmen für Sprachen in der Diskussion. Arbeitspapiere der 22. Frühjahrskonferenz zur Erforschung des Fremdsprachenunterrichts*. Tübingen: Narr, 2003.
- Beacco, Jean-Claude idr., ur. *Guide for the Development and Implementation of Curricula for Plurilingual and Intercultural Education*. Strasbourg: Council of Europe, 2016; prva, delovna izdaja 2010. <https://www.coe.int/en/web/language-policy/guide-for-the-development-and-implementation-of-curricula-for-plurilingual-and-intercultural-education>. Obiskano 1. 9. 2020.
- Bonnet, Andreas in Stephan Breidbach. »Blut ist im Schuh: Wie gut kleidet der Kompetenzbegriff die literarisch-ästhetische Bildung beim Tanz auf dem Hofball der Standardisierung?« V: *Bildung – Kompetenz – Literalität. Fremdsprachenunterricht zwischen Standardisierung und Bildungsanspruch*, ur. Andreas Grünewald, Jochen Plikat in Katharina Wieland, 20–35. Stuttgart: Klett, 2013.
- Bredella, Lothar. »Lesen und Interpretieren im 'Gemeinsamen europäischen Referenzrahmen für Sprachen'. Die Missachtung allgemeiner Erziehungsziele.« V: Bausch, 45–56.
- Burwitz-Melzer, Eva. »Sprache und Identität im Fremdsprachenunterricht.« V: *Identität und Fremdsprachenlernen. Anmerkungen zu einer komplexen Beziehung*, ur. Eva Burwitz-Melzer, Frank G. Königs in Claudia Riemer, 39–49. Tübingen: Narr, 2013.
- Canfora, Luciano. *Gli antichi ci riguardano*. Bologna: Il Mulino, 2014.
- Cavalli, Marisa idr. *Plurilingual and Intercultural Education as a Project*. Strasbourg: Council of Europe, 2009.
- Coste, Daniel idr. *Plurilingual and Pluricultural Competence*. Strasbourg: Council of Europe, 2009.
- Coste, Daniel idr. *Plurilingual and Intercultural Education as a Right*. Strasbourg: Council of Europe, 2009.

52 Za številne koristne nasvete in sugestije se zahvaljujem Janji Žmavc, Saši Jazbec, Barbari Zlobec in Andreji Inkret.

- Dobstadt, Michael in Renate Riedner. »Dann machen Sie doch mal etwas anderes: Das Literarische im DaF-Unterricht und die Kompetenzdiskussion.« V: *Ästhetisches Lernen im DaF-/DaZ-Unterricht*, ur. Nils Bernstein in Charlotte Lerchner, 19–34. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2014.
- Dobstadt, Michael in Renate Riedner. »Zur Rolle und Funktion der Literatur und des Literarischen in Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Forschungsfeld und Forschungsperspektiven der Literaturwissenschaft im Fach.« V: *Literatur in Deutsch als Fremdsprache und internationaler Germanistik. Konzepte – Themen – Forschungsperspektiven*, ur. Claus Altmayer idr., 153–169. Tübingen: Stauffenburg, 2014.
- Doff, Sabine in Annina Lenz. »Ziele und Voraussetzungen eines fächerübergreifenden Fremdsprachenunterrichts am Beispiel von Englisch und Latein.« *Pegasus-Onlinezeitschrift* 11.1 (2011): 31–49 (= *Language Learning – Language Teaching: Prospects for Teacher Education across Europe / Sprachen lernen – Sprachen lehren: Perspektiven für die Lehrerbildung in Europa*, ur. Daniela Isner in Anja Wildemann, 141–156. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011.)
- Doff, Sabine in Stefan Kipf. »When in Rome, do as the Romans do ...? Plädoyer und Vorschläge für eine Kooperation der Schulfremdsprachen Englisch und Latein.« *Pegasus Onlinezeitschrift* 7.2 (2008): 1–14 (= *Forum Classicum* 4 (2007): 256–266).
- Doff, Sabine in Stefan Kipf. *English meets Latin. Unterricht entwickeln – Schulfremdsprachen vernetzen*. Bamberg: C. C. Buchner, 2013.
- Doff, Sabine in Friederike Klippel, *Englischdidaktik: Praxishandbuch für die Sekundärstufe I und II*. Berlin: Cornelsen Scriptor, 2007. Ponatis 2009.
- Evropska komisija. *Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij. Krepitev evropske identitete s pomočjo izobraževanja in kulture. Prispevek Evropske komisije k srečanju voditeljev v Göteborgu, 17. novembra 2017*. COM(2017) 673 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2017%3A673%3AFIN>. Obiskano 1. 9. 2020.
- Evropska komisija. *Priporočilo sveta z dne 22. maja 2019 o celovitem pristopu k poučevanju in učenju jezikov*, 2019/C 189/03. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0272&from=EN>. Obiskano 1. 9. 2020.
- Folia Portabilia Linguae Latinae* I, II, III. https://www.nibis.de/latein_3605.
- Glavič Peter. *Analiza visokošolskega izobraževanja, raziskovalno-razvojne dejavnosti, inovacij in podjetništva v Sloveniji: Zbornik konference Inovacijski sistem Slovenije*, 80–165. Ljubljana: Inženirska akademija, Slovenije, 2015.
- Große, Maria. *Pons Latinus – Latein als Brücke zum Deutschen als Zweitsprache. Modellierung und empirische Erprobung eines sprachsensiblen Lateinunterrichts*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017.
- Haag, Ludwig in Elsbeth Stern, »*scholae sed vitae discimus?* Auf der Suche nach globalen und spezifischen Transfereffekten des Lateinunterrichts.« *Zeitschrift für Pädagogische Psychologie* 14 (2000): 146–157.
- Haag, Ludwig in Elsbeth Stern. »In Search of the Benefits of Learning Latin.« *Journal of Educational Psychology* 95.1 (2003): 174–178.
- Hall, Geoff. *Literature in Language Education*. Basingstoke–New York: Macmillan Palgrave, 2005.
- Hartung, Olaf idr., ur. *Lernen und Kultur: Kulturwissenschaftliche Perspektiven in den Bildungswissenschaften*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010.

- Hufeisen, Britta in Gerhard Neuner, ur. *Mehrsprachigkeitskonzept Tertiärsprachenlernen – Deutsch nach Englisch*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2003.
- Jazbec, Saša. »Učenje in poučevanje tujega jezika nemščine z vidika makro metod in vloge literarnih besedil.« *Literarische Freiräume*, ur. Vesna Kondrič Horvat idr., 463–481. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Keller, Andrew in Russell, Stephanie. *Latinščina od besed do branja*. 3 zvezki. Prevod David Movrin. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Kipf, Stefan. »Integration durch Bildung – Schülerinnen und Schüler nichtdeutscher Herkunftssprache lernen Latein.« *Forum Classicum* 3 (2010): 181–197.
- Kramsch, Claire. »The cultural component of language teaching.« *Language, Culture and Curriculum* 8.12 (1995): 83–92.
- Kramsch, Claire. »Discourse, the Symbolic Dimension of Intercultural Competence.« V: *Interkulturelle Kompetenz und fremdsprachliches Lernen. Modelle, Empirie, Evaluation / Intercultural competence and foreign language learning: models, empiricism, assessment*, ur. Adelheid Hu in Michael Byram, 107–121. Tübingen: Narr, 2009.
- Kramsch, Claire. »The Symbolic Dimensions of the Intercultural.« *Language teaching* 44.3 (2011): 354–367.
- Kramsch, Claire. »Symbolische Kompetenz durch literarische Texte.« *Fremdsprache Deutsch* 44 (2011): 35–40.
- Kramsch, Claire. »Language and Culture.« *AILA Review* 27 (2014): 30–55.
- Krek, Janez in Mira Metljak, ur. *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2011.
- Kuhlmann, Peter. »Das Lateinportfolio – neue Wege zum eigenverantwortlichen Lernen.« *Pegasus-Onlinezeitschrift* 11.1 (2011): 50–68.
- Marinčič, Marko. »Klasična izobrazba«: poskus rekontekstualizacije. *Sodobna pedagogika* 4 (2010): 38–50.
- Marinčič, Marko. »Tuji jeziki na pragu enojezičnosti: primer slovenske mature.« V: *Poti in stranpoti poučevanja tujih jezikov v Sloveniji*, ur. Tatjana Balažič Bulc, 307–15. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019. <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/view/180/276/4646-1> (obiskano 12. 5. 2020)
- Maturitetni izpitni katalog za splošno maturo leta 2020*. Ljubljana: Državna komisija za splošno maturo, 2018. <https://www.ric.si/mma/M-MIK%202020/2018083013345300>. Obiskano 1. 9. 2020.
- Pirkmajer Slokan, Aleksandra. »Pregled pouka latinščine v slovenski javni osnovni šoli (1958–2016)« *Šolska kronika* 25 (2016): 105–180.
- Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018* (ReNPP14–18). Uradni list RS, št. 62/13.
- Richards, Jack C. in Theodore S. Rodgers. *Approaches and Methods in Language Teaching*. 2. izdaja. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Schneider, Günther idr. »Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen (GER) und Europäisches Sprachenportfolio (ESP)«. *IDT 2017*, 3. del: *Sprachenpolitik: Expertenberichte und Freiburger Resolution*, ur. Brigitte Forster Vosicki idr., 184–209. Freiburg: Erich Schmidt Verlag, 2017.
- Sears, Barnas. *The Ciceronian or the Prussian Method of Teaching the Elements of the Latin Language*. Boston: Gould, Kendall & Lincoln, 1844.

- Siebel, Katrin. »Lateinischer Wortschatz als Brücke zur Mehrsprachigkeit? Eine Durchsicht des Aufgabenspektrums aktueller Lateinlehrwerke.« *Pegasus-Onlinezeitschrift* 11.1 (2011): 102–132.
- Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje. Ljubljana: Ministrstvo Republike Slovenije za šolstvo in šport, 2011. http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/urad_zarazvoj_izobrazevanja/jezikovno_izobrazevanje/skupni_evropski_jezikovni_okvir. (Obiskano 1. 9. 2020)
- Steininger, Ivo. »A Defence of Literature. Oder: ein Plädoyer für ästhetische Bildung.« V: Hartung idr., 81–98.
- Svet Evrope. *Foreign Languages – Modern and Classical*. Council of Europe, Language Policy Division, 2009. <https://www.coe.int/en/web/platform-plurilingual-intercultural-language-education/foreign-languages>.
- Svet Evrope. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment: Companion volume with new descriptors*, 2018. <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989>. (Obiskano 1. 9. 2020)
- Svet Evropske unije. *Council Conclusions of 20 May 2014 on Multilingualism and the Development of Language Competences* OJ C 183, 14.6.2014, str. 26–29. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52014XG0614%2806%29>. (Obiskano 1. 9. 2020)
- Šlibar, Neva. »Sedmero tujosti literature – ali: o nelagodju v/ob literaturi. Literatura kot tujost, drugost in drugačnost.« V: *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode*, ur. Boža Krakar Vogel. *Obdobja* 25 (2006): 15–37.
- Viëtor, Wilhelm. *Der Sprachunterricht muss umkehren! Ein Beitrag zur Überbürdungsfrage von Quousque Tandem*. Heilbronn: Gebr. Henninger, 1886, prva izdaja 1882.
- Wirth, Theo. »Unfaire Latein-Kritik.« *Pegasus-Onlinezeitschrift* 11.1 (2011): 133–140.
- Žmavc, Janja. »Jezikovna raba in pedagoški proces ali zakaj je učenje latinščine danes še vedno smiselno?« *Šolska kronika* 25 (2016): 181–199.

POVZETEK

Kljub podpori, ki jo v Sloveniji uživa ideja o večjezičnosti, je bil projekt uvajanja drugega tujega jezika v osnovno šolo leta 2013 prekinjen, preveč poenoteni maturitetni sistem pa dijake po novem odvrča celo od tega, da bi drugi tuji jezik izbirali na višji ravni, ki vključuje književnost. Tudi s širšega stališča se zdi, da je »pragmatični« vzorec jezikovnega pouka, ukleščen v zamisel o enotnem trgu dela, nezdržljiv z idejo o večjezičnosti, saj globalna angleščina v tem pogledu zadostuje. Kljub temu se v novejših prizadevanjih Sveta Evrope nakazuje koncept večjezičnosti, ki bi vključeval več metalingvistične in zgodovinske zavesti in bi priznaval koristi klasičnih jezikov. Zdi se, da so se moderni tuji jeziki znašli pred dilemo, ki jih zbližuje s klasičnima jezikoma: ob angleščini kot univerzalnem jeziku sporazumevanja je njihova aktualnost čedalje bolj odvisna od tega, koliko se posvečajo tudi kulturni in splošnoizobrazbeni razsežnosti jezikovnega pouka. To vključuje tudi pouk književnosti.

Ključne besede: latinščina, grščina, poučevanje tujih jezikov, poučevanje književnosti, globalizacija, SEJO

ABSTRACT

European ‘Plurilingualism’ and the Classical Languages

In spite of the general support which the idea of plurilingualism enjoys in Slovenia, the project of introducing a second foreign language in elementary schools was abandoned in 2013, and the over-unified system of the maturity exam now discourages high school students from selecting a second foreign language at a higher level, with more emphasis on literature. More generally, the ‘pragmatic’ pattern of language instruction constrained by the needs of a common market of labour seems to be at odds with the idea of plurilingualism: global English can do the job. Yet some recent trends, as reflected in the efforts of the Council of Europe, suggest a different concept of plurilingualism, one involving a deeper metalinguistic and historical awareness and recognising the benefits of Latin and Greek. Modern foreign languages seem to be facing a dilemma that associates them in some way with Latin and Greek: in competition with English as a universal means of communication, their relevance depends ever more on how far the dimension of general culture, including literature, is recognised as one of the purposes of language teaching.

Keywords: Latin, Greek, foreign language teaching, teaching of literature, globalization, CEFR

Prevodi

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.1.127-141>

Mark Tulij Cicero: *Za pesnika Arhijo*

Prevedla Barbara Zlobec

Pro Archia je obrambni sodni govor, ki ga je Mark Tulij Ciceron imel poleti leta 62 pr. Kr. Takrat je že dosegel višek svoje kariere in slave, saj je bil leto prej kot konzul odkril in zadušil zaroto, ki so jo snovali razvpiti patricij Katilina in njegovi pristaši.

Pesnika Arhijo je neki Gratij obtožil, da si je nezakonito pridobil državljske pravice; za ta prestop je bilo pristojno stalno sodišče z izžrebano poroto (*quaestio perpetua de civitate*). Sodni primer je bil nezahteven in Ciceron je verjetno Arhijevo obrambo sprejel iz prijateljskega nagiba. Dokaze o Arhijeви nedolžnosti je Ciceron izpostavil pravzaprav samo v prvem delu govora, v nadaljevanju pa se je osredotočil na proslavljanje poezije in na pomen kulture za posameznika in za družbo; že sam Ciceron je začutil, da je zaigral na register, ki tradicionalno ni bil značilen za sodno, pač pa za epidejktično govorništvo, zato se je čutil dolžnega, da izbiro razloži in opraviči.

Avel Licinij Arhija (*Aulus Licinius Archias*) se je rodil v ugledni družini v Antiohiji ob reki Oront, glavnem mestu antične Sirije, okoli leta 120 pr. Kr. Mesto je bilo pomembno trgovsko in kulturno središče. Že v mladih letih je Arhija zaslovel kot pesnik – improvizator in mojster prefinjenih literarnih prijemov. Kot potujoči poet je prepotoval Malo Azijo, Grčijo in južno Italijo. V Rim je dospel leta 102 pr. Kr., za časa konzulov Gaja Marija in Kvinta Lutacija Kátula. S proslavljanjem zmage nad Kimbri je dosegel naklonjenost ne le pesnika in pesniškega mecena Katula, ampak tudi bolj robatega in za kulturo manj zainteresiranega vojskovodje Marija. Pesniška slava mu je odprla pot v salone kultivirane rimske aristokracije, ki je s podpiranjem učenih pesnikov izpostavljala svojo izobraženost in skrbela za proslavljanje veličine svoje in prejšnjih generacij. Od družine Lukulov je Arhija prevzel rodbinsko ime Licinij, *praenomen* Avel pa verjetno od kakega drugega mecena.

Leta 92 pr. Kr. je v spremstvu državnega uradnika iz družine Lukulov (verjetno Marka Lukula) obiskal Sicilijo in s pomočjo uglednega zaščitnika dosegel državljanstvo v Herakleji (današnji Policoro v tarenskem zalivu). Na ta način je torej zadostil predpisom za doseg rimskega državljanstva, ki jih je leta 89 pr. Kr. postavil zakon *lex Plautia et Papiria*. Kasneje je Arhija sledil Luciju Lukulu na vojaškem pohodu na Vzhod in z epsko pesnitvijo proslavil njegovo zmago proti pontskemu kralju v tretji mitridatski vojni.

Ciceron je Arhijo spoznal in mu z občudovanjem prisluhnil že v mladih letih: v govoru ga celo uvršča med svoje učitelje. Obrambo na procesu je torej prevzel iz hvaležnosti in istočasno z velikim veseljem sprejel novico, da grški pesnik snuje pesnitev o njegovem konzulatu in razkrinkanju Katilinove zarote. Arhija je zamisel kasneje opustil, vendar mu rimski govornik tega očitno ni zameril, saj je že ostarelega pesnika več let kasneje prijazno nagovarjal z izrazom *noster Archias* (*Div.* 1.18).

Ni jasno, zakaj je Gratij napadel Arhijo z obtožbo nezakonitega prilaščanja državljanstva. Že omenjen zakon *lex Plautia et Papiria* je namreč razširil državljanske pravice na državljane zavezniških mest, ki so imeli bivališče v Italiji in so se prijavi pretorju v roku šestdesetih dni. Arhija je po Ciceronovem mnenju povsem izpolnjeval vse pogoje, saj se je bil dosegel državljanstvo v Herakleji in se zatem vpisal na seznam pretorja Kvinta Metela. Res pa je, da sta bila Kvint Metel in Mark Lukul, ki sta jamčila zanj, njegova zaščitnika in torej ne povsem verodostojni priči, dokumentacijo v Herakleji je uničil požar in poleg tega Arhijevega imena ni bilo najti na nobenem seznamu cenzorjev. Če bi Arhija ne dokazal lastne nedolžnosti, mu je v skladu z zakonom *lex Papia* iz leta 65 pr. Kr., ki je skušal zaježiti precej razširjen pojav nezakonitega prilaščanja državljanskih pravic, grozil izgon.

Sodni obravnavi je po vsej verjetnosti predsedoval govornikov mlajši brat Kvint Tulij Ciceron, tudi sam zelo izobražen ljubitelj književnosti, kar je nedvomno vplivalo na izid procesa – Arhija je bil oproščen obtožbe. Nekateri komentatorji so mnenja, da so hoteli Arhijeve nasprotniki pravzaprav napasti pesnikove zaščitnike, morda koga iz družine Lukulov. Za Gratijem naj bi se morda skrivala tudi senca vplivnega vojskovodje Pompeja, ki je bil prevzel od Lukula vodenje vojne proti Mitridatu in se je triumfalno vračal v Rim. Ni torej slučaj, da se Ciceron v govoru laska prav zmagovitemu poveljniku, ki ga je bil že podprl z govorom *Pro lege Manilia*.

Kot že povedano, ima govor samosvojo strukturo, saj je dokazovanju Arhijeve nedolžnosti posvečenih samo enajst paragrafov od skupnih dvaintrideset. V prvem delu, v katerem navaja dokaze o državljanstvu, Ciceron uporablja *pluralis maiestatis* in veliko tehničnih terminov, v argumentaciji *extra causam* pa preide na prvo osebo, kar razkriva iskreno govornikovo sočutje z obtožencem. Oba dela spretno povezuje implicitno prepričanje, da če bi Arhija ne bil dosegel državljanstva po pravni poti, bi ga bil vreden že zaradi svojega

pesniškega ustvarjanja, s katerim ni poveljčal samo svojih zaščitnikov, ampak tudi in predvsem rimsko ljudstvo. Dober del govora je torej slavospev veličini poezije, ki edina lahko zagotavlja večnost minljivi človeški usodi, in pomenu kulture, ki je predpogoj krepostnega življenja in za državo koristnega političnega udejstvovanja. Za Cicerona torej Arhija uteleša ideal etične *humanitas* – ko brani svojega prijatelja pesnika, se obenem postavlja v bran tudi svojim idealom, ki se kot rdeča nit vijejo v vsem njegovem literarnem opusu: ti so literarna in filozofska izobrazba, ki je za odraslega svobodnega Rimljana podlaga za katero koli dejavnost, prefinjena kultiviranost in široka izobraženost, pa tudi poštenost in čutečnost kot temelja humanističnega duha.

Ciceron torej v tem govoru tudi modernemu bralcu ponuja veliko zanimivih iztočnic:

- državljanstvo ni samo stvar rojstnega kraja in rodu, ampak ga je lahko nekdo vreden tudi zaradi intelektualnih zaslug;
- literat je ključen element družbenega razvoja, ki presega materialne dobrine;
- humanistična izobrazba je temelj omike;
- vse humanistične znanosti se med seboj prepletajo (zametek ideje interdisciplinarnosti);¹
- cepljenje dotlej univerzalne znanosti na ločene panoge in skrajna specializiranost sta neumestna in neplodna.

Prevod sledi izdaji A. C. Clark, *M. Tulli Ciceronis Orationes*. 6. zvezek (Oxford: Oxford University Press, deveta izdaja 1978).

ZA PESNIKA ARHIJO

Če se smem postaviti s trohico nadarjenosti, sodniki – čeprav se zavedam, da je skromna –, ali z govorniško prakso, v kateri sem dosegel – tega ne tajim – precejšnjo izkušeno,² ali s teoretičnim poznavanjem te umetnosti, ki izhaja iz metodičnega ukvarjanja z najiminitnejšimi intelektualnimi področji, od katerih se, priznam, nisem ločil v nobenem trenutku svojega življenja, je tukaj prisoten Avel Licinij³ med prvimi, ki sme povsem upravičeno zahtevati do-

1 O tem Kajetan Gantar, »Ideja interdisciplinarnosti v Ciceronovem govoru 'Za pesnika Arhija' (Pro Archia poeta).« V: Šumijev zbornik: Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem ob dvajsetletnici Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete, 139–145 (Znanstveni inštitut Filozofske fakultete: Ljubljana, 1999).

2 Ko je na sodišču branil pesnika Arhijo, je bil Ciceron star štiriinštirideset let; svojo govorniško kariero je bil začel devetnajst let prej in je bil požel že veliko uspehov (zmaga na procesu proti sicilskemu guvernerju Veresu, zatrtje Katilinove zarote v letu svojega konzulata).

3 Ni slučaj, da Ciceron Arhijo predstavi z rimskim imenom, saj želi poudariti, da stoji pred poroto rimski državljan.

biček, ki ga prinašajo vse omenjene odlike. Če se sprehodim nazaj z mislimi, kolikor seže moj spomin v preteklost, vse do dni najbolj oddaljenega otroštva, namreč opažam, da je bil on moj duhovni vodja vse od tedaj, ko sem se lotil tega področja in se mu začel posvečati. Če je moj govor, ki so ga izoblikovali spodbude in nauki tega obtoženca, kdaj marsikomu koristil, moram vsekakor ponuditi pomoč in rešitev, kolikor je v mojih močeh, njemu, ki me je oskrbel s sredstvi, s katerimi lahko prinašam pomoč in rešitev drugim.⁴ 2. Da se ne bi slučajno kdo čudil tej trditvi, češ da je za tega človeka značilno drugačno intelektualno nagnjenje, ne pa metodično poznavanje govorništva, naj povem, da se niti sam nikoli nisem povsem posvetil samo temu področju.⁵ Vsa področja intelektualnega udejstvovanja, ki jih družijo kultura kot skupni imenovalec, imajo namreč nekakšno skupno vez in so si med sabo tako rekoč v nekakšnem sorodstvenem razmerju.

3. Da pa se ne bi kdo izmed vas čudil, ker se jaz med pravnim postopkom in na javnem procesu⁶ – sodna obravnava namreč poteka pred pretorjem rimskega ljudstva, prvovrstnim človekom,⁷ in pred zelo strogimi sodniki, pa še ob takem navalu poslušalcev –, poslužujem tovrstnega govorniškega sloga, ki se ne oddaljuje samo od običajne sodne prakse, ampak tudi od pravnega jezika, si želim od vas izprositi dovoljenje, ki bo prikladno za obtoženca in vam – vsaj upam – ne nadležno: da bi namreč smel, ko bom govoril v obrambo imenitnega pesnika in priznanega izobraženca, upoštevajoč to množico razgledanih poslušalcev, vašo kultiviranost in končno tega pretorja, ki predseduje sodni obravnavi, govoriti nekoliko svobodneje o kulturnih in literarnih temah ter uporabiti skoraj nov in neobičajen način govora⁸ v zvezi s tovrstno osebo, ki zaradi svoje intelektualne odmaknjenosti sploh nima nobenih izkušenj s sodiščem in s sodnimi postopki.

4 Ciceron uvršča Arhijo med svoje učitelje samo v tem govoru; morda je tu izkazovana hvaležnost pretirana. Med svoje učitelje je prišteval sicer epikurejca Fedra, platonika Filona iz Larise, stoika Diodota, retorja Molona iz Rodosa, filologa Elija Stilona.

5 Ciceron se je ukvarjal tudi s poezijo, vendar so se od njegovih del ohranili skoraj samo naslovi: v mladostnih letih je napisal mitološki pesnitvi *Pontius Glaucus* in *Alcyones*, didaktično pesnitev *Nilus*, zbirko učenih mnenj o pesnikih *Limon* in vrsto epigramov ter prevod Aratovega dela *Phainomena* (delno ohranjen). Po konzulatu je napisal pesnitev *De consulatu suo* v treh knjigah (ohranjenih je približno 90 verzov) in delo *De temporibus suis* ter pesnitev *Ad Caesarem*.

6 Sodni postopek, ki mu je bil podvržen Arhija, je bil javni (kazenski) proces, saj naj bi bil pesnik z nezakonito prisvojitvijo državljanskih pravic oškodoval državo. Vodil ga je pretor, ki je predsedoval stalnemu sodišču, ki se je ukvarjalo specifično z nezakonitim prilaščanjem državljanstva (*quaestio perpetua de civitate*) v skladu z zakonom *lex Papia* iz leta 64 pr. Kr. Predvidena kazen za ta prekršek je bila izgon, kar je Arhijev tožilec dejansko zahteval. Porotniki so bili izžrebani iz treh dekurij: senatorjev, vitezov in finačnih tribunov (*tribuni aeralii*). Predsedujoči državni uradnik ni glasoval, pač pa samo razglasil sodbo, na katero se obtoženi ni mogel pritožiti.

7 Pretor je bil po vsej verjetnosti mlajši Ciceronov brat Kvint Tulij Ciceron (102–43 pr. Kr.), ki je z njim delil ljubezen do kulture in imel široka literarna zanimanja (pisal naj bi tragedije); posvečeni sta mu govornikovi deli *De legibus* in *De oratore*, v katerih nastopa v prvi osebi. Ohranjen pa je tudi *Mali priročnik za volilno kampanijo* (*Commentariolum petitionis*), ki ga je Kvint napisal za starejšega brata.

8 Ciceron naj bi se poslužil t.i. epideiktičnega govorništva, ki je z razliko sodnega in posvetovalnega ali političnega razkošnejše in primernejše za slavnostne govore, saj želi poslušalca zabavati ali ganiti.

4. Če bom videl, da ste mi to dovoljenje dali in odobrili, vas bom vsekakor skušal prepričati ne le o tem, da Avla Licinija ni treba izločiti s seznama državljanov, ker državljanstvo ima, ampak da bi ga bilo potrebno vključiti, celo če državljanstva ne bi imel.

Komaj je namreč Arhija⁹ zapustil za sabo otroštvo in področja umetnosti in znanosti, s katerimi običajno vzgajamo otroke za kulturo, se je posvetil literarnemu ustvarjanju. V kratkem času mu je uspelo prekositi vse tekmece ter zasloveti po nadarjenosti v Antiohiji,¹⁰ kjer se je bil rodil v ugledni družini; to mesto je bilo nekoč slavno in bogato ter cvetoče središče prefinjene omike in visoke izobrazbe. Kasneje so njegove prihode drugam po Mali Aziji in povsod po Grčiji¹¹ tako proslavljali, da je pričakovanje pesnika prekašalo slavo njegove nadarjenosti, občudovanje ob njegovem prihodu pa samo pričakovanje. 5. Italija je bila tedaj polna grške umetnosti in znanosti: tem študijem so se tudi v Laciju posvečali intenzivneje, kot to delajo sedaj v istih mestih, pa tudi tu v Rimu jih niso zanemarjali, saj je bila politična situacija mirna.¹² Tako so Tarentinci, Lokrijci, Regijci in Neapelčani Arhijo obdarili z državljanstvom in z drugimi nagradami. Vsem, ki so bili nekako sposobni presojati o nadarjenosti, se je zdelo vredno, da ga spoznajo in pogostijo. Ko je zaradi tako velike slave dosegel prepoznavnost tudi med tistimi, ki so živeli daleč proč, je došel v Rim za časa konzulata Marija in Katula.¹³ Že takoj je naletel na taka konzula, da mu je eden izmed njih lahko ponudil izjemna junaštva kot snov za pisanje, drugi pa bodisi junaštva bodisi zanimanje za književnost in posluš. Družina Lukulov¹⁴ ga je takoj, ko je nosil še togo preteksto, sprejela na svoj dom. Dejstvo, da mu je dom, ki ga je

9 Tu Ciceron navaja pesnikovo grško ime, saj v obdobju, o katerem teče beseda, Arhija še ni imel rimskega državljanstva.

10 Antiohija je bila prestolnica Sirije. Mesto je ustanovil leta 301 pr. Kr. Selevk I. in ga poimenoval po očetu Antiohu. Slovelo je kot eno izmed najbolj cvetočih kulturnih središč v helenistični dobi. Leta 64 pr. Kr. ga je osvojil Pompej.

11 Arhija se je rodil okoli leta 120 pr. Kr. in je došel v Rim, ko je bil star približno osemnajst let, to je leta 102 pr. Kr. V Rimu se je otroštvo (*pueritia*) zaključilo med petnajstim in osemnajstim letom, ko so mladeniči otroško togo (*toga praetexta*) zamenjali z odraslo (*toga virilis*); ker pa bi bilo obdobje, ko naj bi Arhija potoval po Grčiji, Mali Aziji in Magni Greciji časovno zelo omejeno, je bolj možno, da se tu Ciceron navezuje na grško razdelitev življenjskih obdobj, po kateri se otroštvo zaključí s štirinajstim letom.

12 Arhija je v Rim prišel v razmeroma mirnem obdobju po smrti Gaja Grakha (122 pr. Kr.) in pred izbruhom zavezniške vojne (91–89 pr. Kr.), ki pa so ga vsekakor zaznamovali vojna proti Jugurti, vpad Kimbrov in Tevtonov ter nemiri, ki jih je povzročil tribun Saturnin.

13 Gaj Marij in Kvint Lutacij Kátul sta bila konzula leta 102 pr. Kr. (za Marija je bil to četrta konzulat). Marij (157–86 pr. Kr.) je bil slaven vojskovodja iz viteške družine, ki je reorganiziral rimsko vojsko in se proslavil z zmago nad germanskima plemenoma Kimbrov in Tevtonov. Kátul (ok. 150–87 pr. Kr.) je bil aristokrat, najprej Marijev pristaš, nato njegov nasprotnik. V Rim je uvedel lahkotno, aleksandrinško poezijo, s katero se je ukvarjal tudi sam. V njegovem filhelskem krogu so se gibali pesniki Antipater iz Sidona, Valerij Edituus, Porcij Licin in očitno tudi Arhija. Ciceron izobraženega Katula omenja v delu *De oratore* (3.29).

14 Lukuli so bili aristokratska rimska družina oz. *gens*, ki ji je takrat načeloval Lucij Licinij Lukul, konzul leta 109 pr. Kr., in v kateri sta se proslavila tudi njegova sinova, izobrazena v grškem duhu, Lucij Licinij Lukul (rojen l. 117 pr. Kr., konzul leta 74 pr. Kr.) in Mark Terencij Varon Lukul (rojen l. 116 pr. Kr., posinovljenec Marka Terencija Varona).

kot prvi najprisrčnejše sprejel kot mladeniča, izkazoval enako prisrčnost tudi kot starcu,¹⁵ je dokaz ne samo njegove pesniške nadarjenosti, ampak tudi njegove prirojene krepostnosti. 6. V tistih časih je bil drag slavnemu Kvintu Metelu Numidiku in njegovemu sinu Metelu Piju,¹⁶ rad mu je prisluhnil Mark Emilij,¹⁷ živel je s Kvintom Katulom in istoimenskim sinom,¹⁸ cenil ga je Lucij Kras,¹⁹ ker so ga nadalje prijateljske vezi družile z Lukuli, Druzom, Oktaviji, Katonom in vso družino Hortenzijev,²⁰ je užival izjemne časti, saj ga niso cenili samo tisti, ki so hoteli nekaj slišati in razumeti, ampak tudi tisti, ki so se morebiti pretvarjali. Po kar dolgem premoru, potem ko je odpotoval na Sicilijo z Markom Lukulom in se iz tiste province vračal prav tako z Lukulom, je došel v Heraklejo,²¹ ker je to mesto uživalo zavezništvo z Rimom s popolno enakostjo pravic, je hotel biti vključen v seznam tamkajšnjih državljanov, kar je od prebivalcev Herakleje dosegel ne samo zato, ker so ga samega po sebi šteli za vrednega te časti, ampak tudi zaradi Lukulove vplivnosti in naklonjenosti. Državljanstvo mu je bilo podeljeno v skladu z zakonom Silvana in Karbona:²² »če je bil kdo vpisan na seznam zavezniških mest; če je takrat, ko je bil zakon predlagan, imel bivališče v Italiji in je v roku šestdesetih dni vložil vlogo pri pretorju«. Ker je on že mnogo let imel bivališče v Rimu, je predložil vlogo pretorju Kvintu Metelu²³, dragemu prijatelju.

8. Če beseda teče samo o veljavnosti državljanstva, ni potrebno dodati ničesar: debata je zaključena. Katerega od navedenih argumentov, Gratij,²⁴ bi bilo

15 V času procesa je bil Arhija star približno šestdeset let.

16 Kvint Cecilij Metel Numidik, konzul leta 109 pr. Kr., je vodil začetno fazo vojne proti Jugurti v Numidiji; bil je govornik in se je zanimal za filozofijo. Sin Kvint Cecilij Metel Pij je vzdevek *Pius* dosegel zaradi vneme, s katero je skušal očeta priklicati iz izgnanstva. Bil je konzul s Sulo leta 80 pr. Kr. in se je boril proti Sertoriju s Pompejem.

17 Mark Emilij Skaver (163–89 pr. Kr.), slaven govornik in večleten *princeps senatus*, je dal zgraditi cesto *via Aemilia*.

18 Za Kátula gl. op. 13; istoimenski sin, konzul leta 78 pr. Kr., je dobil priimek *Capitolinus*, ker je posvetil ponovno zgrajeni tempelj kapitolskega Jupitra. Leta 63 pr. Kr. je podprl Cicerona proti Katilini; govornik ga hvali v delu *Brutus* in ga uvršča med sogovornike v razpravah *Hortensius* in *Academica priora*.

19 Lucij Kras, uspešen politik in konzul leta 95 pr. Kr., je med protagonisti Ciceronovega dela *De oratore*.

20 Za Lukule gl. opombo 14. Mark Livij Druz je leta 91 pr. Kr. kot ljudski tribun predlagal, naj se rimsko državljanstvo podelili vsem Italikom; umrl je med nemiri, ki jih je sprožilo ogorčeno nasprotovanje konservativne stranke. Med Oktaviji so zasloveli brata Mark in Gnej (konzul s Cino leta 89 pr. Kr.) ter njuna sinova Gnej in Lucij, ki sta tudi dosegla konzulat. Mark Porcij Katon Utičan je bil borec za republikanske ideale in je po Cezarjevi zmagi naredil samomor leta 48 pr. Kr. V družino Hortenzijev sodita Lucij Hortenzij, konzul leta 97 pr. Kr., in njegov sin Kvint Hortenzij Hortal, ki je branil Veresa na procesu pred tožnikom Ciceronom.

21 Kolonijo Heraklejo so ustanovili Tarentinci leta 432 pr. Kr. v tarentinskem zalivu, na rodovitni metapontski ravnini. Leta 89 pr. Kr. je postala *municipum*: prebivalci so torej uživali administrativno samostojnost in zasebne pravice rimskih državljanov, vendar nismo imeli pravice do glasovanja.

22 Gre za zakon *lex Plautia Papiria*, ki sta ga leta 89 pr. Kr. predlagala Mark Plavtij Silvan in Gaj Papirij Karbon.

23 Gl. op. 16: Kvint Cecilij Metel Pij je bil pretor leta 89 pr. Kr.

24 O Gratiju ne vemo ničesar in ni znano, zakaj je sprožil pravdo proti Arhiji. Domnevajo, da je bil slamnati mož Pompejevih privržencev ali Lukulovih nasprotnikov.

možno ovreči? Mar boš tajil, da je bil takrat v Herakleji vpisan v register državljanov? Tu je prisoten mož izjemnega slovesa, natančnosti in zanesljivosti, Mark Lukul: ta ne trdi, da misli, ampak da ve; ne da je slišal, ampak da je videl; ne da je prisostvoval, ampak da je to osebno izvršil. Prisotni so poslanci iz Herakleje, zelo plemeniti možje (prišli so na ta proces z nalogo, da opravijo javno pričevanje), ki trdijo, da je bil Arhija vključen v seznam državljanov v Herakleji. In zdaj torej zahtevaš javne registre, za katere vsi vemo, da so bili uničeni v času italske vojne,²⁵ ko je zgorel arhiv.²⁶ Smešno je, da sploh ne debatiramo o tem, kar imamo, zahteva pa se to, česar nikakor ne moremo imeti; da se molči o spominih ljudi in se terja pisno pričevanje ter – čeprav razpolagaš s tankovestno izjavo zelo častitljivega moža ter s prisego in poročtvom izjemno poštenega municipija – se zavrača dokaze, ki nikakor ne morejo biti ponarejeni, in se želi registre, za katere sam praviš, da so običajno potrjeni. 9. Mar ni imel bivališča v Rimu on, ki je že nekaj let pred pridobitvijo državljanstva prestavil v Rim sedež vseh svojih aktivnosti in svojega premoženja? Mar se ni prijavil? Prijavil se je celo na tiste sezname, ki med prijavitelji, ki jih je zabeležil oni zbor pretorjev, edini veljajo kot uradni registri.²⁷ Medtem ko se je namreč širil glas, da so Apijeve²⁸ registre vodili precej malomarno, Gabinijevim pa je jemala verodostojnost njegova površnost, dokler ni bil obsojen,²⁹ po obsodbi pa njegov politični propad, je bil Metel, najpoštenejši in najzmernejši med vsemi, tako natančen, da je stopil do pretorja Lucija Lentula³⁰ in do sodnikov ter izjavil, da je zaskrbljen zaradi izbrisa enega samega imena. Na teh seznamih torej ne vidite nobenega znaka brisanja pri imenu Avla Licinija.

10. Ker je torej stvar taka, ni razloga, da bi dvomili o njegovem državljanstvu, toliko bolj, ker je bil vključen v sezname državljanov tudi v drugih mestih. Seveda, medtem ko so ljudje v Grčiji z lahkoto podeljevali državljanstvo številnim povprečnežem brez pravih poklicnih sposobnosti ali z zelo skromnimi poklici, res verjamem, da Regijci, Lokrijci, Neapeljčani in Tarentinci niso hoteli dati njemu, ki je slovel po izjemni nadarjenosti, kar so običajno odobrili gledališkemu igralcem!³¹ Še več. Potem ko so se ostali ne samo

25 Italska ali zavezniška vojska je bila v letih 90–88 pr. Kr. Italski zavezniki so se borili za rimsko državljanstvo, nekateri pa tudi za zmanjšanje rimske nadvlade na italskem polotoku. Po Sulovi zmagi so dosegli državljanstvo vsi Italiki južno od Pada.

26 *Tabularium* je bil državni arhiv, kjer so hranili javne listine, torej tudi uradne sezname državljanov. V Rimu se je nahajal na Kapitolu.

27 Po razglasitvi zakona *lex Plautia Papiria* se je za vpis na sezname državljanov zglasilo veliko prosilcev, zato vlog ni zbiral samo mestni pretor (*praetor urbanus*), ampak tudi drugi pretorji; kljub temu je prišlo do številnih netočnosti in nepravilnosti.

28 Apij Klavdij Pulher, konzul leta 79 pr. Kr., je bil oče tribuna Klodija, enega najostrejših Ciceronovih nasprotnikov.

29 Avel Gabinij, konzul leta 58 pr. Kr., je podprl Klodijevo zahtevo po Ciceronovem izgonu; bil je obtožen izsiljevanja.

30 Lucij Kornelij Lentul, sicer manj znan državnik, je očitno predsedoval sodni preiskavi, ki je obravnavala nepravilnosti pri pridobivanju državljanstva.

31 V Rimu igralci niso uživali velikega spoštovanja – pogosto so bili sužnji, a tudi svobodni igralci niso imeli aktivne in pasivne volilne pravice; vendar so tisti posamezniki, ki so zasloveli, pridobili izjemen ugled.

po podeljevanju državljanstva, ampak tudi po razglasitvi Papijevega zakona³² nekako prikradli na sezname omenjenih municipijev, naj bo on, ki se ne poslužuje niti seznamov, na katerih je vpisan, ker je vedno hotel biti državljani Herakleje, izključen?

11. Sprašuješ³³ po naših popisnih seznamih. Seveda: kot da ne bi bilo znano, da je bil on v času zadnje cenzure v vojski s slavnim poveljnikom Lucijem Lukulom,³⁴ v času prejšnje pa je bil s taistim, takrat kvestorjem,³⁵ v Mali Aziji; v času prve cenzure Julija in Krasa popis ni zaobjel nobenega dela prebivalstva.³⁶ Ker pa popis ne potrjuje državljanstva in samo dokazuje, da je popisani že takrat deloval kot državljani, naj povem, da je v tisti dobi ta, ki ga obtožuješ, da ni niti po lastnem priznanju užival pravic rimskega državljanstva, večkrat napravil oporoko v skladu z našimi zakoni in dedoval po rimskih državljanih, prokonzul Lucij Lukul pa ga je priporočil državni blagajni kot upravičenca do ugodnosti.³⁷ Poišči protidokaze, če jih moreš najti: nič ga ne bo nikoli postavilo na laž, niti lastne izjave niti izjave prijateljev.

12. Vprašal me boš, Gratij, zakaj mi je ta človek tako všeč. Ker mi omogoča, da se duh spočije od tega sodniškega hrupa in si odpočijejo ušesa, utrujena od kričanja. Mar misliš, da bi lahko našli argumente za govore ob tako raznolikih tematikah, ki se jih vsakodnevno lotevamo, če ne bi gojili svojega duha s kulturo, ali da bi naš duh vzdržal tolikšno napetost, če ga ne bi sproščali s taisto kulturo? Jaz vsekakor priznavam, da sem se posvetil temu področju: ostale naj bo sram, če so se tako skrili v literaturo, da ne morejo iz nje potegniti ničesar koristnega za skupno dobro in dati ničesar na svetlo. Zakaj pa bi se moral sramovati jaz, sodniki, ki že toliko let živim tako, da sem vselej priskočil na pomoč ljudem v težavah in branil njihove interese, in me od tega nikdar niso odvrnila prostočasna opravila, želja po zabavi ali zaspianost?

13. Bi me lahko kdo vendarle grajal ali se upravičeno jezil name, če si bom za gojenje teh reči vzel toliko časa, kolikor si ga ostali privoščijo za opravljanje

32 Zakon *lex Papia*, ki ga je predlagal tribun Gaj Papij, je preprečeval zlorabe pri pridobivanju rimskega državljanstva s strani tujcev.

33 Retorična figura *occupatio*.

34 Arhija je Lukula spremljal na vojaškem pohodu v tretji mitridatski vojni (74–66 pr. Kr.) in ob tej priliki poveljeval junaštva uglednega zaščitnika s pesnitvijo, ki jo Ciceron omenja v nadaljevanju govora.

35 Diktator Sula je poslal Lukula kot kvestorja v Malo Azijo, da bi pri zaveznikih zbral brodovje v boju proti Mitridatu.

36 V času razglasitve zakona *lex Plautia Papiria* (89 pr. Kr., gl. op. 22) sta bila cenzorja Lucij Julij Cezar (stric Gaja Julija Cezarja) in Publij Licinij Kras (oče kasnejšega triumvirja Marka Licinija Krasa), ki pa se nista mogla zediniti glede pravil vpisovanja novih državljanov na sezname, zato popis ni bil izveden. Med letoma 86 in 70 pr. Kr. je diktator Sula cenzuro odpravil. Po dva cenzorja sta bila izvoljena leta 86 in 70 pr. Kr.

37 Državni upravniki in vojaški poveljniki so morali ob zaključku svojega dela v roku tridesetih dni predložiti državni blagajni seznam stroškov tudi za svoje spremljevalce, ki so bili upravičeni do povračila (*delatio beneficiorum*). Da je bilo na Lukulovem seznamu navedeno tudi Arhijevo ime, priča o dejstvu, da so ga imeli za rimskega državljana.

svojih poslov, za udeležbo na igrah v času praznikov, za druge užitke ter za odidih duše in telesa, za razkošne pojedine ter končno za kockanje in igro z žogo? Pravico do prostega časa mi morate nakloniti toliko bolj zato, ker se po zaslugi teh dejavnosti krepim tudi moja govorniška sposobnost, ki – kakršna koli je že – ni nikoli odpovedala, ko je bilo potrebno priskočiti na pomoč prijateljem v nevarnosti. In če se nekomu ta razlog zdi nekoliko šibak, jaz vsekakor z gotovostjo vem, iz katerega izvira zajemam vodila, ki so zame najvišja.

14. Če namreč ne bi bil po zaslugi naukov številnih učiteljev in številnih literarnih del že od mladosti prepričan, da se v življenju ne smemo potegovati za nič drugega tako zavzeto kot za slavo in čast ter da je za dosego le-teh potrebno zaničevati vsakovrstne telesne bolečine in vsakovrstne nevarnosti, ki vodijo v smrt in v izgnanstvo, se ne bi bil za vašo dobrobit nikoli izpostavil tolikim in tako hudim bojem ter stalnim napadom podlih nasprotnikov.³⁸ A junaških zgledov so polne knjige, polne so jih pripovedi modrijanov, polna jih je davnina: vsi ti bi obležali v temi, če se jim ne bi približala svetloba književnosti. Koliko prikazov junaških mož so nam zapustili tako grški kot latinski pisatelji, prikazov, ki niso bili ustvarjeni samo zato, da bi si jih ogledovali, ampak zato, da bi jih posnemali! Te sem imel jaz pred očmi pri upravljanju države; svoje srce in svoje misli sem uglaševal prav s prepričani izjemnih ljudi.

15. Najbrž bo kdo vprašal: kako? Ali so bili tisti izjemni možje, na katerih junaštva književnost ohranja spomin, vzgojeni v tisti učenosti, ki jo ti povzdiguješ v nebo? To bi težko trdili za vse, a vendar lahko z gotovostjo odgovorim naslednje: jaz priznam, da je živel veliko ljudi izjemnega značaja in kreposti, ki so brez učenosti po naravnem, skoraj božanskem nagnjenju sami po sebi postali modri in ugledni; dodajam še, da je k slovesu krepostnosti pogosteje pripomoglo naravno nagnjenje brez učenosti kot učenost brez naravnega nagnjenja.³⁹ Vendar istočasno zatrjujem, da ko se z izjemnim in sijajnim naravnim nagnjenjem spojita metodični pristop in kulturna izobrazba, se običajno rodi nekaj – kako naj se izrazim? – posebnega in edinstvenega.

14. Mednje prištevam našega Afričana,⁴⁰ božanskega človeka, ki so ga poznali naši starši, prištevam Gaja Lelija in Lucija Furija,⁴¹ nadvse uravnovešena

38 Gre za namig na Katilinovo zaroto, ki jo je Ciceron zatrl kot konzul leta 63 pr. Kr.

39 Tudi v razpravi *De finibus* (3.11) Ciceron ugotavlja, da so nekateri velikani duha dosegli krepost in veličino tako, da so sledili lastnim naravnim nagnjenjem; vendar je po njegovem mnenju popolnost možno doseči izključno takrat, ko zdrave naravne težnje podkrepita kultiviranost in izobraženost. Ni slučaj, da so osebe, ki jih v nadaljevanju Ciceron navaja kot primer spojitve naravne kreposti in pridobljene izobrazbe, protagonisti kasnejših dialogov iz zrelih let (*De re publica*, *Laelius de amicitia*, *Cato maior de senectute*).

40 Publij Kornelij Scipion Emilijan Afričan (ok. 185–129 pr. Kr.) je bil pomemben politik in vojaški poveljnik, zmagovalec nad Kartagino, zaščitnik grške in latinske književnosti. Ciceron je v njem videl idealnega državnika.

41 Gaj Lelij (konzul leta 140 pr. Kr.) in Lucij Furij Fil (konzul leta 136 pr. Kr.) sta bila Scipionova prijatelja, zelo izobražena in razgledana člana njegovega helenofilskega kroga ter obenem dobra govornika in cenjena državnika.

in zmerna moža, prištevam tudi nadvse hrabrega in v onih časih najbolj učnega človeka, slavnega Marka Katona Starejšega:⁴² če jim ne bi književna kultura v ničemer pripomogla k doseganju in negovanju kreposti, se gotovo ne bi nikoli odločili za ukvarjanje z njo. Pa tudi če bi književnost ne ponujala tolikšne koristi in bi pri ukvarjanju z njo iskali samo užitek, bi vi vendar – vsaj tako domnevam – vsekakor menili, da je to najplemenitejše razvedrilo za dušo in najbolj vredno človeka. Ostala razvedrila namreč niso primerna za vsako priliko, za vsako starostno obdobje in za vsak kraj: to prizadevanje pa vzreja mladost, razveseljuje starost, krasi uspehe, nudi pribežališče in tolažbo v nesrečah, zabava doma, ne ovira izven doma, z nami prenočuje, hodi na potovanja, preživlja čas na deželi.

17. Če ga sami ne bi mogli poglobiti in ga uživati z lastno senzibilnostjo, bi ga vseeno morali občudovati, tudi ko ga opazimo pri drugih. Kdo izmed nas je tako neotesan in brezčuten, da ga ni prizadela nedavna Roscijeva⁴³ smrt? Čeprav je ta umrl že prileten, se je vendar zdelo, da zaradi čudovite umetniške sposobnosti in miline ne bi smel sploh nikoli umreti. On si je torej izključno s telesnimi gibi pridobil tolikšno naklonjenost pri vseh nas: naj zanemarjamo neverjetne duševne vzgibe in živahnost umskih sposobnosti?

18. Kolikokrat sem jaz videl tega Arhijo, sodniki (izkoristil bom namreč vašo dobrotljivost, ko me že tako pozorno poslušate v tem novem govornem slogu), kolikokrat sem ga videl, da je, ne da bi napisal eno samo črko, improviziral veliko število odličnih verzov prav o tistih dogodkih, ki so se odvijali takrat! Kolikokrat, da so ga priklicali nazaj in je povedal isto, a z drugimi besedami in domisleki! Kar pa je napisal skrbno in s premislekom, so bralci tako zelo cenili, da je dosegel sloves starih piscev. In njega naj bi jaz ne spoštoval? Naj ga ne bi občudoval? Naj ne bi bil prepričan, da ga je potrebno braniti na vsak način? Najodličnejši in najbolj učeni možje so nas nadalje tako poučili: prizadevanja na drugih področjih temeljijo na znanju, naukih in tehniki, moč pesnika pa izhaja iz samega naravnega talenta, ženejo ga duševne moči in ga navdihuje tako rekoč neki božanski duh. Zato naš slavni Enij⁴⁴ pravilno trdi, da so pesniki sveti, ker se zdi, da so nam izročeni skoraj kot dragoceno darilo bogov.

19. Naj bo torej pri vas, sodniki, ki ste zelo razgledani ljudje, sveto ime pesnika, ki ga niti noben barbarski narod nikoli ni oskrunil. Skale in pustote

42 Mark Porcij Katon Cenzor Starejši (234–149 pr. Kr.) je bil rimski politik, ki je zagovarjal vrnitev k primitivni preprostosti tradicionalne kmečke države (*mos maiorum*) in je zato nasprotoval filhelenstvu Scipionovega kroga; Ciceron mu je posvetil razpravo o modrem in srečnem staranju *Cato maior de senectute*.

43 Kvint Roscij Gal (umrl v visoki starosti ok. 62 pr. Kr.) je zaslovel v Rimu kot tragiški in komiški igravec. Ciceron ga je branil v zasebni tožbi (*Pro Roscio comoedo*).

44 Kvint Enij (239–169 pr. Kr.) je pesnik in dramatik arhaične dobe. V Rim ga je privedel Katon Starejši. Zaradi posebnih zaslug so ga obdarili z rimskim državljanstvom.

se odzivajo na zvok glasu,⁴⁵ pogosto se strašne zverine uklonijo petju in se pomirijo:⁴⁶ naj nas, ki smo bili vzgojeni v duhu lepih umetnosti, ne prevzame glas pesnikov? Prebivalci Kolofona trdijo, da je bil Homer njihov someščan, prebivalci otoka Hios ga zahtevajo zase, prebivalci Salamine ga terjajo zase, prebivalci Smirne ga proglašajo za svojega in so mu zato v mestu tudi posvetili svetišče; med sabo se nadalje prepirajo in tekmujejo številni drugi. Potegujejo se torej za tujca celo po smrti, ker je bil pesnik: naj mi zavračamo tega, še živečega, ki je naš po lastni volji in po zakonih? Toliko bolj, ker Arhija od nekdanj usmerja vse svoje moči in ves svoj talent v razširjanje slave in veličine rimskega ljudstva. Že v mladosti se je namreč lotil bojov proti Kimbrom⁴⁷ in bil je drag celo slavnemu Gaju Mariju, za katerega se je zdelo, da je za te reči nekoliko neobčutljiv.

20. Nihče namreč ni tako sovražen muzam, da ne bi z veseljem dovolil, da se v verze prelije večna slava njegovih junaštev. Pripovedujejo, da je slavni Temistoklej, veliki atenski junak, ko so ga vprašali, katero recitacijo ali čigav glas najraje posluša, odgovoril: »Glas tistega, ki najiminitneje proslavlja mojo hrabrost.« Zato je slavni Marij ravno tako močno vzljubil Lucija Plotija,⁴⁸ ker je menil, da bi lahko njegov talent primerno proslavil junaške podvige, ki jih je bil opravil. 21. In res je Arhija v celoti obravnaval vojno proti Mitridatu,⁴⁹ ki je bila pomembna in zahtevna ter se je odvijala na najrazličnejših prizoriščih na morju in na kopnem: te knjige ne povečujejo samo Lucija Lukula, zelo pogumnega in slavnega moža, ampak tudi ime rimskega naroda. Rimsko ljudstvo je namreč pod Lukulovim poveljstvom odprlo pot v Pont, ki sta ga nekoč branili kraljeva vojaška moč in sama narava kraja; rimsko ljudstvo je pod istim poveljnikom z razmeroma skromno vojsko porazilo nepreštene armenske čete. V čast rimskemu narodu gre šteti, da je bilo zelo zvesto mesto Kizik⁵⁰ po zaslugi preišljene strategije istega poveljnika rešeno pred vsakim kraljevim napadom ter iztrgano iz pohlepne žrela celotne vojne. Nam bodo vedno v slavnem tonu pripisovali tisto neverjetno bitko pri Tenedu, ko so v boju z Lucijem Lukulom padli sovražnikovi poveljniki in je bilo njihovo

45 Ciceron se navezuje na mit o Amfionu: ta je z igranjem na liro izvabljal tako prijetne zvoke, da so se skale same premikale in ustvarile tebansko obzidje.

46 Po drugem mitu naj bi Orfej z igranjem na liro pomirjal zveri in ganil skale.

47 Kimbri so bili germansko ljudstvo iz severne Jutlandije, ki jih je rimski poveljnik Gaj Marij leta 101 pr. Kr. porazil pri Verceloh (*Campi Raudii*). Ni jasno, ali je Arhija proslavil Marija samo s krajšo pesniško kompozicijo ali pa začel pisati daljši ep, ki pa ga ni zaključil (teme naj bi se namreč samo "dotaknil" – *attigit*).

48 Lucij Plotij Gal, Marijev prijatelj, je leta 88 pr. Kr. odprl retorsko šolo v Rimu, v kateri je poučeval samo v latinščini, kar je bilo takrat zelo nenavadno. Ko je Ciceron imel govor za Arhijo, je bil še živ.

49 Gre za tretjo vojno proti Mitridatu VI., pontskemu kralju (73–63 pr. Kr.). Lucij Licinij Lukul jo je vodil do leta 67 pr. Kr. in dosegel pomemben vojaški uspeh z zasedbo armenske prestolnice Tigranokerte.

50 Kizik je bil miletska kolonija na Marmarskem morju, ki se je pogumno upirala Mitridatu do Lukulovega prihoda.

brodovje potopljeno.⁵¹ Naše so trofeje, naši spomeniki, naši triumfi: tisti, ki s svojim talentom povzdigujejo te podvige, povelečujejo slavo rimskega naroda.

22. Naš Enij je bil drag Afričanu Starejšemu in zato obstaja domneva, da so postavili v grobnico Scipionov tudi njegov marmorni kip. Vendar tisti slavilni verzi gotovo ne častijo samo njega, ki je pohvaljen poimensko, ampak tudi ime rimskega ljudstva. Katon, prednik našega sodobnika, je povzdignjen v nebo: to pridaja veliko čast junaštvom rimskega naroda. Končno se vseh slavnih Maksimov, Marcelov, Fulvijev⁵² ne proslavlja brez skupne hvale vseh nas.

Tistega, ki je ustvaril te verze, človeka iz Rudij,⁵³ so naši predniki torej sprejeli za sodržavljana: naj mi izženemo iz svojega mesta tega državljana Herakleje, za katerega se potegujejo številni kraji in ki se je tu naselil v skladu z zakoni?

Moti se, kdor misli, da grški verzi prinašajo manjše sadove slave kot latinski, češ da se grška dela berejo skoraj med vsemi narodi, latinska pa utesnjujejo naše lastne, res ozke meje. Če naše podvige omejujejo samo skrajne meje sveta, moramo torej želeti, da tja, koder so segla kopja naših čet, sežeta tudi slava in čast: ker so ta dela imenitna tako za sama ljudstva, o zgodovini katerih teče beseda, kot seveda za tiste, ki tvegajo svoje življenje za slavo, so izjemna spodbuda za prenašanje naporov in nevarnosti. 24. Koliko popisovalcev svojih junaštev je imel s seboj, kot pravijo, slavni Aleksander Veliki!⁵⁴ Kljub temu pa je, ko je stal v Sigeju pred Ahilovem grobom,⁵⁵ vzkliknil: »Srečni mladenič, ki si za glasnika svoje hrabrosti dobil Homerja!« In res: če namreč ne bi obstajala slavna *Iliada*, bi ista ruša, ki je pokrila njegovo truplo, pokopala tudi njegovo ime. In še: ali ni naš Pompej Veliki,⁵⁶ ki je svojo srečo izenačil s hrabrostjo,

51 Tened je mesto na istoimenskem otoku na Egejskem morju pred obalo Troade, kjer je Lukul premagal Mitridatovo brodovje leta 73 pr. Kr.

52 Kvint Fabij Maksim, konzul leta 233 pr. Kr., je bil med drugo punsko vojno imenovan za diktatorja in je zaradi zavladaevalske bojne tehnike dobil vzdevek Kunktator. Mark Klavdij Marcel, konzul leta 222 pr. Kr., je med drugo punsko vojno zavzel Sirakuze kljub bojnemu orožju, ki ga je izumil Arhimed. Mark Fulvij Nobilior je leta 189 pr. Kr. premagal Ajtolce in zasedel prestolnico Ambrakijo – to zmago je pesnik Enij proslavil v istoimenski tragediji.

53 Pesnik Kvint Enij (gl. op. 43) se je rodil v kraju Rudije v Kalabriji.

54 Življenje Aleksandra Velikega (356–323 pr. Kr.) je imelo v antični književnosti velik in dolgotrajen odmev. O njegovih osvajalnih pohodih so najprej pisali vojni tovariši in spremljevalci (Kalisten iz Olinta, tajnik Evmen, general Ptolemaj I. Soter, Aristobul iz Kasandreje, admiral makedonskega brodovja Nearh s Krete). Klejtarh je začetnik pripovedi, v katerih so v ospredju fantastične in legendarne prvine in ki so se uspešno širile tudi v latinščini (Kalisten) ter prešle kasneje v francosko pesništvo (*Roman o Aleksandru*).

55 Sigejon je rt na Egejskem morju severovzhodno od Troje, kjer naj bi se utaborili grški napadalci in kamor je tradicija postavljala Ahilov grob. Plutarh o tem dogodku pripoveduje v *Aleksandrovem življenju* (15). Grški življenjepisec poroča tudi, da je bil Aleksander velik občudovalec *Iliade* in da je kopijo pesnitve, ki jo je bil prejel od učitelja Aristotela, nosil s seboj v dragoceni skrinji in hranil pod vzglavjem (*Aleksandrovo življenje* 8).

56 Gnej Pompej Veliki (106–48 pr. Kr.) je v času procesa dosegel višek slave po zmagi nad Mitridatom (Ciceron je bil podelitev vojske Pompeju podprl z govorom *Pro lege Manilia de imperio Cn. Pompei*). Ciceron se mu laska, ker je bil Lukul, Arhijev mecen, Pompejev politični nasprotnik. Poklon ni izbran naključno, saj je bil Pompej velik Aleksandrov občudovalec in je leta 61 pr. Kr. ob triumfu celo oblekel tuniko, ki naj bi bila last grškega vojskovodje.

Teofanu iz Mitilen,⁵⁷ ki je opisal njegova junaštva, podelil državljanstvo na vojaškem zboru? In naše, ki so pogumni možje, a obenem neotesani vojaki, je prevzela nekakšna sladkost slave, kot bi bili tudi sami deležni iste časti, in so svoje odobravanje pokazali z glasnim vzklikanjem.

25. Če torej Arhija ne bi bil rimski državljani po zakonu, kajpada ne bi mogel doseči, da bi ga kak poveljnik obdaril z državljanstvom?⁵⁸ Čeprav je Sula podeljeval državljanstvo Hispanom in Galcem,⁵⁹ bi takega prosilca zavrnil. O tem smo se lahko sami prepričali na skupščini: ko mu je pesnikun iz ljudstva izročil epigram o njegovi osebi, v katerem je bil samo vsak lihi verz nekoliko daljši,⁶⁰ je Sula takoj ukazal, naj mu s kupa stvari, ki so bile naprodaj na dražbi, eno poklonijo v dar, vendar pod pogojem, da poslej ne piše več. Mar ne bi on, ki je menil, da je vnema slabega pesnika vseeno vredna neke nagrade, cenil nadarjenosti obtoženca, njegove spretnosti pri pisanju in tekočega izraza?

26. In še: ali si ne bi bil mogel pridobiti državljanstva od Kvinta Metela Pija, ki mu je bil velik prijatelj in ki je številne obdaril z državljanstvom? Ali tega res ne bi mogel doseči niti z lastno prošnjo niti s posredovanjem Lukulov?⁶¹ Prav Metel si je tako želel popisa svojih podvigov, da so pri njem naleteli na odprta ušesa celo pesniki iz Kordube,⁶² pa čeprav je njihova poezija zvenela nekoliko nabreklo in tuje. Ni potrebe, da bi prikrivali, kar ne more ostati skrito, pač pa je treba odkrito priznati: vse nas vleče želja po pohvali, in ravno najuspešnejše ljudi najbolj vodi želja po slavi. Celo filozofi se podpišejo s svojim imenom v knjizice, v katerih razpravljajo o zaničevanju slave: prav tam, kjer zaničujejo imenitni sloves, hočejo biti v isti sapi imenovani in slavljani.

27. Decim Brut, odličen mož in poveljnik, je na primer okrasil vhode svojih svetišč in spomenikov s pesmimi prijatelja Akcija.⁶³ Celo slavni Fulvij, ki je

57 Teofan iz Mitilen je bil Pompejev prijatelj in svetovalec. Spremljal ga je med vojno proti Mitridatu in na potovanju v Egipt po porazu pri Farzalu. Pompejeve vojaške podvige je opeval v zgodovinskem delu, napisanem v grščini, od katerega je ohranjenih samo nekaj fragmentov. Anekdoti o okoliščinah, v katerih je Teofan prejel državljanstvo, pripoveduje Valerij Maksim (8.14.3); tedaj se je preimenoval in postal Gnej Pompej Teofan.

58 Izjava je seveda ironična.

59 Lucij Kornelij Sula (ok. 138–78 pr. Kr.), slavni vojaški poveljnik in vodja optimatov, naj bi podelil državljanstvo nekaterim Hispanom iz Gadesa (današnji Cadiz) in Aristonu iz Masilije (*Pro Balbo* 50).

60 Tradicionalni verz epigrama je elegični distih, v katerem se heksameter (daljši verz) izmenjuje s pentametrom (nekoliko krajšim verzom). Ciceron hoče torej povedati, da je pisunov epigram samo navzven sledil metričnim pravilom, pesniškega pa v sebi ni imel ničesar.

61 Gl. op. 14. Kvint Metel Pij je bil v sorodstvu z družino Lukulov, v kolikor je bila očetova sestra Cecilija Metela mati Lucija in Marka Lukula.

62 Med letoma 79 in 71 pr. Kr. se je Kvint Metel Pij kot prokonzul boril proti Sertoriju v Španiji. Tudi govornik Seneka Starejši (ok. 55 pr. Kr.–41 po Kr.), čigar družina je izhajala iz Kordube v južni Španiji (*Hispania Betica*), je slog literatov svoje rodne pokrajine označil kot nabuhel in napihnjen (*suasoriae* 6.27 in *controversiae* 1, *praef.* 16).

63 Decim Junij Brut, konzul leta 138 pr. Kr., je premagal špansko pleme Kalaikov (od tod priimek Kalaik) in Luzitance. Bil je tudi govornik in literat ter mecen tragediografa Lucija Akcija (ok. 170–86 pr. Kr.), ki je rodbino svojega zaščitnika proslavil v tragediji *Brutus*: v njej namreč nastopa ustanovitelj rodbine Lucij Junij Brut, ki je izgnal iz Rima zadnjega etruščanskega kralja Tarkvinija Ošabnega.

imel Enija v spremstvu, ko se je boril proti Etolcem,⁶⁴ si ni pomišljal posvetiti vojaški plen muzam. Zato v tem mestu, kjer so tako rekoč oboroženi poveljniki častili ime pesnikov in svetišča muz, sodniki v togah ne smejo čutiti odpora do čaščenja muz in morajo skrbeti za dobrobit pesnikov.

28. Da bi vi, sodniki, to naredili z večjim veseljem, se vam bom sedaj razkril in vam priznal svoje lastno slavohlepje, ki je morda preveč goreče, a vseeno še v mejah spodobnosti. Arhija se je namreč s svojimi verzi dotaknil dosežkov, ki sem jih med svojim konzulatom skupaj z vami prispeval za ohranitev oblasti, za preživetje državljanov in za vso državo.⁶⁵ Ko sem slišal te verze, sem ga zaprosil, naj delo dokonča, ker se mi je zdelo pomembno in mi je bilo všeč. Krepost si namreč v zameno za trud in prestane nevarnosti ne želi nobenega drugega plačila razen tistega, ki ga dajeta hvala in čast: če se nam to krati, iz katerega razloga bi se morali, o sodniki, podvreči tako hudim naporom v tem tako omejenem in tako kratkem življenjskem toku? 29. Seveda, če duša ne bi ničesar slutila o prihodnosti in bi vse svoje misli utesnjevala znotraj meja, v katerih je zajeto človeško življenje, se ne bi izčrpavala v tolikšnih naporih, se ne bi vznemirjala zaradi tolikih skrbi in neprespanih noči ter ne bi tolikokrat postavila na kocko lastnega življenja. A vsak plemenit človek ima prirojen nekakšen zagon, ki ponoči in podnevi priganja duha z ostrogami želje po slavi ter ga opominja, da se spomina na naše ime ne sme meriti z življenjsko dobo, temveč ga je treba enačiti s celotnim zanamstvom.

30. Ali naj se vsi, ki se nahajamo v politični areni ter v teh življenjskih nevarnostih in naporih, zdimo tako malodušni, da se predamo misli, da bo vse zamrlo skupaj z nami, potem ko si do zadnjega vzdih nismo mogli privoščiti niti enega samega trenutka miru in sprostitve? Številni odlični ljudje so za sabo načrtno pustili kipe in poslikave, ki niso odsev duha, ampak zunanosti – ali ne bi bilo prav, da bi raje zapustili upodobitev naših misli in kreposti, ki bi jo izoblikovali in dodelali veliki umi? Jaz sem že med opravljanjem svojih dejanj menil, da raznašam in trosim večno slavo po svetu. Ta slava bo morda po moji smrti postala nedostopna mojim čutom, morda pa, kot so menili zelo modri ljudje, bo ostala nekako povezana z mojo dušo. Kakor koli, takšno prepričanje in upanje me radostita že zdaj.

31. Zato, sodniki, pomilostite človeka, čigar častljivost je tolikšna, da jo, kot vidite, potrjujejo tako ugledna prijateljstva kot njihova trajnost, in čigar genialnost tolikšna, kolikršna mora biti, da so jo, kot veste, iskali talenti najimenitnejših mož; njegov pravni položaj pa je tak, da ga potrjujejo zakonska

64 Gl. op. 52. Ajtolci so živeli v zahodni Grčiji; leta 189 pr. Kr. so sklenili zaveznitvo s selevkidskim kraljem Antiohom proti Rimljanom. Po porazu so Rimljani Ajtolijo priključili Ahaji.

65 Arhija se je pisanja epske pesnitve v grščini o Ciceronovem konzulatu morda lotil prav zato, da bi si zagotovil govornikovo naklonjenost in pomoč. Kasneje, že leta 61, je Ciceron v pismu prijatelju Atiku skrušeno sporočil (1.16.15), da je Arhija delo opustil ter se preusmeril v poveljevanje Lukulov in družine *Caecilia*.

ugodnost, poroštvo municipija, Lukulovo pričanje, Metelovi dokumenti. Tako torej stojijo stvari: če mora za take talente obstajati kakšno priporočilo ne samo s strani ljudi, ampak tudi s strani bogov, vas prosim, sodniki, da sprejmete pod svoje varstvo njega, ki je vedno proslavljal vas, vaše poveljnike in junaštva rimskega ljudstva in ki tudi v teh pričujočih mojih in vaših domačih nevarnostih obljublja, da bo še naprej širil večno pričevanje vaše slave: on sodi med tiste, ki so med vsemi ljudmi vedno veljali za svete in so jim tako tudi pravili. Tako se bo zdelo, da ga je povzdignila vaša človečnost, ne pa poteptala vaša krutost.

32. Upam, sodniki, da vsi odobravajo, kar sem o tej pravni zadevi povedal kratko in jedrnato, kot je moja navada. Nadejam se, sodniki, da ste dobrohotno sprejeli tudi to, kar sem rekel o nadarjenosti obtoženca in na splošno o njegovem kulturnem udejstvovanju, čeprav se ne sklada s pravnimi in sodnimi običaji; zagotovo pa vem, da je storil on, ki predseduje zasedanju.

*Barbara Zlobec, Državni izobraževalni zavod S. Gregorčič, Gorica;
barbara.zlobec@solskicenter.net*

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.1.143-202>

Uroš Lajovic

Vaje v metru (Pesmi iz Boetijeve *Tolažbe filozofije*)

Ilustracija iz rokopisa Boetijeve *De institutione musica*, 12. stoletje,
Cambridge University Library

IZ PRVE KNJIGE

I. (elegijski distih)

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 — ◡ ◡ — ◡ ◡ — | — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Carmina qui quondam studio florente peregi
 flebilis heu maestos cogor inire modos.

Ecce mihi lacerae dictant scribenda Camenae
 et veris elegi fletibus ora rigant.

Has saltem nullus potuit pervincere terror
 ne nostrum comites prosequerentur iter.

Gloria felicitatis olim viridis que iuventae,
 solantur maesti nunc mea fata senis.

Venit enim properata malis inopina senectus
 et dolor aetatem iussit inesse suam.

Intempestivi funduntur vertice cani
 et tremit effeto corpore laxa cutis.

Mors hominum felix, quae se nec dulcibus annis
 inserit et maestis saepe vocata venit!

Eheu, quam surda miseros avertitur aure
 et flentes oculos claudere saeva negat!

Dum levibus male fida bonis fortuna faveret
 paene caput tristis merserat hora meum:

nunc quia fallacem mutavit nubila vultum
 protrahit ingratas impia vita moras.

Quid me felicem totiens iactastis, amici?
 Qui cecidit, stabili non erat ille gradu.

II. (daktilski katalektični trimeter in adonij)

— ◡ ◡ — ◡ ◡ || — ◡ ◡ — ◡

Heu, quam praecipiti mersa profundo
 mens hebet et propria luce relicta

tendit in externas ire tenebras,
 terrenis quotiens flatibus aucta

crescit in immensum noxia cura!
 Hic quondam caelo liber aperto

oetus in aetherios ire meatus
 cernebat rosei lumina solis

visebat gelidae sidera lunae
 et quaecumque vagos stella recursus

Ob izvirniku je vselej navedena samo temeljna metrična shema, brez možnih nadomestil (npr. spondej namesto daktila ali anapesta), vendar prevod – ravno kot metrična vaja – izvirniku tudi v teh variacijah kolikor mogoče zvesto sledi. Gl. sklepne komentarje.

Svójčas sem pesmi se vdajal v mladostnem učenja zanosu,
 zdaj pa se meni v solzáh tóžni le spevi rodé.
 Kaj naj zapišem, poglej, narekó mi kuštráve Kaméne¹
 lice vse móčijo mí s právo solzó elegij.
 Njih pač ni zmogla nikákršna groza od mene pregnati,
 da dopustile bi mí sámemu iti svoj pot.
 Slavo mladósti nekdáj so mi pele, srečne, brsteče,
 zdaj tolažim se sâm, stárec turobni, brez njih.
 Starost prišla je, seveda pospéšena z zlom, iznenada,
 z njo bolečina, se vé – ona zahteva svoj čas.
 Zgodaj lasje osiveli v slapovih mi padajo z glave,
 koža ohlapna drhté krije betežno telo.
 Srečna je smrt, ki človeka zadene ne v letih radósti,
 temveč prihaja takrát, v sólzah ko kliče v pomoč.
 Žal pa smrtnják sam nesrečneža z gluhim ušesom zavrača,
 noče okruten mu zdáj sólnih zakriti oči!
 Še ko Fortuna nezvesta lahkotnih dobrin je nudila,
 bridke usode zamáh skoraj je stal me glavé:
 zdaj, ko oblak je spremenil njeno varljivo obličje,
 grešno življenje se v dálj vléče mi, konca ne uzrem.
 Le kako si mogel me srečnega zvati, prijatelj?
 Padlemu čvrsti korak ní bil v veliko pomoč.

Glej le, kakó se razum v globočino
 spušča medlé in z lučjó preostalo
 v tême zunanje ponikniti hoče,
 strah pa škodljivi množe še vetrovi
 zêmeljski, da se brezmejno razrašča!
 Mož je, nekdáj še svoboden in póta
 zvezdnih teles na nebésu poznáje
 sonca zaznával tu rožnati sij in
 gledal ledeni sijaj mesečine,
 prazne si tirnice vseh je zvezdá, ki

¹ Sprva vodne nimfe, pri Rimljanih pa Muze, navdihovalke poezije.

exercet varios flexa per orbés
 comprehensam numeris victor habebat;
 quin etiám causas unde sonora
 flamina sollicitent aequora ponti,
 quis volvat stabilem spiritus orbem
 vel cur Hesperias sidus in undas
 casurum rutilo surgat ab ortu
 quid veris placidas temperet horas
 ut terram roseis floribus ornet,
 quis dedit ut pleno fertilis anno
 autumnus gravidis influat uvis
 rimari solitus atque latentis
 naturae varias reddere causas:
 nunc iacet effeto lumine mentis
 et pressus gravibus colla catenis
 declivem que gerens pondere vultum
 cogitur, heu, stolidam cernere terram.

III. (alternacija heksametra in daktilskega tetrametra, Alkmanovega verza)

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡

Tunc me discussa liquerunt noctae tenebrae
 luminibus que prior rediit vigor,
 ut cum praecipiti glomerantur sidera Coro
 nimborum que polus stetit imbribus
 sol latet ac nondum caelo venientibus astris
 desuper in terram nox funditur;
 hanc si Threicio Boreas emissus ab antro
 verberet et clausum reseret diem,
 emicat et subito vibratus lumine Phoebus
 mirantes oculos radiis ferit.

IV. (Falajkov enajsterec)

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 Quisquis composito serenus aevo
 fatum sub pedibus egit superbum
 fortunamque tuens utramque rectus

rišejo pot si po nebu, zapisal
in zmagovito zajel jih v števila;
razlog dognal je, zakaj naj vetrovi
vzburkajo glasni morjã vso gladino
silo duhá, ki zemljó vso obrača,
kakšen je razlog, ki zvezde ponese
z žoltega vzhoda v valove zahodne,
kaj naj odmerja nam ure spomladi,
v rožni ornat ko se zemlja odene,
kdo je storil, da v bogatega leta
plodni jeséni se grozdje ponuja,
vajen iskati in vzroke različne
skrite narave nam vse razložiti:
ta zdaj leži, onemóglega uma,
težka veriga že stiska mu vrat in
k tlom se pod težo obraz mu nagiba:
z grozo spoznava, da svet je brezumen.

Ko je to rëkla², vsè so izginile nočne temine,
moč je očém bila znova povrnjena,
kakor takrat, ko Kóros³ zgostí nevihtne oblake,
ko je nebo že v deževnih meglicah in
sonce ko skríje se, zeémľjo objema že mrak, a
zvezde na nébesu še ne zasijejo,
severni veter Boréas, poslán k nam iz traške votline,
noč ko prežene in nóv spet vzpostavi dan,
Fojbos⁴ bleščéči pa vzide v sijaju nenadno in ostro
zbode v oči nas z žarki slepečimi.

Kdor živí preudárno, vedro, mirno,
kdor z nogó je usodi pot zavrl,
kdor v Fortune je lice dvojno zrl

² Tj. filozofija.

³ Severovzhodni veter, maestral.

⁴ Vzdevek boga Apolona; tu oznaka Sonca.

invictum potuit tenere vultum,
 non illum rabies minae que ponti
 versum funditus exagitantis aestum
 nec ruptis quotiens vagus caminis
 torquet fumificos Vesaevus ignes
 aut celsas soliti ferire turre
 ardentis via fulminis movebit.
 Quid tantum miseri saevos tyrannos
 mirantur sine viribus furentes?
 nec speres aliquid nec extimescas:
 exarmaveris impotentis iram;
 et quisquis trepidus pavet vel optat,
 quod non sit stabilis sui que iuris,
 abiecit clipeum loco que motus
 nectit qua valeat trahi catenam.

V. (akatalektični anapestovski dimeter z dierezo)

⊖ ⊖ — ⊖ ⊖ — || ⊖ ⊖ — ⊖ ⊖ —

O stelliferi conditor orbis
 qui perpetuo nixus solio
 rapido caelum turbine versas
 legemque pati sidera cogis,
 et nunc pleno lucida cornu
 totis fratris obvia flammis
 condant stellas luna minores,
 nunc obscuro pallida cornu
 Phoebus propior lumina perdat
 et qui primae tempore noctis
 agit argentes Hesperos ortus
 solitas iterum mutet habenas
 Phoebi pallens Lucifer ortu!
 Tu frondiflua frigore brumae
 stringis lucem breviora mora;
 tu cum fervida venerit aestas
 agiles nocti dividis horas.
 Tua vis varium temperat annum,
 ut quas Boreae spiritus aufert
 revehat mites Zephyrus frondes
 quae que Arcturus semina vidit

strumno, tâ zmagovalec zdaj je pravi.
Ne vznemirja ga divji srd morjá, ki
neumórno v skalóvje se zaganja,
niti ôgenj, ki skupaj z dimom bruha
ga nemirni Vezúv iz vseh kaminov,
niti strele ognjene silni udarec,
ki visokih stolpóv zna rúšiti stene.
Le čemú se bojí tirana ubožec
ki nasilno besní, čeprav brez moči je?
Nič ne dvómi, ničesar se ne zbój in
le takó boš nemôčneža ukrótil!
Kdor pa v strahu živi in v dvomu misli,
da v namerah njegovih ni pravice,
ta svoj ščit že vnaprej na tla odvrže
in v okove želézne sâm se vkuje.

O gradník nebà zvezdonôsnega,
ki počívaš na večnem trónu in
v hítrem vrtíncu sučeš vesolje,
zvézdnih dolóčaš pótov pravila,
zdáj da lúna polnega lica,
ko obséva jo brátovski žárek,
zvézde manjše spróti zakriva,
zdáj pa v zadnjem krajcu se bleđa
blíža Fójbu in svétlost izgublja,
in da v prvi nôčni temíni
hládna prížgè se zvezda večerna,
véndar ko Fojb se ji bliža, utrne
v jútru se kot zvézda daníca!
V mrzli zimi vse listje osúješ,
dan skrajšúješ, luč nam odvzemaš,
kò pa vróci se vrnejo dnevi,
tí nam skrajšúješ ure ponočne.
Tvôja uréja moč letne čase,
vsê, kar Boréja dâh je pogúbil,
vsê spet pogánjke Zéfír oživlja
in kar Àrktur⁵ vídel kot séme je,

5 Najsvetlejša zvezda Volarja, označuje zimo.

Sirius altas urat segetes:
 nihil antiqua lege solutum
 linquit propriae stationis opus.
 Omnia certo fine gubernans
 hominum solos respuis actus
 merito rector cohibere modo.
 Nam cur tantas lubrica versat
 Fortuna vices? premit insontes
 debita sceleri noxia poena,
 at perversi resident celso
 mores solio sancta que calcant
 iniusta vice colla nocentes.
 Latet obscuris condita virtus
 clara tenebris iustus que tulit
 crimen iniqui.
 Nil periuria, nil nocet ipsis
 fraus mendaci compta colore,
 sed cum libuit viribus uti,
 quos innumeri metuunt populi
 summos gaudent subdere reges.
 O iam miseras respice terras,
 quisquis rerum foedera nectis!
 operis tanti pars non vilis
 homines quatimur fortunae salo.
 Rapidos, rector, comprime fluctus
 et quo caelum regis immensum
 firma stabiles foedere terras!

VI. (glikonej)

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ —

Cum Phoebi radiis grave
 Cancri sidus inaestuat,
 tum qui larga negantibus
 sulcis semina credidit
 elusus Cereris fide
 quernas pergat ad arbores.
 Numquam purpureus nemus
 lecturus violas pates
 cum saevibus Aquilonibus

Sírij⁶ kot žitna polja požiga:
 naj ne prevzame te samovolja,
 ko še veljajo stare postave!
 Tí vse upravljaš z jasnimi cilji,
 le na človeka se ne oziraš
 in ti ni már za njegová hotênja.
 Le zakaj nam spólzka usóda
 sréčo sprevráča? Često zločinu
 kazen odmérjeno prejme nedolžni,
 stol prestólni pa nam zasédajo
 tisti spríjenci, ki nedólžnim so
 z méro krivíčno vrat polomili!
 Svetle vrednote so pokopane
 v skritih teminah, mož pa obtožbo
 krivo prenaša!
 Njim ne škoduje nè verolomnost,
 nè v lažne bárve skrita prevara,
 ko zahóče se jim, pa radi si
 podredé tiste silne kralje, ki
 jih spoštuje prêmного ljudstvo.
 Ti, kdorkoli že, tkalec vseh zavez,
 na nesrečno Zêmljo ozrí se!
 Kljúb dobrim délom nás Fortuna
 zlá premetáva po mórju vihárnem.
 Mórja valóve hitre ustavi,
 ti vodník náš, králj vsega stvarstva,
 čvrstih mánjka nam tâl pod nogami!

Ko pod žarki se sončnimi
 rážžaré dnevi Rakovi,
 mož, ki z véro v Cerêro⁷ je
 v polje nêrodovitno žé
 mnogo strosil semén, raje
 v senco umakne se hrastovo.
 Ne zahâjaj v vijolične
 gaje, da bi tam šopek rož
 si nabrál, ko se séverni

6 Najsvetlejša zvezda ozvezdja Veliki pes – označuje poletno vročino.

7 Boginja poljedelstva, zlasti žetve.

stridens campus inhorruit;
 nec queras avida manu
 vernos stringere palmites
 uvis se libeat frui;
 autumnno potius sua
 Bacchus munera contulit.
 Signat tempora propriis
 aptans officiis deus
 nec quas ipse coercuit
 misceri patitur vices.
 Sic quod praecipiti via
 certum deserit ordinem
 laetos non habet exitus.

VII.(adonij; v večini verzov z dierezo po daktilu)

— ◡ ◡ | — ◡

Nubibus atris
 condita nullum
 fundere possunt
 sidera lumen.
 Si mare volvens
 turbidus Auster
 misceat aestum,
 vitrea dudum
 par que serenis
 unda diebus
 mox resoluta
 sordida caeno
 visibus obstat,
 qui que vagatur
 montibus altis
 defluus amnis
 seapa resistit
 rupe soluti
 obice saxi.
 Tu quoque si vis
 lumine claro
 cernere verum,
 tramite recto
 carpere callem,

vetri v pólje zagánjajo.
Ne poskúšaj pomladnega
trsja z rôko potrgati,
če želiš v vinu uživati,
ko v jeséni obsípa nas
Bakh z darôvi obilnimi.
Bog je zaznamovál letne
čase, ko je njih vsákemu
svoje delo nalóžil, ki
naj ne méša se z drugimi.
Kdor v prepadnih bregéh svoj pót
išče, ne pa v zavetjih, naj
vé, da srečno ne vrne se.

Temni oblaki
s svojo senčino
skrivajo žarke
zvezdnega néba.
Če divji Auster⁸
v morja valovju
meša tokove,
voda, podobna
vedremu dnevu,
čista in bistra,
motna postane,
z blatno nesnago
vid omejuje.
Prav tako reko
često okrušek
skalnat ustavi,
ko se na poti
z gore visoke
spušča v dolino.
Ti pa, če hočeš
z jasnim pogledom
zreti v resnico,
vzemi pod noge
pot ravnomerno,

8 Južni veter.

gaudia pelle,
 pelle timorem
 spem que fugato
 nec dolor adsit.
 Nubila mens est
 vincta que frenis
 haec ubi regnant.

IZ DRUGE KNJIGE

I. (hiponaktej, »šepajoči« jambski trimeter)

⊂ — ⊂ — ⊂ — ⊂ — ⊂ — — ⊂

Haec cum superba verterit vices dextra
 et aestuantis more fertur Euripi,
 dudum tremendos saeva proterit reges
 humilem que victi sublevat fallax vultum.
 Non illa miseros audit aut curat fletus
 ultro que gemitus, dura quos fecit, ridet.
 Sic illa ludit, sic suas probat vires
 magnum que su(mm)is monstrat ostentum,
 si quis visatur una stratus ac felix hora.

II. (mali asklepiadej v alternaciji z ferekratejem)

— ⊂ — ⊂ ⊂ — — ⊂ ⊂ — ⊂ —
 — ⊂ — ⊂ ⊂ — ⊂

Si quantas rapidis flatibus incitus
 pontus versat harenas
 aut quot stelliferis edita noctibus
 caelo sidera fulgent
 tantas fundat opes nec retrahat manum
 pleno Copia cornu,
 humanum miseras haud ideo genus
 cesset flere querelas.
 Quamvis vota libens excipiat deus
 multi prodigus auri
 et claris avidos ornet honoribus,
 nil iam parta videntur,
 sed quaesita vorans saeva rapacitas

radost odvrni,
 upanje plašno
 in bolečino
 čim dlje preženi.
 Rešil duhá boš,
 če boš obrzdal
 strast⁹ vseprisotno.

Ko tá sleparka¹⁰ nam z rokó zvríti náše
 usode in kot vzbúrkani besní Évrip¹¹,
 ko kralje, svójčas stráhovladne vse zmelje,
 lažniva hkrati skromno lice nam kaže.
 Ne sliši joka bédnikov in se smeje
 okrutna vzdihom vsem, katerim je botra.
 Takó se igrá, takó pokaže móč ter se
 prikaže kot omama vsákomur, ki ga
 preveva žalost in vedrina, vse hkrati.

Kólikor je morjé, bičano z vetrom, že
 peska preobrnilo,
 ali kólikor zvezd v jasnih nočeh prižgè
 se na svodu nebeškem,
 trosi tóliko nam božje Obilje, vse
 z rôko širokogrudno,
 vendar se kljub temú ród naš človeški nad
 zlo usodo priduša.
 Najsi Bog še takó rãd bi ustrégel njih
 željam, On, radodarnež,
 in poslušal celó vík častihlépnih mož,
 češ, imetje je ništrc,
 prevelika je slá: divji pohlep hlastá

9 Stoiki so razlikovali štiri strasti: užitek, željo, žalost in strah (gl. obširno razlago v Kocijančičevih *Pripombah*, št. 119).

10 Fortuna.

11 Ime morske ožine med otokom Evbojo in celino.

alios pandit hiatus.
 Quae iam praecipitem frena cupidinem
 certo fine retentent,
 largis cum potius muneribus fluens
 sitis ardescit habendi?
 Numquam dives agit qui trepidus gemens
 sese credit egentem.

III. (alternacija sapfiškega enajsterca in glikoneja)

— ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡

Cum polo Phoebus roseis quadrigis
 lucem spargere coeperit,
 pallet albentes hebetata vultus
 flammis stella frementibus.
 Cum nemus flatu Zephyri tepentis
 vernis inrubuit rosis,
 spiret insanum nebulosus Auster,
 iam spinis abeat decus.
 Saepe tranquillo radiat sereno
 immotis mare fluctibus,
 saepe ferventes Aquilo procillas
 verso concitat aequore.
 Rara si constat sua forma mundo,
 si tantas variat vices,
 crede fortunis hominum caducis,
 bonis crede fugacibus!
 Constat aeterna positum que lege est
 ut constet genitum nihil.

IV. (distihi, sestavljeni iz katalektičnega jamskega dimetra in ferekrateja)

◡ — ◡ — ◡ — ◡
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡

Quisquis volet perennem
 cautus ponere sedem
 stabilis que nec sonori
 sterni flatibus Euri
 et fluctibus minantem
 curat spernere pontum,

še po slavi in časti.
 Kakšne vajeti že mógle bi nam strastí
 vsepogubne zavréti,
 ko pa reka daríl žejo po lasti v nas
 vedno bolj razplamteva?
 Res nikdár ni bogát tísti, ki se bojí
 da vsegá ima premálo.

Ko se spravi Fojb v rožnih štirivpregah
 luč po nebu razsipati,
 lica svetlih zvezd pobledé, ko vse jih
 močni žarki oplazijo.
 Ko v pomlád Zefír dahne, nežnordeče
 rože polja prekrijejo,
 Austrov divji piš, poln meglé, pa trga
 cvetje z grmov bodljikavih.
 Često se morjé lesketá pod vedrim
 nebom v mirni spokojnosti,
 pa ga kljub vsemú vedno znova vzburi
 Àkvil¹² s silnimi vihrami.
 Če ohranja svét svoje líce, ko ga
 biča večno spreminjanje,
 upaj tudi tí sam v nestalno srečo,
 v vse dobrine minljivosti!
 Večni Zakon nam govórí, da vse, kar
 se rodi, tudi mine vse.

Kdor hôtel svoj si dom bi
 kdaj res trden zgraditi,
 naj gléda, da ga Évros¹³
 nè pregánja z vetrôvi
 in divje morje tudi
 nè z besnéčim valovjem,

¹² Poosebljeni severni veter.

¹³ Jugovzhodni veter.

montis cacumen alti,
 bibulas vitet harenas:
 llud protervus Auster
 totis viribus urguet
 hae pendulum solutae
 pondus ferre recusant.
 Fugiens periculosam
 sortem sedis amoenae
 humili domum memento
 certus figere saxo.
 Quamvis tonet ruinis
 miscens aequora ventus,
 tu conditus quieti,
 felix robore valli,
 duces serenus aevum
 ridens aetheris iras.

V. (paroimiak¹⁴ – katalektični anapestovski dimeter)

∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — —
 Felix nimium prior aetas
 contenta fidelibus arvis
 nec inerti perdita luxu,
 facili quae sera solebat
 ieiunia solvere glande.
 Noc Bacchica munera norant
 liquido confundere melle
 nec lucida vellera Serum
 Tyrio miscere veneno.
 Somnos dabat herba salubres,
 potum quoque lubricus amnis
 umbras altissima pinus.
 Nondum maris alta secabat
 nec mercibus undique lectis
 nova litera viderat hospes.
 Tunc classica saeva tacebant
 odiis neque fusus acerbis
 Quid enim furor hosticus ulla
 cruor horrida tinxerat arva.
 vellet prior arma movere,
 cum vulnera saeva viderent

14 παροίμια, »pesem, pregovor«.

naj nè gradí na gorskem
vrhu, niti ne v pesku:
tam nanj pritiska Auster
z vso močjo brezobzirno,
a tukaj pesek se pred
težo s sipkostjo brani.
Če nočeš, da nesreča
dom bi tvoj prizadela,
zgraditi moraš ga na
nizki skali, pomisli!
Naj veter z morskim valom
zruši vsè, kar doseže,
ti sâm boš živel mirno
v svojem čvrstem zavetju
in glásno v brk smejal se
silnim jezam nebesnim.

Srečni stári so bili časi
z blagodátom polj svojih zvestih,
ki so v času dolgega posta
brez skušnjave drugih razkošij,
glad tešili z bukovim žirom.
Ko se Bákhovih ni daróv še
znalo s sládkim mešati medom,
prav takó ne serskega tkanja
prepojiti s tirskim škrlatom,
zdravo spanje dale so trave,
za pijačo pôtok skrbel je,
a za senco smreka visoka.
Ni ga širno morje prevzelo
in popótnik z blagom izbranim
še ni videl novih pristanov.
Bojne trombe so še molčale,
niti ní še divje sovraštvo
moglo pólj s krvjo napojiti.
Le čemú bi divja brezumnost
po oróžju ségla v trenutku,
ko bi uglédala strašne rane

nec praemia sanguinis ulla?
 Utinam modo nostra redirent
 in mores tempora priscos!
 sed saevior ignibus Aetnae
 fervens amor ardet habendi.
 Heu, primus quis fuit ille
 auri qui pondera tecti
 gemmas que latere volentes,
 pretiosa pericula, fodit?

VI. (sapfiški enajsterec)

— ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡

Novimus quantas dederit ruinas
 urbe flammata patribus que caesis
 fratre qui quondam ferus interempto
 matris effuso maduit cruore
 corpus et visu gelidum pererrans
 ora non tinxit lacrimis, sed esse
 censor exstincti potuit decoris.
 Hic tamen sceptro populos regebat
 quos videt condens radios sub undas
 Phoebus, exstremo veniens ab ortu,
 quos premunt septem gelidi Triones,
 quos Notus sicco violentus aestu
 torret ardentes recoquens harenas.
 Celsa nun tandem valuit potestas
 vertere pravi rabiem Neronis?
 heu gravem sortem, quotiens iniquus
 additur saevo gladius veneno!

VII. (distihi, sestavljeni iz alternacije jamskega trimetra in jamskega dimetra)

◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —
 ◡ — ◡ — | ◡ — ◡ —

Quicumque solam mente praecipiti petit
 summum que credit gloriam,
 late patentis aetheris cernat plagas
 artum que terrarum situm;
 brevem replere non valentis ambitum
 pudebit aucti nominis.

in ne plen morda svoj krvavi?
 Naj se naši vrnejo časi
 tja nazaj spet v stare navade!
 Ni takó močán plamen Etne,
 kot je močna želja: imeti.
 O gorjé, le kdo se je spomnil
 izkopáti zlátih zakládov,
 dragih kamnov skrito obilje,
 dragotín, nam vsem le v pogubo?

Vsem je znano, kóliko zla je tisti
 vsem zadál, ki mesto požgál, očete
 pomoríl je, bratu življenje vzel ter
 z matere krvjo poškröpljen le gledal
 nje telo, že v smrti otrplo, pa mu
 solza ní se z lica utrnila, temveč
 je presojal hladno le njé lepoto.
 Kljub temú je ón kraljeval vsem ljudstvom,
 kar lahko jih Fojbos uzrè na svoji
 daljni poti ízpod morjá na vzhodu,
 ónim, ki hladi jih Sedmerozvezdje¹⁵,
 in pa ónim vsem, ki jim Nótos¹⁶ pesek,
 že takó prevroč, še bolj sám segreva.
 Le kakó je mógla oblast brezmejna
 bes sprevreči Neronu v tákšno blaznost?
 O gorjé! Strašná bo usoda, ko se
 divji strup še z mečem sovražnim zbrati!

Kdor vročeglavo misli, da je slava vse,
 največ, kar se doséči dá,
 naj raje v širna se nebá obzorja in
 bolj tésen zemljekrog zazre;
 in srám ga bó, da je svoj šibki um krepil
 še s težo slabega rodú.

15 Sedmerozvezdje: Trioni, ozvezdje Velikega voza.

16 Viharni južni veter.

Quid, o superbi colla mortui iugo
 frustra levare gestiunt?
 licet remotos fama per populos means
 diffusa linguas explicet
 et magna titulis fulgeat claris domus,
 mors spernit altam gloriam,
 involvit humile pariter et celsum caput
 aequat que summis infima.
 Ubi nunc fidelis ossa Fabricii manent,
 quid Brutus aut rigidus Cato?
 signat superstes fama tenuis pauculis
 inane nomen litteris.
 Sed quod decora novimus vocabula
 num scire consumptos datur?
 iacetis ergo prorsus ignorabiles
 nec fama notos efficit.
 Quodsi putatis longius vitam trahi
 mortalis aura nominis,
 cum sera vobis rapiet hoc etiam dies
 iam vos secunda mors manet.

VIII. (glikonej)

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ —

Quod mundus stabili fide
 concordēs variat vices,
 quod pugnancia semina
 foedus perpetuum tenent,
 quod Phoebus roseum diem
 curru provehit aureo
 ut quas duxerit Hesperos
 Phoebe noctibus imperet,
 ut fluctus avidum mare
 certo fine coerceat
 ne terris liceat vagis
 latos tendere terminos,
 hanc rerum seriem ligat
 terras ac pelagus regens
 et caelo imperitans amor.

Zakaj nadutež zmotno misli, da lahkó
 bo jarmu smrti ubežál?
 Morda se že na daleč bo raznesel glas
 v jezikih daljnih ljudstev, da
 z uglédom se ponáša rod njegov, a kaj,
 ko smrt te slave ne prizna:
 bogatim bo takó kot revnim vsem glavó
 prekrila mrtvo, brez razlik.
 Fabricij zvesti, kje mu zdaj kosti ležé,
 kaj zdaj sta strogi Kato, Brut?
 Le nekaj drobnih črk ohranja nam spomin
 na vso minljivost njih življenj.
 Četudi znano je ime vsem nam, neznan
 ostaja nam pokojnik sam.
 Takó pozabljeni ležite vsi, nihčè
 vam več ugléda ne pozna.
 Če misli kdo, da mu minljivo bo ime
 podaljšalo življenja vek,
 naj vé: ko dan mu končno vzame tudi to,
 že čaka nanj naslednja¹⁷ smrt.

Da vesóljni se svet lahkó
 v skladnem redu premén vrti,
 da semén se življênski boj
 naj zakónov naráve drži,
 da lahkó rožnosvetel dan
 Fojb na zlatih sanéh peljá,
 da noči vladarica je
 Fojba¹⁸, Hésper¹⁹pa zvézd vodník,
 da valóv nenasitnih tók
 v morju le valobrân krotí
 in na kôpnem da súha prst
 se ne širi prek vseh mejá,
 vse to ámor²⁰ v rokáh drži,
 vse ljubezni izvir, zemljé
 in morjá in nebá vladar.

17 Končna, dokončna smrt.

18 Fojba je Diana, boginja meseca in lova.

19 Zvezda večernica.

20 Kot sinonim, prispodoba za ljubezen.

Hic si frena remiserit,
 quisquid nunc amat invicem
 bellum continuo geret
 et quam nunc socia fide
 pulchris motibus incitant
 certent solvere machinam.
 Hic sancto populos quoque
 iunctos foedere continet,
 hic et coniugii sacrum
 castis nequit amoribus,
 hic fidis etiam sua
 dictat iura sodalibus.
 O felix hominum genus,
 si vestros animas amor
 quo caelum regitur regat!

IZ TRETJE KNJIGE

I.

mejurski (»mišjerepni«) daktilski tetrameter²¹

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ —

Qui serere ingenuum volet agrum
 liberat arva prius fructibus,
 falce rubos filicem que resecat,
 ut nova fruge gravis Ceres eat.
 Dulcior est apium mage labor,
 si malus ora prius sapor edat.
 Gratius astra nitent ubi Notus
 desinit imbriferos dare sonos.
 Lucifer ut tenebras pepulerit,
 pulchra dies roseos agit equos.
 Tu quoque falsa tuens bona prius,
 incipe colla iugo retrahere:
 vera dehinc animum subierint.

21 »Mišji rep« je prispodoba za substitucijo ◡ — namesto — — na koncu verza.

Če pa vajeti popustí,
bi zapletli se vsi, dosléj
složni, brž v neizprosen boj
ter uničili ves ustroj,
ki sedaj ga takó s strastjó
vsi goreče podpirajo.
Âmor narode prav takó
skupaj v sveti zvezi drži,
svétost zákonske zveze pa
s čarnim rísom ljubézni spnê;
tudi zvesti prijatelji
se njegovih postav držé.
Blagor tebi, človeški rod,
če bi duše ti vároval
âmor, vsega nebá gospod!

Kdór svoje pólje obdélati želí,
najprej strnišče posprávi naj ter vso
praprot in trnje robide pokosí,
da obdarí ga spet Cêrera²² lahko.
Koliko slajši je med, trud vseh čebel,
če se nabral je prej v ustih slab okus!
Zvezde bolj milo zasijejo, ko se
Nótos²³ odlóči, da ustavi šum dežja.
Ko Svetlonósec²⁴ prežêne vse temè,
z rožnato vprégo pripélje se nov dan.
Ti, ki si préj se od dobrega zazrl
k slabemu, réši se jarma svojih zmot:
pôtlej bo v dušo resnica našla pot.

22 Tu kot boginja poljedelstva, zlasti žetve.

23 Vlažni, deževni, viharjni južni veter.

24 Lucifer, zvezda danica.

II. (dimetri, sestavljeni iz akatalektičnih anapestov)

⊖ ⊖ — ⊖ ⊖ — ⊖ ⊖ — ⊖ ⊖ —

Quantas rerum flectat habenas
 natura potens, quibus immensum
 legibus orbem provida servet
 stringat que ligans inresoluto
 singula nexu, placet arguto
 fidibus lentis promere cantu.
 Quamvis Poeni pulchra leones
 vincula gestent manibus que datas
 captent escas metuant que trucem
 soliti verbera ferre magistrum,
 si cruor horrida tinxerit ora,
 resides olim redeunt animi
 fremitu que gravi meminere sui,
 laxant nodis colla solutis
 primus que lacer dente cruento
 domitor rabidas imbuit iras.
 Quae canit altis garrula ramis
 ales caveae clauditur antro;
 huic licet inlita pocula melle
 largas que dapes dulci studio
 ludens hominum cura ministret,
 si tamen arto saliens texto
 nemorum gratas viderit umbras,
 sparsas pedibus proterit escas,
 silvas tantum maesta requirit,
 silvas dulci voce susurrat.
 Validis quondam viribus acta
 pronum flectit virga cacumen;
 hanc si curvans dextra remisit,
 recto spectat vertice caelum.
 Cadit Hesperias Phoebus in undas,
 sed secreto tramite rursus
 currum solitos vertit ab ortus.
 Repetunt proprios quaeque recursus
 reditu que singula gaudent
 nec manet ulli traditus ordo,
 nisi quod fini iunxerit ortum
 stabilem que sui fecerit orbem.

Kóliko žé bi lahkó vladarstev
pokópála moč vseh narávnih sil,
kákšni zakóni bi ród ves človeški
mógli rešíti in ga spojiti
v splèt nerazvézni - v pesmi živahni
vám to zapôjem z liro zvenečo.
Náj kartažánski levi, v verigah,
še takó radi hrano jêmljejo
gospodárju z rok, se ga vsi bojé,
njêga in biča v rôkah njegovih;
da pa njíhove divje góbce kri
ovlažíla bi, bi pozábljeni
gôn se zbudíl in z glasnim rjoventem
bi zavédli sebe se: spone bi
stírjali z vrata, njihovo jezo pa
prívi izkusil njihov krotilec.
Ptíca, ki v drevju vedro prepeva,
se je ujéla v kletko temačno;
râda sprejema hrano obilno
v čáši medeni, kar ji je človek
v svôji igrivi skrbi ponudil.
Ko pa v ptíčnici tesni skáče in
v gâju prijétne sénce opazi,
z ного steptá vse zrnje razsuto,
spet nazáj želí si v dobráve in
v žalosti spev jim sladki namenja.
Kadar móčna pest vejo upógne, njen
se bo vóljni vrh vse do tal skrivíl;
ko pa izpustí jo roka nasilna,
znôva se k nebu vrh bo obrnil.
Fójbos zahaja v vodah zahodnih,
na skrivâj pa se z vozom vénomer
vráča na vzhod in tám znova vzide.
Vsak takó nazáj išče svôjo pot
in se ráduje, ko je spét domá.
V izročílu se starodávnem ni
níč obdržálo, kar ni združilo
kônca z začetkom v krog stanoviten.

III. (alternacija jambskega trimetra in elegijskega pentametra)

◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —
 — ◡ ◡ — ◡ ◡ — | — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Quamuis fluente dives auri gurgite
 non expleturas cogat avarus opes
 oneret que bacis colla Rubri litoris
 rura que centeno scindat opima bove,
 nec cura mordax deserit superstitem
 defunctum que leves non comitantur opes.

IV. (distihi, sestavljeni iz Falajkovega enajsterca ter alkajskega deseterca)

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Quamvis se Tyrio superbus ostro
 comeret et niveis lapillis,
 invisus tamen omnibus vigebat
 luxuriae Nero saevientis;
 sed quondam dabat improbus verendis
 patribus indecores curules.
 Quis illos igitur putet beatos
 quos miseri tribuunt honores?

V. (parojmiak)

◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — —

Qui se volet esse potentem,
 animos domet ille feroces
 nec victa libidine colla
 foedis summittat habenis;
 etenim licet Indica longe
 tellus tua iura tremescat
 et serviat ultima Thyle,
 tamen atras pellere curas
 miseras que fugare querelas
 non posse potentia non est.

Naj še takó si grabi bogatin zlatá,
 v svôjem pohlepu nikdár níma bogastva dovolj,
 in náj se biser mu na vratu lesketá,
 náj rodovitnih je pólj s stótom volóv preoral,
 ne dá v življenju skrb velíka mu mirú:
 da ga bogástvo ne bó sprémljalo v smrtno temò.

Tudi če se je vès ohól odéval
 v tirske škrlat in nakít bleščávi,
 Neron bil je pri vsèh zaradi svoje
 divje razvrátnosti osovrážen;
 on je, sám nepoštèn, možém poštenim
 nudil nečástne posle kurulske²⁵.
 Kdo oblatil je bólj imé časti kot
 bédnik, ki té je časti razdájal?

Če kdo rés močán hoče biti,
 naj premága sám divjesrčnost
 in ne dá strastí v svoji glavi
 si v sramòtne úzde vkleniti.
 Prav lahkó, da índijsko ljudstvo
 trepetá pred tvojim ukazom
 in te daljna Tula²⁶ uboga:
 če ne zmoreš sám prepoditi
 svojih črnih sánj, če ne zmoreš
 sam tožbá čez prág svoj pregnati,
 si nemočen bólj, kot si misliš.

25 *aedilis curulis* je bil prvotno nadzornik svetišč in tudi redar. Kasneje je skrbel za javno preskrbo. V Boetijevem času ni imela ta funkcija nobene veljave več.

26 *Thule, Thyle*: bajesloven otok nekje na skrajnem severu, morda Islandija ali eden od Shetlandskih otokov.

VI. (daktilski katalektični tetrameter in jonski akatalektični dimeter *a minore*)

— ◡◡ — ◡◡ — ◡◡ — ◡ || ◡◡ — — ◡◡
— —

Omne hominum genus in terris simili surgit ab ortu:
 unus enim rerum pater est, unus cuncta ministrat.
 Ille dedit Phoebo radios, dedit et cornua lunae,
 ille homines etiam terris dedit et sidera caelo;
 hic clausit membris animos celsa sede petitos;
 mortales igitur cunctos edit nobile germen.
 Quid genus et proavos strepitis? si primordia vestra
 auctorem que deum spectes, nullus degener extat,
 ni vitii peiora fovens proprium deserat ortum.

VII. (jonski anaklastični dimeter *a minore*, »anacreontski« metrum)

◡◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Habet hoc voluptas omnis:
 stimulis agit fruentes
 apium que par volantum,
 ubi grata mella fudit,
 fugit et nimis tenaci
 ferit icta corda morsu.

VIII. (alternacija asklepiadeja *a minore* in jamskega dimetra)

— ◡ — ◡ — ◡ — — ◡◡ — ◡ —
◡ — ◡ — ◡ — ◡ —

Eheu, quae miseros tramite devios
 abducit ignorantia!
 non aurum in viridi quaeritis arbore
 nec vite gemmas carpitis
 non altis laqueos montibus abditis
 ut pisce ditetis dapes,
 nec vobis capreas si libeat sequi
 Tyrrhena captatis vada;
 ipsos quin etiam fluctibus abditos
 norunt recessus aequoris,
 quae gemmis niveis unda feracior
 vel quae rubentis purpurae
 nec non quae tenero pisce vel asperis
 praestent echinis litora.
 Sed quonam lateat quod cupiunt bonum
 nescire caeci sustinent
 et quod stelliferum transabiit polum

Vsi rodóvi človeški izšlí so iz podobne rodne grude:
vsega namreč On je Stvaritelj, vsemu On skrb vso posveča.
On je Fojbu dál svetle žarke, Luni dál je njene krajce,
On je Zemlji ljudi še dodélil, nebu dál je svetle zvezde;
On vsadil v telo je duše, s trona božjega prispele;
z božjo plemenito klico je vsem bitjem dal življenje.
Kaj te vznemirja v rodu očetov? Če pogledaš svoj začetek,
božje vidiš si počelo; ne rodi se človek zloben,
táksen postâne, če se ródu odpové ter zlu zapíše.

To je lastno vsem užitkom:
vsak od njih bo ost zabodel
v svojo žrtev kot čebela,
ki leti povsod, kjer nudi
se ji med, ter v begu z želom
trdovratnim srca rani.

Joj, kakó le s potí bédnega je moža
nevédnost zapeljala vstran!
Glej, z zelenih dreves nè pričakuj zlata,
draguljev s trte bral ne boš;
ne nastavlaj v goráh skrivoma mrež, če češ,
da krožnik z ribo obložiš,
če slediti želiš čredi zdaj divjih koz
jih v morski vodi ne uzreš,
pač pa v morju lahkó v divjih valóv globéh
na skrita mesta naletiš
ter izveš, kje res bél biser nahaja se
in kje lahko škrlatno rdeč,
kje obala morjá rib na pretek ima
in ježkov kje je kup bodic.
Le kako naj dobi slepec sam pred oči
dobrino, ki si jo želi,
če pogreznjen v zemljó išče nesrečnik jo

tellure demersi petunt.
 Quid dignum stolidis mentibus imprecer?
 opes honores ambient,
 et cum falsa gravi mole paraverint
 tum vera cognoscant bona.

IX.

(daktilski heksametri)

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

O qui perpetua mundum ratione gubernas,
 terrarum caeli que sator, qui tempus ab aevo
 iure iubes stabilis que manens das cuncta moveri
 quem non externae pepulerunt fingere causae
 materiae fluitantis opus, verum insita summi
 forma boni livore carens; tu cuncta superno
 ducis ab exemplo, pulchrum pulcherrimus ipse
 mundum mente gerens simili que in imagine formans
 perfectas que iubens perfectum absolvere partes.
 Tu numeris elementa ligas, ut frigora flammis,
 arida convenient liquidis, ne purior ignis
 evolet aut mersas deducant pondera terras.
 Tu triplicis mediam naturae cuncta moventem
 conectens animam per consona membra resolvis;
 quae cum secta duos motum glomeravit in orbes,
 in semet reditura meat mentem que profundam
 circuit et simili convertit imagine caelum.
 Tu causis animas paribus vitas que minores
 provehis et levibus sublimes curribus aptans
 in caelum terram que seris, quas lege benigna
 ad te conversas reduci facis igne reverti.
 Da, pater, augustam menti conscendere sedem,
 da fontem lustrare boni, da luce reperta
 in te conspicuos animi defigere visus.
 Dissice terrenae nebulas et pondera molis
 atque tuo splendore mica; tu namque serenum,
 tu requies tranquilla piis, te cernere finis,
 principium, vector, dux, semita, terminus idem.

ne gleda pa tja čez v nebo.
 Kaj bi butcu lahkó vrednega zaželel?
 Obdaja naj ga čast, denar;
 ko z napôrom spoznál póta bo vseh laži,
 pa naj resnico ískat.gre.

IX.

Ti, ki od vsélej z razúmom jásnim svét uravnávaš,
 stvarnik zêmlje in nebés, ki od nékdaj odréjaš
 čas neomájten ter hóčeš, da vse se premika:
 žive snóvi zasnôvi rázlog ní bil zunanji,
 temveč zarés in brez vsáke zle misli le nótranja slika
 Tvoje silne dobrote; Ti vso vesoljnost urejaš
 po najvišjem vzoru, Ti, ki od vseh si najboljši,
 z mislijo svét uravnávaš takó, kot si sám si zamislil:
 skladnih delov skupino združiti v skladno celoto.
 Preko števíl²⁷ obvladúješ prvíne, da se plameni
 s hládom in súho s tekóčim usklája, da bi se ogenj
 nè raznésel ali se zemlja nè potopila.
 Ti uravnávaš naráve trójne célost takó, da
 živo dúšo, nje srédnjost, v skladna telesa presajaš;
 vse ostálo pa zgóšča se v dveh krogotókih in v loku
 vrača spét se nazáj v globino neskončnega Uma
 ter obzórja svetá spreminja po svoji presoji.
 Povzdigúješ v nebó plemenite duše enáko
 kot življénja mláda in vóziš v vozôvih jih lahnih
 ter jih trósiš širom po zemlji; vse, ki se k tebi
 vračajo, z nôvim žarom dobrótno spét napolnjúješ.
 Oče, dáj razúmu sésti na vzvišeni prestol,
 dáj, razbístri vrelec dôbrega, dáj, da z lučjó pridobljeno
 Váte duša lahkó spet zazrè se z jasnim pogledom.
 Meglo razblini in z njó vso pézo zemeljske teže,
 znova razkrij se v svôji slavi, saj Ti si vedrina,
 Ti si pobóžnim mir in spokôj; uglédati Tebe
 náš je namen, Ti knez, vladar, náš začetek in konec.

27 Pitagorejski pogled na svet je temeljil na številčni mistiki.

X. (alternacija Falajkovega verza in sapfiškega enajsterca)

— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Huc omnes pariter venite capti,
 quos fallax ligat improbis catenis
 terrenas habitans libido mentes:
 haec erit vobis requies laborum,
 hic portus placida manens quiete,
 hoc patens unum miseris asyllum.
 Non quicquid Tagus aureis harenis
 donat aut Hermus rutilante ripa
 aut Indus calido propinquus orbi
 candidis miscens virides lapillos
 inlustrent aciem magis que caecos
 in suas condunt animos tenebras.
 Hoc, quicquid placet excitat que mentes,
 infimis tellus aluit cavernis;
 splendor quo regitur viget que caelum
 vitat obscuras animae ruinas;
 hanc quisquis poterit notare lucem
 candidos Phoebi radios negabit.

XI. (hiponaktej, »šepajoči« jamski trimeter)

◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Quisquis profunda mente vestigat verum
 cupit que nullis ille deviis falli
 in se revolvat intimi lucem visus
 longos que in orbem cogat inflectens motus
 animum que doceat quicquid extra molitur
 suis retrusum possidere thesauris;
 dudum quod atra texit erroris nubes
 lucebit ipso perspicacius Phoebo.
 Non omne namque mente depulit lumen
 obliviosam corpus invehens molem;
 haeret profecto semen introrsum veri
 quod excitatur ventilante doctrina.
 Nam cur rogati sponte recta censetis,
 ni mersus alto viveret fomes corde?
 quodsi Platonis Musa personat verum
 quod quisque discit immemor recordatur.

Sèm kaj pridite skúpaj vsi, jetníki
 vsèprisotne strastí, ki vaš tuzémski
 um lažnívo v okrútné sponé zvi ja:
 tu spočíj te se po prestani h mukah,
 tó naj bó vaš pristan v spokojnem miru,
 naj nesréčnim tó varno bó zavetje.
 Níč, kar Tâgus²⁸ ponúja v zlátem pesku
 ali Hêrmus²⁹ na zlatordéčem brégu,
 niti Ind, ki na poti v tople kraje
 nosi s sábo vès živobárven kamen,
 níč ne zmóre vrniti slepcu vida,
 ampak gá še bólj v svoje tème uví ja.
 Vse, kar prí ja nam, vsè, kar um vzpodbu ja,
 v svojih nedri h že zemlja je vzredila;
 vès sijáj, ki nebó krepkó ožar ja,
 temnih sénc se dúš raje izogiba.
 Kdor bo zmógel se sâ m v to Luč zazreti,
 Fojbov sij ne more mu več blesteti.

Kdorkóli žé resnico gre iskát, nâ j se
 hoté na kriva pota ne podá, tèmveč
 naj rá je vâ se se zarés zazrè; nâ j prek
 obzóri j dolgi svoj pogled uprè: nâ j se
 zavé, da vsè, kar hóče tám zúnaj
 dobí ti, žé doma ima, samó skrító;
 kar dolgo že zakriva megla zmot, vsè bo
 sijalo bólj bleščeče kot sam Fojb! Vsáka
 ne zmóre razsvetliti luč snóvi, ki jo
 prekriva peza pozabljivosti; vèndar
 je v nas vsajena žé resnice kal, ki jo
 vzpodbu ja k rasti sila mnogih znanj. Kajti
 kakó lahkó razsodno govoriš, ko si
 povprašan, če ni iskre z dna srcá? Torej
 če Plátonova Muza prav imá, nâ j se
 vsega, kar znal si ter pozabil, spét spómniš.

²⁸ Reka na Portugalskem (danes Tajo).

²⁹ Reka v Mali Aziji (danes Gedis v Turčiji).

XII. (glikonej)

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ —

Felix, qui potuit boni
fontem visere lucidum,
felix, qui potuit gravis
terrae solvere vincula.
Quondam funera coniugis
vates Threicius gemens
postquam flebilibus modis
silvas currere mobiles,
amnes stare coegerat
iunxit que intrepidum latus
saevis cerva leonibus
nec visum timuit lepus
iam cantu placidum canem,
cum flagrantior intima
fervor pectoris ureret
nec, qui cuncta subegerant,
mulcerent dominum modi,
immites superos querens
infernās adiit domos.
Illic blanda sonantibus
cordis carmina temperans
quicquid praecipuis deae
matris fontibus hauserat,
quod luctus dabat impotens,
quod luctum geminans amor
deflet Taenara commovens
et dulci veniam prece
umbrarum dominos rogat.
Stipet tergeminus novo
captus carmine ianitor;
quae sontes agitant metu
ultrices scelerum deae
iam maeste lacrimis madent;
non ixonium caput
velox praecipitat rota
et longa site perditus

Srečen tisti, ki sè lahkó
v čisti vír je dobróte zazrl,
srečen tisti, ki jè vezí
tèžke zèmlje lahkó razprl.
Ko je traški poet nekoč
mrtvi ženi v slovó zapel,
bil takó presunljív je spev,
da se sklonil je gozd dreves,
da so obstále vodé vseh rek,
da je mirno lahkó srnjad
levom divjim stopila v bok,
da nič več se ni zajec zbal
psa, ki spev ga je žé umírl;
ko pa nótranji žâr še bólj
ogenj v prséh je razplamtél,
žalni spev, ki je zmágal vse,
njega zmágati ní uspél;
dom na zemlji preklél je svój
ter v podzemeljski svet odšel.
Ob zvenéčih je zvokih strun
tam vse pesmi vabljive pel,
kar lahkó mu jih nudil je
božje matere čisti izvír,
kar nemôčna mu žâl, takó
kot ljubézni je dála ból,
vse izjokal je, da prevzél
je Tajnár³⁰: tam vladárje temín
je za mílosti dâr rotíl.
V vratih stal je triglávi stvor³¹,
v nôvo pésem že ves ujet;
maščevalkam, ki vsak zločin
krivcem s strahom poplačajo,
solze žalosti že lijó
iz oči; nič več Iksion³²
na kolesu se ne vrti;
tudi Tántal, od žéje gnan,

30 Tajnár je najjužnejši rt Peloponeza, kjer naj bi bil vhod v Had.

31 Pes s tremi glavami, ki je varoval vhod v Had.

32 Hermus: reka v Mali Aziji (danes Gedis v Turčiji)

spernit flumina Tantalus;
 vultur dum satur est modis
 non traxit Tityi iecur.
 Tandem 'vincimur' arbiter
 umbrarum miserans ait.
 'Donamus comitem viro
 emptam carmine coniugem;
 sed lex dona coerceat,
 ne dum Tartara liquerit
 fas sit lumina flectere.'
 Quis legem det amantibus?
 maior lex amor est sibi.
 Heu, noctis prope terminos
 Erpheus Euridicen suam
 vidit, perdidit, occidit.
 Vos haec fabula respicit
 quicumque in superum diem
 mentem ducere quaeritis;
 nam qui Tartareum in specus
 victus lumina flexerit,
 quicquid praecipuum trahit
 perdit dum videt inferos.

IZ ČETRTE KNJIGE

I. (alternacija daktilskega tetrametra in jambskega dimetra)

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —

Sunt etenim pennae volucres mihi
 quae celsa conscendant poli;
 quas sibi cum velox mens induit
 terras perosa despicit,
 aeris immensi superat globum
 nubes que postergum videt
 qui que agili motu calet aetheris
 transcendit ignis verticem,
 donec in astriferas surgat domos
 Phoebo que coniungat vias
 aut comitetur iter gelidi senis
 miles corusci sideris

noče videti več vodé;
 jastreb, vseh že napevov sit,
 jeter Titija ne dotakne se.
 Končno ganjeni razsodník
 senc se usmili in velí:
 »Dajmo njemu nazáj ženó,
 že odkupljeno s pesmijo;
 vendar zákon naj dár krotí:
 ko zapuščal bo Tartár
 naj nazáj se ne ozrè nikár.«
 Kdo ljubimce bi omejil?
 Stvar najvišja je ljubáv!
 Joj, gorje! Blizu mejá nočí
 je Evrídiko žal Orféj
 le poglédal in jo zgubíl.
 Naj bo zgodba vsem vam v poduk,
 ki želite, da vaš razum
 bi vodili strmó navzgòr:
 kdor v tartársko bi globél
 si pogledati zaželel,
 vse, kar vrednega imá, zgubíl
 bi tedáj, ko bi uzrl pekèl.

Krila imam hitrobéžna, ki dvígajo
 visóko me navzgor v nebó,
 ko pa še mísel si hítra nadene jih,
 ne zméni več se za zemljó;
 vzpne se nad zemljine zračne tokove in
 pustí oblake pod seboj,
 v hitrem poletu se v ogenj ogreje in
 vrhove zračne preletí,
 dókler do Foibosa zvezdnega doma ne
 dospè ter pot obeh spojí;
 mórda sledila ledénemu starcu³³ bi
 po stezi tisoč svetlih zvezd

33 Planet Saturn.

vel quocumque micans nox pingitur
 recurrat astri circum
 atque ubi iam exhausti fueri satis
 polum relinquat extimum
 dorsa que velocis premat aetheris
 compos verendi luminis.
 Hic regum sceptrum dominus tenet
 orbis que habenas temperat
 et volucrem currum stabilis regit
 rerum coruscus arbiter.
 Huc te si reducem referat via
 quam nunc requiris immemor,
 'haec,' dices, 'memini patria est mihi,
 hinc ortus, hic sistam gradum.'
 Quodsi terrarum placeat tibi
 noctem relictam visere,
 quos miseri torvos populi timent
 cernes tyrannos exsules.

II. (trohejski dimeter in jonski dimeter a minore)

— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ || ◡ ◡ — — ◡ ◡ — —

Quos vides sedere celsos solii culmine reges,
 purpura claros nitente, saeptos tristibus armis,
 ore torvo comminantes, rabie cordis anhelos,
 detrahat si quis superbis vani tegmina cultus,
 iam videbit intus artas dominos ferre catenas;
 hinc enim libido versat avidis corda venenis,
 hinc flagellat ira mentem fluctus turbida tollens,
 maeror aut captos fatigat aut spes lubrica torquet.
 Ergo cum caput tot unum cernas ferre tyrannos,
 non facit quod optat ipse, dominis pressus iniquis.

III. (glikonej)

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ —

Vela Neritii ducis
 et vagas pelago rates
 Eurus appulit insulae,
 pulchra qua residens dea

ali po zvezdnem bi krogu zdaj švignila
 navzdól, tja v temni soj noči.
 Ko pa od vsegá že dovolj je izčrpana,
 za sábo rob neba pusti,
 skozi slemena valóv se eteričnih
 spustí in silno luč uzrè:
 žezlo drži gospodar vseh vladarjev
 in s trdno roko vodi svet,
 v hitri se ladji krilati prevaža
 sodnik, pravičen v vseh stvareh.
 Če ob povratku na pot naletiš, ki jo
 izbrísal žé je tvoj spomín,
 rekel boš: »Tó je moj dóm, tu rojèn sem bil,
 ostáti hočem zdaj domá.«
 Če bi tedaj ti ugajalo gledati
 v tuzèmsko temno, gluho noč,
 videl bi divje tirane pregnane, ki
 so vlili ljudstvom strah v kosti.

Glej vse té prevzetne kralje, ki sedé na vrhu trona,
 sij purpurni jih obseva, jih oróžje silno brani,
 lice srepo vse ogroža, vse duší jih srčna jeza.
 Če nekdó nadutim snél bi preobléko praznih krásov,
 bi že videl, da vladarji znotraj v spóne so vkovani;
 kajti divja sla pohlépnim napolnjúje srca s strupom,
 njih razum viharna jeza premetava v silnem toku,
 njih ujete žalost muči ali bežnih upov marnja.
 Glej tiranov celo vrsto, ki jih človek nosi v sebi;
 në storí tegá, kar hóče, ker mu zlobnež nasprotuje.

Ko nerítski krmár³⁴ iskál
 z ladjo pót je domóv, blodéc,
 k bregu Évros³⁵ ga je pognal,
 tja na otok boginje zlè³⁶;

34 Ime za Odiseja, po gori Neritos na Itaki.

35 Jugovzhodni veter

36 Čarovnica Kirke, hči boga Helija.

Solis edita semine
miscet hospitibus novis
tacta carmine pocula.
Quos ut invarios modos
vertit herbipotens manus,
hunc apri facies tegit
ille Marmaricus leo
dente crescit et unguibus;
hic lupis nuper additus
flere dum parat ululat,
ille tigris ut Indica
tecta mitis obambulat.
Sed licet variis malis
numen Arcadis alitis
obsitum miserans ducem
peste solverit hospitis,
iam tamen mala remiges
ore pocula traxerant,
iam sues Cerealia
glande pabula verterant
et nihil manet integrum
voce, corpore perditis.
Sola mens stabilis super
monstra quae patitur gemit.
O levem nimium manum
nec potentia gramina,
membra quae valeant licet,
corda vertere non valent!
Intus est hominum vigor
arce conditus abdita.
Haec venena potentius
detrahunt hominem sibi,
dira quae penitus meant
nec nocentia corpori
mentis vulnere saeviunt.

lépa, Soncu rojena hči
novim gostom napôj varí
in z urokom pomeša ga.
Roka, vešča zelišč, njim vsem
zdaj takoj spremeni obraz:
eden vepru podoben je,
drugi kremplje, zobe dobi
kot marmáriška³⁷ divja zver;
ta, ki z volkom zdaj druží se,
javka, ko bi se zjókal rad,
on kot indijski tiger spet
se sprehája domá kroták.
In čeprav je krmarja vzel
sam arkádski krilatec³⁸ v bran
ter pred zlobnico rešil ga,
z zlom in nesrečo obdanega,
so veslači iz polnih čaš
že izpili napoj strupen:
krušne branijo se jedí,
zdaj kot svinjam jim žír diši.
Nič ostalo ne bó, ne glas,
ne teló, kot je do zdaj biló.
Le razum še ostaja enak
in preklinja usóдно zlo.
O, preláhka ta roka je,
te zeli so vse brez močí,
in čeprav spremenile bi
ude vse, se srcá ne dá.
Tam globoko na dnu srca
človek skrito vso moč ima.
Še močneje pa ves ta strup
se nalaga v telo na dno
ter v človeku pogubno tli;
ko brez škode je za telo,
rani toliko bolj duhá.

37 Mišljen je lev; Marmárika je pokrajina v današnji Tuniziji.

38 Merkur.

IV. (alternacija Falajkovega enajsterca in elegijskega pentametra)

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 — ◡ ◡ — ◡ ◡ — | — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Quid tantos juvat excitare motus
 et propria fatum sollicitare manu?
 si mortem petitis, propinquat ipsa
 sponte sua volucres nec remoratur equos.
 Quos serpens, leo, tigris, ursus, aper
 dente petunt, idem se tamen ense petunt.
 An distant quia dissident que mores,
 iniusta acies et fera bella movent
 alternis que volunt perire telis?
 Non est iusta satis saevitiae ratio.
 Vis aptam meritis vicem referre?
 ilige iure bonos et miserescere malis.

V. (distihi; drugi hemistih je vedno adonij, prvi pa katalektična tripodija)

— ◡ — ◡ — || — ◡ ◡ — ◡
 ◡ — ◡ — ◡ || — ◡ ◡ — ◡

Si quis Arcturi sidera nescit
 propinqua summo cardine labi,
 cur regat tardus plaustra Bootes
 mergat que seras aequore flammas,
 cum nimis celeres explicet ortus,
 legem stupebit aetheris alti.
 Palleant plenae cornua lunae
 infecta metis noctis opacae,
 quae que fulgenti texerant ore
 confusa Phoebe detegat astra:
 commovet gentes publicus error
 lassant que crebris pulsibus aera.
 Nemo miratur flamina Cori
 litus frementi tundere fluctu
 nec nivis duram frigore molem
 fervente Phoebi solvier aestu.
 Hic enim causas cernere promptum est,
 illic latentes pectora turbant.
 Cuncta que rara provehit aetas

Le čemú zdaj vzbudíti ták nemir in
 v božje zamišljen načrt drézati z lastno rokó?
 Res si umréti želíte? Smrt prišla bo,
 sâma izbrala bo čas, kónj zadržala ne bo.
 Ôni vsí, ki jih kača, tiger, medved,
 veper in lev si želé vsè upleníti z zobmi,
 z mečem koljejo sè. Razlíčne morda
 vseh teh ljudi so nraví, ki jih pehájo v razdôr;
 v vojnah divjih, v krivíčnih bitkah èden
 drugega rád bi pobíl? Razlog za bes ni prevèč
 bil pošten! Bi dodal si šè zasluge?
 Dôbro nagrâdi, spoštúj, slâbega naj ti bo žal.

Kdór mordá ne vé, da se Volárja³⁹
 ozvézdje giblje blizu tečaja,
 in čemú kasní vedno Boótes,
 ko le počasi v morje utaplja
 plamen svojih zvezd, vzhaja pa hitro,
 nebésnim tá se čúdi zakonom.
 Polne lune žé krájci bledijo,
 ko nóč jih v svojo séncó zavíja,
 Fójba⁴⁰ zvezde vsè, préj za bleščécim
 oblíčjem skrite, zmêdena odkriva:
 ljudstva žal pestí splošna nevednost
 in cimbal česti zvok jih utruja.⁴¹
 Čúdi se nihčè, če se z vetrovi
 v obale Kóros hrupno zaganja
 ali da snegà képa se trda
 stopí v žarečem Fojbovem ognju.
 Tu se namreč dá vídeti vzroke,
 ki tám, zakriti, vzbúrjajo srca.
 Vse, kar rédko le čas kdaj ponudi,

39 Ozvezdje Volár (*Boótes*), ki vključuje tako Velliki kot Mali voz; najsvetlejša zvezda v tem ozvezdju je Arktur.

40 Mišljen je Mesec ob mrku.

41 Ob luninem mrku se je v antiki tolklo na činele.

stupet que subitis mobile vulgus -
 cedat inscitiae nubilus error,
 cessent profecto mira videri!

VI. (akatalektični anapestovski dimetri)

⊖ ⊖ — ⊖ ⊖ — ⊖ ⊖ — ⊖ ⊖ —

Si vis celsi iura Tonantis
 pura sollers cernere mente,
 aspice summi culmina coeli;
 illic iusto foedere rerum
 veterem servant sidera pacem.
 Non sol rutilo concitus igne
 gelidum Phoebes impedit axem
 nec quae summo vertice mundi
 flectit rapidos Ursa meatus
 numquam occiduo lota profundo
 cetera cernens sidera mergi
 cupit Oceano tinguere flammis;
 semper vicibus temporis aequis
 Vesper seras nuntiat umbras
 revehit que diem Lucifer alnum.
 Sic aeternos reficit cursus
 alternus amor, sic astrigeris
 bellum discors exsulat oris.
 Haec concordia temperat aequis
 elementa modis, ut pugnancia
 vicibus cedant humida siccis
 iungant que fidem frigora flammis,
 pendulus ignis surgat in altum
 terrae que graves pondere sidant.
 Isdem causis vere tepenti
 spirat florifer annus odores,
 aestas Cererem fervida siccata,
 remeat pomis gravis autumnus,
 hiemem defluus inrigat imber.
 Haec temperies alit ac profert

v osuplost spravi ljudstvo neuko -
ko zablóde dvóm v mègli neznanja
izgíne, tudi čúdenje mine.

Če Gromóvnika⁴² hočeš vzvišen
zâkon z jásnim úmom zaznâti,
móraš v nebá sam vrh se zazreti;
zvezde tám po stari⁴³ zavezi
vse skrbé za mír starodavni.
Zlátorumeno Sonce ognjeno
mrzlega voza Fojbe⁴⁴ ne ustavi
in na sâmem vrhu vesolja
hítre usmerja strúje Medvedka⁴⁵;
sâma sicèr nikdár ne zatóne,
vèndar ko gleda druga ozvezdja,
hóče v morjéh si žarke omočiti;
v časov védno enaki menjavi
nočne sénce Vésper⁴⁶ naznanja,
Lúcifer⁴⁷ dán pa nów nam prinese.
In takó ljubézen tokóve
véčne obnávlja; z zvezdnih obzorij
je pregnána vsáka sovráznost.
Ta ubránost vsè elemènte
v ísti méri krotí, da menjâje
súho umíka vlážnemu se in
mázlo se stálno menja z vročíno;
ôgenj lebdéči dviga se kvišku,
zèmlja pretèžka pa se poséda.
Isti vzgíb nam v létu prinaša
vónje opójne v topli pomladi,
v vróčem poletju sušno Cerèro,
vráča jesen se s sadjem obilnim,
zímó pa móči dež hudourni.
Ravnóvsje vsè obvladúje,

42 Jupiter.

43 V originalu »pravi«, »pravični«, kar lahko vzbudi domnevo, da obstaja tudi krivična zaveza.

44 Fojba v pomenu mesečne noči.

45 Skupno ime za Veliki in Mali voz (*Ursa maior*, *Ursa minor*).

46 Zvezda večernica.

47 Zvezda danica; v obeh primerih gre za isti planet Venero.

quicquid vitam spirat in orbe;
 eadem rapiens condit et aufert,
 obitu mergens orta supremo.
 Sedet interea conditor altus
 rerum que regens flectit habenas,
 rex et dominus, fons et origo,
 lex et sapiens arbiter aequi,
 et quae motu concitat ire
 sistit retrahens ac vaga firmat;
 nam nisi rectos revocans itus
 flexos iterum cogat in orbes,
 quae nunc stabilis continet ordo
 dissaepa suo fonte fatiscant.
 Hic est cunctis communis amor
 repetunt que boni fine teneri,
 quia non aliter durare queant
 nisi converso rursus amore
 refluant causae quae dedit esse.

VII. (sapfiški enajsterec)

— ∪ — — — ∪ ∪ — ∪ — ∪
 Bella bis quinque operatus annis
 ultor Atrides Phrygiae ruinas
 fratris amissos thalamos piavit;
 ille dum Graiae dare vela classi
 optat et ventos redimit cruore,
 exiit patrem miserum que tristis
 foederat natae iugulum sacerdos.
 Flevit amissos Ithacus sodales,
 fixit et certis volucres sagittis,
 quos ferus vasto recubans in antro
 mersit immani Polyphemus alvo;
 sed tamen caeco furibundus ore
 gaudium maestis lacrimis rependit.
 Herculem duri celebrant labores:
 ille Centauros domuit superbos,
 abstulit saevo spoliū leoni,
 poma cernenti rapuit draconi

kar živi in dîha na svetu;
 kár se ob rôjstvu móre dobiti,
 v zâdnji se uri móra vrniti.
 Vélíki Stvarnik táčas sedí in
 s tróna upravlja svoja kraljestva,
 Gospodár in Kralj, večni vir, izvîr,
 razsodník pravíce in Zakon,
 Ôn, ki h gíbanju vsê vzpodbúja,
 in nazáj blodéče usmerja;
 da jih na právo pot ne pokliče
 in povêde spét v njihov krógotók,
 bi se tó, kar spaja ves red sedáj,
 razpustílo v vsej svoji šíbkosti.
 To je splôšna, skupna ljubezen;
 njé se ob smrti oklépajo vsi, ki
 se zavedó, da drugáče žívljenja
 ní, da ljubézen bivanju daje
 smísel, brez nje se v níč vse razlije.

Dvakrat pét se lét je boríl Atrídes⁴⁸
 maščeválni v Frigiji, dókler bratu
 odtujene spalnice ni osvétíl;
 da bi grške ladje lahkó izplule,
 žèlel je s krvjó zadostíti vetru -
 ni več ôče bil, ko je hčér položíl
 v dár na oltár, samó svečeník v daritvi.
 Morjeplóvec z Itake⁴⁹ je sodrúgov
 smrt objokoval, ki jih Polifém je
 správil med počítkom v svoj tólsti trebuh;
 vendar je zatém oslepljèn in bèsen
 plačal svoj užítek s solzámi jeze.
 Mnoga težka dela slavé Herkúla:
 on je sám objéstne Kentavre ukrótil,
 sam je leva divjega del iz kože,
 mnogo ptic je s hitro puščíco uplénil,
 zlému zmaju jábolka zláta ukrádel.⁵⁰

48 Oznaka za Atrejeva sinova Agamemnona in Menelaja; Agamemnon je bil vodja bojnega pohoda Ahajcev proti Troji. Za dobro plovbo je žrtvoval svojo hčer Ifigenijo.

49 Odisej.

50 Hesperidam je zlata jabolka varoval zmaj Ladon; omenjeno dejanje je bilo zadnje od dvanajstih junaških del Herakleja

aureo laevam gravior metallo,
 Cerberum traxit triplici catena,
 victor immitem posuisse fertur
 pabulum saevis dominum quadrigis,
 Hydra combusto periit veneno,
 fronte turpatus Achelous amnis
 ora demersit pudibunda ripis,
 stravit Antaeum Lybicus harenis,
 Cacus Evandri satiavit iras,
 quos que pressurus foret altus orbis
 saetiger spumis umeros notavit;
 ultimus caelum labor inreflexo
 sustulit collo pretium que rursus
 ultimi caelum meruit laboris.
 Ite nunc, fortes, ubi celsa magni
 ducit exempli via. Cur inertes
 terga nudatis? superata tellus
 sidera donat.

IZ PETE KNJIGE

I. (elegijski distih)

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡
 — ◡ ◡ — ◡ ◡ — | — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Rupis Achaemeniae scopulis, ubi versa sequentum
 pectoribus figit spicula pugna fugax,
 Tigris et Eufrates uno se fonte resolvunt
 et mox abiunctis dissociantur aquis.
 Si coeant cursum que iterum revocentur in unum,
 confluat alterni quod trahit unda vadi,
 convenient puppes et vulsi flumine trunci
 mixta que fortuitos implicet unda modos;
 quos tamen ipsa vagos terrae declivia casus
 gurgitis et lapsi defluus ordo regit.
 Si quae permissis fluitare videtur habenis
 fors partitur frenos ipsa que lege meat.

Levo roko si obežil je z zlatom
 ter v verigah Cerberja sam odvlekel;
 divjim štirivpregam je zmagovalec
 v jed ponudil divjega gospodarja;
 Hidro strup ožgan je ubil, povòdni
 Ahelój je skaženo lice reke
 v ustju sam v zemljó iz sramu potópil;
 v pesku je puščávskem ubil Antéja,
 pomiril je Cacus⁵¹ dé Evander;
 veper mu je s slino označil hrbet,
 kamor si nalóžil bo_oobzórje v breme:
 sam je z neupógnjenim vratom nosil
 svod nebézni v zadnjem podvigu ter za
 to bil končno tudi v nebó povzdignjen.
 Zdaj pojdite, vsi vi junáki, kamor
 vodi vas velíkega vzora cesta!
 Le čemu vas mučijo dvomi?⁵² Zemlja
 jè radodárna!

V ahemeníjskem⁵³ skalovju, kjer bitka takó se sprevrže,
 zasledovalec da sám s kópjem je hitrim zadet,
 Tigris in Evfrat napajata skupaj se iz istega vira,
 vendar pa njunih vodà kmálu razide se pot.
 Če bi se znova združila in tekla kot eden naprej, bi
 zlilo se vse, kar sedáj vsák val za sebe počně.
 Debla bi gladka se z ladjami v rečnih vodah srečevala,
 kot bi naključno jih vâl k sréčanju sam napeljál;
 vendar pa temu naključju botruje le nagnjenost zemlje,
 padec deroče vodé réki odreja njen tek.
 Če se dozdeva, da tava usoda brez pravega cilja,
 z vajetmi ona v rokáh véčnim zakonom sledi.

51 Cacus je bil divjak, ki je živel v jami blizu kasnejšega Rima, pobijal ljudi in jih jedel; Herkul ga je premagal in ubil. Zgodbo je v Vergilovi *Eneidi* povedal arkadijski kralj Evander.

52 V originalu: »čemu si plašni razgaljate hrbet« – verjetno je pomenilo to vprašanje v tistem času neko frazo subordinacije, ki je danes ne razumemo več.

53 Kraji, kjer so živelí Parti (na ozemlju Perzije). Ahemenidi so bili njihova najpomembnejša dinastija.

II. (katalektični daktilski tetrametri)

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡

Πάντ'ἐφοράν καὶ πάντ'ἐπακουειν

puro clarum lumine Phoebum

melliflui canit oris Homerus;

qui tamen intima viscera terrae

non valet aut pelagi radiorum

infirmi perrumpere luce.

Haud sic magni conditor orbis:

huic ex alto cuncta tuenti

nulla terrae mole resistunt,

non nox atris nubibus obstat;

quae sint, quae fuerint veniant que

uno mentis cernit in ictu;

quem quia respicit omnia solus

verum possis dicere solem.

III. (akatalektični anapestovski dimetri s končnim adonijem)

◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Quaenam discors foedera rerum

causa resolvit? quis tanta deus

veris statuit bella duobus

ut que carptim singula constant

eadem nolint mixta iugari?

an nulla est discordia veris

semperque sibi certa cohaerent,

sed mens caecis obruta membris

nequit oppressi luminis igne

rerum tenues noscere nexus?

sed cur tanto flagrat amore

veri tectas reperire notas?

scit ne quod appetit anxia nosse?

sed quis nota scire laborat?

at si nescit, quid caeca petit?

quis enim quicquam nescius optet?

aut quis valeat nescita sequi

quo ve inveniatur? quis rep(p)ertam

queat ignarus noscere formam?

an cum mentem cernerat altam

pariter summam et singula norat,

nunc membrorum condita nube

non in totum est oblita sui

*Videti zmore in slišati vse, to
poje z medenimi usti Homer o
Fojbu, s čisto lučjó obsijanem,
ki pa kljub tému ne zmóre prodreti
s svoje svetlobe premèdlimi žarki
v zêmlje ali mórja notrânjost.
Nè takó svetóv vseh gradítelj:
nič ne more uíti na zemlji,
njemu, ki vsè z višín opazúje,
ne na nočnem nebu oblačnem;
vse, kar jè in kar bó, kar biló je,
vse razbere v istem trenutku;
Njega zarés, ker edíni vse vidi,
Sonce zdaj lahkó imenuješ.*

Kákšen lè je vzrok, ki zavézo
zna razvézati? Le kateri bog
je odrédil bòj med resnicama,
vsáka da stojí sama zase
ter se z drúgo nóče pomešati?
Ali pà mordà v tem neskladja ni,
temveč kljúb vsemú ujémanje,
lè da v ôgnju dúh ohromljèn je
in z očmí ugáslimi ne spoznà
več pretánjenih medsebojnih zvez?
A čemú želí s takim žarom si
teh resnic vse tajne razkrivati?
Mar odkriva v strahu, kar vsè že vé?
dá bi znâno zvédeti hôtel?
Čè ne vé, kaj íšče na slépo?
Kaj nevéden vé, kaj bi si želél?
Kdó lahkó zasledúje neznáno,
kjé naj to nájde? Kdo bi mogel
v svôjem neznanju tó prepoznati?
Ko motríl je Um nedosežni,
dél in celoto je skupaj doúmel;
zdáj se sâm povsem ne zaveda,
dá čepráv je, ob množici drugih,

summam que tenet singula perdens?
 igitur quisquis vera requirit
 neutro est habitu; nam neque novit
 nec penitus tamen omnia nescit,
 sed quam retinens meminit summam
 consulit alte visa retractans,
 ut servatis queat oblitus
 addere partes.

IV. (glikonej)

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ —
 Quondam Porticus attulit
 obscuros nimium senes,
 qui sensus et imagines
 e corporibus extimis
 credant mentibus imprimi,
 et quondam celeri stilo
 mos est aequore paginae
 unde haec sic animis viget
 cernens omnia notio?
 quae vis singula percipit
 aut que cognita dividit?
 quae divisa recolligit
 alternum que legens iter
 nunc summis caput inserit,
 nunc decedit in infima,
 tum sese referens sibi
 veris falsa redarguit?
 Haec est efficiens magis
 longe causa potentior
 quam quae materiae modo
 impressas patitur notas.
 Praecedit tamen excitans
 ac vires animi movens
 vivo in corpore passio,
 cum vel lux oculos ferit
 vel vox auribus instrepit.
 Tum mentis vigor excitus
 quas intus species tenet

kák del spreglédal, celost ohranil?
 Kdor že tórej išče resnico, naj
 v svôji bo sodbi poštèn, nè da níti
 vsega nè pozná, ne da níč ne vé,
 vendar kò se spomni celôte, naj
 znôva stvarí globoko premisli
 ter spreglédan del na njegovo
 mesto postavi.

Nékdaj Pórticus⁵⁴ je gostil
 mnogo mrkih, postarnih mož,
 vseh prepričaníh, da telés
 se zunanjih podoba vtè
 v naš razum, kot bi se lahkó
 s hitrim stilusom v bel papir,
 še nikdár uporabljén, še
 nè popisan, na nôvo zdaj
 krèpko vtisnila sled pismenk.
 Če pa zdrav se razum ne zna
 sám izráziti, če samó
 brez izraza nemočno ždi
 v ból telesnosti svoje ujet,
 kaže kakor v zrcalu nam
 vseh stvari le še bled odsvit;
 le od kod duši tista moč,
 da spozna vseh stvari pomen?
 Tista moč, ki zajeti zna
 vse in to naokrog deli?
 Moč, ki vse razdeljèno spet
 zbira skupaj na drug način
 ter stvarém končni smísel da;
 zdaj sestopi se vse do dna,
 znova k sebi nazaj povzpènè
 ter z resnico laží zatrè?
 Takšen vzrok je učinkovit
 mnogo bolj in še bolj močan
 kot pa tisti, ki dopusti,

54 *Porticus*, latinsko poimenovanje za vežo oz. stebrišče (stoa) v Atenah, kjer je poučeval stoik Zenon.

ad motus similes vocans
 notis applicat exteris
 introrsum que reconditis
 formis miscet imagines.
 quae nullus habeat notas
 pressas figere litteras.
 Sed mens si propriis vigens
 nihil motibus explicat,
 sed tantum patiens iacet
 notis subdita corporum
 cassas que in speculi vicem
 rerum reddit imagines.

V. (Alkmanov verz + itifalik)

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ || — ◡ — ◡ — —

Quam variis terras animalia permeant figuris!
 namque alia extento sunt corpore pulverem que verrunt
 continuum que trahunt vi pectoris incitata sulcum;
 sunt quibus alarum levitas vaga verberet que ventos
 et liquido longi spatia aetheris enatet volatu;
 haec pressisse solo vestigia gressibus que gaudent
 vel virides campos transmittere vel subire silvas.
 Quae variis videas licet omnia discrepare formis,
 prona tamen facies hebetes valet ingravere sensus;
 unica gens hominum celsus levat altius cacumen
 atque levis recto stat corpore despicit que terras.
 Haec, nisi terrenus male desipis, admonet figura:
 qui recto caelum vultu petis exseris que frontem,
 in sublime feras animum quoque, ne gravata pessum
 inferior sidat mens corpore celsius levato.

da le črka se zanj bori.
V živem bitju pa kljub vsemu
vz gib močan se zazna in z njim
živa sila duhá vzbudi,
ko svetloba predre oči
ali glas zadoni v uho.
Živa sila duhá zbudi
se tedaj: kar zaznav ima
znotraj v sebi, priklíče zdaj
vse na plan in jih vse spoji
s tem, kar nudi zunanji svet,
ter pomeša jih v nov pomen.

Kakšnih oblik različnih živâd se po zêmlji vsè spreha!j!
Ena njih je v teló razpotégnjena, vedno prah pometa
ter neprestáno s prsmi si môčnimi brazdo v tla vrisuje;
druga s krili lahkotnimi spet skozi veter se prebija
in po prostranih obzórjih širôkega néba mirno pluje;
tretja pušča svojih korákov sléd v zemljíni mehki,
ko zelêna prehája pólja in hoče v gozd se skriti.
Vidiš, kakó med seboj razlikuje se vsè lahko v obliki,
vendar zna líce, ki h tlom se nagiba, čute vse oslabiti;
rod je človeški edini, ki svojo glavo dviga kvišku
in stojí s telésom zravnánim ter k tlóm se ne nagiba:
v kolikor nisi béden preprostež, naj misel bo poučna:
ti, ki s čistim obrazom k nebu čelo zdaj obračaš,
svojo dušo v višino povzdigni, da misel bi pretežka
ne zaostála za telésom, ki že v nebo se dviga.

PERILEGOMENA K PROZODIJI PRI PREVAVANJU BOETIJEVIH PESMI

Prevod Boetijevih pesmi je bil pri meni bolj naključen. Potem ko sem prebiral prevod teh pesmi v prozni obliki,⁵⁵ se mi je to zazdelo nenavadno, zato sem bolj zase prevedel prvo pesem v izvornem metru elegijskega distiha. V nadaljevanju pa sem se vprašal, če je mogoče tudi druge antične verzne modele prestaviti v slovenski jezik, ki je kot silabotoničen jezik v osnovi tako drugačen od kvantitativnih principov grške in latinske poezije, ter pri tem obdržati poetično držo prevedene besede. Po prevodu prve pesmi me je gnala naprej radovednost in tako sem se lotil prevajanja ene pesmi za drugo.

Svoj prevod sem naslovil »Vaje v metru«. Zato je treba ta prevod dejansko gledati kot »vaje«, bolj ali manj uspele, in ne kot nekakšen končni cilj.

Recitacija je v slovenščini nekoliko drugačna kot v metričnem postulat latinščine. V slovenščini prevladujejo akcentuirani in lahki zlogi v več ali manj stalnem zaporedju. Težava nastane ob prevajanju anapestnega dimetra, spondeja, asklepiadeja in jonika, povsod tam, kjer bi morali zaporedje dolgih zlogov nadomeščati z zaporedjem naglašanih. Slovenščina tega ne prenaša in tako prihaja pri teh metričnih vzorcih do reduciranja: namesto treh dolgih zlogov (v vzorcu anapesta $\cup \cup - - -$) nastane kombinacija naglašanih in nenaglašanih zlogov ($\cup \cup - \cup -$), podobno pri spondeju ($- \cup$ ali $\cup -$).⁵⁶ Rešitev je po mojem v tem, da se tudi v slovenščini pri recitaciji podaljšuje zloge, ki so v originalu dolgi. Tako se da, ne da bi se odrekli siceršnjim silabotoničnim principom našega jezika, približati prvotnemu ritmu metrične podstati originala.

Silabotonični princip je kot tak zgolj teoretičen; v praktičnem govoru pa nezavedno prihaja do različnih dolžin naglašanih in nenaglašanih zlogov in prav ta finesa daje jeziku ritem. V recitaciji kot povzdignjenem govoru postanejo te razlike še malo bolj očitne.

Kocijančič omenja, da je bila antična filozofija namenjena glasnemu branju;⁵⁷ isto bi si želel tudi pri mojem prevodu.

Pri prevajanju poezije prevajalec prej ali slej zadene na dihotomijo izreka: »Dobeseden prevod je smiseln, vendar ni lep; smiselni prevod je lepši, vendar ni dobreseden.« Še bolj to velja za prevod poezije: dobreseden prevod je zaradi metričnih zahtev skorajda nemogoč; prevajalec se mora pri prevajanju ozirati na metrično predlogo in njej prilagajati logiko konstrukcije

55 Anicij Manlij Severin Boetij, *Tolažba filozofije*, prevod in uvodna beseda Gorazd Kocijančič (Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2012).

56 Josip Stritar, »Šestomer slovenski«, *Zvon* 15.9.1876 (ponatis *Zbrano delo* 7: 225–34, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956) je svetoval uporabo tako imenovanega »ponarejenega« spondeja. Ta se je uveljavil zlasti pri prevajanju heksametrov in elegijskih distihov.

57 *Tolažba filozofije*, str. 52.

stavka v zeleni smeri. Ob tem dostikrat naleti na čeri naglaševanja atonov in enklitike, na kar seveda opozarja že Sovre,⁵⁸ namreč, da se le-te ne obnesejo dobro v prevodih stalnih antičnih form. Ker se temu ne da vedno izogniti, postane verz dostikrat okoren. Prevajalec se mora zatekati v zakladnico sinonimov ali smiselnih besednih zvez, v upanju, da bo pri tem svojem početu ostal kolikor mogoče blizu predlogi. Meje pojma *licencia poetica* se lahko včasih nevarno razširijo; prav metrične zahteve so tiste, ki prevajalca odpeljejo daleč stran od prvotnega besedila.

Problem zase predstavljajo mnogozložne besede, ki imajo v slovenščini samo en naglas, v (predvsem) dvozložnih metrih pa v primeru, če skušamo posnemati dolžine, dobé še dodatno akcentuacijo. V latinščini in grščini to ni igralo nobene vloge, ker je ritem tvorila predvsem kvantiteta. V silabotoničnih jeziki je ta pojav lahko bolj delikaten. Sam sem tu uporabljal predvsem besede, ki so same po sebi sestavljene – menim namreč, da le-te dva naglasa lažje prenesejo.

Med vsemi uporabljenimi merami sta spremenljiva metra zares le daktil in anapest. Smisel tega prevoda je tudi v tem, da točno sledi premenam v obeh metrih. Merodajno je bilo ob tem število zlogov v posameznem verzu originala, ki razodeva, kakšna mera ali njena substitucija je bila uporabljena. Spondej je bil v prevodu vedno upoštevan. Število zlogov v verzu mi je bilo osnovno vodilo.

Ob branju prevoda padejo v oči številni naglasi. Morda se zdi njihova uporaba nekemu bolj šolska, vendar leži namen drugače. V verzih, ki imajo spremenljive metre, so dodane akcidence zato, da se lahko na prvi pogled vidi sprememba metra, ki seveda močno vpliva na način interpretacije, pa naj bo to tiho branje ali glasno recitiranje. Povsod drugod pa naglasi bralca podzavestno navajajo k temu, da naglašeni zlog potencira, ga morda tudi podaljša in tako nehote poudari tudi ritmično in metrično podstat verzne vzorca, na katerem leži tekst.

Za izjemno pomoč se zahvaljujem prof. Marku Marinčiču, ki me je dobrohotno vodil čez vse čeri včasih nepoznavalske uporabe različnih metrov – obolus pač, ki ga mora plačati vsak, ki se brez poprejšnjih izkušenj podaja na tako spolzko pot prevajanja poezije.

METRIČNE OPAZKE

Spondej. V silabotoničnih jeziki, kot je slovenščina, se spondeja v vsej njegovi karakteristiki ne da prevajati, temveč se moramo zatekati k polovičnim

58 Kajetan Gantar: *Grške lirične oblike in metrični obrazci*, Literarni lekskon 7 (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980), 59.

rešitvam. Če nastopa spondej na mestu daktila, je njegova shema – U , v kombinaciji s trohejem pa U –.

Anapest je slovenskemu jeziku prav tako tuj. Njegova shema v dimetru U U – – – se da v slovenščini uporabiti samo v tej obliki: U U – U – . V glasbi, kjer se na 1. dobo vedno nahaja težka nota, se da ta meter uporabiti samo predtaktno (po definiciji dr. Huga Riemanna: »Alle Musik ist auftaktig«): , pa tudi tu naletimo na neenakomerno težke posamezne note, pač glede na njihovo mesto v taktu.

Asklepiadej je morda verz, ki se najbolj protivi prevodu v slovenski jezik, ker slovenščina dveh naglašanih zlogov v sosledju pač ne prenaša. Problem skušam rešiti tako, da dejansko uporabim vsebinsko dierezo, če je le mogoče.

Hiponaktej. Njegova karakteristika je obrnjena zadnja stopica (namesto jamba trohej), zato se ritem nenadoma ustavi. Anton Sovre mu je dal ime šepavec, ker se ritem na koncu verza nenadoma podre, »zašepa«. ⁵⁹ Odveč je zato prevodu v tem metru očitati pomanjkanje ritma – prav to je njegov namen.

Glikonej je zelo primeren za prevajanje v silabotonične jezike.

Veliki arhilohej. Kajetan Gantar omenja ta verz kot epodično povezavo (kjer v epodi, lirski pesmi, daljšemu verzu sledi krajši) daktilskega tetrametra in itifalika. ⁶⁰ Pri Boetiju se pojavi ta verz samo enkrat, v 5. spevu 5. knjige. Diereza je v tem metru nujna, ker sta si oba verza tako temeljno različna. Ritmični obrazec itifalika v glasbi je . Čuti se, da so bile v itifaliku péte pesmi bolj lascivnega značaja. Tudi pri recitiranju se je verjetno itifalik izvajal v še enkrat hitrejšem tem-pu kot daktilski tetrameter pred njim. Ta verz kar kliče po glasbeni spremljavi!

PRIPOMBE K PREVODU POSAMEZNIH SPEVOV

PRVA KNJIGA

I. spev. Daktili lahko nadomestijo anapeste povsod razen v zadnji stopici; daktili in anapesti se ne smejo pojaviti v istem metrumu. Spondej se lahko pojavi kjerkoli, vendar v vrstici ne smejo biti več kot trije spondeji. Prevod verno sledi zamenjavam anapesta z daktili.

VII. spev. Adonij ima v večini verzov dierezo. Tega sem se kušal čim bolj držati, vendar je narava slovenskega jezika s svojimi naglasi takšna, da tega ne omogoča vselej; bistvenejša se mi je zdela sintaktična logika teksta.

⁵⁹ *Grške lirične oblike*, 81.

⁶⁰ Prav tam, 67.

DRUGA KNJIGA

I. spev. Hiponaktej naj bi bil po Sovretu »šepavec«. Ne glede na to, kako razumemo dolžino zadnjega zloga v izvirniku, je v zadnji stopici smiselna trohej. Šele tako verz dejansko postane šepav! Verz ne teče, to pa je tudi njegov namen.

II. spev. Asklepiadej je najbolj nenaklonjen prevajanju v slovenščino, ker se v njem stikata dva horjamba in nastane za ta jezik zelo nenaravno sosedstvo dveh naglašanih zlogov. Težavo sem skušal reševati, če se je dalo, s pomensko dierezo, sicer pa ostaja nenaravni zastoj ob dveh naglašanih zlogih.

VII. spev. V trimetru je *anceps* prve in tretje mere bodisi \cup ali – ali pa $\cup \cup$; cezura nastopi vedno po prvem elementu drugega metruma.

TRETJA KNJIGA

I. spev. Anapeste lahko kadarkoli zamenja daktil, vendar se v verzu ne sme ta srečati daktil in anapest. Načelno se da ugotoviti zamenjava stopic s tem, da ima anapest vedno deset zlogov, daktilska substitucija pa večkrat devet, takrat namreč, ko se namesto daktila uporabi spondej. Treba pa je pripomniti, da nastane neljub zastoj pri recitaciji vsakič, ko se menja mera. *1. verz: Quantas rerum flectat habenas:* zaradi edinega možnega prevoda besede *quantas* – »koliko« – je bilo nujno že tu uporabiti substitucijo anapesta.

III. spev. V trimetru je cezura po 5. elementu; v drugem delu pentametra niso dovoljene nadomestitve.

V. spev. Edini spev, kjer sem moral za dober izraz pesmi dodati še eno vrstico!

VI. spev. Daktilski katalektični tetrameter in jonski akatalektični dimeter a minore; dve enoti sta ločeni z dierezo. Daktil se lahko menja s spondejem. Prevod se strogo drži vseh substitucij daktila s spondejem v originalu, čeprav v silabotonični metrični drži spondej nima take teže in pomena, kot ju ima v kvantitativni metriki (največkrat se iz tega izcimi trohej, ki se ga da s podaljševanjem izgovora drugega zloga vsaj približati spondeju – tj. Stritarjev »ponarejeni« spondej). Prevod je v metričnem smislu zato problematičen. Drugi del verza je vedno takšen, kot ga predpisuje metrični vzorec v originalu.

IX. spev. Prevod strogo sledi substituciji daktila s spondejem, tako kot je to postavljeno v originalu; gl. pripombo k 6. spevu.

X. spev. Falajkov verz ima s cezuro po 5. zlogu; tudi v drugi vrstici je Falajkov verz, čeprav bi po regularni alternaciji pričakovali sapfiški verz.

XI. spev. V verzu 5 sta prvi *anceps* in druga dožina nadomeščena z dvema kračinama.

4. KNJIGA

V. spev. Katalektična tripodija ima razne kombinacije: bodisi trohej + daktil ali spondej, bodisi jamb ali spondej + jamb. Prva polovica vsakega verza je sestavljena iz dveh stopic in pol (troheji v lihah in jambi v sodih vrsticah); dodan jim je adonij. Med enotami je diereza.

VI. spev. Prevod verno sledi originalu v pogledu substituiranja anapestov z daktili in siceršnjemu številu zlogov v posameznem verzu. Akcenti v posameznem verzu nakazujejo, kako je verz v originalu zastavljen, ali v originalnem metru ali v substituciji z daktili.

VII. spev. Zadnji štirje verzi sestavljajo malo sapfiško kitico, ki jo sklepa adonij.

5. KNJIGA

I. spev. Namesto daktila se lahko kjerkoli pojavi spondej, razen v zadnji stopici.

II. spev. Daktili lahko nadomestijo anapeste povsod razen v zadnji stopici; daktili in anapesti se ne smejo pojaviti v istem metrumu. Spondej se lahko pojavi kjerkoli, vendar v vrstici ne smejo biti več kot trije spondeji.

III. spev. Akcenti naznačujejo, ali gre v vrstici za anapest ali substitucijo z daktilom (ali namesto njega s spondejem). Prevod strogo sledi številu zlogov v originalu (v daktilski substituciji je v verzu običajno en zlog manj).

V. spev. Namesto daktila se lahko kjerkoli pojavi spondej, razen v tretji stopici. Prevod sledi verno substitucijam daktila s spondeji v Alkmanovem verzu. Itifalik, ki ga srečamo v tem verzu, se je uporabljal pri nekaterih Bakhovih svečanostih. Verz se na mestu nastopa itifalika ob recitaciji nenadoma sprosti in kar zahteva hitrejšo izvedbo.

Uroš Lajovic, uros.lajovic@guest.arnes.si

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.22.1.203-217>

Evherij Lyonski: Hvalnica puščavi

Prevedla Nena Bobovnik

»O, da bi se ohranila še druga njegova dela!« piše Erazem Rotterdamski v pismu Alardu iz Amsterdama leta 1517.¹ Pred seboj ima *De contemptu mundi* Evherija Lyonskega, za katerega sam pravi, da ga je bral še kot deček in ga pozneje, v času svojega noviciata, uporabil kot zgled pri pisanju lastne epistole na temo zaničevanja sveta.² Evherijevo drugo najslovitejše delo, ki ga Erazem na svojo žalost ni poznal – a ga to ni oviralo, da ne bi napisal svoje lastne znamenite *Laus* –, je pismo *De laude eremi*.³ Gre za hvalnico otoškemu samostanu Lérins v Ligurskem morju pri Cannesu,⁴ na katerem ima okoli leta 400 ustanovljena meniška skupnost skoraj neprekinjeno tradicijo vse do današnjega dne. Na ta meniški *locus amoenus* se Evherij v *De laude* ozira skozi prizmo alegorizirajoče hvalnice puščavi kot edinemu pravemu kraju za meniha, asketa in slehernika, ki se želi približati bogu. Puščavo okliče za »brezmejno Božje svetišče« (*incircumscriptum Dei templum*).⁵ Četudi gre za sušno področje brez

-
- 1 »Atque utinam reliquae huius extarent!« (Ep. 676) Za temeljno kritično izdajo Erazmove korespondence še vedno velja *Opus epistolarum Desiderii Erasmi Roterdami*, ur. P. S. Allen in M. H. Allen (Oxford: Oxford University Press, 1904–1947). Pismo je pravzaprav predgovor k Erazmovi izdaji Evherijevega dela, ki ga je tudi sam uredil in komentiral.
 - 2 *De contemptu mundi*, ur. Samuel Dresden, v: *Opera omnia Desiderii Erasmi* vol. 5, št. 1 (Amsterdam in Oxford: North-Holland Publishing Company, 1977), 3–86. O Erazmovi recepciji Evherija obširneje Salvatore Pricoco, »Eucherio di Lione: un padre della Chiesa tra Erasmo e Tillemont«, v: *Monaci filosofi e santi: Saggi di storia della cultura tardoantica* (Armarium 1), ur. Salvatore Pricoco (Soveria Mannelli: Rubbettino, 1992), 85–115, ter Erika Rummel, »Quoting Poetry Instead of Scripture: Erasmus and Eucherius on *Contemptus Mundi*«, *Bibliothèque D'Humanisme et Renaissance* 45.3 (1983): 503–509.
 - 3 Besedilo *De laude eremi* se je ob izteku srednjega veka začasno izgubilo in se spet našlo le malo za Erazmovim časom – konec 16. stol.
 - 4 Lérins je današnje ime za celotno otočje, stari toponim za največji otok, Saint-Marguerite, je *Lero* ali *Lerona*, za Saint-Honorat, kjer je vzcvetela samostanska skupnost, pa *Lerina* ali *Lerinus*; ob teh dveh večjih sta še dva manjša otoka Saint-Ferréol in Îlot de la Tradelière. Otočje omenja že Plinij Starejši (*Naturalis historia* 3.79).
 - 5 *De laude* 3.

rastja, je »rodovitna s svetniki« (*fecunda sanctorum*);⁶ za telo se morda res zdi puščava, a za dušo je raj (*eademque corporis est eremus, animae paradisus*).⁷

V meniški literaturi pozne antike so to večinoma že stalni *toposi*, ki jih Evherij s pridom prevzema od bolj znanih avtorjev latinske patristike,⁸ a je tak *modus dicendi* o puščavi dobil res kanonično veljavo prav skozi njegov enkomistični izraz. Evherij s tem postane eden izmed utemeljiteljev meniške literarne tradicije v Galiji, na kar nakazuje tudi njegovo prijateljstvo z Janezom Kasijanom, ki je pri prenosu meniške ideologije iz njenih rojstnih krajev na latinski Zahod odigral ključno vlogo. Ko je Evherij izrazil željo po potovanju v Egipt in svete kraje, mu je Kasijan v zameno ponudil literarno romanje – branje svojih *Collationes*.⁹ Evherij je to sprejel in, v času ko je bil sam škof, uredil ter dal razmnožiti besedilo Kasijanovih *Institutiones*.¹⁰

O življenju Evherija Lyonskega ni znanega prav veliko. Za edino nesporno letnico velja leto 441, ko se je kot lyonski škof udeležil prvega koncila v Orangeu. Nekje med leti 412 in 420 je privzel asketski način življenja in se skupaj z družino (ženo Galo in dvema sinovoma, ki sta pozneje oba postala škofa)¹¹ preselil na Lero (danes Sainte-Marguerite) ob Lerini (danes Saint-Honorat). Po letu 430 – *terminus ante quem* je že omenjeni koncil – je bil umeščen na škofovsko mesto v Lyonu in postal »zdaleč najodličnejši izmed škofov svojega časa«, kot ga opiše Klavdijan Mamert.¹² Tudi letnica smrti ni zanesljiva, postavljajo jo nekje med leti 449 in 456.

De laude je Evherij napisal v letu 427 ali 428. Spodbuda za pisanje in razlog pisemske oblike je bil Hilarij iz Arlesa (ok. 401–449). Ta je tudi sam živel na Lerini, a je otok zapustil skupaj s Honoratom, velikim ustanoviteljem lerinške skupnosti,¹³ ki je bil poklican v Arles, da postane škof.¹⁴ A čeprav je Hilarij že

6 *De laude* 5.

7 *De laude* 39.

8 S. Pricoco opozarja, da pravzaprav niti eden izmed nanizanih svetopisemskih zgledov ni Evherijevega invencija, saj se je z vsemi, čeprav morda res ne na povsem enak način, ukvarjal že Hieronim (Salvatore Pricoco, *Elogio del eremo: Introduzione, testo, traduzione e commento* (Bologna: EDB, 2014), 84. Za dotično obravnavanje puščave kot paradiža, vide Hieronimova mesta v pismih: *Ep.* 14.10, *Ep.* 18.4; *Ep.* 125.8.; *Ep.* 2; *Ep.* 3.4; *Ep.* 24.3.1. Dodajam še zelo povedno epizodo iz *Vita Pauli* 3, kjer prav atributi konvencionalne predstave, ki jo imamo o rajju, postanejo pravi inferno.

9 *Conl.* 11, kjer Kasijan opisuje svoja doživetja v puščavi in pogovore z egiptovskimi očeti; to delo je Evheriju tudi posvečeno.

10 Kot poroča Genadij, *Vir. inl.* 64.

11 Kot izvemo iz pisma Pavlina iz Nole (*Ep.* 51.2).

12 *De statu animae* 2.9.

13 Sveti Honorat (ok. 350–429), po katerem je danes imenovan otok, kjer se nahaja samostan, je izhajal iz premožne družine, a se je pozneje odločil za asketsko življenje in skupaj s Kaprazijem, ki ga je navdušil za meništvo, ustanovil prvobitno lerinško meniško skupnost. Med leti 426 in 429/430 je bil škof v Arlesu. Največ podatkov o njegovem življenju prinaša Hilarijev *Sermo de Vita Sancti Honorati*, ki ga je imel ob obletnici Honoratove smrti.

14 Vzgoja in priprava mladih lerinških asketov na škofovski položaj je ena izmed pomembnih nalog, ki jo je privzela meniška skupnost – Peter Brown jo povzema kot poglavitno v: *Vzpon zahodnega krščanstva: zmagoslavje in raznoličnost, 200–1000 n. š.* (Ljubljana: Založba I*cf., 2006), 165–166.

odšel z otoka, se je odločil, da se nanj ponovno vrne. Vrednost puščavniškega življenja v otoški osami je postavil celo pred ljubezen do svojega duhovnega vodje, zdaj škofa, od katerega se je moral posloviti. Prav to odločitev Evherij v *De laude* kuje v zvezde in jo izkoristi za povečevanje puščave. Po uvodnem nagovoru in hvali, naslovljeni na Hilarija, najprej preide na starozavezne, potem na novozavezne zglede, ki nas učijo, da je puščava najustreznejši kraj za duhovno posvetitev. Alegorično razlaganje svetopisemskih zgledov tvori jedro pisma, ki pa se konča z Evherijevo apostrofo samostanskega otoka in hvalo njegovih naseljencev. V besedilo je vtkanih veliko retoričnih prvin, po formi sledi bogati epistolografski tradiciji in, kot je značilno za patristično literaturo, veliko formulacij črpa od avtorjev grške in rimske antike ter se v veliki meri naslanja na Sveto pismo.¹⁵

Čeprav Evherij bolj kot dejansko pokrajino časti *topos* puščave, ne gre zanemariti njegovega stvarnega izhodišča – otoškega samostana in menihov, ki so živeli v njem.¹⁶ Tovrstno, torej otoško puščavništvo je v Galiji tistega časa nov pojav, ki se hitro širi in ima svojega zelo slavnega začetnika – Martina iz Toursa.¹⁷ Otoki predstavljajo najboljši približek pravim egiptovskim ali tudi sirskim puščavam. Na evropskem Zahodu, kjer puščav ni, najbližje odsevajo razmere v njih in prav zato postanejo privlačni za menihe, ki želijo čim zvesteje posnemati izvorno meništvo. Takemu načinu asketskega življenja se je, kot drugi znani primer otoškega puščavništva in prvi na območju Jadranskega morja, posvetil tudi Hieronimov prijatelj Bonoz, ki se je okoli 374 ustalil na enem izmed otokov v Istri ali Kvarnerju in tako postal doživljenjski *colonus paradisi*.¹⁸

Prav takšni rajski naseljenci so za Evherija tudi lerinški puščavniki, ki so si hišo iz evangelijske prilike¹⁹ zidali na najtrdnjših temeljih – ne na tleh, pač pa v srcih (*talia sibi aedificia, sed in cordibus fabricant*)²⁰ – ter kot skupnost cistercijanskih menihov še danes živijo v otoškem samostanu.

Prevod sledi komentirani izdaji, ki jo je pripravil Salvatore Pricoco.²¹

-
- 15 Nora K. Chadwick *De laude* v svojem preglednem delu imenuje »mali dragulj literarne vaje iz puščavništva«, glej: *Poetry and Letters in Early Christian Gaul* (London: Bowes and Bowes, 1955), 159. Temeljno in temeljito študijo prinaša že omenjeni Pricoco, *Elogio dell'eremo* in tudi Manté Lenkaitytė, »The Model of a Monk in *De laude eremi* of Eucherius of Lyons and in the Latin Monastic Literature up to the Early Fifth Century« (doktorska disertacija, univerza v Vilniusu, 2006).
- 16 Prim. Robert A. Markus, *The End of Ancient Christianity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 157–177, kjer Markus Avguštinovi idejni zasnovi meništva kot (Božjega) mesta zoperstavi Evherijevo stališče, ki kot najvišjo obliko meništva zagovarja puščavništvo.
- 17 Martin iz Toursa se je umaknil na otok Gallinaria ob ligurski obali, kjer naj bi ostal dve leti (ok. 358–360), Bonoz pa je otoški puščavnik ostal vse življenje. Gl. Rajko Bratož, »Meništvo v rimskih provincah srednjega Podonavja in zahodnega Balkana«, v: *Vita artis perennis: ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca* (Ljubljana: ZRC SAZU, 2000), 107.
- 18 Kot ga v *Ep.* 3.4 opiše Hieronim. Točna lokacija nam ni znana – najverjetneje je šlo za enega izmed otokov na Brionih. Glej: Mate Sujčić, »Hieronim Stridonjanin – gradanin Tarsatike«, *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* 426 (1986): 266, s tem se strinja tudi prej omenjeni Bratož, »Meništvo«, 110.
- 19 Mt 7,24–29.
- 20 *De laude* 34.
- 21 *Elogio del eremo: Introduzione, testo, traduzione e commento* (Bologna: EDB, 2014).

HVALNICA PUŠČAVI

Evherij svetemu možu Hilariju, nadvse hvalevrednemu in blaženemu v Kristusu.

1. Zelo hraber si bil, da si nekega dne zapustil dom in družino²² ter pripotoval vse do daljnega morja, a še več pa je bilo v tebi kreposti, da si se tudi drugič odločil za vrnitev v puščavo.

Ko si prvikrat, še kot tujec, stopil vanjo, si ob sebi imel vodnika,²³ ki ti je utiral pot in te pozneje uril v nebeškem vojskovanju.²⁴ Ravnal si se po njem in mu, čeprav si rodnega očeta zapustil, sledil kot očetu. Ko je bil na tem, da postane nadškof, si pomislil, da bi ga spremil, vendar te je ljubezen do puščave privedla nazaj v domačnost njene samote. Zato si torej zdaj še plemenitejši in večji od tega, po katerem si se sam zgledoval: ko si namreč prvič ubiral pot v puščavo, se je zdelo, da le slediš bratu, zdaj, ko ponovno stopaš vanjo, pa si še tega brata pustil za seboj. Toda kakšnega! Kakšen človek! Vedno je tako ljubeznivo skrbel zate. Tolikšna naklonjenost ga je vezala nate, da skoraj ničesar, razen svoje ljubezni do puščave, nisi mogel ceniti višje od nje. A ko si slednji dve skrbno pretehtal in zadnjo postavil višje, si izkazal, ne da njega ljubiš kaj manj, pač pa da puščavo ljubiš še toliko bolj. Pokazal si, kako močna je v tebi ljubezen do samote, saj pred njo kloni tudi največja človeška naklonjenost.

Kaj je torej ljubezen, ki je v tebi, drugega kot ljubezen do Boga! Služil si zakonu ljubezni, ki nam je dan: najprej naj ljubimo svojega Boga, potem svojega bližnjega.²⁵

2. Kakor premišljam sam pri sebi, Honorat ni nasprotoval poti, po kateri si se namenil. Le ubral je ta nenavaden način, ki je mogoč samo med dvema predanima si osebama, in se poslovil od tebe, čeprav si v resnici ni prav nič manj želel tvojega odhoda, kot si si ga želel ti sam. Tudi on te ima namreč rad, a je v svoji ljubezni zmeraj pozoren na tvojo dobrobit. Čeprav s svojo naklonjenostjo nikakor ne skopari, jo v temelju vedno obrača k večjemu blagru.

3. Že dolgo nazaj si, bogat v Kristusu, vse bogastvo razdelil med revno Kristusovo ljudstvo. Po letih si mlad, po svojih nraveh že starec. Znan si po svoji nadarjenosti in govorniški spretnosti, toda pri tebi v prvi vrsti ničesar ne občudujem in častim bolj kot tvoje želje po sedežu samote.²⁶ Zato boš moral

22 1 Mz 12,1 in Apd 7,3.

23 2 Mz 13,21.

24 Lk 2,13.

25 Mt 22,37-39.

26 »Sedes solitudinis« je najverjetneje Evherijeva skovanka po vzoru bolj znanih »sedežev« kot je *sedes sapientae*. Samoto (*solitudo*) Evherij v večji meri kot atributivno rabi kot sinonim za puščavo (*eremus*). Drugi sinonimi so še: *desertum*, *secretum*, *avia*, *ariditates*, *remotio* in *abditata*.

v svojih prošnjah, naj odgovorim na tvoja gostobesedna in obširna pisma, še malo potrpeti – saj sam več za mojo nevednost – dokler ne obnovim raznolike Božje milosti, izkazane tvoji ljubi puščavi. Pravilneje naj jo imenujem kar brezmejno Božje svetišče. Da Bog prebiva v tišini, je namreč gotovo, v to, da se veseli samote, pa je treba zagotovo verjeti. Svojim svetnikom se je večkrat razkril prav na teh krajih. V njih ni zavračal srečanja s človekom: v puščavi je Mojzes z obrazom, ki je žarel od Božje slave, videl Boga,²⁷ v puščavi se je Elija zagrnil, prevzet od strahu pred pogledom Nanj.²⁸ Čeprav Bog napolnjuje vse stvari in je navzoč po vsem stvarstvu, smemo misliti, da se najraje zadržuje ravno v samoti puščave ali neba.

4. Pravijo, da je nekoč neki človek drugemu, ki ga je spraševal, kje misli, da prebiva Bog, odgovoril, naj mu neutrudno sledi, kamor je sam namenjen. Ko sta tako skupaj prišla do oddaljene puščave, je oni pokazal na širna samotna prostranstva²⁹ in rekel: »Glej, tukaj prebiva Bog.« In prav je toliko močnejše verjeti, da prebiva prav tam, kjer ga tudi lažje najdemo.

5. Že v začetku sveta, ko je Bog v svoji modrosti ustvarjal³⁰ in razločeval posamezne stvari glede na njihovo vlogo,³¹ tega dela zemlje ni pustil vnevar kot nekoristnega in nevrednega. Kot menim sam, je bolj kot za veličastje trenutnega časa ustvarjal z vnaprejšnjim poznavanjem prihodnjega in puščavo zato namenil svetnikom, ki bodo še prišli. Hotel je, da je v puščavi obilica prav takšnih sadov, in ji tako v zameno za sušnost namenil, da je rodovitna s svetniki, s katerimi se redijo puščavska ozemlja. Ko je »iz svojih gornjih sob« napojil gore,³² so se tudi po dolinah pomnožili sadovi; ko je neplodno bivališče obogatil s prebivalstvom, je nadomestil primanjkljaje teh krajev.

6. Stopal je po raji, a prestopil postavo.³³ Čeprav je prebival v kraju obilja, se ni zmozel ukloniti zakonu, ki mu ga je dal Gospod. Tem očarljivejši je bil namreč ta čudoviti kraj, toliko dovtetnejši je bil on sam za greh. Toda Bog svojim zakonom ni podvrgel le njega, saj želo smrti sega vse do nas.³⁴

Tisti, ki hrepeni po življenju, naj torej biva v puščavi – prebivalec raja nam je priskrbel le smrt. Toda preidimo še k drugim zgledom Božje naklonjenosti puščavi.

7. Ko je Mojzes prignal svojo drobnico v notranjost puščave, je od daleč videl Boga v podobi ognja, ki je s sijem plamenel, a ničesar sežgal.³⁵ Ne le videl, celo slišal ga je govoriti. In zares je Bog, potem ko ga je opomnil, naj si

27 1 Mz 34,29.

28 1 Kr 19,13.

29 2 Mz 32,10.

30 Ps 104,24.

31 Sir 16,26.

32 Ps 104,13.

33 1 Mz 2,8; 2,15; 3,23-24. Gre za aluzijo na Adamov izgon iz raja.

34 1 Kor 15,55.

35 2 Mz 3,2.

odveže sandale in jih odvrže,³⁶ imenoval puščavsko zemljo sveto, ko je rekel: »Kajti kraj, ki na njem stojiš, je sveta zemlja!«³⁷ S tem je jasno obelodanil njeno vrednost in častitljivo skrivnost. Svetost tega kraja je potrdil tudi s svetostjo samega dokaza, v katerem je, kot mislim, prav tako zavito v skrivnost naznanil, naj tisti, ki stopa v puščavo, odveže svoje življenje iz obveze nekdanjih skrbi, in, da kraja ne oskruni, pristopi prost nekdanjih spon.

Tam je bil Mojzes prvič v vlogi Božjega zaupnika. Poslušal ga je in si z njim izmenjeval besede. Vprašal je in bil poučen, kaj naj govori in kaj počne. Z Gospodom neba se je pomenkoval v domačem tonu. Tam je dobil tudi palico, ki je imela moč, da dela čudeže.³⁸ V puščavo je stopil kot pastir ovac, iz nje pa se vrnil kot pastir ljudi.³⁹

8. Kaj je bilo z Božjim ljudstvom po tem, ko je bilo osvobojeno in odrešeno zemeljskih tegob? Mar se niso namenili v divjino in pribežali v samoto, da se bi v puščavi približali Bogu, ki jih je rešil iz suženjstva? Pod Mojzesovim okriljem so se namenili v odmaknjene kraje, njih širno in strašno pustoto.⁴⁰ »Kako velika je tvoja dobrot, Gospod!«⁴¹ Mojzes je vstopil v puščavo in videl Boga. In glej, vrnil se je vanjo, da bi ga ponovno videl. Nedvomno je bil na poti svojega ljudstva v puščavo njegov vodnik sam Gospod. Vodil ga je tako podnevi kot ponoči, ko je pot osvetljeval zdaj s plamenečim stebrom, zdaj s sijočim oblakom.⁴² Ljudstvu, ki si je to zaslužilo, je tako dajal znamenje iz nebes, ki je izmenjaje odsevalo včasih kot mlečnobel steber, spet drugič kot plamen. K tej svetlobi se je obračal Izrael in sledil soju, ki se je iz daljave lesketal kot prasketajoči ogenj. Namenili so se v samotno puščavo, saj so bili vredni, da jim je Gospod kazal pot in jo osvetljeval.

9. Se mar ni prav temu v puščavo namenjenemu ljudstvu razprla prepreka neprehodnega morja, ki jim je stalo na poti, ko so prišli na obalo Rdečega morja in se še s peskom na nogah zagnali med prepadne morske vrtince, se izpod valov, ki so prežali nad njimi kot grozeča gorovja, iz globoke morske doline ozirali k varuhu svojega ljudstva in tako prečkali morsko ožino?

10. Pa tudi v tem veličastnem prizoru se ne skriva vsa Božja moč. Potem namreč, ko je razdelil morje, je gladino spet zravnal in tako pot skupaj z vsemi sovražniki izbrisal iz obličja zemlje. Mislim, da je morje povrnil nazaj v njegov običajni tok prav zato, da se Izrael ne bi mogel nikoli vrniti nazaj iz puščave.⁴³ Razkril je pot med vodami in jo z vodnimi vrtinci potem spet zakril, da bi se ljudstvu, ki je iskalo puščavo, pot razprla, možnost vrnitve pa zaprla.

36 2 Mz 3,5; Apd 7,33.

37 2 Mz 3,5.

38 2 Mz 4,17.

39 Prim. Hier., Ep. 125.8.1 (*pastor ovium, hominum factus est pastor*).

40 5 Mz 1,19.

41 Ps 31,20.

42 2 Mz 13,21.

43 2 Mz 14,27-28.

11. S takšno milostjo je bil obdarjen ta rod, ki se je napatil v samoto. Še več pa si je zaslužil, ko jo je naposled tudi dosegel. Tam jih je namreč Bog z nepričakovanim čudežem okrepčal: piti jim je dal vodo, ki jo je izvalil iz razlomljenega kamenja, da so studenci tekli iz skal kot iz naravnega izvira.⁴⁴ Čeprav se je skalovje najprej upiralo, je Bog v njem z nevidno roko nenadejano razkril skrite vodne žile. Toda ne le, da je suho in skalnato pokrajino preplavila reka, Bog je iz te vode tudi odgnal grenkobo in jo naredil sladko.⁴⁵ Nekatere vode je priklical, druge spremenil. Težko je reči, kaj od tega je večji čudež: spremeniti kamenje v vodo ali eno vrsto vode v drugo. Vse ljudstvo je osupnilo nad tolikšno pomočjo iz nebes, ki je imela moč spreminjati obstoječe, nič manj pa tudi ustvarjati nove tekočine.

12. V puščavi je to ljudstvo po belih tleh pobiralo hrano, poslano iz nebes. Gospod je z oblakov v suhem dežju spustil kruh, po šotorih in vsem taboru je padla mana kot sneg z neba: »Človek je jedel kruh angelov.«⁴⁶ In ker je »dovolj dnevu njegovo zlo«,⁴⁷ so jo po Božji milosti dobivali vsak dan – že takrat je namreč veljal nauk, naj si človek ne dela skrbi za jutrišnji dan. Tistim, ki so bili v puščavi, kjer jim zemlja ni mogla nuditi živeža, je hrano postreglo nebo.

13. Mar ni hebrejsko ljudstvo svoje postave in nebeških zapovedi dobilo ravno v puščavi? Si ni prav takrat prislužilo od blizu videti znamenj, ki jih je v plošči vtisnil Božji prst?⁴⁸ Šli so iz tabora, da bi se srečali z Gospodom, in se ustalili ob vznožju gore Sinaj. S strahom so se ozirali k njenemu vrhu. Silna groza jih je navdajala ob pogledu na tolikšno veličastje. Vsi prevzeti so od daleč gledali, kako se je kadilo iz tekočega ognja in je goro naposled širni oblak dima zagrnil v gosto temo.⁴⁹ Bali so se iskrenja svetlobe izbruhanega ognja, bobnenju se je primešal zvok bojnih rogov, ki se je razlegal ob strašnem hru-menju. Tako so bili Izraelovi sinovi, medtem ko so prebivali v samoti, vredni videti sedež Božji in slišati njegov glas.⁵⁰

14. S takšnimi in drugimi podobnimi čudeži je Bog nekoč podpiral ta narod, naseljen v puščavi. Dajal jim je neobičajne hrane, nenadejane pijače, jim nudil obleko, ki se nikoli ne ponosi. In tudi vse drugo, kar zadeva človeško telo od zunaj, je ostalo nenačeto.⁵¹ Česarkoli si zaradi narave takšnega kraja niso mogli priskrbeti z lastno močjo, jim je naklonil Bog v svojem veličastju. Še kdo izmed svetih bi komaj lahko opisal takšne darove nebeške milosti, ko bi za to ljudstvo govoril, da Gospod »ni storil tako nobenemu narodu.«⁵² Svoje

44 2 Mz 17,6; 4 Mz 20,11; Neh 9,15.

45 2 Mz 15,25.

46 Ps 78,25.

47 Mt 6,34.

48 2 Mz 31,18; 5 Mz 9,10.

49 5 Mz 4,11.

50 2 Mz 19,16-19.

51 5 Mz 8,4; 29,5; Neh 9,21; Apd 13,18.

52 Ps 147,20.

ljudstvo v puščavi je nagradil z božanskimi darovi, zanje storil reči, za katere ni še nihče slišal.

15. Vse to se je »zgodilo nam v zgled«. ⁵³ Čeprav namreč iz podob teh zgodb sije kot nekakšen skrivni nauk – ko bi naj bili »v oblaku in morju vsi krščeni v Mojzesa« ter jedli »duhovno jed« in »pili duhovno pijačo« ⁵⁴ –, te v sebi nosijo tako vero za prihodnje rodove kot tudi resnico preteklih dogodkov. Četudi so ti prizori v puščavi prikazani kot vzvišene skrivnosti, se hvalevrednost puščave nič ne zmanjša. Nič manjša ni milost tega kraja, četudi sta telo in obleka v njem ostala nenačeta in tako podala podobo večnega življenja. Zares velika mora namreč biti, če je v puščavi še za časa zemeljskega življenja možna blaženost življenja po smrti.

16. Niso sinovi Izraela do obljubljenega dežele prišli prav z bivanjem v puščavi? ⁵⁵ Da bi dosegli kraj, kjer se cedita mleko in med, ⁵⁶ so se naprej naselili na suhi in pusti zemlji. Pot, ki vodi do naše prave domovine, se je zmeraj vila le skozi puščavo. Zato naj poseljuje nenaseljivo zemljo ⁵⁷ tisti, ki želi videti »dobroto Gospodovo v delih živih«. ⁵⁸ Naj bo gost v tej, kdor hiti biti prebivalec Njegovega kraljestva. ⁵⁹

17. A pustimo to zgodbo. Tudi David se pred spletkami sovražnega kralja ne bi mogel ubraniti drugače, kot da se je zatekel v puščavo. ⁶⁰ Ko se je zadrževal v idumejski suši, mu je vse srce žejalo po Bogu. Bil je žejen in sam, a ravno na tem odročnem kraju brez vode, se mu je Bog naposled razkril. Na tem svetem mestu je David istočasno ugledal Božjo krepost in Božjo slavo. ⁶¹

18. Elija, največji izmed tistih, ki so bivali v samoti, je zaprl nebo in preprečil dež, ⁶² priklical ogenj, ⁶³ dobival hrano od ptice, prelomil trden pečat smrti, ⁶⁴ prečkal reko Jordan, ki se je razdelila na dva dela, ko ji je spodnesel tok, ⁶⁵ in se povzdignil v nebo na gorečem vozu. ⁶⁶

19. Kaj pa Elizej, posnemovalc Elijevega življenja in kreposti? Mar se ni tudi on odlikoval po mnogih čudežih? Zdaj je razdelil mogočni rečni tok, ⁶⁷

53 1 Kor 10,6.

54 1 Kor 10,1-4.

55 Prim. Jer 3,9.

56 5 Mz 6,3; 26,9; 27,3; Joz 5,6; 3 Mz 20,24.

57 Prim. Jer 2,6.

58 Ps 27,13.

59 Ef 2,19; Heb 11,13.

60 1 Sam 23,14; 23,25.

61 Prim. Ps 62,1-3.

62 1 Kr 17,2.

63 1 Kr 18,38.

64 1 Kr 17,17-23.

65 2 Kr 2,8.

66 2 Kr 2,11.

67 2 Kr 2,14.

drugič omogočil železu, da je plavalo,⁶⁸ enkrat je obujal od smrti,⁶⁹ spet drugič pomnožil količino olja.⁷⁰ Izpričal je, da premore celo dvakratno krepost svojega učitelja in ga je v njej celo prekašal, ko je slednji mrtvega obudil, ko je bil sam še živ, Elizej pa, ko je bil tudi sam že mrtev.⁷¹

20. Preroški sinovi pa so zapuščali mesta in se zbirali na kraju, kjer se Jordan razdeli na dvoje. Prebivali so na skrivnem ob oddaljenem rečnem toku. Ta sveta skupnost je ob nočeh bedela na obrežju reke, ob kateri so bila raztrošena bivališča in šotori. Krepostno potomstvo je bdelo nad duhom svojih prednikov.

21. Mar ni tudi ta, od katerega »med rojenimi od žená ni bil obujen večji«,⁷² vpil in prebival prav v puščavi?⁷³ V puščavi je krstil, v puščavi pridigal o pokoriri⁷⁴ in tam prvič omenjal nebeško kraljestvo.⁷⁵ Tistim, ki so ga tam poslušali, je prenašal nauke, saj so si jih zaslužili že s tem, ko so sami stopili v puščavo. On pa je bil vreden, da mu je bil Gospodov sel poslan pred obličje in mu pokazal pot v nebeško kraljestvo.⁷⁶ Bil je vreden, da je šel pred Kristusom in pričal o njem. Medtem ko je krstil Sina, je slišal iz nebes govoriti Očeta in videl Svetega Duha, ki se je spuščal na zemljo.

22. Tudi Gospoda in našega Odrešenika je, kot je zapisano, duh hitro po krstu odvedel v puščavo.⁷⁷ In kateri duh je to? Ni dvoma, da Sveti Duh. Ker ga je tja povedel prav on, mu prav on to naročil in ga molče navdihnil, je puščava torej postala vredna, da sam Sveti Duh napotuje vanjo.

Potopljen v skrivnost tiste reke, je Jezus vedel, da mu ni storiti nič drugega, kot pohiteti v osamo. Blagoslovil je reko, ki je ob krstu blagosloвила njega, ni pa še izmil greha človeštva. Sam je bil čist, greha nikoli ni storil, niti se ga bal. Ni mu bilo treba stopiti v puščavo, a je vseeno gorel v želji po njej, saj jo je s tem postavil za zgled v odrešenje vseh nas: če je po njej hrepenel še Bog, ki je brez greha, koliko bolj je potrebna nam, ki smo grehu izpostavljeni? Če jo išče tisti, ki se nikoli ne zmoti, koliko bolj si je mora želeti tisti, ki greši?

23. Daleč stran od hrupa množic Gospodovi služabniki v tihih opravilih pristopajo k Njegovi božanski sili. Ko se nahaja v puščavi, je, kakor da bi bil nazaj v nebesih: prejema pomoč angelov, ki jih ima okoli sebe. Tam je Bog premagal sovražnega skušnjavca, novi Adam je odgnal večšega spletkarja, ki

68 2 Kr 6,5-6.

69 2 Kr 4,32-34; 2 Kr 13,20-21.

70 2 Kr 4,2-6.

71 2 Kr 13,20-21.

72 Mt 11,11; Lk 7,28. Evherij ima v mislih Janeza Krstnika.

73 Mt 3,3; Iz 40,3.

74 Mt 3,2.

75 Mt 3,2.

76 Mt 11,10; Mr 1,2.

77 Mt 4,1; Mr 1,12; Lk 4,1.

je spotikal starega Adama.⁷⁸ O, velika je slava puščave! V rajju je hudič zmagal, v puščavi pa je bil premagan!

24. To je bil tudi kraj, kjer je naš Odrešenik s petimi hlebi kruha in dvema ribama nasitil in odžejal množico pet tisoč mož.⁷⁹ V puščavi je Jezus zmeraj nahranil svoje ljudstvo: nekoč mu je naklonil mano in v njem tako utrdil vero v Božjo pomoč, zdaj je nudil hlebce kruha. Oboje v enako čudovitih delih: kakor jim je tedaj hrano poslal, jo je zdaj pomnožil, da so se nasitili. Ob koncu je samih ostankov po pojedini ostalo več, kot pa je bilo vse hrane ob začetku.

Puščavi pripišimo, puščava, pravim, je vzrok takšnih čudežev! Se bi kreplost sploh lahko razodela, če bi bila na kraju, ki se bi kopal v izobilju?

25. Potem se je Jezus umaknil visoko na goro. Pred tremi izbranimi spremljevalci, ki jih je vzel s seboj, mu je obraz zažarel v nenavadni jasnini.⁸⁰ Za razkritje svojega veličastja je torej izbral odmaknjen kraj. Tam je največji izmed apostolov rekel: »Dobro je, da smo tukaj, Gospod!«⁸¹ Občudoval je namreč veličino tega znamenja na odročnem puščavskem kraju.

26. Kot je zapisano, je Jezus hodil »na samotni kraj in tam molil.«⁸² Že zanj je bil to kraj, ki ga je z lastnim zgledom določil kot primerne za molitev k Bogu in nas poučil, od kod se ponižna molitev najlažje prebije skozi oblake. S tem, ko je sam iskal samoto, da bi v njej molil, nam je pokazal, kje želi, da tudi mi molimo k Njemu.

27. In kaj naj še povem o Janezu, o Makariju in mnogih drugih, ki so, čeprav sredi puščave, živeli kot v nebesih? Gospodu so bili tako blizu, kolikor je še sploh prav, da je človek blizu Bogu. Prisostvovali so Božjim delom v največji meri kot jim mi, ki smo odeti v meso, sploh lahko.

V duhu so strmeli v višave in se dvigali k nebeškim skrivnostim. Svojo svetost so izkazovali bodisi v tihih razkritjih bodisi v odmevnejših znamenjih. Naklonjenost puščavski samoti jih je privedla vse do tega, da so bili v telesu sicer še na zemlji, v duhu pa že v nebesih.

28. Puščavsko celico naj torej po pravici imenujem sedež vere, skrinja kreposti, svetišče dobrote, zakladnica milosti, skladišče pravičnosti. Kakor imajo namreč po velikih hišah dragocenosti kot v kakšni trdnjavi shranjene na odmaknjenih mestih, tako je tudi veličastje svetnikov skrito v puščavi. Narava jih sama varuje za svojimi neprehodnimi mejami. Prebivajo na zapuščeni zemlji kakor v zaprti sobi, da stik s preveč ljudmi puščave ne bi oskrnil. Toda Gospod vsega stvarstva je dobro storil, ko teh dragocenosti ni le skrnil v najbolj odmaknjeni del neke hiše, pač pa jih je, če je bilo potrebno, od tam tudi vzel in pokazal.

78 1 Kor 15,45.

79 Mt 14,15-21; Mr 8,1-6; Lk 9,12-17.

80 Mt 17,1-2; Mr 9,1-2; Lk 9,28-29.

81 Mt 17,4.

82 Mr 1,35.

29. Nekdaj je za puščavo v svoji božanski previdnosti kar najbolj in najmočnejše skrbel, a tudi sedaj ta skrb ni nič manjša. Ko puščavniki nenadejano dobijo radodarno količino hrane, kaj je to, če ne dar, ki je padel iz neba? Tudi oni so deležni svoje mane, nebeških darov, nič manj Gospod tudi k njim ne izteguje svoje roke v skrivnostnih delih in jim nudi živeža v puščavskih krajih. Ko prekopljejo kamnita tla in naposled kot po Božjem daru iz pečin privrejo vode, mar te tečejo kaj drugače, kot so tekle takrat, ko je Mojzes s svojo palico udaril po skali? In glej, tudi oblačil jim v širni puščavi ne manjka in se jim ne obrabijo. V dar jih dobivajo od Božje previdnosti, zato jim jih nikoli ne zmanjka.

Nekdaj je Gospod hranil svoje ljudstvo v puščavi in hrani ga še zdaj. Njih štirideset let, te pa, kakor dolgo bodo ostali v puščavi.

30. Prav je, da svetnik, ki se je vnel za Boga in zapustil svoj stari dom, za svoj novi dom izbere puščavo. Prav je, da mu ta pomeni več od sorodnikov, otrok in staršev; naj se znebi tudi vsega svojega imetja. Prav je, da zapusti rodne kraje in se začasno naseli v puščavi, od koder ga ne priključne strah, ne hrepenenje, ne veselje, ne žalost. Zares je prav, da ona sama nadomesti vse dobrine tega sveta.

31. Kdo bi mogel naštetiti vse odlike puščave, vse udobje za krepostne može, ki živijo v njej? V svetu prebivajo, a so hkrati, kakor da bi ta svet že zapustili. Kot piše apostol, se »potikajo po puščavah, po gorah, po votlinah in podzemeljskih jamah«. ⁸³ Upravičeno pravi, da jih ta svet ni vreden. Tuj jim je hrup človeških skupnosti, odmaknjeni so, spokojni, molčeči in nič manj brez želje kot tudi same zmožnosti za greh.

32. Utrujeni od naporov in dela, so se nekateri sloviti možje izmed starih umaknili v filozofijo, kakor da bi se vrnil v svoj stari dom. A koliko lepše in veličastnejše se k študiju te najresničnejše modrosti ⁸⁴ obračajo tisti, ki se uma-knejo v svobodo osame. V skrivnostni odmaknjenosti se lahko posvečajo le filozofiji in se urijo v njej med sprehodi po puščavi, ki postane njihovo vadbišče!

Kje, te vprašam, je praznovanje velike noči svobodnejše kot v puščavski celici? Ena izmed kreposti je namreč tudi vzdržnost: vzdržnost, pravim, ki je kot nekakšna puščava sama zase – puščava srca. Mojzes je v njej prebil nepretrganih štirideset dni, prav toliko jih je tam za njim v postu preživel Elija. Njune sposobnosti postenja so bile onkraj človeških zmožnosti. Prav toliko

⁸³ Heb 11,38.

⁸⁴ Glede krščanske recepcije antične filozofije se zdi na tej točki smiselno opozoriti na enačenje filozofije prav z meniškim načinom življenja, ki ga Evherij privzema od grških (Kapadočani, Evzebij, Janez Krizostom) pa tudi latinskih cerkvenih očetov (Hieronim, Kasijan). Dotična napotila k tovrstnim mestom prinaša: H. Schmidinger, »Zur Geschichte des Begriffs 'Christliche Philosophie'«, v: *Christliche Philosophie im Katholischen Denken des 19. und 20. Jahrhunderts* 1, ur. E. Coreth et al. (Gradec, Dunaj in Köln, 1987), 29–45. Tudi Pierre Hadot, ki pri antični filozofiji poudarja predvsem njen prvotni pomen – pomen filozofije kot načina življenja, vidi meništvo kot edinega *stricto sensu* dediča antične živete filozofije: *Philosophy as a Way of Life: Spiritual Exercises from Socrates to Foucault* (Oxford: Blackwell Publishers, 1995), 140.

časa se je tam postil tudi Jezus sam in, ker razen teh treh primerov nikjer ne beremo, da bi se kdo kje lahko postil tako dolgo, moramo sklepati, da je Bog puščavskim krajem dodelil posebno moč.

33. Je sploh kateri kraj primernejši za posvetitev Bogu, za spoznanje njegovih sladkosti? Se mar tistim, ki težijo k izpolnitvi, pot kje razkrije jasneje? Se kje razprostira polje večjih kreposti? Je kje lažje bdeti nad umom in ga usmerjati v duhovno zrenje? Mar srce k Bogu še kje hiti tako svobodno kakor na teh samotnih krajih, kjer se Boga ne le hitreje najde, temveč tudi težje izgubi?

34. Čeprav so puščavska tla večinoma posejana le z drobnim peskom, so temelji hiše, o kateri govori evangelijski, tukaj najtrdnjši.⁸⁵ A če se kdo želi tam ustaliti, si vendar ne more sezidati hiše na pesku – prav za takšne kraje še posebej velja, da je bivališče treba postaviti na skali. Če stoji na njenih trdnih temeljih, ga ne omajejo ne besneče nevihte, ne tuljenje vetra, niti ga ne spodkopljejo potoki, ki prestopijo bregove. In prav takšna bivališča si zidajo puščavniki. Toda ne na tleh, temveč v srcih. Iz globine src stremijo k najvišjemu nebu. V svoji vzvišeni ponižnosti so se zaobljubili nebeškemu upanju. Pozabili so na svetne reči in se odvrnili od njih. Denar zavračajo, saj so raje revni, od uboštva pa bežijo, saj hrepenijo po resničnem bogastvu. Dan in noč se ob delu in nočnem bedenju borijo, da bi začeli življenje, ki mu ni konca. Puščava v svojem materinskem naročju pestuje tiste, ki so željni večnega in brezbrizni do kratkotrajnosti tega življenja. Tiste, ki jim ni mar za sedanji čas, čaka gotova prihodnost. Ko hitijo po poteh, ki vodijo h koncu tega časa, že dosegajo večnost.

35. Tam skupaj s pretanjenim nebeškim pravom jasno svetijo zapovedi, predpisane človeškemu srcu. Na zločine in hudodelstva ne odgovarja noben človeški zakonik, niti do tja ne segajo načela maščevanja. Pred temi nevrednimi zakoni je namreč lahko krivo vsako, razen res najčistejše srce. V puščavi pa tudi same misli ostajajo znotraj meja pravičnosti: puščavniki že samemu začetku lahkomišelnega razmišljanja pripišejo kazen. Drugod velja za slabo, če slabo ravnaš, pri teh pa je slabo že to, če ne ravnaš dobro.

36. Kakšne besede naj sploh uporabim, da bo moja hvalnica vredna notranjih načel puščave? Ne morem pa tudi molčati o tako silni kreposti puščavnikov, ki je slovita ravno toliko, kolikor je skrita. Četudi se namreč odmaknejo daleč od sveta in človeške skupnosti, ki jo zavračajo, pa v želji, da bi skrili svoje življenje, svoje vrednosti vendarle ne morejo prikriti. Kolikor bolj živijo v sebi, toliko več Božje slave širijo zunaj sebe. Menim, da Bog bdi nad njimi in skrbi za to, da se sami sicer lahko skrivajo pred ljudmi, ne more pa se skriti njihov zgled. Oni sami so luč vrh puščavskega svetilnika, ki razsvetljuje ves svet.⁸⁶

85 Mt 7, 24-29.

86 Luč vere, ki razsvetljuje temo sveta, je klasični motiv, vendar najdemo tudi obratno perspektivo. Rutilij Namacijan, poznoantični pesnik, okrog leta 410 napiše pesnitev *De reditu suo*, v kateri opisuje tudi plovbo mimo dveh otokov toskanskega arhipelaga – Gorgone in Capraie, kjer so

Od tam se razliva sijoča svetloba preko teme tega sveta. To je mesto, zgrajeno sredi puščavskih gora, ki se ne more skriti. S svojo podobo je tej zemlji dalo nebeški Jeruzalem. In če se kdo znajde sredi teme, naj se približa tej luči, da bo spregledal, tisti pa, ki mu preti nevarnost, naj tam išče varnosti.

37. Kako prijetne so tistim, ki jih žeja po Bogu, tudi najbolj odmaknjene samotne soteske! Kako ljuba je tistim, ki iščejo Kristusa, skrivnostna narava širnih prostranstev! Tam je vse tiho: tišina spodbuja dušo, poživljeno od neizrekljivih občutenj, da se veseli v Bogu. Slišati ni ničesar drugega kot zvok Božjega glasu. Ko se ta razleže po samotnih bivališčih, je Njegov sveti hrup za puščavnike še slajši od miru in tišine njihovih življenj. Tedaj se himne njihovih zborov sladko razlegajo vse do neba, v višave se povzdiguje nič manj pesmi kot molitev.

38. Puščava je kot obzidje: zaman skuša sovražnik prodreti v notranjost do puščavnikov, zaman tuli kakor volk, ki ne more priti do ovac, varno spravljene za plotom v stajah. Puščava sama prežene nasprotnike, zaman bi bedeli ti, »ki stražijo mesto«,⁸⁷ saj Kristus sam bdi nad svojo zemljo. Čim bolj je namreč Njegovo ljudstvo izpostavljeno samotnim krajem, tem varnejše je pred svojimi sovražniki. To čudovito daljno zemljo obišejo tudi radostni zbori angelov, ki se spuščajo po Jakobovi lestvi⁸⁸ in s svojimi pogostimi, četudi skrivnimi obiski, razsvetljujejo puščavo. Opoldne zaročenec tam leže k počitku, puščavniki, presunjeni od ljubezni, pa ga gledajo in govorijo: »Našli smo ga, ki ga je iskala naša duša, primemo ga in ga ne spustimo.«⁸⁹

39. Ni res, kar verjamejo, da bi bila puščavska tla pusta in neplodovita, suho kamenje pa povsem nerodovitno. Tam se skrivajo razni rodovi plodov in njim sorodnih sadežev. Tam posejana semena težko padejo s poti, da bi jih pozobale ptice, težko spolzijo med kamenje, kjer ne bi imela dovolj zemlje in se bi tako posušila na soncu, ali med trnje, ki bi jih hitro prekrilo. Kmet tam obilno žanje, saj je med temi skalami raste tako obilno, da se še vseh kosti spet oprime meso. Tam se najde tudi »živi kruh, ki prihaja iz nebes«.⁹⁰ V kamenju nastajajo izviri žive vode, ki nimajo le moči, da odžejajo žejne, temveč tudi moč, da jih odrešijo. Tam je travnik, na katerem se veseli človekova duša. Na zunaj pusta zemlja, je v resnici čudovito prijeten kraj. Za telo puščava, za dušo raj.

40. Nobena še tako rodovitna zemlja se ne more primerjati s puščavskimi tlemi! Je sploh kakšna pokrajina bogatejša? Nikjer ne vzklije več žita, ki bi do vse polnosti nasitilo lačne. Da bi še kje trte bile tako polne? Prav v puščavi se pridelala največ tistega vina, ki »razveseljuje srce človeku«.⁹¹ So še kje takšni

živeli menihi (*ipsi se monachos Graio cognomine dicunt*). Sam jim za izbiro takšnega življenja pripisuje le norost, otok pa z antonomom poimenuje *lucifigis insula* (*De reditu suo* 1.439 isl.). Oba otoka pozneje pri grafu Ugolinu v *Peklu* omenja tudi Dante (33.82).

87 Vp 3,3.

88 1 Mz 28,12.

89 Prim. Vp 3,4.

90 Jn 6,51.

91 Ps 104,15.

pašniki? Ovce, za katere je Jezus dejal: »Hrani moje ovce!«⁹² tukaj dobijo najboljšo pašo. Je še kakšna druga zemlja obarvana od cvetočih rož? Prav tukaj se najlepše lesketata »šarónska narcisa« in »dolinska lilija.«⁹³ In naposled, mar se še kateri kraj bohota z dragocenimi kovinami? Je še kje vse rumeno od zlata? Tukaj se v svetlobi mnogoterih odtenkov svetlikajo dragi kamni. Ta zemlja je mogočnejša od vseh drugih krajev, presega jih v vseh svojih dobrinah.

41. O častitljiva zemlja, zares si namenjena svetnikom; tistim, ki prebivajo v tebi, tistim, ki niso daleč stran od tebe in tudi tistim, ki le želijo prebivati v tebi. V zameno za vse dobrine sveta si polna Tistega, v katerem počiva ves svet. Zate je primeren obdelovalec, ki bo skrbel za tvojo, ne za svojo zemljo. Iz tvojih prebivalcev se grešnosti sploh ne rodijo, ti sama si rodovitna v kreposti. Vsak izmed svetih mož, ki je iskal prijateljstvo s teboj, je naletel na Boga. Vsakdo, ki se ti je posvetil, je našel Kristusa. Kdor živi v tebi, se veseli, da biva skupaj z Bogom, saj če prebiva na tvojem, prebiva tudi na Božjem posestvu. Kdor ne zbeži stran od puščavske celice, sam postane Božje svetišče.

42. Vsakemu puščavskemu kraju, ki žari od samotarskih vernikov, bi moral izreči svoje občudovanje, pa vendar v čaščenju najmočnejše objemam svojo Lerino. V svoje milo naročje sprejema tiste, ki so se odvrnili od nevihtnega sveta in mnogih brodolomov. Še žgoče od posvetne vročice jih otok vzame pod okrilje svojih senc, da bi tam, v notranjosti Božje sence, spet zadihali. Tam žuborijo vode, zelenijo trate, se svetlikajo cvetlice. Prijeten je na pogled, povsod diši: tistim, ki so na njem, se zdi, da so v raju. Vreden je nebeških navodil, po katerih ga je ustanovil Honorat. Vreden prav tega ustanovitelja, čigar obličje in življenjska sila izžarevata duha apostolov. Otok ga je vzel k sebi in ga pozneje tudi izpustil, vreden je namreč tudi tega, da v sebi goji izredne menihe in jih kot duhovnike pošilja v svet.⁹⁴ Zdaj je samostan pod okriljem Maksima,⁹⁵ ki slovi že samo po tem, da je bil vreden postati Honoratov naslednik. Na otoku pa so občudovali tudi Lupa,⁹⁶ ki nas spominja na volka iz

92 Jn 21,17.

93 Vp 2,1.

94 O transformativni naravi tega otoka piše Peter Brown, *The Ransom of the Soul* (Cambridge Mass. in London: Harvard University Press, 2015), 129–131. Otoški samostan je namreč pod svoje okrilje jemal večinoma mladeniče iz višjih slojev, od katerih je začetek meniške poti zahteval najkorenitejšo spremembo življenjskih navad. Otok se je prej imenoval »Kirkin otok« in bi naj še iz poganskih časov ohranil nekaj svoje moči, s pomočjo katere so se pozneje aristokrati množično preobražali v menihe.

95 Na Lerino je prišel malo pred leti 427/428, ko je kot opat samostana že nasledil Honorata. Skupnost menihov je vodil sedem let, leta 434 pa postal škof v Riezu. V zaključku svojega dela *Carmina* ga hvali Sidonij Apolinarij, omenja pa ga tudi Gregor iz Toursa v *Liber de gloria confessorum* 83.

96 Lupus iz Troyesa in njegov brat Vincencij sta bila iz bogate družine, a sta oba razdelila svoje premoženje in se posvetila meništvo. Lupus je bil poročen s Hilarijevo sestro in tako prišel v stik z naslovnikom Evherijevega pisma. Po šestih letih sta se z ženo sporazumno ločila in vsak svoje življenje posvetila bogu. Lupus se je zatekel v lerinški samostan, ki ga je pozneje, okrog leta 427, zapustil in postal škof v Troyesu. Njegovemu bratu Vincenciju pa pripisujejo avtorstvo anonimnega besedila *Opomnik* (*Commonitorium*), napisanega nekje v Galiji v času

Benjaminove črede.⁹⁷ Ta je imel brata Vincencija, čigar duša se je svetlikala jasno kot dragulj. Na otoku še vedno živijo častitljivi Kaprazij,⁹⁸ po svoji veličini enak starodavnim svetnikom, in sveti starci, ki so s svojimi ločenimi celicami pripeljali egiptovske očete v Galijo.

43. Dobri Jezus, kakšno skupnost, kakšen zbor svetnikov sem videl tam! V njih so kot v dragocenih alabastrnih vazah gorela prijetna olja: vsepovsod se je vdihaval vonj življenja.⁹⁹ Notranje obličje človeka so postavljali pred zunanji izgled. Povezovala jih je ljubezen, ločevala ponižnost. Bili so krotki v svoji pobožnosti in utrjeni v upanju, umerjeni v svoji drži in hitri v izkazovanju poslušnosti. V družbi molčeči in po obrazu mirni. Na kratko, v svoji nenehni molitvi izgledajo kot četa angelskega spokoja! Ničesar si ne želijo, po ničemer drugem ne hrepenijo, kot po Njem, po katerem si želijo hrepeneti. Medtem ko iščejo blaženo življenje, ga že živijo; ko hodijo po poti k njemu, so ga že dosegli. Da si želijo stran od grešnikov? Že zdavnaj niso več z njimi. Da hočejo živeti čisto? Že živijo. Da si želijo ves svoj čas posvečati hvalnicam Bogu? Ga že posvečajo. Da si želijo veseliti se s svetniki? Se že veselijo. Da želijo okusiti Kristusa? V duhu ga že okušajo. Da skušajo doseči puščavsko življenje? V srcu so ga že dosegli. Po čudoviti Božji milosti mnogo tistega, po čemer so hrepeneli, že imajo, saj dobivajo že s tem, da sledijo svojim upom. Za svoje delo niso poplačani skopo, saj je njihov trud že del njihovega plačila.

44. Najdražji moj Hilarij, vrnil se boš na otok in spet postal del te skupnosti. Ta odločitev prinese mnogo dobrega tako tebi kot njim, ki se te že nestrpno veselijo! Ko boš tam, prosim ne pozabi moliti zame in za moje grehe. Toda saj ne vem, kaj bo večje, ko boš tam: tvoje veselje nad njimi, ali njihovo veselje nad teboj.

Zdaj si ti pravi Izrael – v svojem srcu že gledaš Boga. Rešen si bil iz Egipta in njegovih temin, prečkal razprto morje, pod katerim je potonil sovražnik, in sledil plamenu vere, prižganemu v puščavi. Kar je bilo nekoč grenko, prek lesa križa zdaj okušaš kot sladko. Napajaš se ob Kristusovih vodah, ki tečejo v večno življenje, svojo dušo hraniš s kruhom iz nebes in v evangeliju slišiš grmenje božanskega glasu. Skupaj z Izraelom si v puščavi, skupaj z Jezusom boš v obljubljeni deželi.

Bodi pozdravljen v Kristusu Jezusu, našem Gospodu.

*Nena Bobovnik, Katholieke Universiteit Leuven/Univerza v Ljubljani,
Filozofska fakulteta; nena.bobovnik@gmail.com*

po prvem efeškem koncilu, ki prvi predstavi trodelni kriterij krščanske (torej edine prave) vere – pravoverno je le tisto, kar se veruje povsod, vedno in od vseh (*semper, ubique et ab omnibus*).

97 1 Mz 49,27.

98 Oče lerinškega puščavništva, ki je bil na otoku morda celo še preden je Honorat ustanovil meniško skupnost.

99 2 Kor 2,16.

Ocene

Branko Cestnik. *Sonce Petovione*. Celje: Mohorjeva družba, 2019. [516 str., 35 €]

Zgodovinskih romanov, ki bi obravnavali tematiko, postavljeno v čas antike, je v slovenski literaturi bolj malo. Zato pa je izid romana, uokvirjenega v to dobo, še kako dobrodošla novost, ki jo je potrebno primerno izpostaviti in ovrednotiti, ker širi vedenje in znanje o času rimskega imperija, še posebej, če se je avtor romanu posvetil po natančnem študiju zgodovinskih, arheoloških

in filoloških virov, ki obravnavajo izbrani čas.

In v vse to se je p. Brako Cestnik tudi pronicljivo poglobil, ko se je pred nekaj leti lotil pisanja svojega romanesknega prvenca, romana *Sonce Petovione*, postavljenega v obdobje ob koncu drugega stoletja po Kr., osrednje dogajanje pa je osredinjeno v avtorjevem rojstnem kraju, to je na antičnem Ptujju. Vzgib za pisanje romana je Cestnik dobil v odkritju, da je njegova domačija stala na kraju, kjer je bilo nekoč rimsko pokopališče. Toda zanimanju za usodo prednikov, prepletanju študija teologije in filozofije ter odkrivanju duhovnih dimenzij preteklosti gre dodati še spodbudni notranji nagib k pisanju zgodbe, ki se začne za časa Marka Avrelija, zaključí pa s pohodom Septimija Severa iz Panonije na Rim. Vsi ti zgodovinski dogodki odmevajo tudi v nosilni romaneskni fabuli, ki sloni na usodi treh osrednjih junakov: na sužnju Atru, krščanskem trgovcu grškega rodu Heliodoru ter na rimskem legionarju Sibidenu Leontidu, ki pri Danuviju pripravlja napad na Germane. Ker pa gre v Soncu Petovione za obsežen roman, ki diha s polnimi pljuči, se v njem prepletajo še številne usode tako resničnih kot izmišljenih mož in žena, ki so povsem vraščeni v značilnosti takratnega

časa. Opazno je, da je avtor podrobno preštudiral drobce tako rimskega vsakdanjega življenja, kar je zaznati iz opisa oblačil, navad, dnevnih ritmov, kot tudi npr. ustroja vojaške tehnike tako Rimljanov kot Germanov, ki je prav tako precizno razčlenjena v Leontidovih bojih na severnem limesu rimskega imperija. Laičnemu bralcu zna biti občasno naporno slediti tako natančnim opisom, zato pa bogatijo roman tudi nazorno oblikovana zemljevida rimskega imperija ter tloris mesta Ptuj, pa še slovar besed, izrazov, krajev, časovnica glavnih dogodkov rimske politične zgodovine ter opis resničnih zgodovinskih oseb, ki nastopajo v romanu. S tem Cestnik dokazuje, da mu je eden od številnih namenov tudi širjenje vedenja in znanja o antičnih časih na slovenskih tleh, ko so po pričevanju Viktorina Ptujkega prišli prvi kristjani z Vzhoda na Ptuj. Tako je roman tudi definiran na hrbtu platnic, saj je bila avtorjeva želja ravno prikazovanje migracijskih tokov in premikanja verskih kultov v središče rimskega cesarstva. Roman pa je v resnici veliko več: tako kot se za vsak zajeten zgodovinski roman spodobi, je njegovo težišče prav v dinamičnem prepletanju številnih motivov, idej, želja, predvsem pa zgodb.

Pripoved o usodah treh mož se začne na treh različnih koncih rimskega imperija. Zgodba sužnja Atra se začne v Egiptu, na veliki aleksandrijski tržnici, kjer ga je zamikal pogled na znameniti svetilnik na otoku Faros: na tem stičišču ljudi in usod sužnja za večno zaznamuje znak, ki mu ga vžgejo z razbeljenim železom: F V G

– *fugitivus*, ubežnik. Iz njegovih bledeh spominov izvemo, da je sicer imel že veliko imen: »Pirati so ga klicali Uta, v Aleksandriji je bil Fulvior, na akvilejski tržnici so ga predstavljali z imenom Niger, v Emoni je bil Cezerino, zdaj, na meji med Panonijo in Norikom, mu pravijo Ater. Pet imen.« Sužnja spremljamo na njegovih poteh do Akvileje, mimo Emone in vse do Globeli, kamnoloma v bližini Ptujja, od koder črpajo kamen za prelepe rimske vile in kipe v mestu.

Na drugega junaka, trgovca Heliadora, naletimo v sami Mezopotamiji, pred vrati starodavnega mesta Hatre (in verjetno ni slučaj, da je dogajanje postavljeno ravno pred Hatro!), kjer izbruhne kuga. Heliodor svetuje mestnim oblastem, kako naj ravnajo s kužnimi ljudmi, in s tem pripomore k rešitvi velikega mesta. Njegov cilj pa je bil popolnoma drugačen: želel je »uresničiti željo, ki mu je lomila srce: obisk Jeruzalema, vzpon na goro prvobitnih nasičevanj«. Na poti sreča Mirjam, judinjino, hčer jeruzalemskih beguncev, ki mu na skupni življenjski poti rodi štiri otroke: dvojčka Tiana in Tiano, Simona in nazadnje Ifigenejo, a žal zla usoda udari mlado družino: v nakupovalni gneči izgine petletni sin Simon, nekaj let kasneje pa Mirjam zboli za kugo. V želji, da bi rešila svoje otroke, se umakne od doma, zbeži na bližnje gorovje in tam izdihne. Heliodor se nato odloči, da bo svojo trgovsko pot nadaljeval v Panoniji, kamor se odpravi s Tianom in Tiano. Pa vendar trgovski posel z blagom omogoči njemu, predvsem pa hčeri Tiani, da v Petovionu začena širiti tudi krščanski nauk.

Tretji protagonist zgodbe je rimski legionar, Sibiden Leontid, ki je bil prestavljen s čarnih obal Evfrata in Tigrisa v Panonijo, kjer se bo njegova Legio XII Fulminata bojevala proti krvoločnim in napadalnim Germanom. V Petovionu pa sreča njo, Lutejo, plebejko iz družine prvih severnoitalskih kolonov, ki so v mestu pridelovali sir: »Življenje je dobilo novo smer, ki je vključevala preprosto odločitev: preživi vojni, prestopi v kakšno od danuvjskih legij, ostati v Panoniji.«

Usode vseh treh mož se naposled srečajo v Petovionu, pomembnem rimskem središču, ki ga pretresajo velike politične spremembe: po smrti cesarja Marka Avrelija sede na rimski prestol njegov sin Komod, ki ga zatrotniki večkrat skušajo odstraniti. In tudi v sončno Petoviono priletijo one:

Rdečih oči, pobešenih ustnic, burjastih kačjih las. (...) Latinci jim pravijo furije, Grki erinije, oboji se enako tresejo pred njihovo naravo. (...) Posel jim je tisočletja enak: z žerjavico krivde in ognjenimi biči slabih spominov mučiti ljudi, v starosti jim predočiti zločine iz njihove mladosti, storiti, da trpijo, da dušno razpadajo, pognati jih v blaznost, v pijačo, v samomor.

V romanu je kar nekaj idejnih niti, ki antiko povezujejo s sedanostjo. Na začetku nekega poglavja Cestnik opiše, kako so Furije oz. Erinije priletele nad mesto in se postavile na konice mestnih palač, pri tem pa dodaja, da je »njihov posel tisočletja enak: z žerjavico krivde in ognjenimi biči slabih

spominov mučiti ljudi, v starosti jim predočiti zločine iz njihove mladosti, storiti, da trpijo, da dušno razpadajo, pognati jih v blaznost, v pijačo, v samomor«. S tem Cestnik namiguje, da latinske Furije morda še danes letajo nad slovensko deželo in ljudem kažejo njihove zločine iz preteklosti.

Nadvse aktualna pa je seveda tudi tematika migracij, ki so bile v rimskem času kar pogoste. Usode glavnih junakov pričajo, da so se lahko rimski državljani prosto premikali po rimskem imperiju, ki ga je med drugim odlikovalo odlično cestno omrežje, prihodi v nova mesta in kraje pa »migrantom« sploh niso ustvarjali velikih težav, saj so bili povsod prijazno sprejeti. Ta vidik močno izstopa v prepletanju zelo različnih verstev, kar je v romanu vidno izpostavljeno.

Po glavnem obredju je bila vojakom dana ura časa, da se zaupajo vsak svojim bogovom in opravijo daritve tudi njim na čast. Šušljalo in vedelo se je, da prestop Danuvija vzhodno od Vindobone ter udar na osrednji germanski plemeni, na Markomane in Kvade, ne bo mačji kašelj. Vsak bog, ki bo na strani Rima, bo štel. [...] Podobno čuteči so se poiskali, se zjedrili, kdo okrog mogočnega cilijskega boga Sandana, kdo okrog sirskega sončnega boga Elagabala, kdo okrog Tork Angega, armenskega boga vojne, kakšni so poleteli k vse bolj priljubljenemu Mitri, kakšni k noriškemu Belenu, Panonci iz okolice Petovione so se stisnili k Mari-mogiju. Ker sta mu zadoščala rimska

pravaka Jupiter in Mars, Leontid ni šel k drugim. [...] Čepe je nehote ugle dal skupino Fulminatinih vojščakov, ki niso vzdihovali ne k nebu ne k podzemlju. Skupaj so stali, molče in ošabno kot atenski stebri so stali in se ozirali na pretežno klečečo množico, ki je od tisočih molitev šumela kot čebelji panj. Leontid je vedel, kdo so. Duhovni sovražniki Rima so, brezbožneži so, ki cesarja s pobožnim poklonom nikakor ne počastijo. Fulminatini čudaki! Kristjani!

Med raznolikimi tematikami gre posebej osvetliti tudi položaj ženskih likov v romanu, v katerem nastopajo nekatere ženske figure, po eni strani obdarjene z milino, po drugi pa z izrazito hrabrostjo in vztrajnostjo. Prva od teh je Miriam, Heliodorova žena, Hebrejka po rodu, ki pa je ena številnih žrtev kuge v rimskem imperiju. Njen lik ostaja vseskozi živ, še posebej v liku hčere Tiane, ki ji je zaupana »ustanovitve« krščanske skupnosti na Ptujju. Tiana je namreč v določenem trenutku zgodbe izbrana za diakoniso, med drugim prvo panonsko diakoniso.

Ob tematiki ženske vloge v družbi, predvsem krščanski, ob tematiki migracij ter dialoga med verskimi strujami gre v romanu izpostaviti tudi medbesedilni dialog z drugim velikim slovenskim zgodovinskim romanom *V Sibilinem vetru*. Cestnik sam se je želel pokloniti Alojzu Rebuli, ko je v svoj roman vključil sicer bežno srečanje med Heliodorom s Sibilinim protagonistom Nemezianom ter njegovo ženo Elektro. Nemezian se Heliodoru predstavi: »Nazadnje sem bil legionar

na Danuviju, danes sem upokojenec, zapisovalec zgodb, bavim se z opisovanjem časa in ljudi, bi rekel.« Samega sebe pa označi kot *mendicus fidei* - berač vere, kar strnjeno in nazorno definira Rebulovega protagonista in z njim tudi njegovega ustvarjalca. Navezava na Rebulov roman pa ni samo literarna, obema avtorjema gre v resnici za prikazovanje večnih človeških vrednot: če je Rebulo bolj zanimala sedanost in je bila ambientacija besedila v antiko neke vrste pretveza, da je predstavil sodobno slovensko družbo, gre Cestniku bolj za prikazovanje antičnega rimskega mesta, vendar pri tem ovrednoti tudi nekatera tematska področja in poglede, ki so v človeški družbi popolnoma vraščeni in torej večni. Če lahko tako strnemo: Rebula gleda na slovensko družbo s sodobnimi očmi, diha pa z antičnimi pljuči, Cestnik pa gleda na slovensko družbo z antičnimi očmi, diha pa s sodobnimi pljuči.

Cestnikov roman *Sonce Petovio- ne* je bil letos zaslužen za izbor v ožji izbor za nagrado kresnik, kar priča o njegovi romaneskni dovršenosti, fabulativni napetosti ter intelektualni globini. Avtorju gre zasluga, da je slovenski javnosti podaril roman, ki spregovori o antičnih temeljih in vrednotah sodobne civilizacije, in tako opozoril na večkrat pozabljeno plat naše zgodovine, ki se ravno v teh temeljih in vrednotah prepozna v širši evropski dimenziji.

Jadranka Cergol